

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Leila DEVRISHEVA

KIZIL ORDU'DA KAFKAS HALKLARI
(1941-1945)

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2015

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Leila DEVRISHEVA

KIZIL ORDU'DA KAFKAS HALKLARI
(1941-1945)

Danışman
Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE

Tarih Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2015

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Leila DEVRISHEVA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman)	: Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Orhan DOĞAN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Cemal AVCI	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Güven DİNÇ	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Hatice AKIN ZORBA	(İmza)

Tez Başlığı: Kızıl Ordu'da Kafkas Halkları (1941-1945)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 07.04.2015

Mezuniyet Tarihi : 16.04.2015

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT
Müdür

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	viii
SUMMARY	x
ÖNSÖZ	xii
KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'DAN ASKER ALIMI POLİTİKALARI

1.1. Sovyetler Birliği'nde Askerî Bölgeler ve Cepheler	21
1.1.1. Trans Kafkasya Cephesi (Güney Kafkasya Cephesi)	26
1.1.2. Kuzey Kafkasya Cephesi	28
1.2. Kızıl Ordu'nun Kurulması, Nizamı ve Etnik Yapısı	32
1.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Kızıl Ordu'nun Etnik Yapısındaki Değişiklikler	34
1.4. Genel Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askerî Birimler	38
1.4.1. Kuzey Kafkasya'da Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askerî Birlikler	43
1.4.2. Güney Kafkasya'da Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askerî Birlikler	44
1.5. Kafkasya'da Seferberliğin Kaldırılma ve Durdurma Süreçleri	46
1.5.1. Kuzey Kafkasya'da Seferberliğin Kaldırılması	49
1.5.2. Güney Kafkasya'da Seferberliğin Durdurulması	60

İKİNCİ BÖLÜM

KIZIL ORDU'DA KAFKAS HALKLARI ve MİLLİ BİRLİKLER

2.1. Kızıl Ordu'nun Askerî Birlikleri İçerisinde Kafkasyalılar (1941-1942)	71
2.2. Kızıl Ordu'da Milli Birliklerin Oluşturulma Süreci	88
2.2.1. Kafkasya'da Milli Birliklerin Oluşturulması	89
2.2.2. Kafkasyalı Milli Birliklerin Askerî Faaliyetleri	95
2.3. Stalingrad Sonrası Kafkasya Milli Birlikleri (1943-1945)	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KAFKASYALI ASKERLERE YÖNELİK İDEOLOJİK PROPAGANDA
ÇALIŞMALARI

3.1. Sovyetlerin Savaş Sırasındaki Propaganda Çalışmalarının Önemi.....	129
3.2. Sovyetlerin Savaş Dönemindeki İdeolojik Gelişimi.....	131
3.2.1. Yurtseverlik İdeolojisi ve Milliyetçilik.....	134
3.2.1.1. Kafkasya’da Yurtseverlik İdeolojisi ve Milliyetçi Politikalar.....	137
3.3. Eğitim ve Propaganda Çalışmaları.....	146
3.3.1. Siyasî ve Askerî Eğitim Çalışmaları	147
3.3.2. Moral ve Motivasyona Yönelik Propaganda Çalışmaları.....	157
3.3.3. Karşı-Propaganda Çalışmaları	162

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAFKASYA HALKLARIN SÜRGÜNÜ ve KAFKASYALI ASKERLERİN
DURUMU

4.1. Kafkasya’da Etnik Sürgünler	167
4.1.1. Kuzey Kafkasya Halklarının Sürgünü ve Askerlerinin Durumu	177
4.1.1.1. Karaçay Halkı.....	181
4.1.1.2. Çeçen-İnguş Halkları.....	183
4.1.1.3. Kabardey-Balkar Halkları	186
4.1.2. Güney Kafkasya Halklarının Sürgünü ve Askerlerinin Durumu	189
SONUÇ	194
KAYNAKÇA.....	200
EKLER	229
EK 1 - Belgeler	229
EK 2 - Haritalar.....	244
EK 3 - Fotoğraflar	256
EK 4 – Posterler.....	266
EK 5 - Rozet ve Madalya	271
ÖZGEÇMİŞ	275

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'nun Milliyet Durumuna Göre Dönüşü Olmayan İnsanî Kayıpları.....	67
Tablo 1.2 Savaş Yılları Boyunca Kafkasya Milli Bölgelerinden Seferberlik ve Alım Sonuçları.....	69
Tablo 2.1 Kuzey Kafkasya Milli Birlikleri (1941-1942).....	90
Tablo 2.2 Güney Kafkasya Milli Birlikleri (1941-1945).....	90
Tablo 2.3 1942 Yılı'nın Eylül-Aralık Aylarında Oluşturulması Tamamlanan Trans Kafkasya Cephesi Birliklerinin Etnik Yapısı.....	99
Tablo 2.4 1942 Yılı'nın Aralık Ayında Trans Kafkasya Cephesi Askerî Kayıpları.....	109
Tablo 2.5 1 Kasım 1943 Tarihinde Kuzey Kafkasya Cephesinde Rus Olmayan Halkların Sayısı (9., 18., 56. Ordu ve Cephe Birimleri).....	117
Tablo 2.6 1943-1945 Yılları Arasında Milli Piyade Tümenlerindeki Askerlerin Etnik Kökenlerinin Tümen İçerisindeki Oranları (Toplam Sayı Üzerinden %).....	118

KISALTMALAR LİSTESİ

aga.	Adı geçen arşiv
age.	Adı geçen eser
AgitProp	Ajitasyon ve Propaganda Merkez Bürosu
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
Bkz	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Dosya
GARF	Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi)
GKO	Gosudarstvenniy Komitet Oboronı (Devlet Savunma Komitesi)
GlavPU ya da	
GlavPURKKA	Glavnoye Politicheskoye Upravleniye Krasnoy Armii (1919-1991) (Kızıl Ordu Siyasi Merkez Yönetimi)
ĞİAAR	Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv Azerbaydjanskoy Respubliki (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarihi Arşivi)
GSO	Gotov k Sanitarnoy Oborone (Sihhi Savunma için Hazırım Rozeti)
GTO	Gotov k Trudu i Oborone (İş ve Savunma için Hazırım Rozeti)
GUF ya da UF	Glavnoye Upravleniye Formirovaniya i Ukomplektovaniya Voysk Krasnoy Armii/Glavupraform (Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi)
GULAG	Glavnoye Upravleniye İspravitel'no-Trudovyykh Lagerey i Koloniy (Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdaresi)
Hızl.	Hazırlayan

İzd.	İzdatelstvo (Yayınları)
KGB	Komitet Gasudartsvennoy Bezopostnosti (Devlet Güvenlik Komiserliği)
KPSS	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
L.	Liste
Likbez	Likvidatsiya Bezgramotnosti (Toplu Eğitim Programı)
NKGB	Narodnyy Komissariat Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSSR (SSCB Devlet Güvenlik Halk Komiserliği)
NKO	Narodnyy Komissariat Oborony SSSR (SSCB Savunma Halk Komiserliği)
NKVD	Narodnyy Komissariat Vnutrennih Del (İçişleri Halk Komiserliği)
Op.	Opis (Arşiv dizini)
OSBR	Obyedinennyye Silı Bıstrogo Reagirovaniya (Hızlı Müdahale Kuvvetleri)
pod. red.	Pod redaktsiyey (Düzenleyen)
Politbüro	Politicheskoye Buro (KPSS Merkez Komitesi Siyasi Bürosu'nun Kısaltılmış Biçimi: Politik Büro)
Politrük	Politicheskiy Rukovoditel. Politik Komiser, Siyasî Enstrüktör. Sovyet Ordusu'nda askerlerin politik eğitiminden sorumlu subay, siyasî memur
Politsostav	Politicheskiy Sostav. Sovyet ordusunda politik subaylar sınıfı
Politupravleniye	Politicheskoye Upravleniye. Kızıl Ordu Siyasi Yönetimi. Silahlı Kuvvetlerde parti-siyasi çalışmalarını yürüten askerî-siyasi merkez organıdır.
PVHO	Protivovozdushnaya i Protivohimicheskaya Oborona (Hava Savunması ve Kimyasal Savunma için Hazırım Rozeti)
RGAKFD	Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Kino-Foto Dokumentov (Film ve Fotoğraf Devlet Arşivi)
RGASPI	Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politicheskoy İstorii (Rusya Toplumsal ve Siyasal Tarih Devlet Arşivi)

RGAE RF	Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Ekonomiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Ekonomi Devlet Arşivi, eski Ts.GANH SSCB)
RGALİ	Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Literaturı i İskusstva (Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi)
RGVA	Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenniy Arhiv (Rusya Devlet Askerî Arşivi)
RKKA	Raboche-Krestyanskaya Krasnaya Armiya (İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu)
RKVMF	Raboçe-Krestyanskiy Voенno-Moeskoy Flot (İşçi ve Köylülerin Kızıl Donanması)
RSFSR	Rossiyskaya Sovetskaya Federativnaya Sotsialisticheskaya Respublika (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti)
S.	Sayı
s.	Sayfa
SGV	Severnaya Gruppa Voysk (Kuzey Ordular Grubu)
SKVO	Severo-Kavkazskiy Voenniy Okrug (Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi)
SMERŞ	Smert Şpionam! İspiyonlara Ölüm ibaresinin kısaltılmasıdır.
SSCB	Soyuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)
STAVKA/SVGK	Verhovnogo Glavnokomandovaniya (Sovyet Yüksek Komutanlığı)
TsAMO	Tsentralniy Arhiv Ministerstva Oboroni Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi)
TsDNİSK	Tsentr Dokumentatsii Noveyshey İstorii Stavropolskogo Kraya (Stavropol Bölgesi Yakın Tarih Dokümantasyon Merkezi)
Ts.GA KBR	Tsentralniy Gosudarstvenniy Arhiv Kabardino-Balkarskoy Respubliki (Kabardey Balkar Merkez Devlet Arşivi)
TTK	Türk Tarih Kurumu
VKP(b)	Vsesoyuznaya Kommunisticheskaya Partiya Bolshevikov (1925-1952 yılları arasındaki KPSS'nin resmî ismi; Kısaca KP- Komünist Partisi)

VLKSM	Vsesoyuzniy Leninskiy Kommunisticheskiy Soyuz Molodeji (Komsomol - Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin gençlik kolu).
VMF	Arhiv Voenno-Morskogo Flota (Deniz Kuvvetleri Arşivi)
VOKS	Vsesoyuznoe Obshestvo Kulturnih Svyazey s Zagranitsey (Yabancı Ülkelerle Tüm-Birlik Kültürel İlişkiler Derneđi)
Vseobuch	Vseobshcheye Voyennoye Obucheniye (Evrensel Askerî Eğitimi)
Yay.	Yayınlar

ÖZET

Çalışmada; II. Dünya Savaşı yıllarında Kızıl Ordu saflarına Kafkasyalı askerlerin katılımına ve Kafkasya’da milli politikaların belirlenmesine dair bir inceleme yapılmıştır. Bu bağlamda askerî ve parti organlarının arşivlerine dayanarak önce orduya asker yetiştirmek üzere uygulanan seferberlik ve askere alım-sevkiyat faaliyetlerinin doğurduğu sorunlara, milli birliklerin oluşumuna, askerî eğitime; sonra ise dil eğitime ve *Sovyet insanı* yaratmaya yönelik ideolojik projeye, Rus milliyetçiliğine ve savaşın ikinci yarısında bazı Kafkasya halklarına yönelik uygulanan sürgünlere ışık tutulmuştur. Bu dönemde, Rus milli politikasının etkisiyle SSCB içerisinde özellikle Türk-Müslüman nüfusa yönelik topyekûn bir güvensizlik prensibi etkili olmuş ve bu durum daha sonrasında Kafkasya halklarının tarihî vatanlarından sürgün edilme kararlarının temelini oluşturmuştur.

Sovyet ideolojisi 1917’den itibaren teoride; milletler arası ayrışmayı ortadan kaldırmak ve milletler arasında eşitlik ilkesini uygulamak prensibini temel almasına karşın incelediğimiz dönemde bu politikanın tam aksine Slav milliyetçiliğinin belirgin bir biçimde diğer milletleri aşağıladığı ve onları ötekileştirdiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde Sovyet ideolojisinin her türlü dinî ayrımcılığı sona erdirmeye iddiasında olmasına karşılık özellikle Hristiyan dinine mensup toplumlara hoşgörüyle bakılırken Müslüman topluluklara karşı olumsuz bakış ve yaklaşımların söz konusu olduğu görülmüştür. Bu özellikler, araştırdığımız dönemde Kafkasya halklarına karşı izlenen politikaların arkasında yatan temel olgulardır. Resmî belgelerde ifade edilmese de uygulamada, Slav olmayan halklara karşı büyük bir etnik temizlik operasyonunun sürdürüldüğü söylenebilir.

Kafkasya milli birliklerinin tarihi, savaş yıllarında milli politikanın tüm dönemeçlerini bir ayna gibi yansıtmıştır. Savaş yıllarında Kafkasya milli birliklerinin tarihinin analizi; oluşturulma şartları ve prensipleriyle, askerî olarak kullanıldıkları alanla, askerlerin muharebe ve eğitim hazırlıklarıyla birimlerin; Kızıl Ordu’nun diğer askerî birimlerinden farklı, özel bir konumda olduklarını göstermiştir. Bu çalışma, geleneksel askerî-tarihsel araştırma yöntemleriyle birlikte savaş yıllarında Kafkasya’da, milli politikaların ve siyasî süreçlerin incelenmesini birleştiren, özel bir araştırma metodunun geliştirilmesini gerektirmiştir.

Çalışma nihai olarak; dört yıl süren kanlı savaşın içinde Kafkasya halklarının büyük zafer gününe yaklaştıran ancak göz ardı edilen paha biçilmez katkısını gün ışığına çıkararak sonuçlanmaktadır. Çalışmayla, Kafkasya halklarının II. Dünya Savaşı’na katılmaları konusunun objektif olarak incelemesine katkıda bulunulduğu umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Kafkasya Halkları, Kızıl Ordu, Milli Birlikler

SUMMARY
CAUCASIAN PEOPLES IN THE RED ARMY
(1941-1945)

This study, based on archive records of military and party bodies, has a comprehensive review of participation of Caucasian soldiers in the ranks of the Red Army and determination of the national policy in the Caucasus region during World War II. In this context some light has been thrown on different aspects such as mobilization, recruitment and training soldiers for the army, problems raised by supply and dispatch activities, formation and military training of the national forces, the matters of language education and the ideological project of formation of the *Soviet Human* together with Russian nationalism and deportation of some Caucasian peoples during the second half of the war. During this period, the principle of distrust towards the Turkish - Muslim population, especially in the USSR, has been effective due to the influence of Russian national policy and later on it has formed the basis of decision to deport Caucasus peoples of from their historical homeland.

In theory, starting from 1917 the Soviet ideology was based on the principles of eliminating the separation and applying the principles of equality between the nations. Although, contrary to this policy, it has been determined that during the examined period the Slavic nationalism was distinctly insulting other nations and marginalizing them. Likewise, in spite of the claims of the Soviet ideology to terminate all religious discriminations, members of the Christian religious communities were treated with tolerance while negative attitudes towards Muslim communities were observed. These facts determine the main features of the policies implemented to Caucasian peoples during the study period. Although not expressed in official documents, it can be said that in practice large ethnic cleansing operations against the non-Slavic people took place.

The history of Caucasian national forces reflects like a mirror all the turning points of the national policy during the war and its analysis together with conditions and principles of their formation, the fields Caucasian national forces were used in and their combat training preparations shows that, unlike other military unions of the Red Army, they were in a specific and different position during the war. This study has required development of a specific research method which combined the study of national policies and political processes in the Caucasus during the war with the traditional military - historical approach.

As a result, the study brings into the light of day the invaluable but ignored contribution of Caucasian peoples to the great victory days of the four-year bloody war. It is hoped that the study had made a little contribution to the objective examination of the issues of participation of Caucasian peoples in World War II.

Keywords: World War II, Caucasian peoples, the Red Army, National Forces (National Unions)

ÖNSÖZ

Kafkasya bölgesi; coğrafi, jeopolitik ve jeo-stratejik açılardan dünyanın ve özellikle Avrasya'nın son derece önemli bir noktasında bulunmaktadır. Kafkasya; insanlık tarihinin başlangıcından beri bir geçiş noktası özelliği taşımış, birçok kavim tarafından göç güzergâhı olarak kullanılmış, Rusya açısından Akdeniz ve Basra Körfezi'ne uzanan bir bağlantı hattı olmuştur. Bölgenin sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri de değişik halklar ve ülkeler için geçmişte olduğu gibi günümüzde de cazibesini korumaktadır.

Bölgenin; Türkiye'nin sınır komşusu olması, bölgeyle derin tarihsel ilişkilerin bulunması, bölgede yaşayan halkların önemli bir bölümünün Türk veya Müslüman olmaları ve çözülmemiş sorunlar nedeniyle Türk dış politikasının gündeminde Kafkasya çok önemli bir yere sahiptir. Bu özellikler, bölgeyle ilgili yapılacak olan araştırmaların önemini artırmaktadır.

Son yıllarda Rusya'da, II. Dünya Savaşı dönemiyle ilgili birçok arşiv belgesinin gizliliğinin ve sansürün kalkmasıyla, savaşı inceleyen tarihçilerin önüne geniş bir kaynak birikimi çıkmış ve o yıllardaki çoğu önemli olaya farklı açıdan bakma imkânı doğmuştur. Ulaşılan yeni kaynaklar; savaş sırasındaki milli Sovyet politikası, propaganda çalışmaları ve savaşa katılan halkların kaderi gibi konuları, modern tarih içinde önemli konulardan bazıları olarak karşımıza çıkarmaktadır. Modern tarih çalışmalarında bu gibi konulara yönelik ilginin artmasında, ilgili konuların etkilerinin günümüze kadar uzanmış olması da etkili olmuştur. Örneğin, günümüzde bölgede yaşanan gerginliklerin nedenlerinden biri de bu dönemde bazı Kafkasya halklarına karşı yapılan baskı ve sürgünler olarak görülmektedir. II. Dünya Savaşı ile ilgili konuların ele alınması zorunluluğundaki bir diğer neden ise konunun çoğunlukla taraflı bir biçimde işlenmiş olmasıdır. Örneğin Kafkasya halklarına yönelik sürgünler konusu Rus tarihçiler tarafından milli politikalarına hizmet edecek şekilde ele alınmaktadır.

Son yıllarda artan ilgiye rağmen Sovyet milli politikası güdümünde Kafkasya halklarının Kızıl Orduya alınması, farklı etnik ve milli kimliklere sahip askerler arasındaki iletişim, bu askerî birliklere verilen eğitim yöntemleri gibi konular neredeyse hiç araştırılmamıştır. Rusya Federasyonu ve eski Sovyet coğrafyasının neredeyse tüm halkları, II. Dünya Savaşı yıllarını kendi tarihlerinin en önemli ve en parlak sayfaları; savaş gazilerini ise milli vatanseverlik sembolleri olarak görmektedirler. Bu durum, günümüz siyasi hayatının yorumlanmasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Savaşa ve kahramanlarına karşı gösterilen saygılı tutum, tüm olumlu sosyal önemiyle birlikte çoğu kez de tarihsel efsaneler

için verimli bir zemin hazırlamış, bir halkın temsilcilerinin savaşa katılımıyla ilgili tarihsel gerçekler idealize edilmiş ve eleştirel olmayan bir yaklaşımın oluşturulması sağlanmıştır. Bu koşullar altında, tarihsel gerçeklerden uzak bir yaklaşım ve mitler için uygun bir zemin yaratılmıştır. Bu gibi nedenlerden ötürü II. Dünya Savaşı'nda Kafkasya halklarının Kızıl Ordu saflarına katılımı, tarafsız ve objektif bir şekilde araştırılması ayrı bir güncelliğe sahip olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın amacı; savaş yıllarında Kızıl Ordu saflarına Kafkasyalı askerlerin katılımına ve Kafkasya'da milli politikaların belirlenmesine dair kapsamlı bir incelemenin yapılmasıdır.

Çalışmanın konusu kapsamında, Sovyetler Birliği'nin Kafkas kökenli askerlere yönelik milli politikası; direktifler, kararnameler, parti-devlet ve askerî organlarının özel olarak çıkarttıkları düzenlemeler bağlamında araştırılmıştır. İlgili belgelerde aksettirilen askerî hazırlık süreci ve yöntem sorunları; ayrıca savaş sırasında Kızıl Ordu saflarına asker alımı tarihçesinin ana vektörünü çizen devlet düzeyindeki bazı yetkililerin, Kafkasyalı askerlere karşı tutumları üzerinde önemle durularak bu uygulamalarla savaş dönemi Sovyet milli politikası arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırma, II. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi olarak bilinen Sovyet-Alman savaşının zaman dilimiyle (22 Haziran 1941 - 9 Mayıs 1945) sınırlıdır. Coğrafi olarak çalışma; bir taraftan Kafkasya halklarının asker olarak toplandığı bölgeler olan Rusya Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri (Adıgey, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Çeçenistan, Dağıstan) ile eski Sovyet Cumhuriyetleri (Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan); diğer taraftan ise Sovyet yönetiminin Kafkas kökenli askerleri Sovyet-Alman cephesinin güney kanadında kullanması nedeniyle Kafkasya, Stalingrad, Kırım, Sivastopol, Novorossiysk, Krasnodar, Roston-on-Don, Ukrayna gibi güney cephesi bölgeleri ile sınırlıdır.

Çalışma boyunca, Sovyet Birliği'nin Kafkasya halklarına karşı tutumunun tüm boyutlarını gözler önüne sermek amacıyla, arşiv verileri yoğunlukla kullanılmıştır. Aynı doğrultuda Kafkasya kökenli askerlere yönelik askere alım ve sevkiyat faaliyetleri; milli birliklerin oluşumu; askerî ve ideolojik eğitimler; dil eğitimi; siyasi-ideolojik çalışmaların şekli, yöntemi ve özellikleri; Sovyet hükümetinin milli politikası; Rus milliyetçiliği ve cezalandırma yöntemi olarak sürgün etme gibi konuların açıklanması da sözlü ve sayısal verilerle desteklenmiştir.

II. Dünya Savaşı boyunca 1941 Haziran'ı ile 1945 Mayıs'ı arasında açılan cephele arasında, Sovyetler Birliği'nin mili politikasını en çok etkileyen ve diğer etnik gruplara karşı tutumunu belirleyen cephe, Doğu Cephesi olmuştur. Konuyla ilgili bu boşluğun doldurulmasında bir adım olacağına inandığımız bu araştırmada, SSCB'nin diğer etnik

halklara karşı olan tutumu ve uygulandığı politikalar Rus arşivlerine dayanarak sunulmaktadır.

Tez çalışmasının tamamlanmasında birçok değerli katkı mevcuttur. Çalışma konusunun belirlenmesi aşamasında ve çalışmanın hazırlanmasında yanımda olan tez danışmanım merhume Yrd.Doç.Dr. Berna TÜRKDOĐAN UYSAL'a yardım ve rehberliğinden dolayı müteşekkirim. Çalışmamın her aşamasında yoğun çalışma temposuna rağmen benim için her zaman vakit ayıran; görüş, öneri ve emeklerini esirgemeyen sonraki tez danışmanım değerli Hocam Prof.Dr. İsrail KURTCEPHE'ye teşekkürü bir minnet borcu bilirim. Aynı şekilde yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof.Dr. Cemal AVCI'ya ve Yrd.Doç.Dr. Güven DİNÇ'e de içten teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca daima arkamda olan, varlıkları ve bitmek bilmeyen özverileriyle beni destekleyen anneme, babama ve sevgili kardeşlerime ayrıca gönülden teşekkür etmek isterim.

Tez çalışmam sırasında bana yardımcı olan ve adını burada anamadığım birçok dostuma da ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri koordinasyon birimine araştırmaya sunmuş oldukları proje desteğinden dolayı teşekkürümü borç bilirim.

Leila DEVRISHEVA
Antalya, 2015

KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

I. Yayımlanmış Literatür

Tez konusuyla ilgili yayımlanan literatürün incelemesi, kronolojik sınıflandırma metodu ile yapılmıştır. Rus Sovyet döneminin yayınları günümüz Rus yayınlarından ayrı olarak incelenmiştir. Dolayısıyla bu kronolojik grup çerçevesinde literatür, üç tematik alt gruba ayrılmıştır. Birinci grup her hangi bir halkın (milli cumhuriyet ya da özerk bölge) zafere olan katkılarına adanmış araştırmaları içermektedir. İkinci grup milli birliklerin mücadele sürecine adanmış çalışmalarıdır. Üçüncü grup ise savaş yıllarında devletin milli politikası ve milletler arası ilişkiler üzerine olan çalışmaları içermektedir.

Sovyet literatürünün analizine geçmeden önce belirtmek gerekir ki II. Dünya Savaşı'nın¹ önemli olayları ile ilgili Sovyet ve Batı tarihçiliğinin ve özellikle bunların askerî-tarih alanlarının dâhil edildiği çoğu değerlendirmede uzun yıllar boyunca; Soğuk Savaş ve ona eşlik eden ideolojik etmenler oldukça etkili olmuştur. Tarih biliminin bu politikaya alet edilme durumu, savaş dönemi olaylarına objektif bir yaklaşımı ciddi bir şekilde engellemiş; Batı ve Sovyet tarihçileri arasındaki diyalog olanaksızlığı aynı zamanda, her iki tarafın da gerçekleri abartma, duruma uydurma ve yorumlama eğilimini önceden belirlemiştir. Başka şeylerin yanı sıra, Sovyet ve Batılı tarihçiler arasında; Sovyet devletinin çelişkili milli politikası, Sovyet ordusunun savaş kabiliyeti ve zafer bedeli konuları münakaşa sebebi olmuştur.²

Sovyetler Birliği'nin diğer halklarının savaşa katılımları ile ilgili ilk çalışmalar, II. Dünya Savaşı sırasında ve bundan hemen sonra yazılmıştır.³ Bu çalışmalar, Rus olmayan

¹ Velikaya Otechestvennaya Voyna: Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerinde kullanılan ve II. Dünya Savaşı sırasında 22 Haziran 1941 ile 9 Mayıs 1945 tarihleri arasında Nazi Almanyası ve diğer Mihver Devletleri'ne karşı ülke topraklarının savunulduğu savaşa verilen isimdir. Bu isim Doğu Cephesi dışındaki alanları kapsamaz.

² Kulkov Ye.N., Rjevskiy O. A., Chelishev İ.A., **Pravda i Loj o Vtoroy Mirovoy Voyne**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1983; Mahalov V.S., Beshentsev A.V., **Voyna, Istoriya, Ideologiya (Burjuaznaya Voennaya Istoriya na Slujbe Militarizma)**, Politizdat, Moskva, 1974; Mchedlov M.P., **Kritika Falsifikatsiy Natsionalnih Otnosheniy s SSSR**, Politizdat, Moskva, 1984; Katerinich V., **Sovetskoye Voorujonniye Sili v Otsenke Burjuaznih Voennih i Politicheskikh Deyateley**, Moskva, 1958; Groshev İ. İ., Chechetkina O. İ., **Kritika Burjuaznoy Falsifikatsii Natsionalnoy Politiki KPSS**, izdatelstvo Mysl, Moskova, 1974; Mustafayev A. H., **Natsionalniye Otnosheniya v SSSR v Trudah Turetskih Avtorov (Kriticheskiy analiz natsionalisticheskikh kontseptsii)**, izd. Elm, Baku, 1990 vd.

³ Kardaş G., Melikov D. T., **Bitva za Kavkaz**, Kafedra İstorii Sovetskogo Voennogo İskusstva, izd. Litogr., Moskova, 1948; Zaharyan V. S., **Bolşeviki Armenii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, izd. AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1949; Gluhov V.M., **Adıgeya v Dni Velikoy Otechestvennoy Voyne, Adıgeya v Dni Velikoy Otechestvennoy Voynı**, Doktorskaya dissertatsiya, Maykop, 1949; Trunov D., **Dagestantsı v Boyah za Rodinu**, Daggosizdat, Mahaçkala, 1941; Kardaş G., **Za rodnoy Kavkaz**, Sev.-Osetiya gosizdatelstvo, Ordjonikidzhe, 1943; Ganalanyan A., **Boevıye Podvigi Sinov Armenii**, izd. ARMFAN,

milletlerden askerlerin ve komutanların kahramanlıklarını anlatarak propaganda yapmayı hedefleyen, belirgin bir anlatım tarzı ile ayırt edilmektedir.

SSCB'nin Sovyet ve özerk cumhuriyetlerinin savaş yıllarındaki tarihi üzerine genelleyici çalışmalar, değişik zamanlarda Sovyet tarihçiler tarafından düzenlenmiştir.⁴ Bu resmî yayınlar; savaşta kendi halkının rolünü vurgulamaya çalışan yerel siyasi elitlerin görüşlerini yansıtmaktadır. Bu tarz çalışmalarda, enternasyonal vatanseverliğin arka planında mutlaka milli bir gurur hissi yer almaktadır. Çalışmalar, farklı milletlerden askerlerin karşılıklı yardım ve özveri gösterdikleri cephe sahneleriyle örneklendirilmiştir. Bu eserler; savaşın katılımcıları, madalya alanların sayısı, milli birliklerin mücadele süreci hakkında gerçek bilgiler ihtiva etmesi açısından zengin kaynaklardır ancak, genel hükümler içermemektedir. Bu çalışmalarda genellikle, kahramanların yaptıkları hakkında yazılan denemeler ve askerlerin mutlak sayılarının tespiti üzerinden bir zafer kanıtı gösterilmeye çalışılmış; herhangi bir halkın zafere olan katkısı üzerinden derinlikli ve istatistiksel bir çalışmaya yer verilmemiştir. M.M. İbragimov'un dediği gibi; böyle bir yaklaşım, savaş tarihinin zor sorularını başarıyla *eritme* imkânı sağlamıştır.⁵

Sovyetler Birliği halklarının savaşa katılımına dair yenilikçi bir yaklaşım içeren karşılaştırmalı, istatistikî çalışmayı; 1975 yılında A.P. Artemyev yapmıştır.⁶ Artemyev, Sovyetler Birliği'nin değişik halklarının Silahlı Kuvvetler saflarına katılım oranlarındaki

Yerevan, 1944; Davidov İ.V., **Sını Kabardı na Frontah Otechestvennoy Voyni: Sbornik Statey, Pisem i Ocherkov**, Kabardinskaya ASSR, Nalçik, 1945; Mhatsakanyan A. N., **Letopis Podvigov Voinov Armyan**, Djarelo, Yerevan, 1947; Kojevnikov M.H., **Geroi - Groznentsi**. Çeçeno-İnguşkoye Knijnoye İzdatelstvo, Grozny, 1947.

⁴ Hakuşev Ye. T., **V Boyah za Kabardino-Balkariya (1942-1943 gg.)**, izd. Elbruz, Nalçik, 1971; Hakuşev Ye. T., **Kabardino-Balkarskaya ASSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni**, izd. Elbruz, Nalçik, 1978; Abazatov M. A., **Çeçeno-İnguşkaya ASSR v Velikoy Otechestvennoy Voyne Sovetskogo Soyuza**, Çeçeno-İnguşkoye knijnoye izdatelstvo, Grozny, 1973; Alikberov Z.M., **Zashitniki Kavkaza: po Materialam Azerbaydjana i Respublik Severnogo Kavkaza**, Azerbaydjanskoye Gos. İzdatelstvo, Baku, 1975; Babalashvili İ. P., **Gruzinskaya SSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945 gg.**, izd. Sabchota Sakartvelo Tbilisi, 1977; Hutuev H.İ., **Balkarskiy Narod v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni i Poslevoenniy Period (Vosstanovleniye Avtonomii Balkarskogo Naroda)**, DKN. Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Rostov na Donu, 1965; Pliev B.Z., **Voini Yujnoy Osetii v Boyah za Sovetskuyu Rodinu**, izd. Metsniebera, Tbilisi, 1979; Mnatsakanyan A.N., **Sovetskaya Armeniya v Period Velikoy Otechestvennoy Voyni**, AKN, Yerevan, 1968; Harmandaryan S.M., **Boevoye Soderjstvo Armyanskogo Naroda s Narodami Sovetskogo Soyuza v Velikoy Otechestvennoy Voyne**, izd. AN ArmSSR, Yerevan, 1967; Madatov G.A., **Azerbaydjan v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni**, izd. Elm, Baku, 1975; Mnakatsyanan A. N., **Armyanskiy Narod v Velikoy Otechestvennoy Voyne (1941-1945 gg.)**, izd. AN ArmSSR, Yerevan, 1954; Botashev M.A., "Karaçaevo-Çerkesiya v godı Velikoy Otechestvennoy voyni", **Karaçaevo-Çerkesiya V Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945 Gg.** Materialı oblastnoy naučno-teoreticheskoy konferentsii 1977, Çerkesk, 1982; Meleshko A., Kicheva M., Blyumfeld O., **Dagestan v Godı Velikoy Otechestvennoy voyni 1941-1945 gg.**, Dokumentı i materialı. Dagestanskoye knijnoye izdatelstvo, Mahaçkala, 1963.

⁵ İbragimov M.M., **Vlast i Obshestvo v Period Velikoy Otechestvennoy Voyne (Na Primere Severokavkazskih Respublik)**, izd. Prometey, Moskva, 1999, s. 67.

⁶ Artemyev A. P., **Bratskiy Boevoy Soyuz Narodov SSSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni**, izd. Misl, Moskva, 1979.

keskin dengesizliği tespit etmiştir, ancak o da bu durumu yorumsuz bırakmıştır. Daha çok ham bilimsel verilere ve metodolojik bir temele dayanan A.P. Artemyev'in çalışması; savaşın farklı dönemlerinde Kızıl Ordu birimlerinde yer alan değişik milletlerden askerlerin sayısal dinamiğinin inceleme sonuçlarına, daha geniş kaynaklara ve metodolojik alt yapıya sahip olan günümüz araştırmacıları için bir kılavuz niteliğindedir.

Sovyetler Birliği'nin ve özerk cumhuriyetlerinin savaş yıllarındaki tarihi üzerine yapılan çalışmalarda, parti organların çalışmalarına özellikle Sovyet döneminde büyük önem verilmiştir. Bu konuyla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.⁷

Diğer büyük literatür bloğu, milli birliklerin mücadele sürecine adanmıştır. Bu çalışmalar kalite ve tür olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Milli tümen gazilerinin, genellikle alay veya tümen düzeyindeki komutanların ve siyasi komiserlerin çalışmaları, ayrıntılı bilgilerle fark yaratmaktadır.⁸ Bu çalışmaların büyük bir kısmı öncelikle, savaşa katılanların hatıralarına, savaş yıllarının süreli yayınlarına ve basılmış belgelere dayanmaktadır.

Bireysel, cumhuriyetler ölçeğinde veya Sovyetler Birliği'nin genelinde millî askerî yapılanma deneyiminin yaygınlaştırılmasını amaçlayan diğer bir çalışma grubu, büyük arşiv belgeleri temeline dayanmaktadır. Bununla birlikte bu çalışmaların yazarları, eserlerini belirledikleri özellikli (spesifik) ideolojik amaçlar doğrultusunda oluşturmuşlardır. Milli birliklerin tarihi üzerine yazılan ve 1984 yılında yayınlanan önemli eserlerden birinin yazarı olan N. A. Kirsanov, çalışmasının temel amacını şu şekilde açıklamaktadır: "Sosyalizmdeki milli ilişkilerin tüm yönlerini, kötü niyetle çarpıtarak Rus milletinin hâkim durumu/üstünlüğü

⁷ Bkz. Babaev A.M., **Partiynaya Organizatsiya Dagestana – Organizator Patriotičeskogo i Trudovogo Podyema Narodov Respubliki v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941-1954)**, Doktorskaya dissertatsiya, Moskva, 1963; Shakumidov A.S., **Deyatelnost Adıgeyskoy Partiynoy Organizatsii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı Sovetskogo Soyuza 1941-1945 gg.**, Adıgeyskiy Naučno-İssledovatel'skiy Institut, Maykop, 1967; Bananianrskiy S., **Deyatelnost Kommunističeskoy Parti Azerbaydjana po Sozdaniyu Narodnogo Opolčeniya i Obuçennogo Rezerva Dlya Sovetskoy Armii v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Doktorskaya dissertatsiya, Baku, 1960; Zaharyan V. S., **Bolşeviki Armenii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, izd. AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1949; Gatsenko V. M., **Voenno-Organizatorskaya Deyatelnost Partiynih Organizatsiy Severnogo Kavkaza v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (İyun 1941-1942)**, Doktorskaya dissertatsiya, Moskva, 1974; Borakovskiy R. Ye., **Voenno-Organizatorskaya Rabota Partiynoy Organizatsii Dagestana v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, Sovetskiy Dagestan, Mahaçkala, 1979; Abasov M. G., **Rabota Partiynih Organizatsiy Azerbaydjana Po Okazaniyu Pomoşı Frontu v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, izd. Azpolitizdat, Baku, 1960; Filkin V.İ., **Çeçeno-İnguşskaya Partiynaya Organizatsiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, Çeçeno-İnguşskoye Knijnoye İzdaniye, Grozniy, 1960; Kulaev Ç. S., **Voenno-Organizatorskaya i Politicheskaya Rabota Mestnih Partiynih Organizatsiy v Godı Voynı**. Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1981.

⁸ Bkz. Kurashvili G. G., **Ot Tereka Do Sevastopolya**, Sabçota Sakartzelo, Tbilisi, 1968; Sarkisyan S.M., **408-ya Armyanskaya Strelkovaya Diviziya v Bitve za Kavkaz**, izd. Ayastan, Yerevan, 1985; Djandjgava V. S., **414-ya Krasnoznamennaya**, izd. Merani, Tbilisi, 1985; Buniyatov Z.M., Zeynalov R.E., **Ot Kavkaza do Berlina**, izd. Azernesr, Baku, 1990; Mehtiyev B.M., **223-ya Krasnoznamennaya Belgradskaya**, izd. Azernesr, Baku, 1983.

üzerine farklı versiyonlar yaratan sahtekâr burjuva tarihçiliğine inat SSCB halkları arasında kardeşçe bir askerî ittifak olduğunu ispatlamaktır.”⁹ Bu yaklaşımdan dolayı milli piyade tümenleri üzerine itina ile yapılmış bir araştırma bile, Sovyetler Birliği’nin cumhuriyet ve özerk cumhuriyetlerindeki milli politika ile askerî yapılanma ilişkisi üzerine yapılabilecek genellemelerden mahrum bırakılmıştır.

Slav kökenli olmayan askerlere yönelik eğitim-ideoloji çalışmaları üzerine önemli ve büyük bir katkı sunan isimlerden biri M.A. Muradyan’dır. Muradyan yayınladığı monografisinde, büyük somut malzemelere dayanarak Rus olmayan, farklı milletlerden askerlerin, askerî kolektife uyum sorunlarını incelemiştir.¹⁰

Sovyet literatürünün üçüncü bloğu, savaş yıllarında devletin milli politika konusu üzerine yapılan çalışmalardan oluşmaktadır. Sovyet bilimi, devletin milli politika görüşünü¹¹ ve savaş yıllarındaki çok uluslu Kızıl Ordu görüşünü olumlu olarak sunmuştur.¹² Bu çalışmalarda, en çok öne çıkarılan özellikler ideolojik amaçlar olduğundan dolayı çalışmalar, günümüzde değerlerini büyük ölçüde kaybetmiş durumdadır.

Bilim adamlarının ve kamunun milli konulara yönelik ilgisi Sovyetlerin Perestroyka döneminde başlamıştır ve henüz araştırılmaya açık olan bir konudur. Bu kısa tarihsel dönem içerisinde öncelikle, Stalin başkanlığındaki Sovyet hükümetinin baskıcı milli politika uygulamalarına adanmış bir sürü çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmalar, daha eski çalışmalara kıyasla, belirli metodolojik tekniklerin geliştirilmesini, kaynak tabanının genişletilmesini ve araştırmacıların koşulsuz objektifliğini savunmaktadır ve konuyu; karışık sosyal ve siyasi olaylar olarak incelemektedir.¹³ Son yıllarda SSCB’de milli politika konusu üzerine tezler yazılmış¹⁴ birkaç makale derlemesi¹⁵ ve monografiler yayımlanmıştır.¹⁶ Savaş döneminde

⁹ Kirsanov N.A., **V Boevom Stroyu Narodov-Bratyev**, izd. Mısl, Moskva, 1984, s. 5-6.

¹⁰ Muradyan V.A., **Bratstvo, Skreplonnoye Krovyu**, Voenizdat, Moskva, 1969.

¹¹ Gorovskiy F.Ya., Rimarenko Yu.İ., **Natsionalny Vopros i Sotsialisticheskaya Praktika**. Opit Istoriko-Teoriticheskogo Analiza, Kiev, 1991; Groshev İ.İ., **Sushnost Natsionalnoy Politiki KPSS**, izd. Mısl, Moskva 1982; Tepun P. D., **KPSS V Borbe za Edıststvo i Splochnost Narodov Severnogo Kavkaza v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941-1945 gg.)**, Voprosı İstorii KPSS, Rostov, 1984.

¹² Artemyev A. P., **Bratskiy Boevoy Soyuz Narodov SSSR V Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, izd. Mısl, Moskv, 1979; Tshovrebov İ.N., **Boevoye Sodrujestvo Narodov Kavkaza**, TsK KP Gruzii, Tbilisi, 1978; **Narodı Severnogo Kavkaza v Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, Tezisi dokladov regionalnoy nauchnoy sessi 25-16 Aprelya 1985 g. Mahaçkala, 1985; Matyushkin N., **Sovetskaya Armiya-Armiya Drujbi Narodov**, Voenizdat, Moskva, 1962; Zaharov İ.Z., **Drujba, Zakalennaya z Boyah**, izd. Mısl, Moskva, 1970; Likas A.L., **Bratya Srajayutsya Vmeste (Rasskaz O Boevom Bratstve Voinov Razlichny Natsionalnostey)**, Voenizdat, Moskva, 1973.

¹³ Galitskiy V.P., “...Dlya aktivnoy diversionnoy deyatelnosti v tılu u Krasnoy Armii”, **Voenno-Istoricheskiy Jurnal**, No. 1, Moskva, 2001; Drobyazko S.İ., **Vostochniye Formirovaniya v Sostave Vermahta (1941-1945 gg.)**, Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1996, s. 2; Galitskiy V.P., “Obyazuyus Pomoç Nemetskoy Armii...”, **Voenno-istoricheskiy jurnal**. № 3, Moskva, 2003.

¹⁴ Drobyazko S.İ., **Vostochniye Formirovaniya V Sostave Vermahta (1941-1945 gg.)**, Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1996; Magomedov Ş. B., **Problemy Sotsialno-Ekonomicheskogo i Natsionalno-**

insanların sorunlarını inceleyen yeni bir tarih bilim dalı olan askerî-tarihsel antropoloji ortaya çıkmıştır.¹⁷ Kafkas halklarına yönelik sürgün ve diğer baskıcı faaliyetlerle ilgili savaş yıllarındaki sosyal ve siyasi duruma ilişkin çok sayıda belgenin bilimsel kullanıma girmesini sağlayan N. F. Bugay, incelenen dönemle ilgili Kafkasya’da milli politika araştırmalarına çok önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁸

Araştırmacıların dikkati Kafkasya’da milli politikaların ve milli ilişkilerin en belirgin sorunları üzerinde odaklanmıştır: Siyasî eşkıyalık, halkların sürgünü ile diğer baskıcı uygulamalar, düşman iş birlikçiliği ve Kafkasyalıların Wehrmacht saflarında bulunmaları. Dolayısıyla bunların arkasında kalan ve olaylarıyla o kadar renkli olmayan Kızıl Ordu’daki Kafkasya halklarına yönelik devlet politikası konusu, gözden kaçırılmıştır. Oysa bu konuda da devletin milli politikasının ve bu politikanın başat ögesi olan aynı kanunların devreye girdiği çok açıktır. Konu üzerine yapılan birkaç araştırma, Kafkas halklarının savaş kaderiyle devletin milli politikası arasındaki ilişkiyi, ayrıca bu politikanın yönünü ve mantığını anlamak için, henüz derin çözümlemeler içermemektedir.

Gosudarstvennogo Stroitelstva v Dagestane (1920-1940 gg.) Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Mahaçkala, 1993; İbragimov M.M., **Vlast i Obşestvo v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (Na Primere Severokavkazskikh Respublik)**, izd. Prometey, Moskva, 1999.

¹⁵ Bordyukov G., Buharyev V., “Natsionalnaya İstoricheskaya Mısl v Usloviyah Sovetskogo Vremeni”, **Natsionalniye İstorii v Sovetskom i Postsovetskih Gosudarstvah**, Sbornik statey, Airo-XX, Moskva, 1999; Trofimchuk N.A. (glav.red.), **Religiozniye organizatsii Sovetskogo Soyuza v godı Velikoy Otechestvennoy voynı 1941-1945 gg.** Materialı “kruglogo stola”, posvyaşennogo 50-letiyu Pobedi, 13 Aprelya 1995 g., RAGS, Moskva, 1995; Jiromskaya V.B., “Osobennosti Demograficheskogo Razvitiya Narodov Rossii v 20-e godı XX veka”, **Rossiya v XX veke: Problemi Natsionalnih Otnosheniy**. İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1999, s.361-165

¹⁶ Aliyev K.A., Kurbanov M. P., Yusupova G. İ., **Çeçentsı-Akkındtsı Dagestana: K Probleme Reabilitatsii**, Regionalniy Tsenr Etnopoliticheskikh İssledovaniy pri Dagestanskom Nauchnom Tsentre Rossiyskoy Akademii Nauk, Mahaçkala, 1944; Tetuyev A.İ., **Çerekskaya Tragediya**, izd. Elbruz, Nalçık, 1994; Efendiyev S. İ., Ahmatov İ.H., Guzeev J.M., **Rekviem**, [Sbornik: O deportatsii Balkarskogo naroda v 1943 g. i dvijeniı obshestvennoy mıslı v kontse 80-h i nachale 90-h gg. v Kabardino-Balkarskoy Respublike], izd. Elbruz, Nalçık, 1996; Dzhidzoev V.D., **Natsionalnaya Politika: Uroki Opıta**, izdatelstvo Alaniya, Vladikavkaz, 1997; Chomayev K.İ., **Nakazannıy Narod**, izd. PUL, Çerkessk, 1991; Shabayev D. V., **Pravda o Viselenii Balkartsev**, 2-e izdaniye, izd. Elbruz, Nalçık, 1992; Badmayev S.B., **Represirovaniye Narodı: İstoriya i Sovremennost**, Tezısı dokladov i soobsheniy Vserossiyskoy nauçnoy prakt. Konferentsii, Elista, 1992; Aliyeva S., **Tak Eto Bilo. Natsionalniye Repressii v SSSR V 1919-1952 Godah**, v 3-h tomah, izd. İnsan, Moskva, 1993; Shamanov İ. M., Tambieva B. A., Abrekova L. O., **Nakazannı po Natsionalnomu Priznaku**, izd. Çerkessk: KÇF MOSU, Çerkessk, 1999; Nartanova N. V., **Sotsialniy Aspekt Gosudarstvennoy Politiki v Kabardino-Balkarii v 40-H – Naçale 60-H gg. XX v.**, iz MV, Nalçık, 2001.

¹⁷ Senyavskaya Ye., S, **Voenno-İstoricheskaya Antropologiya. Predmet, Zadaçi, Perespektivi Razvitiya**, Ejegodnik, izd. POSSPEN, Moskva, 2002; Narovskiy İ.Vİ, Nikonova O.Yu., **Çelovek i Voyna (Voyma kak Yavleniye Kulturi)**. Sbornik statey, izd. AİRO-XX, Moskva, 2001; Senyavskaya Ye., S, **Psihologiya Voynı v XX Veke: İstoriçeskiy Opıt Rossii**, ROSSPEN, Moskva, 1999.

¹⁸ Bugay N.F., “K Voprosu o Deportatsii Narodov SSSR v 30-40-h godah”, **Sbornik Voyna i Obshestvo, 1941-1945 gg.** Kniga Vtoraya. İzd. Nauka, Moskva, 2004; *Aynı yazar*, “Velikaya Otechestvennaya Voyna: Problemi “Vtorogo Fronta” na Territorii SSSR v 40-e godı”, **Pyatidesitiletıye Velikoy Pobedi Nad Faşizmom: İstoriya i Sovremennost**. Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii 27-30 1995 y. Smolensk, 1995; Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz: Narodı v Eshelonah (20-60 –e godı)**, izd. İnsan, Moskva, 1998; aynı yazar, “Gosudarstvennaya Politika v Sfere Natsionalnih Otnosheniy V Usloviyah «Sotsialisticheskogo Eksperimenta»”, **Rossiya v XX veke: Problemi natsionalnih otnosheniy**, Moskva, 1999.

Savaş yıllarında Kafkasya’da yapılan seferberlik işlemleri üzerine de henüz bir araştırma yapılmamıştır.¹⁹ Bununla birlikte Sovyet vatandaşlarının Kızıl Ordu’ya alınma olasılığı ve faşizme karşı silahlı mücadelede bulunabilme imkânı büyük bir ölçüde milli politikaya bağlıdır. Sovyetler Birliği’nde milli birlikler ve milli askerî yapılanma tarihi incelemelerinde, seferberlik politikası herhangi bir araştırma konusu olmamıştır.²⁰

Joachim Hoffman; Sovyetler Birliği’nin savaş döneminde milli süreçler, esaret sorunları ve düşman işbirlikçiliği üzerine birkaç büyük eser yayınlamıştır.²¹ Batı’da, gerekli arşiv kaynaklarının eksikliği sebebiyle, savaş sırasında Kafkas halklarının SSCB Silahlı Kuvvetleri’ne katılımını konu alan özel çalışmalar yapılmamıştır. Kafkasya bölgesinin tarihi üzerine yazılan ve bu konuya değinen eserlerin yazarları, genellikle Sovyet yazarların çalışmalarını alıntılamışlardır.²²

Genel olarak Kafkas halklarının II.Dünya Savaşı’na katılımına dair geniş inceleme deneyimi birikmiş durumdadır. Ancak, literatür analizinin gösterdiği gibi, bu konunun incelemesinde takip edilebilecek geleneksel bir yaklaşım, çalışmanın ufkunu daraltmakta; böylece milli askerî yapılanma, Kafkasyalı askerlere yönelik gerçekleştirilen siyasi-propaganda çalışmaları gibi konuları tarihçinin görüş alanı dışında bırakmaktadır.

Bahsi geçen bağlamlarda çalışmanın amacı, savaş sırasında Kafkasya bölgesinde milli politikalara ve Kafkas halklarının Sovyetler Birliği Silahlı Kuvvetleri’ne katılımına dair kapsamlı bir çalışmanın yapılması; bir taraftan Kafkasların muharebe faaliyetleri, diğer taraftan milli cumhuriyetlerdeki sosyal ve siyasi durumların Kafkasya’daki milli politika değişiklikleri ile bağlantısını göstermektir.

II. Arşiv Kaynakları

Araştırmanın kaynak tabanını; arşiv kaynakları, yayımlanmış belgeler, anılar literatür ve süreli yayınlar oluşturmuştur. Kaynakların ilk ve en önemli grubunu arşiv malzemeleri oluşturmaktadır. Tez çalışmasının temeli dört federal arşiv malzemesine dayanmaktadır: Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi (RF TsAMO), Rusya Devlet Arşivi Toplumsal ve Siyasi Tarih (RGASPI), Rusya Devlet Askerî Arşivi (RGVA), Rusya

¹⁹ Çeçen ve İnguş halklarının askere alım işlemlerin durdurulması üzerine yüzeysel çalışmalar mevcuttur. Bkz. Mustafayev A.H., *Natsionalniye Otnosheniya v SSSR v Trudah Turetskih Avtorov* (Kritičeskiy analiz natsionalističeskih kontseptsii), izd. Elm, Baku, 1990, s. 174; Bugay N.F., Gonov A.M., *Kavkaz: Narod v Eshelonah (20-60 –e Godı)*, izd. İnsan, Moskva, 1998, s. 130.

²⁰ Ivanov V.Ye., *age.*, s.55.

²¹ Hoffmann J. *Ostenlegionen 1941 bis 1943*, Verlag Rombach Freiburg, 1976; Hoffmann Joachim, *İstoriya Russkoy Osvoboditelnoy Armii*, izd. AST, Parij, 1990.

²² Bkz. Altstadt A.L., *The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule*, Studies Of Nationalities, Stanford, 1988, s. 147-155; Suny R.G. *The Making Of Georgian Nation*, Indiana University Press, London, 1978, s. 283- 284.

Federasyonu Devlet Arşivi (GARF). Genel olarak, tez hazırlama sürecinde yaklaşık elli sekiz başlıkta altı yüz dosya incelenmiştir. Savaş sırasında Kızıl Ordu'nun tarihsel olarak araştırılmasında kullanılan başlıca arşiv ise TsAMO olmuştur.

Konuyla ilgili belgeler çoğunlukla cephe ve askerî bölge saha idarelerinin fonlarında bulunmaktadır. Kafkasyalı askerler bu birimlere alımla çağırılmakta ve onların katılımıyla birlikler oluşturulmaktaydı: Trans Kafkasya Cephesi (Fon 209), Trans Kafkasya Askerî Bölgesi (Fon 126), Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi (Fon 144) ve mücadelede Kafkasyalı askerlerin en yoğun kullanıldığı bölgeler olan Trans Kafkasya Cephesi Kuzey ve Karadeniz Ordular Grubu (Fon 273 ve 224 dâhil), Kafkasya Cephesi (Fon 216), Kırım Cephesi (Fon 215), Güney Cephesi (Fon 228), Kuzey Kafkasya Cephesi (Fon 224), Ayrı Kıyı Ordusu (Fon 288), 3 ve 4. Ukrayna Cephesi (Fon 229 ve 208). Bu fonlarda, cephe idaresi altında olan birçok alt birime ait belgeler bulunmaktadır.

Askerî Konseylerin belgeleri, araştırma açısından çok büyük değer taşımaktadır. Bu belgeler Askerî Konsey kararlarını, Yüksek Komutanlığın Genel Merkezi Stavka ile yapılan yazışmaları, birliklerin denetim materyallerini vs. içermektedir. Askerî konseyler, yerel makamlarla ve Sovyet hükümeti ile yakın temas hâlinindedir. Bu nedenle, Sovyet devletinin ve Kafkasya cumhuriyetlerinin liderleriyle siyasi ve ekonomik konular; aynı zamanda orduda milli politika konuları üzerine yapılan yazışmalar, dokümantasyonun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Karargâhların operasyonel birimlerine ait belgelerde harekât planlaması, birliklerin durumu, mücadelelerin gidişatı hakkında bilgiler; Stavka ve Merkezî Karargâh'la kurulan irtibatlar vs. içeren belgeler bulunmaktadır. Kafkasyalı askerlerin Kızıl Ordu saflarında kullanılması ile ilgili belgelerin birçoğu ilk defa bilimsel düzlemde sunulmuştur.

Trans Kafkasya ve Kuzey Kafkasya cephelerinin ve bölgelerin ordu; ikmal karargâhlarının seferberlik oluşturma birimlerinin belgeleri, Kafkasyalı gençlerin celp ve kayıt işlemlerine ve askere alım öncesi hazırlıklara, seferberlik ve ordu ikmalinde Kafkasyalı askerlerin kullanılmasına dair detaylı bilgi içermektedir. Bu belgeler aynı zamanda GUF'un²³ direktifleri ve onlarla bu konularda yapılan yazışmaları da içermektedir. Seferberlik oluşturma birimlerinin belgeleri, tarihçiler tarafından neredeyse kullanılmamıştır. Belgelerin temelde yeni ve kapsamlı bir analizi, Kafkasya'da seferberlik uygulamalarının açıklığa kavuşturulmasına ve Kafkasya halklarının temsilcilerinin savaşa katılımları sorununa, yeni bir açıdan bakmaya imkân sağlamıştır.

Araştırma için siyasi kurumların, askerlerin manevi dünyasını yansıtan belgelerinin kullanılması önemli olmuştur. Ordu'da milli politikalar ve etnik ilişkiler konusu incelendiği

²³ Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi

zaman bu tip kaynaklar vazgeçilmezdir. Onları farklı kılan askerî kolektif yaşamın tasvirindeki duygusal renklendirmeler, canlılık; mücadele başarıları ve başarısızlıklarının içten anlatımıdır. Bu belgeler uzun yıllar boyunca, birçok askerî tarih eserinin kaynak açısından temelini oluşturmuştur. Bu belgelerin siyasi raporlama yapısı ve tarzı ise tarih literatüründe büyük ölçüde korunmuştur. Belgelerin bu özel nitelikleri, bugün de önemini korumaktadır. Ancak bu belgeler içinde özellikle siyasi raporlar ayrı bir özelliğe sahiptir ve bu raporların ihmal edilmesi, tarihsel sürecin tasvir edilmesinde büyük hatalara yol açabilmektedir. Siyasi birim başkanları kendi birimlerindeki vakalarla ilgili olarak doğrudan sorumluluk taşıdıklarından, olumsuz olayları sıkça gizlemeyi ya da yumuşatarak aktarmayı tercih etmişlerdir. Siyasi raporların üslubu, buna hizmet eder niteliktedir: tek şablondan oluşan epizodik anlatı, genelin yerine özelin hâkimiyeti, istatistiksel genellemelerden kaçınma. Bu üslup, büyük değişiklikler olmadan, savaş boyunca devam etmiştir. Ağustos 1944'te 77. Azerbaycan Tümeni'nin siyasi raporu üzerine bir üst siyasi birimin yazdığı karakteristik rapor benzer (analojik) birçok belge için geçerlidir: *“Geçen dönemdeki siyasi bilgiler: Zamansız, gerçekçi ve geçerli değildi. Siyasi raporların kalitesi son derece düşüktü. [...] Raporlar iki su damlası gibi birbirine benzer: yapılan işin anlatımı, kahramanlık durumları, meşhur ‘ama’ devamında olağanüstü hâl ve değişik ahlaksız durumlar. Hiçbir bağlantı, analiz, genelleme ve neticelendirme olmadan...”*²⁴ Siyasi raporların bu tarzda yazılması her türlü genellemeyi oldukça zorlaştırmaktadır. Üst birim komutanın aktardığı büyük miktardaki şablon bilgiler arasında günümüz tarihçisinin kafası karışmaktadır: *“Bu tarz raporlardan alayda iyi ve kötü komutan ve askerlerin var olduğunu, kahraman ve yağmacıların olduğunu, iyi organizatörlerin ve tembellerin olduğunu görebiliriz, ancak bir alay bütün olarak nedir?”*²⁵ Yukarıda belirtilen nedenler, siyasi raporların kaynak olarak kullanımında son derecede dikkatli olunması zorunluluğunu gerektirmektedir.

Askerlerin manevi ve psikolojik durumları hakkındaki alternatif bilgiler genellikle, daha yüksek siyasi makamların denetim belgelerinde yer almaktadır. Buna aynı zamanda NKVD²⁶/SMERŞ²⁷ gibi özel birimlerin raporları da dâhildir. İkincisinin işlevlerinden biri de ordudaki disiplinin ve askerlerin yaşam koşullarının sürekli gözlemlenerek bu konudaki bilgilerin kaydedilmesidir. Bu özel birimlerin çalışanları, bir operasyon kapsamında askerî komutanların geçici emirleri altında oldukları için, olayların anlatımında ve yorumlanmasında

²⁴ TsAMO, Fon. 1222, Op. 1, D. 94, s. 106.

²⁵ TsAMO, Fon. 1222, Op. 1, D. 94, s. 106.

²⁶ Narodnyy Komissariat Vnutrennih Del. (İçişleri Halk Komiserliği: 1934-1946).

²⁷ Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında Sovyet Ordusu'nun 1943 yılında kurduğu özel karşı-istihbarat bölümüdür. 1946'da kapatılmıştır.

siyasi birimlere nazaran daha fazla özgürlüğe sahiplerdir. Özel birim raporları süslemelerden uzak resmî bir dille yazılmışlardır ve kanıtlanabilir yargılar içermektedirler. Yapılan ilk tematik yayınlardan²⁸ olan bu raporlar ne yazık ki tarihçiler için ulaşılması zor materyallerdir.

Cephe düzeyindeki (bazen de alt düzey) materyaller, birçok üst düzey hükümet yetkilisi ve devletin askerî liderlerinin belgelerini -direktifler, kararnameler- ihtiva ederler: Devlet Savunma Komitesi (GKO), Halk Komiserleri Kurulu (SNK); Sovyet Yüksek Komutanlığı'nın (Stavka) Genelkurmay, Savunma Halk Komiserliği (NKO), işçileri ve diğer birimlerinin emirleri. Bu materyaller, diğer arşiv ve yayınlanmış belgelerle birlikte devlet politikasının incelenen alandaki eğiliminin yeterince açık görülebilmesini sağlamaktadır.

Çalışmada; Kafkasyalı askerlerden oluşan veya Kafkasyalı askerlerin dâhil edildiği ordu, kolordu, tümen ve tugayların onlarca fonu incelenmiştir. Kafkasya milli tümenlerinin tarihini incelerken bu tümenlerin fon belgeleri kullanılmıştır. Bu belgeler Kafkasya milli tümenlerinin mücadele yöntemlerini; orduların oluşturulma, yeniden yapılanma ve dağıtılma süreçlerini, birliklerin önemli özelliklerini; sayısal ve ulusal yapısını, disiplin seviyesini ve moral düzeyini yansıtmaktadırlar.

İkinci önemli kaynak grubunu GRASPI belgeleri oluşturmaktadır. Komünist parti bölge komitelerinin büro toplantı tutanak ve raporlarının kopyaları, Kafkas cumhuriyetleri parti organlarının orduyla yakın ve çok yönlü ilişkilerini, cepheye propaganda ve eğitim alanındaki maddi ve manevi desteklerini, aynı zamanda Kafkasya bölgesinin sosyal ve politik durumunu yansıtmaktadır (Fon 17). KP Merkez Komitesi ve bölgesel komitelerin toplantılarının tutanakları, kaydedilen söylemlerle; bir nevi görüş çoğulculuğuyla ilgi çekmekte ve bize herhangi bir konuda karar verme mekanizmasının nasıl çalıştığını anlama olanağı sağlamaktadır.

Slav kökenli olmayan askerlere yönelik parti-siyasi çalışmaları hakkındaki bilgiler Komünist Partisi Merkez Komitesi Ajitasyon ve Propaganda Merkez Bürosu (AgitProp) fonlarında (Fon 125), ayrıca askerî eğitim konularıyla uğraşan bazı hükümet yetkililerinin kişisel fonlarında bulunabilmektedir. Örneğin Kızıl Ordu Siyasi Merkez Yönetimi (GlavPu) Başkanı A.S. Sherbakov'un fonunda (Fon 88) Ağustos 1943 tarihinde düzenlenen Rus olmayan askerlere yönelik çalışma yürüten ajitatörlerin toplantı tutanağı muhafaza edilmiştir.

GARF'ta muhafaza edilen belgeler arasında, SSCB İçişleri Halk Komiserliği'nin Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde suç oranının artması ve siyasi bozgunculuğun yaygınlaşması

²⁸ Basık İ.İ., Vinogradov V.K., **Stalingradskaya Epopeya**. Materialı NKVD SSSR i voyennoy tsenzurı iz Tsentralnogo arhiva FSB RF, izd. Znonnitsa-MG, Moskova, 2000.

karşısında hükümetin düzeni korumak için aldığı önlemler hakkındaki (NKVD) bilgiler kullanılmıştır (Fon P-9479).

Savaş öncesinde, Rusya Devlet Askerî Arşivi'nin (RGVA) Kızıl Ordu tarihi hakkındaki belgelerinin incelenmesi; Kuzey ve Güney Kafkasya'nın savaş başındaki seferberlik potansiyeli hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, 30'lu yıllarda milli birlikler oluşturma ve Kafkasyalı askerlere yönelik eğitim ve öğretim faaliyetleri genele yayılmıştır.

III. Yayınlanmış Belgeler

Yayınlanmış belgelerin çalışmamız açısından büyük bir önemi vardır. RSFSR²⁹ ya da SSCB cumhuriyetlerinin II. Dünya Savaşı'na katılımlarına dair belgelerin derlemesinde; ekonomi ve parti kuruluşlarının faaliyetleri, savunma sanayisi faaliyetleri ve bölgenin kontrol altına alınması adına direnen partizan askerî kuvvetlerin oluşumları yansıtılmıştır.³⁰ Sovyetler zamanında, bu tür yayınlara sadece bilimsel değer değil, aynı zamanda propaganda değeri atfedilmiştir. Kafkasyalıların mücadeleye katılımlarına dair malzemeler, genellikle askerî siyasi organların belgelerinden alınmaktadır (birliklerin siyasi raporların özetleri, Kafkas cumhuriyetlerinin parti kuruluşlarının kararları, gazete makaleleri vs.) ve bu nedenle bu malzemeler, bilimsel niteliği azaltan; yanlı tutum içermeye ve malzeme seçiminde tek taraflı olma gibi tipik eksikliklere sahiptirler.

Son yirmi yılda, konu üzerine yayınlanan belgelerin hacmi önemli ölçüde artmıştır. Bunun birinci nedeni, II. Dünya Savaşı olaylarına ve bu savaşın tarihteki beyaz lekelerine artan ilgidir. İkincisi neden ise bölgedeki mevcut gerginliklerden dolayı toplumun Kafkasya'ya artan ilgisidir. Merkez ve federal arşivlerde bazı fon belgelerinde gizliliğin kaldırılması, bilim dünyasına yeni belgelerin sunulmasını sağlamıştır. 1993 yılından bu yana Askerî Tarih Enstitüsü, Genel Kurmay Tarih-Arşivi Merkezi ve merkezi arşivler tarafından yayınlanan *Russkiy Arhiv: Velikaya Otechestvennaya* çok ciltli temel (fundamental) dizide II. Dünya Savaşı'nın stratejik operasyonlarını ve yüksek askerî kurumlarının faaliyetlerini yansıtan binlerce belge yayımlanmıştır. 1941-1943 yılları arasına ilişkin belgelerin çoğu Kafkasya savunması konularına, Kafkasya'da seferberlik kaynaklarının durumuna, bu

²⁹ Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (1917-1991).

³⁰ Malisheva Ye.M. (otv.red.), **Stavropolye v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Cbornik dokumentov i materialov, Knijnoye İzdatelstvo, Stavropol, 1962; **Nash Kray. Sbornik Dokumentı i Materialhalov (1917-1977gg.)**, Knijnoye İzdatelstvo, Stavropol, 1977; **Kabardino-Balkariya v Godı Velikoy Otechestvennoy voynı 1941-1945.** Sbornik Dokumentov i Materialov, izd. Elbruz, Nalçik, 1975; **Azerbaydjanskaya SSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı.** Sbornik Dokumentov i Materialov. Baku, 1976.

bölgede yeni birimlerin oluşturulmasına, oluşturulan birimlerin savaş faaliyetlerinin değerlendirilmesine vs. adanmıştır.³¹

Çalışma kapsamında olan, örneğin 1944 yılında Sovyet cumhuriyetlerinde milli silahlı kuvvetlerin kurulması gibi bazı konular; savaş sırasında gerçekleştirilen anayasa kanun değişikliklerinin incelemesini gerektirmiştir. Bu amaçla, SSCB Yüksek Sovyet ve Birlik Cumhuriyetleri'nin oturum tutanakları, aynı zamanda anayasal mevzuat derlemeleri kullanılmıştır.

Günümüzde, savaş yıllarında Kuzey Kafkasya'da Kızıl Ordu'nun cephe arkasında yaşanan isyan hareketlerinin boyutları, Almanlarla işbirlikçilik konusu ve bu durumu tetikleyen unsurlar gibi konuların incelenmesi büyük ilgi görmektedir.³² Savaş yıllarında bazı halkların sürgünleri ile ilgili belgelere ulaşılmasında ve bu belgelerin yayınlamasında N. F. Bugay'ın büyük katkısı olmuştur.³³

IV. Süreli Yayınlar

Çalışmada kullanılan bir sonraki kaynak grubunu ise savaş yıllarının süreli yayınları oluşturmaktadır. Özellikle önemli olan *Krasnaya Zvezda*, *Pravda*, *İzvestiya* gazeteleri, ülkenin yönetiminin siyasi seyrini ve değişikliklerini yansıtan birer politika dokümanı özelliği göstermektedir. Bunlar ordudaki propaganda çalışmalarında yaygın olarak kullanılan belgeler olmakla birlikte, eylemler açısından birer kılavuz olarak görülmektedirler. Bu tür malzemelerin bir kısmı Kafkasya'ya, onun tarihine ve SSCB halkları arasındaki dostluğa

³¹ **Russkiy Arhiv: Velikaya Otechestvennaya:** Stavka VGK Dokumentı i materialı. 1942, T. 16 (5-2), Moskva, 1996; T.23 (12-2), Generalnyy shtab v godı Velikoy Otechestvennoy voynı. Dokumentı i materialı. 1942 god. Moskva, 1999; T. 16 (5-3) Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1943, Moskva, 1999; T. 16 (5-4) Stavka VGK Dokumentı i materialı. 1944, Moskva, 2000; T. 23 (12-3), Generalnyy shtab v godı Velikoy Otechestvennoy voynı. Dokumentı i materialı. 1943 god, Moskva, 2000; T. 23 (12-4), Generalnyy shtab v godı Velikoy Otechestvennoy voynı. Dokumentı i materialı. 1944 god, Moskva, 2001; T. 25 (14), Tıl Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1954 gg.: Dokumentı i materialı. Moskva, 1998; T. 17 (6), Glavniye politicheskiye organı Voorujennih Sil SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 gg.: Dokumentı i Materialı. Moskva, 1996; T. 13 (2-2) Prikazı Narodnogo komissara oboronı SSSR. 22 iyunya 1941 – 1942 g., Moskva, 1997; T. 13 (2-3), Prikazı Narodnogo komissara oboronı SSSR. 1943-1945 g., Moskva, 2000.

³² **Kavkazskiye Orlı: Obzor materialov o banddvijenii na territorii ÇİASSR**, Biblioteka Almanaha Vip 1, Moskva, 1993; Shamanov İ.M., Karaeva Z.B., Kecherukov K.A., Aliyev A., **Karaçevtsı. Viseleniye i Vozvrasheniye (1943-1945)** Materialı i Dokumentı, izd. PUL, Çerkessk, 1993; Semin Yu.N., Starkov O.Yu., “Kavkaz. 1942-1943 godı: Geroizm i Predatelstvo”. **Voенno-istoričeskiy jurnal**. № 8, Moskva, 1991; **Liki Voynı: Sbornik Dokumentov po İstorii Kabardino-Balgarii v Godı Voynı (1941-1945 gg.)**, izd. Elbruz, Nalçik, 1996; Zumakulov B.M., **Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda. İstoriya, Problemi, Resheniya**. Izd. Elbruz, Nalçik, 1998.

³³ Bugay N.F., **Represirovanniye Narodı: Çeçentsı i İnguşi. Dokumentı, Faktı, Kommentarii**. İzd. Kap, Moskva, 1994.

adanmıştır.³⁴ Yerel cumhuriyetlerin basınları; bu istikamette devam ederek, merkez gazetelerde başlatılan propaganda kampanyalarını derinleştirerek ve tamamlayarak devam ettirmişlerdir.

V. Anılar

Bir sonraki kaynak grubunu ise anılar oluşturmaktadır. Bu kaynakların tarihsel bir araştırma açısından önemleri şüphesizdir. Önemli bir askerî tarihçi olan P. A. Zhilin'in belirttiği gibi; "Hiçbir belgesel materyalin, askerî olayların dinamizmini ve tüm karmaşıklığını kaydetmesi mümkün değildir, [...] [bu olayların] tabiatını, çetinliğini, savaşın veya muharebenin ruhunu aktarmaz... Tarihçi, şu ya da bu muharebenin *nasıl* geliştiğini [...] arşiv belgelerinden öğreniyorsa, o zaman genellikle *neden* herhangi bir olayın başka türlü değil de, bu şekilde geliştiği sorusunun cevabını bu belgelerden alamıyordur."³⁵ Özellikle Kafkasyalı askerlerin - hem üst düzey komutan, hem de sıradan askerlerin - anıları bu doğrultuda oldukça ilgi çekicidir. Savaşın ilk anıları, savaş henüz tamamlanmadan yayınlanmıştır.³⁶ Daha sonra bu edebi tür son derece popüler olacaktır.³⁷ Anılar günümüzde de yayınlanmaya devam etmektedir.³⁸ Birçok Sovyet generalinin (İ.V. Tyulenev, S.M. Budenniy, A.A. Grechko, G. G. Kurashvili, P.L. Pecheritsa, S. M. Shtemenko, İ. P. Roslyi, A.İ. Fomin ve diğerleri³⁹), aynı zamanda incelenen dönemle ilgili önemli stratejik operasyonları yöneten hem Sovyet (G.K. Jukov, A.M. Vasilevskiy ve diğerleri⁴⁰) hem de

³⁴ Bkz. Gazeta **Pravda** 26 Temmuz, 6 Ağustos, 14 Kasım, 28 Kasım 1941, 2 Eylül, 14 Ekim 1942; Gazeta **İzvestiya**, 30 Aralık 1942 ve diğerleri.

³⁵ Zhilin P. A., **O Voynе i Voennoy İstorii**, izd. Nauka, Moskva, 1984, s.349.

³⁶ Şaduri R., **Frontoviyе Zapiski: Sbornik Ocherkov Gruzinskih Pisateley**, (Gürcüceden Çev. red), izd. Zarya Vostoka, Tbilisi, 1944; Sadıgov F., **Uchitel-Boyets**, Baku, 1942; Fomin M., **Boevoy Put 347-y Krasnodarskoy Strelkovoy Divizii**, V 2-h tomah. Moskva, 1943.

³⁷ Dzagkoyev V.G., **Soldat Vspominayet**, İzdatelstvo İR, Vladikavkaz, 1993; Dzhatiyev T. İ., **Plamya Nad Terekom**, Severo-Osetinskoye Knizhnoye İzdaniye, Ordjonikidzhe, 1967; Grechko A. A., **Godı Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1967; Daurov D., **Etot Malenkiy Bolshoy Chelovek**, izd. İriston, Vladikavkaz, 2001; Dzhandzagava V.S., **414-ya Krasnoznamennaya**, [Peedov s Gruzinskogo Akkerman N.], izd. Merani, Tbilisi, 1985; Zakrutkin V., **Kavkazskiye Zapiski**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1948; Datishvili M.D., Bedineishvili G., **Kavkaz Vistoyal, Kavkaz Pobedil! Veterani Vspominayıt**. İzdatelstvo TsK KP Gruzii, Tbilisi, 1973; Muratov V. V., **V Boyah Za Kavkaz**, Voenizdat, Moskva, 1982; Abbasov M.G., Aslanov İ.A., **Veterani vspominayut**. (Vospominaniya veteranov 416. Krasnoznamenniy Taganrogskiy ordena Suvorova II stepeni strelkovoy divizii). Azernesr, Baku, 1985.

³⁸ Gioyev M.İ., **Razdumya**, Vospominaniya uchastnika bitvy za Kavkaz v 1942-1943 gg. Vladikavkaz, 1991.

³⁹ Tyulenev İ.V., **Krah operatsii "Edelweiss"**, izdatelstvo İR, Ordzhonikidzhe, 1988; Tyulenev İ.V., **Cherez Tri Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1972; Fomin M., **Boevoy Put 347-y Krasnodarskoy Strelkovoy Divizii**, V 2-h chastyah, Moskva, 1943; Grechko A. A., **Godı Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1967; Kurashvili G.G., **Ot Tereka do Sevastopolya**, Sabçota Sakartzelo, Tbilisi, 1968; Muratov V.V., **V Boyah Za Kavkaz**, Voenizdat, Moskva, 1982; Cherkesov G. E., Hudalov T.T., **Posledniy Rubej: Bitva Za Vladikavkaz v Vospominaniyah Vidnih Voenochalnikov i Aktivnih Ee Uchastnikov**, Vladikavkaz, 1995.

⁴⁰ Jukov G.K., **Vospominaniya i Razmishleniya**, V 3-h tomah, Olma Press, Moskva, 1985.

Alman (F. Halder, Erich von Manstein⁴¹) komutanların anılarında, konumuzla ilgili pek çok ilginç gerçek ve görüş yer almaktadır.

Aynı zamanda, generaller ve komutanların genellikle, II. Dünya Savaşı tarihinin geçerli yorumlanışını lehlerine çevirmek, tenkis ve süsleme yapmak zorunda kaldığı bilinmektedir. Bu anlamda Kafkasya savaşı gazilerin hatıraları istisna olmamıştır. *Kruşçev Açılımı* (Hrushevskaya Ottepel) döneminde, eski Trans Kafkasya Cephesi Komutanı Ordu Generali İ.V. Tyulenev'in yayınlandığı *Cherez Tri Voynı* (1960) adlı anı kitabı, ikinci baskısında (1972) önemli ölçüde kısaltılmıştır.⁴² Çıkarmaların yazarın tutumuyla çelişmekte olduğunu kızı N.İ. Tyuleneva belirtmektedir. Son yıllarda, dönemin parti-devlet liderleri ve doğrudan Kafkasya savaşı gazilerine ait, daha önceleri yayınlanmamış birtakım değerli anı çalışması (N.S. Kruşçev'un, A.İ. Mikoyan'ın, L.M. Kaganovich'in, A.D. Daniyalov'un, P.A. Sudoplatov ve diğerlerinin) yayımlanmıştır.⁴³ Bu çalışmalarda genellikle, yazarların belirli olayları taraflı olarak yorumlamaları ve değerlendirmeleri, böylelikle de Stalin rejiminin suçlarından kendilerini uzaklaştırma arzuları yer almaktadır. Ayrıca yazarlarının ileri yaşlarında yazılan ve genellikle arşiv belgelerine dayanmayan bu anılar, bazen bilgilerde anlamsız karışıklıklara ve hatıraların masalsı olmalarına yol açmıştır.⁴⁴ O.F. Suvenirov, N.S. Kruşçev'un anı kitabına yorum yaparken XIX. yüzyılın Fransız bir tarihçisi olan T. Karteylya'nın Fransız Devrimi'nin üyelerinden birinin hatıraları üzerine söylediği sözleri aktarır: "*Kitap yalanlarla dolu, ama başka bir yerde bulamayacağınız gerçeğin taneleri vardır.*"⁴⁵ Bu anlamda, sansüre tabi tutulmamış 90'lı yılların yayınları, bir tarihçi için muhakkak çok daha değerlidir.

Genel olarak, tezin hazırlanması sırasında daha çok Rus arşiv ve kaynaklarının ışığında toplanan kaynak tabanı; savaş sırasında Kızıl Ordu saflarında ve askerî yapılanmada

⁴¹ Halder F., **Voenniy Dnevnik**, T.2, Ejednevniye zapiski nachalnika Generalnogo shtaba Suhoputnih voysk 1939-1942 gg., Voenizdat, Moskva, 1969; **İtogi Vtoroy Mirovoy Voynı: Vıvodi Pobedennih**. AST yay., M., 1998 (orijinali: Bilanz des Zweiten Weltkrieges und Verpflichtungen für die Zukunft. Hamburg, 1953; Almanca'dan Çev. Kamolova L.K.); Erich von Manstein, **Uteryanniye Pobedi**, izd. AST, Moskva, 1999.

⁴² Tyulenev İ. V., **Cherez Tri Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1960 ve 1972.

⁴³ Kruşçev N. S., **Lüdi. Vremya. Vlast**, Kn.2 Ç.1, İİK 'Moskovskiy Novosti', Moskva, 1999; Mikoyan A. İ., **Tak Bilo. Ramishleniya O Minuvshem**, Vagrius, Moskva, 1997; Kaganovich L. M., **Pamyatniye Zapiski Rabochego, Kommunist-Bolşevika, Professora, Partiynogo i Sobetsko-Gosudarstvennogo Rabotnika**, izd Vagrius, Moskva, 1997; Beriya S. L., **Moy Otets-Lavrentiy Beriya**, izd. Sovremennik, Moskva, 1994; Beriya S., **Moy Otets-Beriya. V Koridorah Stalinskoy Vlasti**, Olma Press, Moskva, 2002; Daniyalov A., **Vospominaniya**, Dagestanskoye Jnijnoye İzdatelstvo, Mahaçkala, 1991; Daurov D., **Etot Malenkiy Bolshoy Chelovek**, izd. İriston, Vladikavkaz, 2001; Sudoplatov P. A., **Spetsoperatsii. Lubyanka i Kreml 1930-1950 gg.**, Olma Press, Moskva, 1997.

⁴⁴ Bu eksiklik özellikle L. Beriya'nın oğlu S. L. Beriya'nın ve P. A. Sudoplatov'un anılarında kendini belli etmektedir.

⁴⁵ Suvenirov O. F., **Tragediya RKKA 1937-1938**, izd. Terra Moskva, 1998, s.7.

devletin milli politikasının ve Kafkasya’da milli süreçlerin analizlerinin yapılmasına imkân sağlamıştır.

Çalışmanın metodolojik temelini bilimsellik, tarihsellik, nesnellik ve tarihsel süreçlerin sürekliliği oluşturmuştur. Çalışmada, II. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya halklarının temsilcilerinin Kızıl Ordu saflarına katılışlarının tarihsel sürecini anlamak, açıklamak ve aynı zamanda karakterize ve analiz etmek için karşılaştırmalı tarihsel, sistematik, istatistikî, sınıflandırılmalı, analitik, problem - kronolojik ve diğer bilişsel yöntemler kullanılmıştır.

Araştırmanın dayandığı kaynakların geniş ve çeşitli tabanı; çalışmanın amacını ve niteliğini, araştırmanın yöntem ve tekniklerinin çeşitliliğini belirlemiştir. Çalışmada geleneksel askerî-tarihsel araştırma yöntemleriyle birlikte, savaş yıllarında Kafkasya’da, milli politikaların ve siyasi süreçlerin incelenmesini birleştiren, ayrı bir inceleme metodu geliştirilmiştir. Araştırmanın bilimsel olarak özgün yanı ise, ilk defa kapsamlı bir şekilde, savaş yıllarında Sovyet milli politikası ve bölgedeki politik süreçlerin prizmasından Kızıl Orduya Kafkasya halklarının katılımı sorununun ele alınması ve bu sorunu incelenmeye çalışmasıdır.

GİRİŞ

Kafkasya Bölgesi ve Bölgenin Jeopolitik Açısından Önemi

Kafkas ve Kafkasya adı ilk defa eski Yunan düşünürlerinden Aiskhylos'un MÖ 490'da yazdığı, *Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence* isimli eserinde anılan *Kavkasos Dağı* ifadesinde görülmüştür.⁴⁶ Kafkas kelimesinin; hangi Hint-Avrupa dillerinden ortaya çıktığı ve hangi partiküllerden türediği bilinmemekle birlikte⁴⁷ etimolojisi üzerinde dilbilimciler arasında da bir fikir birliği yoktur.⁴⁸ Örneğin Kafkas sözü ile alakalı bir iddiaya göre Slav dillerinde *Qasların* [kavim adı] *metal döven dağ ülkesi* anlamına gelen bir söz teşekkül etmiştir. Dede Korkut'un kitabında ise adı geçen *Kazlık Dağları* Kafkas Dağı demektir. Burada *Kafkas* coğrafi adının manası *Od Dağı*, *Oğuz Dağı* olarak izah edilir.⁴⁹

Kafkasya bölgesi, Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alarak Avrupa ve Asya'nın sınırında bulunur. Bölgenin sınırlarını batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi ve güneyde de Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri teşkil etmektedir. Kafkasya'nın yüzölçümü 455.000 km²'dir. Buna göre Anadolu'nun 3/5'ü büyüklüğünde olan Kafkasya, şimdiki Romanya (238.391), Macaristan (93.030), Avusturya (83.871) ve İsviçre (41.284) gibi Avrupa ülkelerinin toplam yüzölçümü kadardır. Yerüstü ve yeraltı zenginlikleri bakımından ise, anılan dört ülkeden daha verimli ve çok daha zengindir.⁵⁰

Coğrafi olarak bakıldığında Kafkasya'nın en belirgin özelliğini; Rusların *Bolshoy Kavkaz* diye adlandırdıkları Büyük Kafkas Dağları'dır. Kuzey-güney doğrultulu ana Kafkas sıradağları, Kafkasya bölgesini güney ve kuzey olmak üzere ikiye bölmektedir. Bu sıra dağlar; kuzeybatıda Novorossisk'den, güneydoğuda Bakü'ye doğru, yaklaşık 1100 km. uzunluğunda ve 150-200 km genişliğindedir. *Malıy Kavkaz* denilen Küçük Kafkas Dağları, Büyük Kafkaslara göre daha kısa ancak daha karmaşıktır.⁵¹ Dağların yamaçları meşe, kestane, kayın, kızılğaç, çam, dişbudak ve ıhlamur gibi ağaçlardan oluşan ormanlarla kaplıdır. Bölgede dağ keçisi, kızıl geyik, ayı, vaşak, tilki ve yaban sığırları gibi hayvanlar yaşar. Ayrıca Kafkasya zengin su kaynakları açısından da oldukça dikkate değerdir. Kafkasya'nın başlıca

⁴⁶ Kırzioğlu, M. Fahrettin; **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları Ankara, 1998, s. XV; Kavkas. **Ektseklpedicheskiy slovar Brokgauza i Yefrona**: V 4-h tomah (82 t. i 4 dop.). – St. Petersburg, 1890-1907. Burada eser Prometheus Bound-Prikovanniy Prometey olarak geçer.

⁴⁷ Nikonov V.A., Bodnarskiy M.S., **Slovar Geograficheskikh Nazvaniy**, İzdatelstvo Mysl, Moskva, 1954, s. 166.

⁴⁸ Otkupshikov Yu.V., **Ocherki Po Etimologii**, izd. S.-Petersburgskogo Universiteta, Sankt Petersburg, 2001, s. 310-318, 479.

⁴⁹ Bkz. Yıldız Muharrem, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006.

⁵⁰ Kırzioğlu, **age.**, s. XVIII; Ayrıca Bkz. Harita 3.

⁵¹ Demir Ali Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 60.

akarsuları; Rioni, Kür Nehri ve Aragvi'dir; en büyük göl ise Sevan'dır. Berrak ırmaklar ve göllerde bol miktarda alabalık vardır.

Kafkas Dağları; Karadeniz ve Hazar Denizi sahil yolu dışında, sadece birkaç yerden geçit vererek Kuzey Kafkasya'yı Güney Kafkasya'ya bağlar.⁵² Kerç Boğazı'ndan Hazar Denizi'ne kadar ancak bazı uç noktalar kuzeyden güneye geçiş için elverişlidir. Kalan kısımlarında ise sıradağlar Kuzey Kafkasya'yı Kafkas ötesinden (Güney Kafkasya) ayıran yekpare bir dağ kütesidir. Bu sıradağların kuzey eğimi önce dik, sonra da yumuşak meyilli kademelerle Volga ve Don steplerinin devamı olan düzlüğe inerek, ona komşu alanla birlikte şu kısımları oluşturur: Batı veya Kuban Nehri havzası; doğu veya Terek Nehri havzası; Kuma ve Kalaus nehirleri boyunca suyu az, ana step. Ana sıradağların kuzeydoğu eğimini ise; Sulak ve Samur Nehri havzalarını içine alan yüksek bölge (Dağıstan) oluşturur.⁵³

Ana sıra dağların Kafkasya'yı ikiye bölmesi - Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olarak - sadece etnografya açısından değil aynı zamanda coğrafya açısından da nisbî bir bölmedir. Çünkü Güney Kafkasya bölgesi sayılan kuzeydoğu Azerbaycan; ana sıradağların kuzeyinde bulunmakta, Krasnodar Krayın Karadeniz Soçi bölgesi ise ana sıradağların güneyinde bulunmaktadır. Bütün bu dağların uzunluğu boyunca Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya halkları arasında hep yakın bir ilişki olmuştur; bu ekonomik ve kültürel iletişim yüzyıllar boyunca kesilmeden devam etmiştir.⁵⁴

Karadeniz ve Hazar denizi arasında yer alan bölgenin ismi olan Kafkasya; tarihin en eski çağlarından itibaren, Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görmüş ve çeşitli milletlerin mücadelelerine sahne olmuş bir bölgedir. Kafkasya'nın ilk çağlardan beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Türklerin, hareketli birçok kavmin geçiş güzergahı olan Kafkasya ile tanışması ise MÖ 4. yüzyıla kadar gitmektedir. Kafkasya bölgesi, kadim zamanlardan beri Türklerin gelip yerleştiği, yurt tuttuğu topraklardır. Avarlar, Kumanlar, Peçenekler ve Hunlar, bölgede kalıcı izler bırakmışlardır.

Tarih boyunca siyasi olarak daha çok Bizans, Türk, Rus ve zaman zaman da İran'ın etki alanı içinde kalmıştır. Müslümanlar, Kafkasya'yı Emevî halifesi Hişam zamanında ele geçirmişlerdir. Cengiz ve Timur çağlarında Kafkasya'da yaşayan Gürcüler ve diğer kavimler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 11. Asırda Selçuklu Türkleri, Kafkasya'nın büyük bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Hazarlar, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve

⁵² Yanar Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 22.

⁵³ Berje Adolf, **Kafkasya: Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, (Çev. Murat Papşu), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 116; Ayrıca Kafkas Bölgesi için Bkz. Harita 2,3.

⁵⁴ Tolstov S. P., **Narodı Kavkaza**, Tom 1, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1960, s. 10.

Harzemşahlar gibi birçok Türk devletinin idaresinde yaşayan bölge, 16. asırda Osmanlı ve İran (Safevi) Türk devletlerinin mücadele sahası haline gelmiştir. Asrın sonunda Osmanlılar ülkenin bütününe ele geçirip Hazar'a çıktılarsa da umumiyetle doğu yarısı İran'da ve batı yarısı da Türklerde kalmıştır.⁵⁵

Kafkasya'daki ilk Rus tesirinin başlangıcı, 1552 yılında görülmektedir. 1552'de Kazan Hanlığının zaptı, 1556 da Rusların Hacıtarhan'ı (Astrahan) ele geçirmeleriyle Kuzey Kafkasya'ya doğru Rus ilerleyişi başlamıştır. Moskova devleti, ele geçirdiği Kazan Hanlığı ve Ural Dağları sahasını elde tutabilmek için baştan gerekli tedbirler almıştır. Muhtelif mıntikalarda *gorodlar* (şehir) veya *ostrog*lar (küçük kaleler) tesis edilmiştir. Oluşturulan şehirlerin bulunduğu sahada *uyezd* adıyla idare mıntıkları teşkil edilmiş ve bu mıntıkların başına da *voyvoda* 'lar ve *d'yak* (sekreter) denilen yardımcılar atanmıştır.⁵⁶ Bundan sonra Ruslar, Kafkasya'yı itaatleri altına almak için sürekli mücadele vermişlerdir.

17. yüzyıl içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun zaafa uğraması ve Küçük Kaynarca barışından sonra (1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sonunda) Rusların Kafkasya'daki nüfuzları da çok yükselmiştir. 1747 yılında Nadir Şah'ın ölmesi ve İran'da uzun süre devam edecek olan iç karışıklıklar sebebiyle, Kafkasya'daki mücadelelerde bu tarihten sonra genellikle Rusya etkili olmuştur. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Anlaşmalarıyla Ruslar, Batum hariç Osmanlı Kafkasya'sının ve İran Kafkasya'sının tamamına hâkim olmuş ve bugünkü sınırlarını belirlemişlerdir. II. Ekaterina 1783'te çıkardığı bir fermanla Rusya'nın, Gürcistan'ı himayesi altına aldığı resmen ilan edilmiştir. 1804-1805 yıllarında Erivan ve Bakü Hanlıkları da Rus hâkimiyeti altına alınmıştır. 1810 yıllarına doğru Kafkasların büyük bir kısmı (Dağıstan ve Kuzey Kafkasların bazı mıntıkları dışında) tamamıyla Rusların eline geçmiştir. Arazinin dağlık ve zaptı çok güç olması nedeniyle Kuzey Kafkasya ve Dağıstan ahalisi (Çeçenler, Çerkesler, Kabardalılar, Balkarlar v.b.) Rus hâkimiyeti altına alınmış değillerdir. Ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru Rus hükümeti, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya'daki bütün sahayı ele geçirmeğe karar vermiştir; fakat bu iş zannedildiği gibi kolay olmamıştır. Gerek istila savaşlarında, gerek istiladan sonra bölge halkları Ruslarla çok kanlı mücadeleye ve istiklal harbine girmişlerdir. Daha I. Aleksandr (1777-1825) zamanında, yerli ahali Rus hâkimiyetine karşı ayaklanmıştı. Dağıstan'ın Gimra köyünden olan Şeyh Şamil (1832-1859), Ruslara karşı, Kafkaslıların istiklâlini korumak için savaşan en büyük kahramanlardan biridir. Kabiliyetli ve cesur bir kişi olan Şeyh Şamil, 25 yıldan fazla Rus istilasına karşı durmuş; koca Rusya İmparatorluğu'nu çeyrek asır kadar uğraştırmıştır. Fakat Rus kuvvetlerinin mukayese

⁵⁵ Bkz. Yıldız Muharrem, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006.

⁵⁶ Kurat A.N., **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK, Ankara, 2014, s. 170-172.

kabul etmez üstünlüğü karşısında 1859'da müstevlilere teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır. İstiklal savaşçıları kitleler halinde Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Şeyh Şamil idaresinde Ruslara karşı mücadele, Kafkas milletlerinin istiklal savaşları tarihinde en şanlı sahifelerinden birini teşkil etmektedir.⁵⁷ Bu dönemden sonra Rus orduları Kafkasları tamamıyla ele geçirmeyi başarmıştır. Rus Çarları Kafkasya'da sömürgeleştirme ve Ruslaştırma siyaseti yürütmüşlerdir.

Bölge, 1917 Rus İhtilâli'nden sonra da Sovyet Rusya dâhilinde kalmakla birlikte, yeni ve daha büyük sorunlarla dolu bir aşamaya girmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Kafkasya, Stalingrad'la birlikte, Almanların 1942 yaz saldırısının ilk hedeflerinden biri olmuştur. Bakü petrol kuyularına doğru ilerleyen Alman kuvvetleri güney yamacı aşp Gürcistan'a ulaşmadan Terek kıyısında durdurulmuştur. Almanlar, ele geçirdikleri bütün toprakları Ocak 1943'te boşaltmak zorunda kalmıştır. Çatışmalar sırasında Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanan bazı Kafkasya halkları sürgüne gönderilmiş ve ancak Komünist Partisinin 20. Kongresi'nden sonra aklanmışlardır.⁵⁸

Kafkasya bölgesinde özellikle son yüzyılda uygulanan politikalar ve zaman zaman çizilen suni sınırlar, bölgenin bölünmüş ve parçalanmışlığını daha da artırmıştır. Bu politikalar, bölgede yaşayan ve sayısı ellinin üzerinde bulunan etnik unsurun birbirleri arasında umumî bir sürtüşmenin ve düşmanlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁹

Coğrafi, jeopolitik ve jeo-stratejik açılardan dünyanın ve özellikle Avrasya'nın son derece önemli bir noktasında bulunan Kafkasya; tarih boyunca, sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri ile de değişik halklar ve ülkeler için cazibesi yüksek bir bölge olmuştur. Kafkasya'nın bu özellikleri dikkate alındığında, dünyanın etnik bakımdan en çeşitli ve en karmaşık yapıya sahip bölgelerinden biri olduğu ortadadır. Etnik bakımdan Kafkas kavimlerini başlıca üç gruba toplamak mümkündür:⁶⁰

- Kaslar (Asıl Kafkas Kavimleri): Çerkezler (Abazalar, Abhazlar, Ubıhlar, Arguveylar, Nethaçlar, Cebinler, Hatkolar, Khegaklar, Baskheğler, Şabsıglar, Brejduglar, Kemirguveylar, Hatıgoylar, Abzehler, Besleneyler, Kabartayla), Nohçiler (Çeçenler, İnguşlar), Lezgiler, Avarlar, Agullar, Çakurlar, Laklar (Gazi-Kumuklar), Gürcüler...
- İndo-Avrupa Kavimleri: Ermeniler, Osetler, Svanlar, Alanlar, Tatlar, Talişler, Farisiler...

⁵⁷ Kurat A. N., *age.*, s. 319-351.

⁵⁸ Bkz. Yıldız Muharrem, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006.

⁵⁹ Alpargu M., Şahin E., "Sovyet Rusya'nın Dağılmasından Sonra Kafkasya'da Kimlik Problemi", **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 2, S. 1, 2007, s. 330-331.

⁶⁰ Erel Şerafettin, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961, s. 15; Yılmaz Mehmet, **Çağdaş Türk Dünyası Tarihi**, Palet Yayınları, Konya, 2013, s. 315.

- Türkler: Azerbaycanlılar, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçaylar, Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar ve Türkmenler...

Önemli bir kültürel mozaîge ve heterojen bir yapıya sahip olan Kafkasya bölgesi, siyasi bakımından Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Güney kısımları şu bağımsız devletlerden oluşmaktadır: Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Güney Osetya Cumhuriyeti ve Abhazya Cumhuriyeti. Ancak burada yaşayan halklardan biri olan Abhazlar, bir Kuzey Kafkasya halkıdır ve Kuzey Kafkas dillerinden biri olan Abhazca konuşmaktadır.⁶¹ Rusça'da *Zakavkazye* (Kafkas-Ardı, *Mâverâyi-Kafkas*) olarak geçen bu bölge, Türkiye'de Güney Kafkasya, Batı'da ise *Kafkas Ötesi* manasına gelen *Trans Kafkasya* olarak bilinmektedir. Kafkasya'nın Kuzey kesimleri ise Rusya Federasyonu yetkisi altında bulunan şu özerk cumhuriyetler ve bölgelerden oluşmaktadır: Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kuzey Osetya, Adige, Kalmuk, Stavropol Kray, Krasnodar Kray, Astrahan Oblastı.

Dinî bakımından bir tasnif yapıldığında Kafkasya nüfusunun % 55,9'unu Müslümanlar, % 43,6'sını Hristiyanlar ve % 0,4'ünü de Museviler oluşturmaktadır. Musevilerin tamamına yakını ise Karaim Türkleridir.⁶²

Kafkasya, çeşitli kültürlerin binlerce yıldır geçtiği ve karşılaştığı bir bölge olup dünyanın en eski, sürekli yerleşik toplumlarını barındırmıştır. Eski Arap coğrafyacıların *Cebel-ül Elsân (Diller Dağı)* adını verdiği⁶³ Kafkaslarda, çeşitli kaynaklara göre 30 ila 360 arasında dil versiyonu bulunduğu bildirilmiştir.⁶⁴ Dil bakımından farklılıklar gösteren Kafkas Halkları, asırlar boyunca süren aynı kaderi paylaşma ve ortak sosyal yaşantı yönünden tam bir bütünlük arz etmekte. Karadeniz'den Hazar'a kadar uzanan yüksek dağ vadileri ve verimli nehir boylarında ortak gelenekler, folk müziği, oyunlar ve giysiler bütün Kafkasyalıların ortak malı olarak vücuda getirilmiştir.⁶⁵

Sovyet döneminin ilk çeyreğinde Kafkasya cumhuriyetleri; Lenin'in sözleriyle, *Rusya'dan bile daha köylü olan ülkeler*⁶⁶ olmalarına rağmen ilerleyen dönemlerde güçlü bir endüstri sektörü oluşturmayı başarmışlardır. Güney Kafkasya cumhuriyetleri; savaş öncesi

⁶¹ Çiloğlu Fahrettin, "Kafkasya Konusunda Yanılgılar ve Yanlışlar", **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Çivi yazıları Yay., Yıl 1, S. 3, Sonbahar/Kış 1998, s. 42; Bkz. Harita 2

⁶² Yılmaz Mehmet, **age.**, s.315.

⁶³ Baddeley J. H., **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil**, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yay., İstanbul, 1989, s. 22.

⁶⁴ Muhammed Tahir-ül Karakhî, **İmam Şamil'in Gazavatı**, (Haz.Tarık Cemal Kutlu), Gözde Kitaplar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 178-182; Bice Hayati, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 3.

⁶⁵ Bice Hayati, **age.**, s. 4.

⁶⁶ Lenin V.İ., **Polnoe Sobraniye Soçineniy**, T. 44, İzdatelstvo Politicheskoy literaturı, Moskva, 1970, s. 199.

beş yıllık planları sırasında, endüstrilerini önemli ölçüde büyötmüştür: Kafkasya’da ağır ve hafif sanayinin yüzlerce yeni işletmeleri inşa edilmiştir. Kafkasya’nın en stratejik ürünü olan petrol üretiminin genişletilmesine ve işlenmesine büyük bir önem verilmiştir. 1934 ile 1940 yılları arası sadece Bakü bölgesinde, 235 yeni kuyudan sondaj çalışmaları başlatılmıştır. 1940 yılına doğru Kafkasya’da toplam 1.726 yeni kuyu devreye girmiştir. Bu da, Sovyetler Birliği’nde o zamana kadar devreye alınan kuyuların % 73,5’idir. Böylece, II. Dünya Savaşı öncesinde Kafkasya’da petrol üretimi önemli ölçüde artmıştır.

Petrol üretiminde, Bakü petrol bölgesi özel bir öneme sahiptir. Savaş öncesi dönemde sadece Azerbaycan’da değil tüm Sovyetler Birliği genelinde en büyük petrol üretimine sahip olan bölge; ülkenin petrol ihtiyacının % 70’ini karşılamaktadır. Ayrıca Krasnodar ile Stavropol bölgelerinde de petrol çıkarılır. Savaş öncesi yıllarda, Kafkasya’nın Çeçen-İnguşetya ve Kuban gibi diğer petrol üreten bölgelerinin de gelişimine büyük önem verilmiştir. Böylece savaş öncesi Kafkasya, ülke petrolünün ve petrol ürünlerinin yaklaşık % 87’sini üretir hâldedir.⁶⁷ Bu verilere bakıldığında, Sovyetler Birliği’nin Kafkas Muharebesini kaybetmesi durumunda, Kızıl Ordu’nun neredeyse tüm tank, uçak ve mekanize araçlarının duracağı aşikârdır. Kafkasya’nın bu önemli özellikleri, düşmanlarının ekonomik kaynaklarını ele geçirmeyi planlayan Nazilerin de dikkatini çekmektedir. 1 Haziran 1942 tarihinde “Güney” ordular grubu genel merkezinde yapılan bir toplantıda Hitler şöyle demiştir: *“Benim temel düşüncem -muhtemelen Rus kuvvetlerini iyice mağlup ederek- Kafkasya bölgesini almaktır... Maykop ve Grozny petrolünü alamazsam, savaşı sonlandırmak zorunda kalacağım...”*⁶⁸

Savaş öncesi dönemde Kafkasya’da petrol endüstrisinin yükselmesi ile birlikte doğal gaz sahalarının geliştirilmesine de büyük önem verilmiştir. Sonuç olarak, Kafkasya’nın diğer bölgeleriyle birlikte Azerbaycan gaz endüstrisi, 1940 yılında Sovyet ülke ekonomisine ve nüfusuna yaklaşık 2,5 milyar metreküp doğal gaz vermiştir. Bu, ülke üretiminin yaklaşık % 65’ini oluşturmaktadır. Ayrıca savaş öncesi yıllarda, yeni enerji santralleri inşa edilmiş; ekonomik ve askerî öneme sahip olan Gürcistan manganez madeni geliştirilmiştir. 1940 yılında Çiatur madenleri, ülkenin manganez üretiminin % 56,5’ini karşılamaktadır.⁶⁹ Kafkas Dağları; kömür, demir cevheri, kurşun, çinko, bakır, mobilen, manganez gibi maden yataklarıyla yeraltı kaynakları bakımından da zengindir. Kafkas Dağları aynı zamanda maden

⁶⁷ Grechko A.A., **Bitva za Kavkaz**, Voennoye izdatelstvo, Moskva, 1967, s. 3; Ayrıca bkz. Gladkov İ.A., Kossoy A.İ., Vidonov S.S., **Sotsialisticheskoye Narodnoye Hozyaystvo SSSR v 1933-1940 gg.**, İzdatelstvo AN SSSR, Moskva, 1963, s. 225.

⁶⁸ Pavlenko (glav. red.), **Voenno-İstoriçeskiy Jurnal**, Ministerstvo Oborony SSSR, No. 10, Moskva, 1956, s. 8.

⁶⁹ Bkz. **SSSR v Tsifrah v 1960 g.** Kratkiy Statisticheskii Sbornik. Gosstatizdat, Moskva, 1961, s. 128, 138, 154.

suları, yapı malzemesi olarak kullanılan taşlar ve öteki mineraller açısından da zengindir.⁷⁰ Bu zengin madenleri ile Kafkasya savaş sırasında; makineli tüfek, saldırı tüfekleri, silah gibi askerî mühimmatların ve hatta uçakların yapımında yer almıştır.

Sovyetler Birliği'nin gıda kaynağı açısından Kafkasya büyük ekonomik öneme sahiptir. Kuzey Kafkasya ve Kuban bölgesi; buğday, mısır, ayçiçeği, şeker pancarı üretiminde ülkenin en zengin bölgelerinden biridir. Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde ise pamuk, şeker pancarı, tütün, üzüm, çay yaprağı, narenciye ve eterli yağ bitkileri yetiştirilmektedir. Kafkasya arazileri, yemyeşil bitki örtüsüyle hayvan yemleri açısından da zengindir. Bu durum Kafkasya'da, hayvancılığın gelişmesini mümkün kılmıştır. Savaş öncesi yıllarda tarımsal hammadde temelinde hafif sanayi ve gıda sanayisi daha da geliştirilmiştir: Pamuksu, ipeksi iplik ve dokuma; yün ve yünlü ürünler; deri ve ayakkabı işletmeleri kurulmuş; meyve, sebze, balık ve et ürünlerinin işlenmesi için konserve fabrikaları vb. inşa edilmiştir. Kafkasya halklarının ellerinde bulunan sanayi ile Kızıl Ordu'ya gıda ve giyim temin edilmesinde büyük katkı sağlamıştır.⁷¹

Savaş öncesi dönemde Kafkasya'nın ekonomik önemi içerisinde, özellikle dış ticaret açısından Karadeniz ve Hazar Denizi limanlarını da belirtmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği'nin toplam ihracatının % 55'i, ithalatının ise % 50'si Kafkasya dâhil olmak üzere güney limanlarından geçmekteydi. Hazar ve Karadeniz bağlantı noktaları; ülkeyi komşu ülkelerle -İran ve Türkiye- bağlamakta ve onlar aracılığıyla, Basra Körfezi ile İstanbul ve Çanakkale boğazlarından dünya okyanus yollarına ulaşımı sağlamaktaydı. II. Dünya Savaşı yıllarında İran, Hazar Denizi ve Basra Körfezi'nden geçen ticaret yolları; silah, mühimmat, gıda ve bunların yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri ile Britanya İmparatorluğu'ndan gelen stratejik hammadde ulaşımında, ikinci sırada yer almaktaydı.⁷²

Sovyetler Birliği döneminde, Kafkasya'nın Karadeniz ve Hazar Denizi kıyıları; Kislovodsk, Tskhaltubo, Pyatigorsk, Soçi ve diğer şehirleri ile ünlü tatil merkezleri arasında yer almıştır. Bu dönemde Kafkasya, turizm açısından da popülerdir.

Sovyetler Birliği'nin siyasî, ekonomik ve askerî menfaatleri yüzünden asla vazgeçemediği Kafkasya'nın askerî-stratejik önemi; sadece petrol ve diğer stratejik hammadde rezervlerinin zengin varlığı ve seferberlik için gerekli insan kaynaklarının potansiyeli ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda avantajlı coğrafi konumu ile de kendini göstermektedir. Sovyet devleti için Kafkasya'nın hayati öneme sahip olduğunu söylemek

⁷⁰ AnaBritannica Ansiklopedisi, C 12, İstanbul, 1988, s. 386.

⁷¹ Grechko A.A., **age.**, s. 220.

⁷² Grechko A.A., **age.**, s. 3-4.

mübalâğa değildir. Zengin maden kaynakları ve verimli toprakları ile Kafkasya; sanayi ve askeri-stratejik hammaddenin tükenmez bir kaynağı, ülkenin önemli bir gıda üssü hâline gelmektedir.

Sonuç olarak Kafkasya'nın önemi; özel coğrafi konumunda gizlidir: Kafkasya, dünyanın önemli stratejik alanlarından biridir, buradan Avrupa, Asya, Yakın ve Orta Doğu devletlerini birbirine bağlayan ticari ve stratejik yollar geçmektedir. Bu açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği ve özellikle II. Dünya Savaşı döneminde Kafkasya tarihi, ayrı bir öneme sahiptir. Lenin'in de dediği gibi, *“eğer dünkü deneyimimiz gözlerimizi açmamışsa, bugün yeni yöntemlerle kendi sorunlarımızı çözmeyi öğrenemeyiz...”*⁷³

Sovyetler Birliği'nde Kafkas Cumhuriyetleri

Yukarıda genel olarak bahsedilen Kafkasya tarihi içerisinde, çalışmamızla ilgili olarak II. Dünya Savaşı dönemindeki Kafkasya'nın siyasi yapısına ayrıntılı bir biçimde bakmak gerekmektedir. Bu süreç, Sovyetler Birliği ile iç içe ilerlediği için Kafkasya halklarının Sovyetler Birliği içerisindeki tarihlerini yakından incelemek, çalışmamızın çerçevesini belirlemek açısından oldukça önemlidir.

3/16 Mart 1917 günü Çarlık rejimi ve Rusya'da 303 yıl [1613-1917] süren Romanovlar sülâlesinin hâkimiyeti sona ermiştir. Rusya tarihi hiç umulmadık bir istikamete doğru yönelmiş; tarihte misli görülmemiş *hürriyet* safhalarından sonra müthiş kanlı ihtilâller; takibat, açlık, kıtlık dönemleri; büyük sosyal, ekonomik ve siyasi devrimler birbirini kovalamış; Rusya Korkunç İvan ve Deli Perto devirlerini, ikisini birden ve aynı zamanda tekrar yaşamaya başlamış gibi olmuştur.⁷⁴

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği⁷⁵ (12 Aralık 1922⁷⁶-26 Aralık 1991) kısa adıyla Sovyetler Birliği, Rusya İmparatorluğu'nun 1917'deki Büyük Ekim Devrimi'yle yıkılmasından sonra aynı topraklar üzerinde kurulan ve 1991'e değin varlığını koruyan bir devlettir. Avrupa'nın doğu kesimiyle, Asya'nın kuzey kesimi boyunca yayılan SSCB, son yıllarında 22.403.000 km²'lik yüzölçümüyle dünyanın en büyük ülkesi ve başlıca siyasî ve askeri güçlerinden biridir.

⁷³ Lenin V.İ., **age.**, s. 205.

⁷⁴ Kurat A.N., **age.**, s. 457.

⁷⁵ Bkz. Harita 1

⁷⁶ **GARF** (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi), Fon. P-3316, Op. 1, D. 5, s. 1-2.

Sovyet tarihçiliğinde, Sovyetler Birliği'nin çoğu bölgesinde Sovyet iktidarının nispeten hızlı ve sorunsuz kurulduğuna dair mitler kökleşmiştir. Bir tek Orta Asya, Basmacı⁷⁷ çeteleriyle istisna olmuş gibidir. 1917-1920 yıllarında eski Rus İmparatorluğu'nun birçok bölgesinde Sovyet hükümetinin *muzaffer ilerleyişi*; bazen *beyaz*, bazen *kırmızı*, bazen de *yeşil* teröre başvurulması ile kanlı bir iç kargaşa eşliğinde yürütülmüştür. Bu bölgelerden biri de Sovyet iktidarının nihai kuruluşunun ancak 1925 yılının sonbaharında mümkün olduğu Kafkasya bölgesi olmuştur. Kafkasya'da Sovyet iktidarı, büyük bir karşı duruş eşliğinde kurulmuştur.

Kafkas halklarla Rus yetkililer arasındaki anlaşmazlığın, komünistlerin buraya *parlak bir gelecek* yaymak için gelmelerinden çok evvel başladığı bilinmektedir. 1905 İhtilâli'nden sonraki yıllarda, İsmail Mirza Gasprinski, Yusuf Akçura ve Rızaeddin Fâhreddin gibi isimler başta olmak üzere ileri gelen münevverlerin yaydıkları *Türkçülük* ve *İslamcılık* fikirleri neticesinde Kafkasya'da, Türkiye'ye karşı sonsuz bir sempati havası yaratılmıştır; bu hisler halk tabakasına kadar nüfuz etmiştir. Kafkasya'daki Rus ilerleyişi, Rusya Türkleri arasında büyük bir endişeye neden olmuştur; bu nedenle 1917 İhtilâli, Türkleri bu endişeden kurtararak büyük bir sevinçe yol açmıştır. İhtilâl aynı zamanda Türkiye'nin de Rus tehlikesinden kurtulmasını müjdelemiştir.⁷⁸ Rus İmparatorluğu'nun çöküşü, aslında Kafkasya halklarının bağımsızlığa kavuşmak için gerçek bir fırsat yakalamasını sağlamıştır ve bu fırsattan faydalanmak da denenmiştir. Ekim 1917'den sonra Rus orduları, Türk Kafkas cephesini terk etmişler ve ardından Kars, Ardahan ve Batum'u Türkiye'ye bırakan *Brest-Litovsk* (3 Mart 1918) antlaşması imzalanmıştır. Güney Kafkasya bölgesinin en güçlü unsurları olan Azerbaycan Türkleri, Gürcüler ve Ermeniler 10 Şubat 1918'de *Mâverâ-i Kafkasya Cumhuriyeti*'ni, Kuzey Kafkasya halkları da *Dağıstan ve Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti*'ni (1917-1920) kurmuşlardır. Ancak Kafkas kavimlerinin Ruslara karşı birlikte olamamaları yüzünden bu hareket başarısız başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kafkasya bölgesi Beyaz Rusya ve Bolşevik Kızıl ordularının savaş alanına dönmüştü. İç Savaş şartlarında yeni devlet oluşumlarının hiçbirisi ayakta kalabilmeyi başaramamıştır. Stavropol, Terek, Kuban-Karadeniz Sovyet cumhuriyetlerinin kurulma girişimleri de ilk aşamada başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Güney Kafkasya'da 1920-1921 yıllarında Bolşevik askerî müdahalesi sonucu; Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'da yeni kurulan milli oluşumlar yıkılmıştır. Sovyet hükümeti sadece Güney Kafkasya'da değil aynı zamanda Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde de

⁷⁷ Basmacı Ayaklanması, *Basmaçestvo*, Sovyet yönetimine karşı Orta Asya'da 1917'de başlayan ve aralıklı olarak 1931'e değin süren ayaklanma hareketidir.

⁷⁸ Kurat A. N., *age.*, s. 451-452.

kurulmaya başlamıştır. Bu arada Türkler ve Sovyetler arasında imzalanan Moskova Antlaşması (16 Mart 1921) ile yeni Türk – Sovyet sınırları belirlenmiştir. 1936’da II. SSCB Anayasası’nın kabulünden sonra da bölgenin idari yapısını yeniden düzenleyen Sovyetler, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’ı *Federe Sovyet Cumhuriyeti* hâline getirerek SSCB’ye bağlamıştır. Ayrıca SSCB, Kuzey Kafkasya’daki diğer yerel idareleri de doğrudan doğruya *Rusya Federate Sovyet Cumhuriyeti*’ne katmıştır.⁷⁹ Bunun neticesinde, 20’li ve 30’lu yıllarda Kafkasya haritası yeni bir hâl almıştır. Trans Kafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (1922-1936) yerine Ermenistan SSC (1920-1991), Azerbaycan SSC (1922-1991) ve ona bağlı Nahçıvan ÖSSC, Gürcistan SSC (1921-1991) ve ona bağlı Abhazya ÖSSC (1931-1990) ve Acara ÖSSC (1921-1990) kurulmuştur. Kuzey Kafkasya’da ise Dağıstan ÖSSC (1921-1993), Kabardey-Balkar ÖSSC (1936-1992), Çeçen-İnguş ÖSSC (1936-1946, 1957-1992), Kuzey Osetya ÖSSC (1936-1993) kurulmuştur.

Sovyet tarihçileri, Kuzey Kafkasya’daki anti-Sovyet mücadelesinden çok az bahsederken Güney Kafkasya’da “burjuva milliyetçilerini-uluslararası emperyalizmin ajanlarını: Azerbaycan Müsavatçılarını, Ermeni Taşnaklarını ve Gürcü Menşeviklerini” epey eleştirmişlerdir. Kafkasya’daki Sovyet hükümeti memnuniyetsizliği, periyodik silahlı direnişlere ve ayaklanmalara yol açmıştır. Bu ayaklanmaları bastırmak ve düzeni sağlamak için özel Sovyet askerî ordular grubu kurulmuştur. Gerçekleştirilen sert silahsızlandırma operasyonlarıyla birlikte halk, sıkı baskılara maruz kalmıştır. Bu sebeple, nüfusun Sovyet rejimine karşı tutumu olumsuz kalmaya devam etmiştir. Bu şartlar altında II. Dünya Savaşının başlaması ve Nazi propagandasının vaat ettikleri; tüm Sovyet genelinde gözlemlendiği gibi Kafkasya’da da birçok halk kitlesi için rejimden kurtulma ve bağımsızlığa kavuşma ümidi olmuştur. Ancak bu halklar, Almanlar tarafından da kandırıldıklarını tez zamanda anlayacaklardır. Bütün bunlarla birlikte savaş yıllarında, Kafkasya nüfusunun büyük bir kısmı Kızıl Ordu saflarında düşmana karşı savaşarak zafere ve faşizmi yenme mücadelesine büyük bir katkıda bulunacaktır.

Bugün yaklaşık 30 milyon insanın yaşadığı ve elliden fazla farklı dilin konuşulduğu Kafkasya bölgesi; kuzeyde Rusya Federasyonu bünyesindeki yedi özerk cumhuriyetten, güneyde ise SSCB’nin çöküşü ile bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’dan oluşmaktadır.⁸⁰ Rus sınırları dâhilindeki özerk cumhuriyetler batıdan doğuya doğru Adıgey, Karaçay-Çerkez, Kabardin-Balkar, Kuzey Osetya, Güney Osetya (kısmen tanınmış) İnguşetya, Çeçenistan, Abhazya (kısmen tanınmış) ve Dağıstan’dır. Kuzeybatıdaki

⁷⁹ Yılmaz M., **age.**, s. 316.

⁸⁰ Bkz. Harita 4.

Adıgey dışında diğer altı cumhuriyet; Rusya'nın Kafkasya'daki güney sınırında, doğu-batı doğrultusunda kesintisiz bir hat meydana getirmekte; Gürcistan'la sınırların büyük kısmını ve Azerbaycan'la sınırların tamamını oluşturmaktadır. Gürcistan'ın Adıgey dışındaki altı özerk cumhuriyetin hepsi ile ortak sınırları bulunurken, Azerbaycan sadece Dağıstan'la komşudur. Hazar Denizi'ne kıyısı bulunan Dağıstan aynı zamanda Kuzey Kafkasya özerk cumhuriyetleri içinde denize çıkışı olan tek bölgedir.⁸¹ Günümüz Kafkasya'nın haritası bu şekildedir.

II. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Kafkasya Muharebesi

Büyük Vatanseverlik Savaşı⁸² ya da Nazi Almanyası'nın Doğu Cephesi, 22 Haziran 1941 yılında Alman ordusunun ve müttefiklerinin Sovyetler Birliği'ne saldırmasıyla başlamıştır. Sovyetler için bu savaş 1418 gün ve gece sürmüş, üç aşamalı bir şekilde cereyan etmiştir. Birinci aşama, savaşın ilk dönemi (22 Haziran 1941-18 Kasım 1942); ikinci aşama, radikal değişim dönemi (19 Kasım 1942-1943 sonu); üçüncü aşama ise kurtuluş dönemi (1944 başı - 9 Mayıs 1945) ve Nazi Almanyası'nın yenilgisidir. Sovyetler Birliği'nin Japonya ile savaşı - Uzak Doğu/Mançurya Taarruzu (9 Ağustos 1945 - Eylül 1945) - ise "Büyük Vatanseverlik Savaşı"ndan ayrı tutulur.

Hitler, Sovyetler Birliği'ne karşı Doğu Cephesini açmadan önce on iki Avrupa ülkesini ele geçirmiştir: Avusturya, Çekoslovakya, Arnavutluk, Polonya, Danimarka, Norveç, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan. Faşist birliklerin başarıları, Hitler'de ve generallerinde büyük bir coşkuya neden olmuştur. Almanyaya savaş ilân eden İngiltere, Alman liderlerinin görüşüne göre artık çaresizdir: Şimdi Almanyanın stratejik konumu sağlamdır, Batının gerisi kapalıdır.⁸³ Nazi önderleri, kendi anti-Sovyet politika hedeflerini; Sovyetler Birliği ile 23 Ağustos 1939 tarihinde imzaladıkları saldırmazlık anlaşmasından sonra da gizlememişlerdir. Fransa'nın yenilgisinden sonra ise Hitler'in artık bu sözleşmeye ihtiyacı yoktur. Hitler'in yaveri N. Belov'un belirttiği gibi, onun tüm dış politikası "*tek bir amaca; Bolşevizm'i yenme işine*"⁸⁴ bağlıdır. Bundan sonra Nazi ordusu;

⁸¹ Sandıklı A., İsmayilov E., Gafarov O., **Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye**, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014, s. 7-10.

⁸² Büyük Vatanseverlik Savaşı (Velikaya Otechestvennaya Voyna), Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerinde kullanılan ve II. Dünya Savaşı sırasında 22 Haziran 1941 ile 9 Mayıs 1945 tarihleri arasında Nazi Almanyası ve diğer Mihver Devletlerine karşı ülke topraklarının savunulduğu savaşa verilen isimdir. Bu isim, Doğu Cephesi dışındaki alanları kapsamaz.

⁸³ Bkz. Gorkov Yu.A., **Gosudarstvennyy Komitet Oboroni Postanovlyayet... (1941-1945)**, Tsifri, Dokumenti. Seriya "Arhiv", Moskva, 2002.

⁸⁴ Jukov G. K., **Arhiv Prezidenta**, Fon. 73, Op. 1, D. 46, s. 15.

Hitler hükümetinin düşüncelerini yansıtan, 1940 yılının Aralık ayında onaylanan *Barbarossa*⁸⁵ planına göre hareket edecektir.

Plana göre 1941 yılının tek yaz kampanyası ile SSCB'nin yıldırım hızıyla bir yenilgiye uğratılması öngörülmektedir. Buna göre Nazi Ordusu, iki üç ay içinde Leningrad, Moskova, Kiev ve merkezî sanayi bölgesi olan Donbass'ı istila edecek; Astrahan - Arkhangelsk hattından Volga çizgisine ulaşacaktır. Bu çizgiye/hedefe ulaşmak savaşı kazanmak olarak kabul edilecektir.

Almanya Rus cephesinde 160 tümen piyade, her biri 350 tank ihtiva eden 20 zırhlı tümen ve 3.500 uçakla taarruza başlamıştır.⁸⁶ 22 Haziran'da, Nazi Almanya'sı ve müttefikleri Sovyet sınırına 5.500.000 asker ve subaydan oluşan büyük bir ordu yığmışlardır. Bu büyük Alman gücüne karşı, Kızıl Orduya bağlı 2.900.000 askerden oluşan beş sınır bölgesi direnmiştir. Bu sırada, Baltık'tan Pasifik Okyanusu'na kadar bütün Sovyetler Birliği'nin bölgede toplam 5.373.000 asker ve subayı vardır. Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin işgal sırasındaki asker sayısı, Alman ordusundan çok daha azdır. Naziler, ordu ve donanmalarının ani ve kitlesel kullanımı ile savaşın ilk aşamasında tam bir stratejik üstünlüğe ulaşabilecek güce sahiptir.⁸⁷

Sovyetler Birliği'nin başlangıçtaki insan gücü Almaya'nın ki kadar olmakla beraber, silah ve malzeme bakımından Almanya ile kıyaslanamayacak kadar kötü bir durumdadır. Bunun yanında Stalin'in baskıcı temizlik politikaları⁸⁸ yüzünden orduda komuta yapısı ciddi oranda tahrip olmuştur. Bu sebeple Leningrad, Moskova ve Kiev istikametinde üç koldan başlayan Alman taarruzu, kolaylıkla ilerlemiştir. Doğu Prusya'dan kuzeye saldıran Kuzey Ordu Grubu, sınırda ancak yedi Sovyet tümeni ile karşılaşmış ve ordunun Baltık devletleri üzerinden ilerleyişi çok kolay olmuştur. Ay sonuna kadar tahminen on iki - on beş Sovyet tümenini imha eden Kuzey Ordu Grubu, Dvina nehrine doğru ilerleyişini sürdürerek 10 Temmuz'da Pskov ve Opochka'ya ulaşmıştır. Aynı gün Finlandiya ordusu da güneye, Karelian Berzahı'na doğru saldırıya geçmiştir. Bu arada Pripet Bataklığı'nın kuzeyine

⁸⁵ Bkz. Harita 5

⁸⁶ Armaoğlu F., **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1914-1995**, Alkım Yayınevi, Ankara, 2010, s. 467.

⁸⁷ Bkz. Bohanov A.N, Gorinov, M.M., Dmitrienko V.P., **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremyon do Kontsa XX Veka**, C 3, izd. AST, Moskva, 2001.

⁸⁸ Baskı veya siyasi baskı terimleri Rusya Federasyonu'nun 18.10.1991 tarihli 7161-1 numaralı kanununa göre; can alma, özgürlükten mahrum bırakma, psikiyatri hastanelerinde zorunlu tedavi uygulama, vatandaşlıktan çıkarma ve ülke dışına yollama, kişi veya bir grubu yerleşim yerlerinden sürgün etme, sürgüne ya da özel yerleşim yerlerine yollama, özgürlükleri kısıtlayarak çalışmaya zorlama, aynı zamanda sosyal, milli veya dinsel ya da başka gerekçelerle devlet için sosyal tehlikeli olarak kabul görülen kişilerin diğer hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması gibi hükümet tarafından kullanılan çeşitli zorlayıcı önlemler anlamında kullanılmıştır. Bunun için çok sayıda cezai işlem yapılmış ve yargı, infaz kampları sistemi kurulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Rusya Federasyonu Kanunu No. 1761-1 "Siyasi Baskılar Mağdurlarının Rehabilitasyonu Hakkında", 18 Ekim 1991; <http://www.memo.ru/rehabilitate/laws/2004/rea-law4.htm>

ilerleyen Merkez Ordu Grubu; ilk hafta içinde Bialystok, ikinci hafta içinde de Minsk çevresindeki kuşatmasını tamamlamıştır. Temmuz ayına kadar süren bu kuşatmalarda 290.000 Sovyet askeri Almanlara esir düşmüştür. Tahmin edilenden fazla bir direnmeyle karşılaşan ve devamlı yağmurlar yüzünden hızı kesilen Alman Güney Ordusu, her şeye rağmen Kiev'e doğru yoluna devam etmiştir.⁸⁹

Eylül ayı başında Leningrad kuşatılmaya başlanmıştır. 19 Eylül'de Kiev, 16 Ekim'de Odessa ve 21 Kasım'da Rostov ve bütün Kırım, Almanların eline geçmiş; iklim şartları göz önünde tutulmadan Kasım ayında Moskova'yı düşürmek için yapılan taarruz ise sonuç vermemiştir. Dondurucu soğuklar, Alman Merkez Ordu Grubu'nu Kasım'ın ikinci haftasında yakalamıştır. Birlikler, buz tutmuştur; çamurları baltalarla kırarak tank, top ve araçlarını çıkarmaya çalıştıkları sırada Alman Yüksek Komuta Heyeti, Moskova'ya son yönelik saldırının hemen mi yapılması yoksa ilkbahara mı ertelenmesi gerektiği arasında bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Alman birlikleri kış harekâtına göre hazırlıklı değildir. Kimse Rus kışında savaşmak istememektedir. Moskova'nın kuzeyindeki kuvvetin komutanı olan Orgeneral Hans Reinhardt; 5 Aralık günü, birliklerin tahammül gücünün kalmadığını bildirir. Mevcut kuvvetlerin yedekleri olmadığı için, bulundukları bölgeyi ancak Ruslar saldırıya geçmediği takdirde tutabileceklerdir. Aynı gün, Güney kuvvetinin zırhlı ileri birliklerini komuta eden Orgeneral Heinz Guderian, saldırının durdurulmasını tavsiye etmiştir. Öncü kuvvetler, Kızıl Ordu'nun yoğun savunması ile karşılaşmışlardır. Buna ek olarak, soğuk da birlikler ve araçlar için dayanılmaz bir hâl almıştır. Bu arada Alman birliklerinin, Ağustos ve Eylül aylarındaki uzun gecikmeleri ve kasım ayında kuzey ve güney kanatlarının hareket hızlarını yitirmiş olmaları; Sovyetler Birliği'ne güçlü yedekler toplamak için zaman kazandırmıştır. 6 Aralık 1941 tarihinde sabaha karşı, daha sonra Mareşal olan General G.K. Jukov komutasındaki Sovyet Batı Cephesi saldırıya geçmiştir. Bu saldırıya, Moskova'nın kuzeyinde konuşlanan Orgeneral İvan S. Konev - daha sonra Mareşal olmuştur - komutasındaki Kalinin cephesinin sol kanadı; güneyde de Mareşal Semyon K. Timoshenko komutasındaki Güneybatı cephesinin sağ kanadı katılmıştır. Kafkasya ve Orta Asya birliklerin de yoğun olarak kullanıldığı bu saldırının sonuçları, çok yıkıcı olmuştur. Sovyet saldırısının ağırlığı altında ezilen Alman ileri hatları parçalanarak 15 Ocak 1942'de geri çekilmiştir. Sovyet askerî itibarı yükselmiştir, Almanların iki yıldan beri süregelen yenilmezlik efsanesi yıkılmıştır.⁹⁰

⁸⁹ Arıt Fikret (Çev.), **Büyük Savaş: II. Dünya Savaşı**, Milliyet Yayınları, 1974, s. 112-113.

⁹⁰ Bkz. Jukov G. K., **age.**, s. 118-124; Bkz. Harita 6

Sovyet birlikleri de 1941 yılının yaz ve sonbahar dönemlerinde, başka çareleri olmadığı için gerilemişlerdir. Bu geri çekiliş sırasında Sovyet ordusu insan ve toprak kaybına uğramıştır. Geri çekilen bölgelerdeki birçok yapı, Almanların eline geçmemesi için, tahrip edilmiş ve yakılıp yıkılmıştır. Bu bölgelerdeki sanayi tesisleri ise doğu bölgelere taşınmış ve askerî sanayiye çevrilmiştir. Bu sayede yeni ordular teşkil edilmiş ve donatılmıştır. 1 Aralık tarihine kadar Sovyetler Birliği, 4 ila 5 milyon arasında insan kaybetmişlerdir. Ruslar, büyük insan kaybına mâl olan katı savunma taktiğini 1941 yılında bırakmışlardır. Sovyet birlikleri bu dönemde hareketli savunma yapabilmekten henüz çok uzaktalardır. Buna rağmen aynı tarihlerde Almanlar, sınırda ya da sınır civarında 280 piyade ve süvari tümeni, 44 tank birliği ya da motorlu tugay tespit etmişlerdir.⁹¹

Başlangıçta, Almanya ve müttefikleri büyük bir başarı elde etmeyi ve çok sayıda toprak ele geçirmeyi başarmışlardır, ancak Moskova'yı ele geçiremedikleri için savaş uzun süren bir hâl almıştır. 1941 yılının sonunda Almanya'nın doğu cephesi, Leningrad'ın doğusundan (İlmen gölü-Kalinin) Moskova'nın batısına (Tula-Harkov-Rostov) kadar olan çizgi üzerinde bulunmaktadır. Fakat Hitler'in Rusya'yı altı ile sekiz haftada işgal etme ümidi de suya düşmüştür.⁹²

Doğu Cephesi'nin en önemli olayları arasında *Kafkasya Muharebesi* yer almaktadır. Muharebe iki aşamaya ayrılır: Alman ordularının taarruzu (Temmuz 25-31 Aralık 1942) ve Sovyet birliklerinin karşı taarruzu (1 Ocak-9 Ekim 1943).⁹³ Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yaklaşık 15 ay süren çatışmalar, bir dizi karmaşık savunma ve taarruz girişimleri olarak Sovyet askerî strateji tarihine girmiştir.

Bahsettiğimiz üzere 1942 yılının Ocak ayında geri çekilmiş olan Almanya, işgali altındaki memleketlerden destek kuvvetleri alarak doğu cephesindeki kuvvetlerini 240 tümene çıkardıktan sonra, 1942 yılının Haziran ayında tekrar taarruza geçmiştir. Hitler'in 5 Nisan 1942'de yayımladığı emirnamesine göre; Alman kuvvetlerini Finlerle birleştirmek için Leningrad'ı almanın dışında yalnız güneyde Don nehri, Stalingrad ve Kafkasya petrol kuyularına doğru saldırıya geçilmesi muhtemel görünmektedir. İlk defa 1941 yılının Ekim ayındaki Alman planlamasında yer almış olan Kafkasya Harekâtı, birkaç hafta içinde tamamlanacak bir harekât gibi telâkki edilmiştir. Hitler'e göre bu hamleyle bir yandan Sovyetler Birliği savaşı kaybedecek öte yandan Almanya büyük ekonomik problemini, yeterli

⁹¹ Jukov G.K., *age.*, s. 120.

⁹² Armaoğlu Fahir, *age.*, s. 461-468.

⁹³ Basov A.V., Kumanev G.A., "Narodnyy Podvig v Bitve za Kavkaz", *İnstitut İstorii SSSR*, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1981, s. 3.

petrol kaynaklarına sahip olarak halledecek ve savaşı Ortadoğu'ya indirme durumuna gelecektir.⁹⁴

Hitler, Rostov'un düşmesiyle birlikte Temmuz ayında yeni hedefleri ortaya koyan bir emirname yayınlamıştır: 4. Panzer Ordu'sundan bir tank grubunun 6. Ordu'ya verilerek 6. Ordu'nun Don dirseğini temizlemesini, Don ile Volga arasındaki dar boğazı geçerek Stalingrad'ı almasını emretmiştir. Hitler bu emirnamede "A" Ordular Grubu'nun da *Edelweiss Harekâtıyla* Rostov'un güneyine yayılmasını, Karadeniz kıyısını temizlemesini, Maikop ve Grozny'deki petrol alanlarını ele geçirmesini istemiştir. "A" Ordular Grubu, Kafkasya'nın eşiğinde olmakla beraber aradaki mesafe yine de az değildir. Grup; Maikop'a 320 km, Grozny'ye de aşağı yukarı 640 km uzaklıktadır. Bakü ve Tiflis'e ulaşmak için dağlar aşılması gerekmektedir. 29 Temmuz'da Proletarskaya, 9 Ağustos'ta da Maikop; Alman birlikleri tarafından ele geçirilmiştir. "A" Ordular Grubu, Maikop'a girmiş, ancak petrol alanlarını tamamıyla tahrip edilmiş hâlde bulmuştur. Kırım'dan harekete geçen 11. Ordu ise Kerç Boğazı'nı geçerek Taman Yarımadası'na çıkmış ve büyük soğuk hava depoları, tersaneler, balık endüstrisi ve çimento fabrikalarının bulunduğu, 95.000 nüfuslu önemli bir liman kenti olan Novorossisk'e ilerlemiştir. 5 Ağustos'ta ise Stavropol Almanların eline geçmiştir. 9 Ağustos'ta Alman orduları Krasnodar-Maikop-Stavropol hattına ilerlemişlerdir. 1. Panzer Ordusu'nun sağ kolunu Maikop'a girdiğinde, merkez kolunu da Maikop'un 240 km. doğusundaki Pyatigorsk'a ulaşmış; sol kolunu ise Budenovsk'a yaklaşmıştır. Aynı tarihte 3. Rumen Ordusu'nun birimleri de Kafkasya'nın batı kesiminde dört Sovyet Ordusu'nun oluşturduğu, General İvan V. Tyulenev komutasındaki Trans Kafkasya Cephesi'nin Karadeniz Grubu ile savaşmaktadır. Mevcut durum Sovyetler Birliği tarafından *kritik* olarak değerlendirilerek 23 Ağustos'ta GKO üyesi Beriya, Moskova'dan Tiflis'e gönderilmiştir. Bu atama ile komuta yapısında değişiklikler gözlemlenmiş, 46. Ordu komutanlığına General K. N. Leselidze getirilmiştir.⁹⁵ Almanlar, 2 Eylül'de *Blücher 2 Harekâtı* ile deniz yoluyla Taman Yarımadası'na çıkmış ve burayı ele geçirmiştir. Aynı gün doğudaki 1. Panzer Ordusu Mazdok'ta Terek Irmağı'nı geçmiştir. Ancak Sovyet karşı-saldırıları yüzünden burada bir köprübaşı tutmakla yetinilmiştir.⁹⁶ Aslında tam bu aylarda Kafkasya sıradağlarının geçitlerinde, adeta Ortadoğu ve Asya halklarının kaderi belirlenmektedir.

Tüm bu ilerlemeler yüzünden Alman birlikleri yorulmuş, yakıtları ise tükenmiştir. Almanlar, Ağustos ayında Kafkas sıra dağlarının en yükseği olan Elbruz'a gamalı haç

⁹⁴ Arıt Fikret, *age.*, s. 126; Bkz. Harita 7

⁹⁵ *TsAMO*, Fon. 148a, Op. 3763, D. 124, s. 249.

⁹⁶ Çınar B., *İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 81-82.

bayrağını dikmeyi başarmışlarsa da Hazar Denizi'ne ulaşp Kafkasya'yı ve Bakü'yü Sovyetler Birliği'nden ayırma başarısını gösterememişlerdir. Amerika savaşa katıldıktan sonra Sovyetler Birliği'ne Amerikan yardımının gelmesi ancak 1942 yılının sonunda mümkün olmuştur. Sovyet Ordusu, o zamana kadar inatla dayanarak 1942 yılının Ocak ayının ilk günlerinden itibaren birçok noktada karşı taarruza geçmiş ve Alman cephesini bir miktar geriletmiştir.⁹⁷

1942 yılının yaz süreci içerisinde Sovyetler Birliği daha az toprak ve insan kaybetmiştir. Almanya ile müttefiklerinin -Finlandiya dışında- Doğu Cephesi'ndeki kuvvetlerinin toplamı 3.138.000 kişidir. Sovyetler Birliği'nin ise cephede, ya da hemen cepheye sevk edilmek üzere hazır beklemekte olan toplam 4.255.000 askeri vardır. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin askere alınabilecek insan gücü, Almanya'nın üç katıdır. Sovyetler Birliği, yaklaşmakta olan kış için (Sovyetlerin ikinci kış saldırısı; Kasım 1942 - Mart 1943) yeni ordular yetiştirmiş, donatmış ve eğitmiştir. Kızıl Ordu yaz boyunca yeniden teşkilatlanma çalışmaları ile uğraşmıştır. Sovyet tarihçilerinin iddia ettikleri gibi bu teşkilâtlanma askerlik biliminin zirvesinde yer almamakla birlikte Kızıl Ordu'ya, zayıflamış ve fazla yayılmış Alman kuvvetlerine karşı etkili bir şekilde hareket gücü sağlamıştır. Bu esnada Alman savaş taktikleri ve harekâtı yakından incelenmiş, bunlardan çok şey öğrenilmiştir ama taklitçi olunmamıştır.⁹⁸

Hitler, Stalingrad'ın düşmesine çok büyük önem vermiştir. Bu zafer, Sovyetler Birliği itibarı için çok büyük bir darbe olacaktır. Bu sebeple 1942 yılının Temmuz sonundan itibaren dört safhada yapılacak olan Stalingrad Muharebelerini başlatmıştır. Ağustos ayında, General Georgiy K. Jukov ile sonra Mareşal olan General Aleksandr M. Vasilevskiy; Yüksek Komuta Heyeti'nin temsilcileri olarak Stalingrad savunmasının tanzim ve yönetimini ellerine almışlardır. Stratejik komutanlıkların sonuncusu olan Güneybatı Kuvvetleri, 1942 ilkbaharında dağıtılmıştır; bundan sonra, şartlar, cephenin sağlayabileceğinden geniş bir yönetim gerektirdiğinde; yüksek komutanlığın temsilcileri tarafından daha yüksek muvakkat karargâhları meydana getirilmiştir. Bu görevi yerine getiren isim genellikle, Stalingrad Muharebesi'nin kaderini değiştiren en önemli komutan olan G. K. Jukov olmuştur. Ekimin ilk haftasında, Stalingrad'da geliştirilecek bir karşı taarruz planı olgunlaştırılmıştır. Ayın geri kalan kısmında ve kasımın ilk iki haftası içinde yapılan yoğun bir yığınak, şehrin çevresindeki Sovyet kuvvetlerini; üç cephe karargâhının emrindeki bir panzer ordusu da dâhil olmak üzere on iki orduya çıkarmıştır. Kızıl Ordu, tank hareketleri için uygun şartları meydana getirecek olan dondurucu soğukları ve Almanları meşgul etmek üzere müttefiklerin Kuzey Afrika

⁹⁷ Bkz. Arıt Fikret, **age.**, s. 129-131; Bkz. Harita 9.

⁹⁸ Arıt Fikret, **age.**, s. 133.

çıkarmasını bekledikten sonra, 19 Kasım 1942 günü Stalingrad'ta saldırıya geçmiştir.⁹⁹ Neticede Stalingrad düşürülemediği gibi Kızıl Ordu Ocak 1943'ten itibaren karşı taarruza geçerek 2 Şubat 1943'te 6. Alman Ordusu'nu 190.000 kişilik bir kuvvetle esir etmiştir. Bu taarruzda ordu komutanı Mareşal Paulus ile yirmi iki Alman generali de teslim olmuştur. Artık Almanya, Doğu Cephesi'ndeki üstünlüğünü Sovyetlere kaptırmıştır. Bundan sonra Sovyetler ilerlemeye ve Almanlar da gerilemeye başlayacaktır. 1943 yılının Mart ayında Kafkasya, Almanlardan temizlenmiş; Leningrad ve Moskova üzerindeki Alman tehdidi bertaraf edilmiştir. Böylelikle Stalingrad, savaşın dönüm noktası olmuştur.¹⁰⁰

Son üç yıldan beri ilkbaharın gelişi yeni Alman zaferlerinin habercisi olmuştur. Oysa 1943 yılında durum farklıdır. İlkbaharın sonlarına doğru Doğu Cephesi'nde bir sükûnet hâkimdir. Bu sükûnette Stalingrad yenilgisinin etkisi olmakla beraber 1941 yılının Haziran ayından beri dikkatini doğuda toplayan Almanların, 1943'ün ilk aylarında strateji değiştirmesinin de payı vardır. Artık Almanya için en kârlı strateji, savunma olarak görünmektedir. Savunma stratejisi olarak bazı generaller, *Doğu Duvarı* adı verilecek olan ve Sovyetler Birliği boyunca ilerleyen; tahkim edilmiş, devamlı bir hat meydana getirilmesini teklif etmişlerdir. Hitler bu teklifi kabul etmemiştir. Buna karşılık, Kuzey Ordu Grubu'nun Leningrad'ı almak ve Finlerle birleşmek üzere, kuzey kanadını dengelemek için bir harekât planı hazırlamasını istemiştir. Hitler, üç aylık bir tereddüitten sonra Rusya'da büyük bir zafere daha ihtiyacı olduğuna karar verir. Bu isteğini yerine getirmek üzere *Citadel Harekâtı*'nı yapmaya karar verdiğini açıklar. Harekât tarihi, 3 Mayıs olarak belirlenir ancak birçok kez ertelenir.¹⁰¹ Bu durum Sovyet kaynaklarına, Alman komutasının operasyonun başarısı konusundaki tereddütleri nedeniyle harekâtı ertelemek zorunda kaldığı şeklinde kayda geçmiştir.¹⁰²

Kursk Harekâtı, 5 Temmuz 1943 tarihinde başlamıştır. Kuzeydeki 9. Ordu ile güneydeki 4. Panzer Ordusu, Sovyet cebinin tabanı boyunca Kursk'a doğru saldırıya geçmiştir. Saldırı, üç gün başarılı olmuş ancak 9 Temmuz günü 9. Ordu, ağır şekilde bozguna uğratılmış ve sırtlar önünde dört gün durdurulmuştur. Sovyetler, Orel'un kuzeyine ve 9. Ordu'nun gerisine düşen cepheye doğru kuvvetli bir hücumda bulunmuştur. 4. Panzer Ordusu, o sıralarda yeni yeni hızlanmaktadır. Bu sırada Alman ordusu; İtalya için cepheden kuvvet çekmek, General Vasiliy D. Sokolovskiy komutasındaki Batı Cephesi ve General Popov

⁹⁹ Arit Fikret, *age.*, s. 134; Ayrıca bkz. Harita 10, 11.

¹⁰⁰ Armaoğlu Fahir, *age.*, s. 467-469.

¹⁰¹ Arit Fikret, *age.*, s. 138-140.

¹⁰² Russkiy Arhiv, **Velikaya Otechestvennaya: Kurskaya Bitva**. Dokumentı İ Materialı, Tom 15 (4-4), İzdatelstvo Terra, Moskva, 1997.

komutasındaki Byransk Cephesi'nde başlatılan ve bir hayli ilerlemiş olan saldırıları bertaraf edebilmek için, 23 Temmuzda, Kursk'a Alman saldırısına son vererek Orel çevresindeki kendi cebini boşaltmak zorunda kalmıştır.¹⁰³

Dönüm noktaları olan Stalingrad ve Kursk savaşları sırasında Sovyet birlikleri, karşı saldırıya geçerek Alman ordusunu yenilgiye uğratmıştır. 8 Eylül 1941 tarihinden itibaren 872 gün kuşatma altında olan Leningrad şehri, 19 Ocak 1944'te kurtarılmıştır. Bu süre zarfında yerle bir edilen şehre 258 hava saldırısı yapılmış, 4.676 yüksek patlayıcı güce sahip bomba ve 69.613 yangın bombası atılmıştır; 1.926 sivil ölmüş ve 10.554 sivil yaralanmıştır.¹⁰⁴ 8 Nisan günü Kırım üzerine saldırıya geçen Kızıl Ordu, 9 Mayıs'ta Sivastopol'u geri almıştır. Haziran ayında, Merkez Ordu Grubu'na yapılan saldırıda, iki haftadan az bir zaman içinde Hitler ve Genelkurmay Başkanlığı otuz sekiz tümeninden yirmi beşini kaybetmiştir.¹⁰⁵ Sovyetler, yoğun karşı saldırılarını devam ettirerek 1945 yılının Mayıs ayında Berlin'i almış ve savaşı büyük bir zaferle savaşı sonlandırmıştır. 1944 yılında Tuva, 1945 yılında da Japonya ile savaş sonucunda, Güney Sakhalin ve Kuril Adaları Sovyetler Birliği'ne katılmıştır.

Kafkasya Savaşı, "Büyük Vatanseverlik Savaşı"nın diğer olaylarından ayrı -tecrit edilmiş- olarak gerçekleşmemiştir: Sovyet-Alman cephesinin diğer bölgelerinde mücadele eden Sovyet birlikleri ve ülkenin cephe arkası işçilerinin devasa çabalarıyla ilişkilidir. Cephe arkası çalışmalarıyla ilgili olarak General İ.V. Tyulenev, *Çerez Tri Voynı (Üç Savaşın İçinden)* adlı kitabında şu bilgileri verir: "1942 sonbaharında Kafkasya savunucuları yaklaşık 100.000 adet savunma yapısı inşa ettiler. Bunlardan 70.000'den fazlası makineli tüfek koruganı ve ateş noktaları, 660 km tanksavar hendeği, 316 km anti-piyade engeli, 1.639 km iletişim siperleri ve hendekler olarak hazırlanmıştır. Bütün bu işi yapmak için 9.150 kişi, yaklaşık 500.000 m² orman, 19.000 ton çimento, 14.000 ton demir ve 830 ton dikenli tel kullanılmıştır."¹⁰⁶

Kafkasya'daki mücadelelerin gidişatında olağanüstü bir etkisi olan Stalingrad Muharebesi, Kafkasya Muharebesi'nden ayrı olarak görülemez. Buna karşılık Kafkasya'da yürütülen operasyonların, Sovyet birliklerinin Stalingrad'daki faaliyetleri üzerinde oldukça olumlu etkisi vardır. Büyük stratejik öneme sahip olan bu birbiriyle ilişkili operasyonlar, düşmanın yenilmesinde belirleyici olmuştur. Örneğin Volga Savaşı'nın en kritik anında Almanlar, kuvvetlerinin önemli bir bölümünü Kuzey Kafkasya üzerinden Stalingrad'a

¹⁰³ Arıt Fikret, **age.**, s. 141-142, Bkz. Harita 12

¹⁰⁴ Volkovskoy N.L., **Blokada Leningrada v Dokumentah Ressekreçennih Arhivov**, Voenno-İstoriçeskaya Biblioteka, İzdatelstvo Poligon, Moskva, 2005, s. 721.

¹⁰⁵ Arıt Fikret, **age.**, s. 148.

¹⁰⁶ Tyulenev İ.V., **Çerez Tri Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1960, s. 188.

ulaştıramamışlardır. Böylece Kafkasya'daki mücadele, Stalingrad Zaferi ve Sovyet ordusunun karşı saldırısı için önkoşulların oluşturulması açısından hayatî öneme sahip olmuştur. Aynı şekilde Stalingrad'daki zaferin de Kafkasya'da düşman askerlerinin askerî-stratejik konumunun bozulması üzerinde, belirleyici bir etkisi olmuştur. Kafkasya mücadelesi sırasında Sovyet birlikleri; step ve dağ koşullarında, amfibi harekâtlarında¹⁰⁷, kıyı bölgelerinde, hava ve deniz kuvvetleri ile birlikte mücadele etmenin zengin tecrübesini kazanmıştır. Kafkasya'da Sovyet birliklerinin mücadele deneyimi, daha sonra kabul görmüş ve Nazi Almanyası'na karşı savaşın son aşamalarında Balkanlarda, Sovyet Silahlı Kuvvetleri tarafından geliştirilmiştir. Bu deneyim, bugün de önemini kaybetmemiştir.¹⁰⁸

Kafkasya Muharebesi; Sovyetler Birliği'nin savaşın ikinci döneminde gerçekleştirdiği karşı-saldırı operasyonlarının en önemli parçalarından biri olarak kabul edilebilir. Bu dönemde, Kızıl Ordu sadece kendi topraklarını geri kazanmak ve esir düşen halkını kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda büyük ölçüde askerî gücünü arttırmış ve savaşta Alman ordusu ile eşit şartlara gelmeye başlamıştır. Kafkasya gibi stratejik bir bölgenin geri alınması SSCB için Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın en büyük zaferlerden biri olarak kabul edilebilir. Stalingrad ve Kafkasya Muharebesi zaferlerinden sonra, II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği'nin muzaffer yürüyüşü başlamıştır. Ne yazık ki, Kafkasya Muharebesi'nin olumsuz sonuçları da vardır. Sovyet hükümetinin geri dönmesiyle yerli halkların birçoğu düşmanla işbirliği yapmakla suçlanarak topyekûn Orta Asya'ya ve Sibiryaya sürgün edilmiş, özerklik statüleri de ortadan kaldırılmıştır.

Nazi Almanyası'nın başlattığı II. Dünya Savaşı, dünyanın birçok ülkesini yörüngesine almıştır. Altı yıl süren bu savaşa, doğrudan veya dolaylı olarak dünya nüfusunun yaklaşık % 80'inden fazlası dâhil olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde Doğu Cephesi'nin insani kayıpları üzerine net bir bilgi yoktur, ancak 1988-1993 yılları arası General G.F. Krivosheev önderliğinde askerî tarihçiler ekibi, arşiv belgeleri ve diğer materyaller temelinde kapsamlı bir istatistiksel çalışma yapmıştır. Ekibin, diğer arşiv çalışmalarıyla birlikte 1980'lerin sonlarında gizliliği kaldırılmış belgelere de erişimine izin verilmiştir. Ortaya çıkan rakam, yaklaşık 27 milyondur.¹⁰⁹ Bu rakam, Sovyetler Birliği'nde açık bir şekilde ilk defa, 8 Mayıs 1990 tarihinde SSCB Yüksek Sovyet toplantısında açıklanmıştır.¹¹⁰ II. Dünya Savaşı esnasında milyonlarca insan sakat kalmış; toplama kamplarında, gaz odalarında ve akıl almaz işkenceler

¹⁰⁷ Desantnaya Operatsiya: Bir askerî birliğin denizden gelip karada operasyon yapmasıdır.

¹⁰⁸ Grecko A.A., *age.*, s. 2.

¹⁰⁹ Krivosheev G.F., Andronikov V.M., Burikov P.D., **Grif Sekretnosti Snyat: Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah, Boevih Deystviyah i Voennih Konfliktah**, Statistiçeskoye issledovaniye, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1993, s. 423.

¹¹⁰ Gorbachev M.S., **Uroki Voynı i Pobedi**, Politizdat, Moskva, 1990.

altında can vermiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği'nde 1.710 şehir, 6 milyon ev ve 31.850 fabrika yıkılmıştır; 5 milyon at ve 17 milyon büyük baş hayvan katledilmiştir.¹¹¹ Savaş; büyük insanî kayıplara ve insanoğlunun yüzyıllar boyunca yarattığı maddi ve kültürel değerlerin yıkılarak imha edilmesine neden olmuştur. Bu dönemin olayları; birçok tarihçinin, siyasi ve askerî isimlerin sayısız eserlerinde yansıtılmıştır. Savaşın tecrübelerini ve olaylarını incelemek, sadece tarih bilimi için değil aynı zamanda günümüzdeki birçok siyasi, ekonomik ve askerî sorunun anlaşılması için de esastır.

¹¹¹ Grechko A.A., **age.**, s. 50.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAFKASYA'DAN ASKER ALIMI POLİTİKALARI

Bu bölümde, Güney ve Kuzey Kafkasya askerî kuvvetlerin ve parti organlarının arşivlerine dayanarak II. Dünya Savaşı sırasında yapılan seferberlik ve askere alım faaliyetlerinin doğurduğu sorunlara ışık tutulmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Stalin'in *milli politikası* ile Kafkasya'da *alım faaliyetleri* arasında ciddi bir bağlantı olduğu görülmüştür. Kafkasya'da savaş başında yoğunlaşan sosyal ve siyasi durum, özellikle Kafkasya savunması sırasında (Temmuz-Aralık 1942), Sovyet hükümeti Kafkasya halklarının faal ordu saflarına alınmasını aşama aşama durdurmuş veya iptal etmiştir. Seferberlik uygulamaları, Sovyet hükümetinin düşmana karşı silahlı mücadelede yer almasını istenmediği halklara yönelik bir nevi ayrıştırma aracı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, Rus milli politikasının etkisiyle özellikle Müslüman-Türk nüfusa yönelik topyekûn bir güvensizlik prensibi etkili olmuş ve bu durum daha sonrasında Kafkasya halklarının tarihî vatanlarından sürgün edilme kararlarının temelini oluşturmuştur. Dönemin Sovyet hükümeti, mevcut politikalarını *gönüllü alım kampanyaları* ile tazmin etmeye çalışmış; ancak kısa bir sürede yarı-zorlama kampanyalarına dönüştürdüğü uygulamalar Kafkas halkı tarafından genel olarak olumlu karşılanmamıştır. Gönüllü kampanyaları, sayısal ve niteliksel karakteristikler bakımından Moskova tarafından olumsuz bir siyasî not almış ve bazı Kafkas halklarının sürgün kararlarının onayında önemli bir rol oynamıştır.

1.1. Sovyetler Birliği'nde Askerî Bölgeler ve Cepheler

Latince *ön taraf (frons)* anlamına gelen cephe terimi, askerî operasyonlar sırasında bir devletin veya devletlerin silahlı kuvvetlerindeki birliklerinin büyük harekât sahası anlamına gelmektedir. Sovyet askerî terminolojisinde cephe, her ne kadar coğrafi yönden belirlenmiş bir bölge anlamını içeriyorsa da, daha çok operasyonel ve stratejik bir organizasyonu ifade etmektedir. Kızıl Ordu'ya bağlı bir askerî teşkilattır. Askerî terimler sözlüğüne göre cephe; bir veya daha fazla stratejik, operasyonel alanda harekât ve stratejik hedefleri ele geçirmek amaçlı, genellikle savaş başında oluşturulan, silahlı kuvvetlerin operasyonel stratejik oluşumudur. Cephe arkasında bulunan ya da barış zamanında olan bu tarz oluşumlara *askerî bölge* denir. Cepheye birkaç ordu, her türlü kolordu, tümen, alay ve tabur dâhil edilir. Cephenin bileşimi ve boyutları farklı olabilir. Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak cephe-bölge komutasında, Ordu Generali rütbesiyle komutan bulunur. Bir ülkenin askerî bölgelere

(Voenniy Okrug) bölünmesi, olası savaş durumunda ülkenin ve silahlı kuvvetlerin acilen hazırlanması için birçok ülke tarafından uygulanan bir tasarıdır. Askerî bölgeler, amaca bağlı olarak kategorilere ayrılabilir. Olası savaş döneminde bu bölgeler temelinde cephe ve ordular oluşturulmaktadır.¹¹²

Rusya tarihinde ilk askerî bölgeler, 1862 yılında (dört bölge olarak) oluşturulmuştur. II. Dünya Savaşı'nın başında ise Sovyetler Birliği, on altı askerî bölgeye ayrılmıştır: *Baltık Özel Cephesi, Batı Özel Cephesi, Kiev Özel Cephesi, Leningrad Bölgesi, Odessa, Arkhangelsk, Kuzey Kafkasya, Trans Kafkasya, Moskova, Volga, Orta Asya, Ural, Sibiry, Trans-Baykal, Harkov, Orlovskiy*. Uzakdoğu askeri bölgesinin işlevini ise *Uzak Doğu Cephesi* yürütmektedir.¹¹³ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'da altı askerî bölge kalmıştır.

Savaş zamanında Sovyet silahlı kuvvetlerinin sisteminde cephe önemli bir yere sahiptir. Genel olarak cepheye birkaç ordu, duruma bağlı olarak ise çeşitli mekanize, zırhlı, havacı, topçu ve diğer bileşikler dâhil edilmiştir. Genellikle stratejik operasyonlar birkaç (iki, üç ya da dört) cephe gücüyle birlikte yapılmış ve savaş döneminde stratejik savunma ile taarruz operasyonlarının % 90'ı, bu askerî bölge gruplarının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Cephe operasyonları bir cephe tarafından, bazen de diğer bir cephe biriminin dâhil edilmesiyle yürütülmüştür. Mevcut stratejik durumlara bağlı olarak bazı cephe dağıtılmış, yerine yenileri oluşturulmuş; bazılarının ise sadece ismi değiştirilmiştir. Örneğin, 12 Temmuz 1942 tarihinde Güneybatı Cephesi dağıtılmış ve bu cephenin orduları Stalingrad Cephesi'ne dâhil edilmiştir. 7 Ağustos 1942'de Stalingrad Cephesi ikiye bölünmüştür: Stalingrad ve Güneydoğu (Ancak 10 Ağustos 1942 tarihinde Stalingrad Cephesi ismini koruyarak Güneybatı cephesine dâhil edilmiştir). 28 Eylül 1942 yılında Stalingrad Cephesi'ne Don Cephesi (General K.K. Rokossovskiy) adı verilmiş, Güneydoğu Cephesi ise Stalingrad Cephesi (A.İ. Yeremenko) olmuştur.¹¹⁴

Hava savunma idareleri dışında II. Dünya Savaşı (1941-1945) sırasında Kızıl Ordu'nun silahlı kuvvetlerine bağlı olarak isimleri geçen cephe şunlardır: *Beyaz Rusya Cephesi, 1. Beyaz Rus Cephesi, 2. Beyaz Rus Cephesi, 3. Beyaz Rus Cephesi, Bryansk Cephesi, Volhov Cephesi, Voronej Cephesi, Don Cephesi, Trans Kafkasya Cephesi, Batı Cephesi, Kafkasya Cephesi, Kalininskiy Cephesi, Karelskiy Cephesi, Kırım Cephesi, Kursk Cephesi, Leningrad*

¹¹² Ogarkov N.V. (pod.red.), *Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar*, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1984, s. 863.

¹¹³ *TsAMO*, Fon. 4, Op. 11, D. 66, s. 253-255.

¹¹⁴ Menshikov V. V., *Rjev-Stalingrad: Skritiy Gambit Marşala Stalina*, İzdatelstvo Piter, 2012, s. 273; Bkz. Fotoğraf 10.

*Cephesi, Moskova Savunma Bölgesi, Moskova Rezerv Cephesi, Orlov Cephesi, Baltık Cephesi, 1. Baltık Cephesi, 2. Baltık Cephesi, 3. Baltık Cephesi, Rezerv Cephesi, Kuzey Cephesi, Kuzeybatı Cephesi, Kuzey Kafkasya Cephesi, Stalingrad Cephesi, Step Cephesi, 1. Ukrayna Cephesi, 2. Ukrayna Cephesi, 3. Ukrayna Cephesi, 4. Ukrayna Cephesi, Mojaysk Savunma Hattı Cephesi, Ordu Rezerv Cephesi, Merkez Cephesi, Güneydoğu Cephesi, Güneybatı Cephesi, Güney Cephesi, 1. Uzak Doğu Cephesi, 2. Uzak Doğu Cephesi ve Trans Baykal Cephesi.*¹¹⁵

Savaş sırasında Kızıl Ordu'daki diğer birliklere nazaran cephelere, numara değil isim verilmiştir. Bu isimler genellikle cephelerin bulunduğu bölge veya şehirlerin isimleridir. Nadiren de oluşturuldukları amaca göre isimlendirilmiştir: *Yedek* ya da *Yedek Ordular Cephesi* gibi. Örneğin Wehrmacht'ta bu oluşumlara *Ordular Grubu* (*Merkez Ordular Grubu, Güney Ordular Grubu, C Ordu Grubu* vs.) denmiştir. Sovyetler Birliği'nde savaş boyunca, hava savunma cepheleri dışında, toplam yirmi dört cephe oluşturulmuştur. 1943 yılının ikinci yarısında cephe sayısı azalmaya başlamıştır ve savaş sonuna doğru bu sayısı sekize (Leningrad; 1, 2, ve 3. Beyaz Rus; 1,2,3, ve 4. Ukrayna) kadar düşmüştür. Cephe sayısındaki bu azalmada, savaş hattının kısalması ve komutanların daha büyük cephe örgütlerini yönetebilme deneyimine sahip olması etkili olmuştur. 1945 yılının Haziran-Ağustos aylarına kadar cepheler ve cephelerin isimleri korunmuştur. Bu tarihten sonra savaşın barış zemine doğru taşınmaya başlamasıyla, ordunun yapısı da değişmeye başlamıştır.¹¹⁶

II. Dünya Savaşı öncesinde Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'nın geniş topraklarında, Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nin *Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi*¹¹⁷ ve *Trans Kafkasya Askerî Bölgesi*¹¹⁸ olmak üzere iki askerî bölgesi mevcuttur. Sovyetler Birliği döneminde savaş öncesinde ve sırasında, bu iki bölgeye her zaman büyük bir önem verilmiştir. Bu askerî bölgelerin genel alt yapısı sayesinde, özellikle savaşın başında, gerekli hazırlıklar hızlı bir şekilde yapılabilmiştir.¹¹⁹

Kafkasya bölgelerine bağlı Novorossiysk ve Batum kuvvetlerinin, askerî-deniz üsleri bulunmaktadır. Savaş başladıktan bir ay sonra Poti Askerî-Deniz Üssü (Komutanı Tümgeneral M.F. Kumanin, Alay Komiseri V.İ. Orlov, Genelkurmay Başkanı 3. Derece

¹¹⁵ Andronnikov N.G., Bushuev T. S., Gnezdilov V.V. ve diğerleri, **Velikaya Otechestvennaya, 1941-1945 gg. Deystvuyushaya Armiya**, İzdatelstvo Kuçkovo Pole, Moskva, 2005, s. 663.

¹¹⁶ Tyushkevich S.A., **Sovetskiye Vooruzhennyye Sili: istoriya stroitelstva**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1978, s. 516.

¹¹⁷ Severo-Kavkazskiy Voenniy Okrug: 4 Mayıs 1918-1 Eylül 2010.

¹¹⁸ Zakavkazskiy Voenniy Okrug: 17 Mayıs 1935-1993.

¹¹⁹ Grechko A.A., **age.**, s. 13.

Kaptanı A.V. Sverdlov) kurulmuştur. Poti üssü dâhilinde iki denizaltı taburu, 12 bottan oluşan torpido bot taburu, 23 bottan oluşan devriye bot taburu, 2 mayın tarama gemisi, su bölgesi savunma güçleri, 4 kıyı savunma bataryası ve 6 uçaksavar bataryası mevcuttur. Ayrıca, Poti ve Batum liman merkezli 2 muhrip [destroer veya yok edici] savaş gemisi vardır. Kafkasya ve Batum bölgeleri, Batı üslerinin yok edilmesiyle de Ekim 1941 tarihinden itibaren Karadeniz Filosu'nun diğer bütün gemilerinin bulunma (dislokasyon) yeri olmuştur.¹²⁰ Savaş döneminde; Trans Kafkasya Askerî Bölgesi ile Poti Askerî-Deniz Üssü birliklerinin işbirliğiyle, Türkiye sınırından Adler'e kadar olan Karadeniz kıyısının savunması sağlamıştır.

Savaş başında Novorossiysk Askeri-Deniz Üssü (Komutanı 1. Derece Kaptanı A. P. Aleksandrov, Alay Komiseri I.G. Borodenko, Karargâh Komutanı 1. Derece Kaptanı G. N. Holostyakov) seferberlik kampanyası çerçevesinde yeni oluşumlarla genişletilmiştir. Böylece üste 4 gemiden oluşan devriye gemisi taburu, 21 mayın gemisinden oluşan mayın tarama taburu, 21 bottan oluşan 2 torpido bot taburu, 33 bottan oluşan 3 devriye bot taburu, 7 teknedan oluşan denizaltı tekne eğitim taburu, su bölgesi savunma güçleri, 11 sabit ve demiryolu sahil bataryası (railway gun) ve 8 uçaksavarlı ağır silah bataryası birimlerinin yanı sıra yedek sahil savunma alayı, deniz tugayı ve diğer küçük ateş birimleri yer almıştır. Bu dönemde Novorossiysk'te Karadeniz Filosu'nun diğer bileşikleriyle birlikte gemi filosunun önemli bir grubu konuşlandırılmıştır. Bu bileşiklerde; 2 kruvazör, üç muhrip-destroyer ve 29 mayın tarama gemisi bulunmaktadır.¹²¹ Karadeniz filosunun tüm gemileri, seferberlik öncesinde sivil gemi filosundadır. Gemilerin hız ve manevra kabiliyeti düşüktür, mekanizmaları yıpranmıştır. Bu gemiler, 45-130 mm kalibrelik silahlar ve makineli tüfekler ile donatılmıştır. Aynı silahlanma özel yapım savaş gemileri olan Hazar Filosu'nun gemilerinde de vardır.¹²²

Savaş öncesinde Kafkasya bölgesinde hava kuvvetlerinin geliştirilmesine ayrıca bir önem verilmiştir. Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'nde havacılık tugayları oluşturulmuş, Bataysky, Yeisk ve Taganrog askerî pilot okulları açılmıştır. Mevcut havaalanlarının yenilenmesi ve büyük ölçekli yeni havaalanlarının inşaat çalışmaları yapılmıştır.¹²³ Savaş sırasında dağlık bölgede en çok kullanılan da hava kuvvetleri olmuştur. Karadeniz Filosu uçaklarının neredeyse tamamı, eski tip uçaklardan (sadece 16 adet yeni tip avcı uçağı MiG-1 vardır) oluşmuştur. Buna rağmen Kafkasya Muharebesi sırasında hava kuvvetleri çok aktif bir rol oynamıştır. Hava kuvvetleri (aviation) çoğu zaman, savunma operasyonlarını destekleyen

¹²⁰ VMF, Fon. 175, D. 32678, s. 1-2.

¹²¹ VMF, Fon. 55, D. 5127, s. 23-27.

¹²² Grechko A.A., *age.*, s. 14-15.

¹²³ Grechko A.A., *age.*, s. 15.

hava topçu ateşlerini güçlendirmek ve saldırı operasyonları sırasında da çetin dağlık arazide piyadenin geçişini sağlamak zorunda kalmıştır. Hava kuvvetleri operasyonları, özellikle dağlık bölgelerde yürütüldüğü zaman cepheye mühimmat, silah ve gıda transferleri yapılmıştır. Kafkasya Muharebesi sırasında sadece hava yoluyla cepheden iki bine yakın ağır yaralı asker taşınmıştır. Kafkasya’da hava kuvvetleri çok zor coğrafi koşullar ve iklim koşulları altında aktif faaliyet yürütmüştür. Nispeten küçük uçak filosuna rağmen 4 ve 5. hava kuvvetleri; 22 Temmuz 1942-9 Ekim 1943 tarihleri arasında yüz otuz binden fazla askerî uçuş gerçekleştirmiştir. Almanların birlik ve cephe arkası hatlarına on üç binden fazla bomba, altı yüz on binden fazla tepkili-reaktif füze atmıştır. Hava kuvvetlerinin Kafkas birliklerine sağladığı destek oldukça büyüktür. Örneğin sadece 4. Hava kuvvetleri Haziran 1942 - Temmuz 1943 tarihleri arasında 2.220 Alman uçağını vurarak yok etmiştir.¹²⁴

Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi (SKVO) Adigey Cumhuriyeti, Dağıstan Cumhuriyeti, İnguşetya, Kabardey-Balkar Cumhuriyeti, Kalmuk Cumhuriyeti, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti, Kuzey Osetya Cumhuriyeti -Alaniya-, Çeçen Cumhuriyeti, Krasnodar ve Stavropol krayları, Astrahan, Volgograd ve Rostov Okrugı kapsamındadır. Karargâhı ise Rostov-on-Don’da (1941-42’de Armavir’de, 1949-53 Krasnodar’da) bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi başta (1918 yılında) Stavropol, Karadeniz ve Dağıstan vilayetleri; Don, Kuban ve Terek bölgelerini kapsamaktadır. Daha sonra, bölge sınırları birçok defa değişmiştir. SKVO; 4.05.1918 - 23.9.1918, 31.03.1920 - 4.08.1920, 4.05.1921 - 21.08.1942; 2.07.1943 - 9.07.1945 tarihleri arasından mevcuttur. Daha sonra Trans Kafkasya Askerî Bölgesi Kuban, Don ve Stavropol Krayı’na geçirilir ve bölge yeniden düzenlenir. 1949 yılında Don ve Kuban’da askerî bölgenin gerekli olduğu ön görülmüş ve 22.08.1949’da Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi’nin ismi *Don Askerî Bölgesi* olarak değiştirilmiştir. Kuban’da da ayrı bir Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi oluşturulmuştur. 9.11.1953 yılında Don Askerî Bölgesi dağıtılmış, toprakları da SKVO’ya dâhil edilmiştir.¹²⁵

1920’li yıllarda bölge birlikleri, anti-Bolşevik ayaklanmaların bastırılmasında kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi’nde 19. Ordu¹²⁶, 1941 yılının Ekim ayında 56. Ordu oluşturulmuştur. Bölge kaynaklarından yararlanılarak 9, 37. Ordu ve 57. Yedek Ordusu tamamlanmıştır. SSCB’nin dağılmasından sonra (1991) SKVO

¹²⁴ Grechko A.A., *age.*, s. 221-222.

¹²⁵ **Voennyi Entsiklopedicheskiy Slovar** (Ansiklopedik Askerî Sözlük), RF Savunma Bakanlığı Askeri Tarihi Enstitüsünün yayınları, Moskva, 2002, s.1381.

¹²⁶ Bu ordu savaşın ilk gününden itibaren Nazilerle mücadeleye başlamıştır. Ordu yönetimine Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi eski komutanı Korgeneral İvan Konev atanmıştır.

sınır bölgesi olmuştur. Bölge birlikleri önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Mevcut sınırlar 27.07.1998 tarihinde belirlenmiştir.¹²⁷

Trans Kafkasya Askerî Bölgesi'nin tarihi; Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'ın SSCB'ye katıldıkları Mayıs 1921'de başlamıştır. 1939-1940 yıllarında bölgenin bazı birlikleri Leningrad Askerî Bölgesi'ne devir edilmiştir. Bu dönemde Kafkasyalı birlikler Sovyet-Fin Savaşı'na katılmıştır¹²⁸ 17 Mayıs 1935 yılında, Kafkasya Krasnoznamenniy Ordusu (1921-1935) temelinde de Trans Kafkasya Askerî Bölgesi (1935-1993) kurulmuştur.

1.1.1. Trans Kafkasya Cephesi (Güney Kafkasya Cephesi)

Trans Kafkasya Cephesi (Ağustos 1941-Ağustos 1945), Trans Kafkasya Askerî Bölgesi temelinde Türkiye ve İran devlet sınırlarının ve Kafkasya Karadeniz sahillerinin savunmalarını güçlendirmek amacıyla 23 Ağustos 1941 tarihinde Stavka'nın¹²⁹ direktifi üzerine kurulmuştur. 1 Aralık 1941 tarihinde SSCB NKO'nun 0444 numaralı emrine göre bu cepheye; Gürcistan SSC, Abhazya ve Acara Özerk Cumhuriyeti, Güney Osetya Özerk Oblastı; Ermenistan SSC ve Azerbaycan SSC; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, Dağlık-Karabağ Özerk Oblastı, Dağıstan ÖSSC ve Kuzey Osetya ASSR dâhil edilmiştir, cephe karargâhı Tiflis'te bulunmaktadır.¹³⁰ Cephe 44, 45, 46 ve 47. ordulardan oluşturulmuş daha sonra 51. Ordu da bu cepheye dâhil edilmiştir. Karadeniz Filosu, Azak Filosu ve Sivastopol Savunma Bölgesi operasyonel açıdan bu bölgeye bağlı olmuştur. Cephe birlikleri, Kerç yarımadasında Kerç-Feodosya çıkartma (descent) operasyonunda (1941-42), Kırım savunma-Sivastopol savunma operasyonlarında (1941-42) ve İran operasyonunda (1941) yer almıştır. Cephe komutanlığını 23 Ağustos 1941-30 Aralık 1941 arası Korgeneral D. T. Kozlov, 15 Mayıs 1942- 25 Ağustos 1945 arası Orgeneral İ. V. Tyulenev yapmıştır.

Cephe güçlerinin büyük bir kısmı Sovyet-İran anlaşmasına göre 1941 yılının 25 Ağustos'unda İran'a girmiştir. Bu nedenle Stavka, savaşın ilk döneminde kuzeyden Kafkasya savunmasını güçlendirmek için Trans Kafkasya Cephesi birliklerini tamamıyla kullanamamıştır.¹³¹

¹²⁷ Voennyi Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s. 1381.

¹²⁸ Bkz. Ogarkov N.V., Grechko A.A., Sovetskaya Voennaya Ensiklopediya (Sovyet Askerî Ansiklopedisi), Tom 3, Voenizdat, Moskva, 1979, s. 369-371.

¹²⁹ Stavka Verhovnogo Glavnokomandovaniya: Sovyet Yüksek Komutanlığı (23 Haziran 1941-3 Ağustos 1945). Stavka VGK ya da SVGK olarak kullanılır.

¹³⁰ RGVA, Fon. 4, Op. 11, D. 66, s. 253-255; Ayrıca Bkz. SSCB Savunma Halk Komiserliği (NKO) Emirleri. 22 Haziran 1941-1942, izd. Terra, Moskva, 1997, Cilt 13 (2-2), s. 125-126, 448 (Russkiy Arhiv: Velikaya Otechestvennaya).

¹³¹ Grechko A.A., age., s. 13.

30 Aralık 1941 tarihinde Trans Kafkasya Cephesinin ismi *Kafkasya Cephesi* olarak değiştirilmiştir. Cephe, 1942 yılı Ocak ayının sonunda *Kırım Cephesi* ve *Trans Kafkasya Askerî Bölgesi* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Stavka'nın 28 Nisan 1942 tarihli direktifiyle Trans Kafkasya Askerî Bölgesi temelinde 15 Mayıs 1942 tarihinde *Trans Kafkasya Cephesi* yeniden kurulmuştur. Cepheye 45 ve 46. ordular, daha sonra da 4, 9, 12, 18, 24, 37, 44, 47, 56, 58. saha orduları ve 4 ve 5. hava orduları dâhil edilmiştir. 8 Ağustos 1942 tarihinde Grozny istikametinde *Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu* kurulmuştur. Grozny ve Bakü savunmasında bulunan ordular, Tiflis'te bulunan karargâhtan kopuk kalmaları sebebiyle kendi merkez yönetimlerini oluşturmak zorunda kalmışlardır. 8 Ağustos'ta Syavka'nın emriyle *Trans Kafkasya Kuzey Ordular Grubu* oluşturulmuş ve komutasına L. Beriia'nın adayı Korgeneral İ.İ. Maslennikov atanmıştır. Gruba 44 ve 9. ordunun 9. Piyade Tümeni ve 3. Muhafız Piyade Tugayı dâhil edilmiştir. Grup komutanının emrinde iki piyade tümeni, 52 panzer tugayı, 36. ve 42. zırhlı trenler, muhafız reaktif topçu alayı ve havan alayı bulunmaktadır. Aynı zamanda Don grubundan 37. Ordu da Maslennikov'un emrine geçecektir. 24 Ocak 1943 tarihinde Kuzey Ordular Grubu'nun ismi *Kuzey Kafkasya Cephesi* olarak değiştirilmiştir.¹³²

1942 yılının Ağustos ayının ilk yarısında, Trans Kafkasya Cephesi birlikleri; güçlerini yeniden yapılandırarak Kafkasya'nın kuzeyden savunmasını sağlayacaklardır.¹³³ Bakü ve Grozny savunma hattı Alman askerî birlikleri tarafından erişilebilme ihtimali en yüksek olan savunma hattı olduğu için büyük strateji öneme sahiptir.

4 Eylül 1942 tarihinde, Kuzey Kafkasya Cephesi bileşiklerinden Trans Kafkasya Cephesi bünyesinde Novorossiysk ve Tuapse savunma bölgelerini de içine alan *Karadeniz Ordular Grubu*¹³⁴ kurulmuştur. Cephe birlikleri Kuzey Kafkasya'nın petrol üretim bölgelerine Almanların nüfuz etmesini önlemek amacıyla, savunma savaşlarını sürdürmüşlerdir. 1943 yılının başında cephe birlikleri karşı saldırıya geçerek Kuzey Kafkasya topraklarının büyük bir kısmını Mozdok, Pyatigorsk, Mineralniye Vodi, Vorosilovsk, Armavir şehirlerini kurtarmışlardır.

26 Ocak 1943 tarihinde Tuapse Savunma Bölgesi dağıtılmıştır. 5 Şubat 1943 tarihinde Kuzey Kafkasya Cephesi'ne Karadeniz Ordular Grubu birlikleri devredilmiştir. Kalan birlikler Türkiye ve İran devlet sınırının korunması amacıyla bırakılmıştır.

¹³² Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s. 1380.

¹³³ Bkz. Fotograf 11.

¹³⁴ Komutanlar: Orgeneral Ya.T. Cherevichenko, 17 Ekim 1942 tarihinden itibaren Korgeneral İ.Ye. Petrov.

Trans Kafkasya Cephesi 1942 ve 1943 yıllarında Kuzey-Kafkasya stratejik savunma harekâtlarında yer almışlardır. 1-28 Eylül 1942 tarihinde *Mozdok-Maglobek Savunma Harekâtı*, 25 Ekim - 12 Kasım 1942 tarihinde *Nalçik-Ordjonikidze Savunma Harekâtı*, 19 Ağustos - 26 Eylül 1942 tarihinde *Novorossiysk Savunma Harekâtı*, 25 Eylül - 20 Aralık 1942 tarihinde *Tuapse Savunma Harekâtı*, 11 Ocak - 24 Ocak 1943 tarihinde *Mozdok-Stavropol Taarruz Harekâtı*, 11 Ocak - 4 Şubat 1943 tarihinde *Novorossiys - Maykop Taarruz Harekâtı* gerçekleştirilmiştir.

9 Temmuz 1945 tarihinde NKO'nun emri üzerine Trans Kafkasya Cephesi dağıtılarak yerine *Tiflis Askerî Bölgesi* ve *Bakü Askerî Bölgesi* kurulmuştur. Mayıs 1946'da Bakü ve Tiflis Askerî Bölgeleri tekrar birleştirilerek *Trans Kafkasya Askerî Bölgesi* yapılandırılmıştır.¹³⁵ Eylül 1949'da da Dağıstan ve Kuzey Osetya ÖSSC ve ayrıca Grozny Oblastı, Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'ne bağlanmıştır.

1.1.2. Kuzey Kafkasya Cephesi

1939 yılından itibaren SKVO¹³⁶ piyade ve süvari tümenlerinin; zırhlı tugay, topçu ve hava tümenlerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Bunların temelinde 1941 yılının Mayıs ayında 19. Ordu oluşturulmuştur. Daha önce SKVO komutanı olan Korgeneral İ. S. Konev, Ordu komutanı olarak atanmıştır. Savaşın ilk günlerinden itibaren SKVO'de Korgeneral F. N. Remezov komutasında 56. Ordu kurulur. SKVO insan kaynaklarından 37. Ordu'yu tamamlanmıştır. Tümgeneral F. M. Haritonov'un 9. Ordu'su ve Güney Cephesi'nin diğer oluşumlarının asker ikmalleri yapılmaktadır. Novocherkask yüksek süvari kursları; Rostov, Krasnodar, Orjonikidze, Mahaçkale, Grozny, Maykop ve Buynaksk'ta askerî piyade okulları; Rostov Topçu Okulu, Yeisk Havacılık Okulu ve her türlü askerî birlik için yedek komutan ve siyasi görevlileri yetiştirme ve ihtisas yükseltmek için Armavir Kursları, bu bölgede faaliyettedir.¹³⁷ Kuzey Kafkasya Bölgesi bir nevi askerî kadroların adeta fabrikada üretilir gibi yetiştirildiği bir merkez hâline gelmiştir.

Kuzey Kafkasya Cephesi (Severo Kavkazskiy Front) 1 Aralık 1941 tarihinde; Kuzey Kafkasya hattının savunmasını sağlamak amacıyla, daha önce NKO'nun 0444 numaralı emriyle 20 Mayıs 1942 tarihinde Kuzey Kafkasya savunma hattında bulunan Kırım

¹³⁵ Ogarkov N.V., *age.*, s.369-371.

¹³⁶ Severo Kavkazskiy Voenniy Okrug: Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi

¹³⁷ Grechko A.A., *age.*, s. 13.

Cephesi'nin birim ve kurumlarıyla kurulmuştur. Cephe karargâhı Armavir'dedir.¹³⁸ Cephe yönetimine 44, 47 ve 51. saha orduları geçmiştir. Sivastopol Savunma Bölgesi, Kıyı Ordusu, Karadeniz Filosu ve Azak Askerî Filosu; bölgeye operasyonel açıdan bağlıdır. Daha sonra bölgeye 9, 12, 18, 24, 37, 56. saha orduları; 4 ve 5. hava orduları dâhil edilmiştir.

Cephe oluşturma'nın asıl amacı Sivastopol şehrini tutarak Don Nehri sınırlarının, Karadeniz ve Azak Denizi sahillerinin savunmasını sağlamaktır. Cephe orduları, 1942 yılının Temmuz ayı sonunda - Ağustos ayı başında Don nehrinin alt bölgelerinde,¹³⁹ sonra da Krasnodar ve Stavropol bölgelerinde savunma muharebeleri yürütmüştür. 28 Temmuz 1942 tarihinde cepheye Güney Cephesi bileşikleri dâhil edilir. 29 Temmuz 1942'de cephe birlikleri Kıyı ve Don operatif kuvvetler grubuna ayrılmıştır.

1942 yılının Ağustos - Eylül ayları savunma harekâtı sırasında cephe birlikleri, savunma hattının yarılmasını engelleyerek Alman birliklerinin Karadeniz kıyısından Güney Kafkasya'ya girmelerini engellemiştir. 11 Ağustos 1942 tarihinde Don Operatif Grubu, 17 Ağustos 1942 tarihinde de Kıyı Operatif Grubu dağıtılmış ve aynı gün Novorossiysk Savunma Bölgesi oluşturulmuştur. 1942 yılının 22 Ağustos'unda ise Tuapse Savunma Bölgesi oluşturulmuştur. Cephe komutanları; 1942 Mayıs-Ağustos SSCB Mareşali S. M. Budyonny; 1943 Ocak - Mayıs Korgeneral, 30.1.1943'ten itibaren Kıdemli Orgeneral İ.İ. Maslennikov; 1943 Mayıs-Kasım Korgeneral, 27.8.1943'ten itibaren Kıdemli Orgeneral İ.Ye. Petrov olmuştur.¹⁴⁰

1942 yılında Kuzey Kafkasya Cephe birlikleri, Kuzey Kafkasya Stratejik Savunma Operasyonu'nu gerçekleştirmiştir. Cephe, 6-17 Ağustos 1942 tarihinde *Armavir-Maykop Savunma Harekâtı*, 19 Ağustos-26 Eylül 1942 tarihinde *Novorossiysk Savunma Harekâtı* ve 25 Temmuz - 5 Ağustos tarihlerinde *Tikhoretsky-Stavropol Savunma Harekâtı*'nı gerçekleştirmiştir.¹⁴¹

25 Temmuz - 31 Aralık 1942 tarihinde gerçekleştirilen Kuzey Kafkasya Stratejik Savunma Operasyonu'nun amacı, Nazi Alman ordularını Kuzey Kafkasya'dan uzaklaştırmaktır. Operasyon, 1942-1943 *Kafkas Muharebesi*'nin birinci aşamasıdır. Almanya Kafkasya'yı ele geçirmek için "A" Ordular Grubu'nu oluşturur: 17. Ordu, 1. Tank Ordusu, 4. Tank Ordusu (31 Temmuz'a kadar), "Kırım" Operatif Grubu, 3. Romen Ordusu (Eylül ayına

¹³⁸ RGVA, Fon. 4, Op. 11, D. 66, s. 253-255; Ayrıca Bkz. SSCB Savunma Halk Komiserliği (NKO) Emirleri. 22 Haziran 1941-1942, İzdatelstvo Terra, Moskva, 1997, Cilt 13 (2-2), s. 125-126, 448 (Russkiy Arhiv: Velikaya Otechestvennaya).

¹³⁹ Volgograd bölgesinde bulunan Kalach-on-Don şehrinden Azak Denizi'nin ağzına kadar olan bölgeye nehrin alt bölgesi denir.

¹⁴⁰ Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s.1381.

¹⁴¹ Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s.1381; Bkz. Fotograf 7, 8.

kadar), 4. Hava Filosu olmak üzere toplam 170.000 kişi, 1.130 tank, 4.500'den fazla silah ve havan, bin kadar uçak. Mareşal Wilhelm List (Eylül ayından itibaren Kıdemli Orgeneral E. Kleist) komutasındaki "A" Grubu'nun amacı, Rostov-on-Don'un güney ve güneydoğusunda Don Nehri kıyılarına inen Güney Cephesi birliklerini çembere almak ve yok etmektir; sonra bir grup Büyük Kafkas'ı batıdan geçerek Novorossiysk ve Tuapse'yi alacaktır. Diğer grubun amacı ise doğudan geçerek Kuzey Kafkasya'yı, Grozniy ve Bakü petrol yataklarını ele geçirmektir. Bundan sonra ise Güney Kafkasya'ya geçerek tarafsızlığını sürdüren Türkiye'yi savaş içine çekmektir.¹⁴²

Kuzey Kafkasya Savaşı sırasında Sovyet tarafında, toplam 33 tümen, 16 tugay (5 tank tugayı dâhil), 1 tank kolordusu ve 3 URa¹⁴³ olmakla birlikte toplam 603.000'den fazla asker mevcuttur. Kıyı istikametinde kara birlikleriyle Karadeniz Filosu (Koramiral F. S. Oktyabrsky ve Azak Askerî Filosu Tuğamirali S.G. Gorshkov) birlikte hareket etmişlerdir. Kuzey Kafkasya Savunma Operasyonu sırasında Sovyet orduları; Armavir-Maykop, Novorossiysk, Mozdok-Malgobek, Tuapse ve Nalçik-Ordzhonikidze savunma operasyonlarını gerçekleştirmiştir. Ancak Sovyet birlikleri, Kuzey Kafkasya'nın büyük bölgelerini bırakarak Terek Nehri ve Kafkas sıradağlarının geçitlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Aralık ayının sonuna doğru Nazi ordusu, burada durdurulmuştur. Kızıl Ordu, Kuzey Kafkasya Savunma Operasyonu sonucunda Nazi Ordusu'nu 400 ila 600 km geri püskürterek Almanların Güney Kafkasya'ya inmesini ve Bakü petrol bölgesini ele geçirmesini önlemiştir. Almanların asker kaybı 100 bin kişiyi aşmıştır. Sovyet tarafında ise 193.000 kişi civarında bir kayıp gerçekleşmiş ve aynı zamanda yaralanmalardan dolayı ordudan uzaklaşan kişi sayısı 181.000'i aşmıştır.¹⁴⁴

4 Eylül 1942 tarihinde Stavka'nın 1 Eylül 1942 tarihli direktifiyle cephe birlikleri *Trans Kafkasya Cephesi Karadeniz Ordular Grubu*'na dönüştürülmüştür.¹⁴⁵ Kuzey Kafkasya Cephesi Stavka'nın 24 Ocak 1943 tarihli direktifiyle, Trans Kafkasya Kuzey Ordular Grubu'nun birliklerinden 24 Ocak 1943 tarihinde yeniden kurularak 9, 37, 44 ve 58. saha orduları ile 4. hava ordusu cepheye dâhil edilmiştir. Daha sonra ise cepheye 18, 46, 47 ve 56. saha orduları, 18. Hava (çıkartma) ordusu ve 5. Hava Ordusu dâhil edilmiştir. Karadeniz

¹⁴² Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s.1380.

¹⁴³ Ukrepayou veya Ukrepenniy Rayon: Tahkimat ya da Savunma Hattı. Her Savunma Hattı yaklaşık 100-180 km uzunluğunda ve 30-35 km derinliğinde bir alanı kapsamaktadır. Bölge korugan, yeraltı depoları, elektrik santralleri, hastaneler, karargâh, iletişim merkezlerinden oluşmaktadır. Her savunma hattı tek başına ayrı olarak uzun bir süre içinde mücadele edebilirdi. Bkz. Suvorov Viktor, **Ledokol. Kto nachal Vtoruyu Mirovuyu voynu.** Bölüm 16: **Poçemu Stalin Unichtojil "Liniyu Stalina"**, Novoye vremya, Moskva, 1992, s. 378.

¹⁴⁴ Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s. 1380; Bkz. Fotograf 3.

¹⁴⁵ Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s. 1381.

Filosu ve Azak Askerî Filosu bölgeye, operasyonel açıdan bağlıdır. 5 Şubat 1943 tarihinde cepheye Trans Kafkasya Cephesi Karadeniz Ordular Grubu dâhil edilmiştir.

Alman birlikleri, cephe birliklerinin yürüttüğü birkaç taarruz operasyonu sonucunda Kuzey Kafkasya Birlikleri Grubu tarafından Taman yarımadasının gerisine sürülmüş; Novorossiysk köprübaşı (place d'armes) genişletilerek 12 Nisan 1943'te Novorossiysk savunma hattı dağıtılmıştır. Sonbahar taarruz harekatı sırasında da Alman birlikleri Kuzey Kafkasya'dan tamamen çıkarılmıştır. Cephe birlikleri, 1943 yılının Ekim ve Kasım aylarında Kerç yarımadası köprübaşını (place d'armes) ele geçirerek Kırım'ın kurtarılması harekâtı için zemin hazırlamıştır. Stavka'nın 15 Ekim 1943 tarihli direktifiyle Kuzey Kafkasya Cephesi'nin ismi, 20 Kasım 1943 tarihinden itibaren *Bağımsız Kıyı Ordusu* (Otdelnaya Primorskaya Armiya) olarak değiştirilmiştir.

Kuzey Kafkasya Cephesi birlikleri, 1943 yılında Novorossiysk-Taman Stratejik Harekâtı'na ve Kuzey-Kafkasya Stratejik Taarruz Harekâtı'na katılmıştır. Cephe, 9 Şubat-16 Mart 1943 tarihinde *Krasnodar Taarruz Operasyonu*; 10-16 Eylül 1943 tarihinde *Novorossiysk Hava (Çıkarma) Operasyonu*; 31 Ekim - 11 Aralık 1943 tarihlerinde *Kerç-Eltigen Hava (Çıkarma) Operasyonu*; 1-24 Ocak 1943 tarihinde *Mozdok - Stavropol Taarruz Operasyonu*; 11 Ocak - 4 Şubat 1943 tarihinde *Novorossiysk-Maykop Taarruz Operasyonu*, 10 Eylül-9 Ekim 1943 tarihinde *Novorossiysk-Taman Taarruz Operasyonu*; 24 Ocak - 4 Şubat 1943 tarihinde *Tikhoretsk-Eysk Taarruz Operasyonu*'nu gerçekleştirmiştir.¹⁴⁶

Kod ismi *Don* olan 1943 yılı Kuzey Kafkasya Operasyonu; Güney Cephesi (Kıdemli Orgeneral A.İ. Yeremenko, 2 Şubat'tan itibaren Korgeneral R.Ya. Malinovskiy komutasında), Trans Kafkasya Cephesi (Orgeneral I.V. Tyulenev komutasında) ve Kuzey Kafkasya Cephesi (Korgeneral, 30.1.1943 itibaren Kıdemli Orgeneral İ.İ. Maslennikov komutasında) ve Karadeniz Filosu (Koramiral F.S. Oktyabrsky komutasında) ile işbirliği içindeki orduların ortak stratejik taarruz operasyonudur. Operasyon 1 Ocak-4 Şubat 1943 tarihleri arasında Almanların Kuzey Kafkasya Grubu'nu yenilgiye uğratmak ve Kuzey Kafkasya'yı kurtarmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Operasyon, 1942-1943 *Kafkas Muharebesi*'nin ikinci aşamasının bir parçasıdır. Kuzey Kafkasya Savunması 1942-1943 Stalingrad Taarruz Operasyonu'yla yakın işbirliği içinde yürütülmüştür.

Güney ve Trans Kafkasya Cephelerinde toplam 1 milyondan fazla asker, 11.300 silah ve havan topu, 1.278 tank, 900 uçakla; Almanların 764.000 asker, yaklaşık 5.300 silah ve havan, 700 tank ve 530 uçaktan oluşan *Don Ordular Grubu*¹⁴⁷ (Genel Mareşal Erich von Manstein)

¹⁴⁶ **Voennyi Entsiklopedicheskiy Slovar**, age., s. 1381; Bkz. Fotograf 4, 14.

¹⁴⁷ Almanca Heeresgruppe Don, kısaca HGr Don (21 Kasım 1942-12 Şubat 1943).

ve “A” *Ordular Grubu* (Kıdemli Orgeneral, 1 Şubat’tan itibaren Genel Mareşal E. Kleist) ile savaşımıştır. Kızıl Ordu; “A” Alman Ordusu Grubu’nu ağır bir yenilgiye uğratarak Taganrog Körfezi - Yeisk yakınlarına, Krasnodar’ın kuzeydoğusuna, Kuban Nehri sınırına ve Rostov şehrine yaklaşarak 200 ila 600 km kadar ilerlemiştir. Ancak, Kuzey Kafkasya’da Alman Ordular Grubu’nu çembere almak ve yok etmek mümkün olmamıştır. Alman birlikleri yeni sınırlara geri çekilmeyi başarmıştır. Tihoretsky’nin operasyonu hazırlamak için kısıtlı bir zamana sahip olması, taarruzun iki gün gecikmeli olarak başlaması ve yavaş bir tempoda seyretmesi bu durumun nedenleri arasında gösterilebilir. Kızıl Ordu kayıpları yaklaşık 70.000 kişi, yaralanmalardan dolayı ordudan uzaklaşan kişi sayısı ise 85.000 kişi civarında olmuştur.¹⁴⁸ Kuzey Kafkasya Taarruz Operasyonu tamamen amacına ulaşamamış olsa da, sonuçları açısından büyük bir siyasi önem arz etmektedir. Alman Ordusu’nun Kafkasya’ya ilerleme planları bertaraf edilmiş ve bu planı başaracak güçleri de kırılmıştır.

Genel olarak, Kafkasya Muharebesi’nin ikinci aşaması (1 Ocak - 9 Ekim 1943) Sovyet birlikleri için oldukça başarılı geçmiştir. Kalmıkiya, Çeçen-İnguşetya, Kuzey Osetya, Kabardey - Balkar, Rostov bölgesi, Stavropol Krayı, Çerkes Özerk Cumhuriyeti, Karaçay ve Adige Özerk cumhuriyetleri tamamen kurtarılmıştır. Maykop petrol alanları ve bunların yanı sıra ülkenin en önemli tarım alanları yeniden Sovyet hükümetinin kontrolü altına geçmiştir.

1.2. Kızıl Ordu’nun Kurulması, Nizamı ve Etnik Yapısı

Sovyetler Birliği’nin askerî tarihini; Bolşeviklerin iktidara geldiği 1917 Ekim İhtilali’ndeki yeni hükümetin Rus İç Savaşı’nda değişik düşmanlarıyla başa çıkmak için kurduğu askerî yapı ile başlatmak mümkündür. Kızıl Ordu kuruluşta *İşçi Ordusu* olarak ilân edilmiştir. Kızıl Ordu ya da RKKA¹⁴⁹, Rus İç Savaşı’nda Bolşeviklerin silahlı kuvvetleri ve 1922 yılında Sovyetler Birliği’nin resmî ordusu olmuştur. Bu ordu, 1918-1946 yılları arasındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin silahlı kuvvetlerini oluşturmuştur. 1946 yılına kadar Kızıl Ordu ismini taşıyan teşkilatın adı, 1946 yılında *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin Silahlı Kuvvetleri* olarak değiştirilmiş ve kısaca *Sovyet Ordusu* adıyla anılmaya başlanmıştır.¹⁵⁰

Sovyetler Birliği silahlı kuvvetleri beş ana kuvvetten meydana gelmiştir. Resmî önem sıralamasına göre ana kuvvetler şunlardır: Stratejik Füze Kuvvetleri (Raketniye Voyska

¹⁴⁸ Voenniy Entsiklopedicheskiy Slovar, age., s. 1380.

¹⁴⁹ Raboçe-Krest’yanskaya Krasnaya Armiya: İşçilerin ve Köylülerin Kızıl Ordusu veya Bolşevik Ordusu. “Kızıl” ismi İşçi Sınıfı’nı temsil etmektedir.

¹⁵⁰ Bkz. Jukov Ye.M. (pod. red.), Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya, 1973-1982, Sovetskaya entsiklopediya yayını. Moskva, 2008; Ayrıca bkz. Tarhova N.S., Krasnaya Armiya i Stalinskaya Kollektivizatsiya 1928-1933 gg., İzdatelstvo Rossiyskaya Politicheskaya Entsiklopediya, Moskva, 2010.

Strategicheskogo Naznacheniya), Kara Kuvvetleri (Suhoputniye Voyska), Hava Kuvvetleri (Voenno-Vozdushniye Sili), Hava Savunma Kuvvetleri (Voyska Protivovozduschnoy Oborony) ve Deniz Kuvvetleri (Voenno-Morskoy Sili). Bu ana kuvvetlerin yanı sıra diğer önemli iki Sovyet askerî birim ise İçişleri Bakanlığı'na bağlı İç Birlikler ve KGB'ye¹⁵¹ bağlı Sınır Birlikleri'dir.¹⁵²

Sovyetler Birliği'nde tam dönem zorunlu askerlik süreleri kara kuvvetlerinde 1924-1939 yılları arası 2 yıl, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 3 yıl; hava kuvvetlerinde 1928-1939 yılları arası 2 yıl, 1939-1941 yılları arası 3 yıl, 1941 yılından itibaren 4 yıl, savaştan sonra ise 3 yıl; deniz kuvvetlerinde 1924-1928 yılları arası 4 yıl, 1928-1939 yılları arası 3 yıl (yükseköğrenim görmemiş olanlar için 4 yıl), 1939 yılından itibaren 5 yıl, savaştan sonra ise 4 yıl olarak belirlenmiştir.¹⁵³

1922 yılından itibaren Sovyetler Birliği'nin tüm vatandaşlarına zorunlu askerlik hizmeti uygulanmıştır. Sovyetler Birliği mevzuatında milliyet sınırlaması yoktu, sadece sınıf kısıtlaması vardı. *Güvenilmez unsurlar* olarak adlandırılan bazı sınıflar (geçmişte din adamı, ağa, vs. olanlar ve soylu bir aileden gelenler) askere alınmazdı. Askere alım işlemleri; bugünün Rusya'sında da etkin olan *bölgesel askerî komiserlikler (voenkomat)* tarafından yürütülmektedir. Bu sisteme göre her Kızıl Ordu birliğine bir *politik komiser (politruk)*¹⁵⁴ atanmıştı. Bu komiserlere; askerî birlik içindeki parti siyasetini yürütme, askerlere Marksizm-Leninizm üzerine dersler verme, dış olayları Sovyetler Birliği açısından değerlendirme, Partinin silahlı kuvvetlerden beklentilerini anlatma, Parti ilkelerine karşı gelen her türlü davranış ve emri tespit ederek ceza verme, ideolojiye uymayan emri geçersiz kılma gibi görev ve haklar verilmişti.¹⁵⁵

Çarlık zamanında, Rusya Müslümanları arasında Kazaklar - Kırgızlar, Türkistan'ın diğer halkları ve Kafkas Müslümanları askeri hizmet mecburiyetinden tamamen muaf iken, Rus Ordusu'nda mecburi askerlik hizmeti yapanlar sadece Volga ve Kırım Tatarları idi.¹⁵⁶ Bunlar da askerlik hizmetinden kaçmak için mümkün olan her çareye başvuruyorlardı. 1917 Devriminden sonra küçük müstakil askeri birlikler (alaylar) kurulsa da bu durum 1939 yılına

¹⁵¹ Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti: Devlet Güvenlik Komitesi. SSCB'nin gizli servsidir. 6 Kasım 1991'de resmen kaldırılmıştır. Rusya'da KGB'nin görevini FSB ve SVR üstlenmiştir.

¹⁵² Bkz. Prohorov A.M. (glav. red.), **Bolshaya Sovetskaya Entsiklopediya** (1969-1978), İzdatelstvo Eksimo, Moskva, 2008.

¹⁵³ Bkz. Jukov Ye.M., **age**.

¹⁵⁴ Politik komiser, siyasî enstrüktör; Sovyet Ordusu'nda askerlerin politik eğitiminden sorumlu subay, siyasî memur.

¹⁵⁵ Bobilyov P.N., Lipitskiy S.V., Monin M. Ye., Pankratov N.P., **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945. Vopros i Otveti**, Politizdat, Moskva, 1985, s.118.

¹⁵⁶ İshaki Ayaz, **İdil-Ural Devleti: 1917-1918**, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 43.

kadar devam etmiştir. Sovyetlerde tüm halklar için zorunlu askerlik kararının alınmasının temel sebebi, kapıyı çalmakta olan II. Dünya Savaşı'nın her an başlama ihtimali idi. Savaşın başlamasıyla karma birlikler oluşturulmuş ve daha sonra ilerleyen aylarda ayrı milli askerî birlikler kurulması yoluna gidilmiştir.

Kafkasya halkları 1938 yılına kadar sadece gönüllü olarak askere alınmıştır. Rus İmparatorluk mevzuatına göre Kafkasya ve Orta Asya halkları, resmî olarak orduya muharip asker statüsünde alınmamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında askere alınan Türkler geri hizmetlerde istihdam edilmişlerdir. Özellikle Alman cephesinde siper kazma görevinde çalıştırılmışlardır. 1938 yılı öncesine ait olarak sadece 23 Ağustos 1914 tarihinde askerî ihtiyaç nedeniyle gönüllülerden oluşturulan *Kafkas Yerli Süvari Tümeni* (27 Temmuz 1914-1918) isimli bir silahlı askeri birlik kayıtlara geçmiştir. Yüzde 90'ı Kafkas halklarından oluşan ve Ekim 1917 yılına kadar aktif olarak Rus Ordusu bünyesinde kullanılan bu atlı tümenin büyük başarılar sergilediği bilinmektedir.¹⁵⁷

1 Eylül 1939'da alınan yeni bir zorunlu askerlik kararıyla, daha önceki pek çok hüküm geçerliliğini yitirmiştir. Bu yeni kanuna göre *SSCB'nin tüm erkek vatandaşları etnik köken, dinî inanç ve eğitim durumu ayırımı yapılmaksızın SSCB Ordusu'nda askerlik görevini yerine getirmek zorundadır*. Bu zorunlu askerlik kanunu aynı zamanda 1936 yılı yeni Sovyetler Birliği Anayasası'nın 132. ve 133. maddelerinde geçen "*vatani korumak SSCB'nin her bir vatandaşının kutsal görevidir*" hükmünü uygulamaya koymuştur.¹⁵⁸ 123. maddede yer alan "*ırk ve milliyete bağlı olmadan tüm vatandaşların eşitliği*" hükmü de aynı doğrultuda değerlendirilmiştir. Böylece 1939 yılında Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya tarihinde ilk kez yerli halkların muharip olarak askere alım işlemleri başlatılmıştır.

1.3. II. Dünya Savaşı Sırasında Kızıl Ordu'nun Etnik Yapısındaki Değişiklikler

1930'lu yılların sonunda Kızıl Ordu'da gerçekleştirilen askerî reformlar, Rus milletinden olmayanların (gayri-Rus) askere alınmalarında belirleyici olmuştur. Bu etkilerden ilki, öncesinde Sovyetler Birliği'nin milli bölgelerinden (natsionalniye regionı)¹⁵⁹ erkek

¹⁵⁷ Bkz. Salahlı Çingiz, "Tuzemnaya Konnaya Diviziya", Gazeta '**Birja Plus**', 3/10 Aralık 2004; Ayrıca Bkz. Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv Azerbaydjanskoy Respubliki, Fon. 62, Op. 1, D. 81, s. 1-2, 36, 80, 175.

¹⁵⁸ **Konstitutsiya Soyuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik**, Moskva, 1940, s. 20.

¹⁵⁹ Natsionalniye Regionı: Bu kavram günümüz Rusya'sında ve SSCB'de milli azınlıklar (sayı unsurunu ele aldığımız zaman nüfusları birkaç milyonla birkaç bin arasında kalan uluslar) için bölgesel-idari alanları belirtmek üzere kullanılmaktadır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler (Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Estonya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan) ve bunların içinde yer alan, sınırları etnik farklılık gözetilerek belirlenen 20 Özerk Cumhuriyet'i (16'sı RSFC'de olmak üzere: Dağıstan ÖSSC -şimdiki Dağıstan Cumhuriyeti-, Kabardı-Balkar ÖSSC - şimdiki Kabardey-Balkarya Cumhuriyeti-, Çeçen-İnguş ÖSSC - şimdiki Çeçnya

nüfusun sadece bir kısmı askerî eğitime alınırken 1 Eylül 1939 yılındaki zorunlu askerlik kanunundan itibaren toplu alımların yapılmaya başlanmasıyla kendini göstermiştir. Zorunlu askerlik kanunu, savaş öncesindeki ordunun zayıflığı nedeniyle alınmak mecburiyeti zaruri olan bir karardır.¹⁶⁰ Sovyetler Birliği'nin dış ilişkilerin zayıflaması sebebiyle Sovyet yönetimi ordudaki asker sayısının arttırılmasına karar vermişti ve asker sayısı o zamana kadar iki milyon olan Kızıl Ordunun mevcudu, 1939 yılından 22 Haziran 1941 yılına kadar iki katına (4.826.907)¹⁶¹ çıkarılmıştır.¹⁶² 11 Ağustos 1941 tarihli GKO'nun¹⁶³ *Piyade ve Süvari Tümenlerin Oluşturulması Hakkında*¹⁶⁴ 459/ss¹⁶⁵ numaralı ve 16 Mart 1942 tarihli 0052¹⁶⁶ numaralı emirlerle Kızıl Ordu safları hızlı bir şekilde büyütülmüştür. Savaşın dört yılı boyunca 29 milyon 574 bin kişi daha seferberlik emirleriyle askere alınarak; deniz kuvvetleri, çeşitli askeri birimler ve kadrolu ordu mensuplarıyla beraber toplam 34.476.700 kişilik bir ordu meydana getirilmiştir. Kısacası Danimarka, Hollanda, Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın toplam nüfusları kadar bir kitle en verimli çağlarında toplumdan kopararak cepheye sürülmüştür.¹⁶⁷

İkinci etki, 1938 yılında birlik ve özerk Cumhuriyetlerde milli statüdeki bölgesel askeri birimler dağıtılarak *exterritorial*¹⁶⁸ ilkesi adını verdikleri yeni bir uygulamayla özerk

Cumhuriyeti ve İnguşetya Cumhuriyeti-, Kuzey Osetya ÖSSC -şimdiki Kuzey Osetya-Alanya Cumhuriyeti-, Kalmuk ÖSSC -şimdiki Kalmuk Cumhuriyeti-, Başkurdistan ÖSSC -şimdiki Başkurdistan Cumhuriyeti-, Buryat ÖSSC -şimdiki Buryat Cumhuriyeti-, Çuvaşistan ÖSSC -şimdiki Çuvaşistan Cumhuriyeti-, Karelya ÖSSC -şimdiki Karelya Cumhuriyeti-, Komi ÖSSC -şimdiki Komi Cumhuriyeti-, Mari El ÖSSC -şimdiki Mari El Cumhuriyeti-, Mordovya ÖSSC -şimdiki Mordovya Cumhuriyeti-, Tataristan ÖSSC -şimdiki Tataristan Cumhuriyeti-, Tuva ÖSSC -şimdiki Tuva Cumhuriyeti-, Udmurt ÖSSC -şimdiki Udmurtya Cumhuriyeti-, Yakutistan ÖSSC -şimdiki Saha (Yakutya) Cumhuriyeti-; 2'si Gürcistan'da olmak üzere: Abhazya ÖSSC -şimdiki Abhazya-, Acara ÖSSC -şimdiki Acara-, 1'i Özbekistan'da olmak üzere: Karakalpak ÖSSC -şimdiki Karakalpakistan- ve 1'i de Azerbaycan'da olmak üzere: Nahçıvan ÖSSC -şimdiki Nahçıvan-) belirtmek üzere kullanılmaktadır.

¹⁶⁰ Sovyetler Finlyandiya'ya saldırmadan evvel (30 Kasım 1939) Stalin'in görüşmeler sırasında "...Coğrafya ile bir şey yapamayız, tıpkı Sizin gibi... Leningrad'ı içe doğru çekemeyeceğimize göre sınırı ondan uzaklaştırmak gerekecektir" dediği bilinmektedir. Bu konuda Bkz. Pıhalov İgor, Dyukov Aleksandr, **Velikaya Obolganaya Voyna**, Voyennaya Literatura, Moskova, 2009, s. 168-169.

¹⁶¹ Krivosheev G.F., Andronikov V.M., Burikov P.D., **age**, s.139.

¹⁶² Meltyuhov M. İ., **Upuschenniy Shans Stalina: Sovetskiy Soyuz i Borba za Evropu: 1939-1941 gg.** Dokumenti, Fakti, Sujdeniya, izd. Veche, Moskva, 2000, s. 358-359, 363.

¹⁶³ Gosudarstvenniy Komitet Oboroni GKO: Devlet Savunma Komitesi (1941 – 1945). SSCB'de sadece İkinci Dünya Savaşı döneminde faaliyet gösteren ve tam yetkiye sahip olan acil durum yönetim teşkilatıdır. Alınan tüm kararlar savaş cephesiyle ilgilidir ve çoğu "Gizli", "Tamamıyla Gizli" ya da "Tamamıyla Gizli/Çok Önemli" (semboller: "s", "ss" ve "ss/ov") grifi altındadır. Alınan 9971 karar gizliliğini hâlâ korumaktadır. Bunlardan doksan sekizi tamamıyla gizli üçü ise kısmen (genellikle kimyasal silah üretimi ve nükleer sorunu üzerine) gizli grifine sahiptir.

¹⁶⁴ **RGASPI**, Fon. 644, Op. 1, l.6, l.151-153.

¹⁶⁵ Soverşenno Sekretno: Resmî evraklarda "tamamen gizli" anlamında kullanılan bir kısaltma.

¹⁶⁶ **Prikazı Narodnogo Komissara Oboroni SSCB (İyun 1941-1942)**. Voennaya literatura, Fon. 4, Op.11, D. 67, l. 91-93. Opublikovan v "İzvestiyah Ts. K KPSS". 1991. № 8. s. 215-216.

¹⁶⁷ Krivosheev G.F., Andronikov V.M., Burikov P.D., **age**, s. 139.

¹⁶⁸ Extraterritoriality: Bölge dışı. Bulunduğu ülkenin yasaları dışında kalan bölge.

cumhuriyetlerden askere aldıkları kişileri Kızıl Ordunun temel eğitim birliklerinde toplayarak hem Rusça öğretimine hem de askeri eğitime tabi tutulmuşlardır. Böylelikle farklı etnik gruplardan müteşekkil askerî birlikler kısa süreli bölgesel eğitimlerin yerine, yerleşim yerleri dışında bulunan askerî birliklerde *kışla askerî eğitimi* almaya başlamışlardır. Bu durum, birliklerin hazırlık süresini uzatmakla beraber Kafkasyalıların ve diğer milli bölgelerden alınan asker adaylarının uzun süre cumhuriyetleri dışında kalmalarına, yeni çıkan silahların kullanımı ile ilgili eğitimler almalarına ve Rusça konuşan askerî kolektife daha çabuk adapte olmalarına sebep olmuştur. Bu konuda Trans Kafkasya askerî bölgesi Kolordu Komutanı İ. V. Tülenev şöyle demiştir: “*Birçok milletten oluşan tek bir halkın ortak kültüre katılmalarını sağlamıştır*”¹⁶⁹.

Kafkasya gençlerinin Kızıl Ordu’ya uyumlarını kolaylaştıran etkenlerden biri de 1930’lu yılların ikinci yarısında Sovyet millî ekonomisinin gelişmesiyle Sovyet gençliğini olumlu olarak etkileyen ülke genelinde kültür ve eğitim seviyesinin yükselmesidir. Kafkas ülkeleri de bu süreçlerin dışında kalmamış; hatta bazı göstergelere göre diğer Sovyet ülkelerinden daha öndedir. Örneğin 1939 yılı nüfus sayımı verilerine göre ortaöğretim ve yükseköğretim almış kişi sayısının en çok olduğu SSCB ülkesi, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’dir.¹⁷⁰

Kafkasyalı gençlerin eğitim seviyesinde istikrarlı bir yükselme vardır. Örneğin, 1938 yılında Trans Kafkasya Askerî Bölge¹⁷¹ Komitesi’nde kayıtlı ortaöğretimini tamamlamış 8.167 kişi varken, 1940 yılında bu sayı 15.958 kişiye ulaşmıştır.¹⁷² Savaşın ilk yıllarında Güney Kafkasya bölgesinden cepheye alınan 1921-1923 doğumlu olanlarda eğitim seviyesi göstergeleri daha yüksektir. Kayda alınan 94.624 kişiden sadece % 1,4 okur-yazar olmayan ve % 9’u yarı okur-yazar olanlardır. Bunlar da *likbez*¹⁷³ programı kapsamına alınmıştır. 1923 doğumlular arasında okur-yazar olmayan yoktur.¹⁷⁴ Aynı zamanda Rus dilini bilmeyen asker adaylarının sayısı hızla azalmıştır. İstatistikler, Ermenistan ve Azerbaycan’da 1921 doğumlu olanlarda Rusça bilmeyenlerin oranlarını % 49 olarak belirlerken 1923 doğumlu olanlarda bu oranın % 15’e kadar düştüğünü göstermektedir. Savaşın ilk yıllarında Rus dilini bilmeyen

¹⁶⁹ Meltuhov M.İ., *age.*, s. 358-359, 363.

¹⁷⁰ Polyakova Yu.A. (pod. red.), **Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1939 Goda: Osnovniye Itogi** (Tüm Sovyet nüfus Sayımı: 1939), İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1992, s. 57-58; ayrıca bkz. Ek. 1

¹⁷¹ Zakavkazskiy Voenniy Okrug: Trans Kafkasya Askerî Bölgesi. Sovyet Silahlı Kuvvetleri’nin askerî bölgelerinden biridir. Askerî bölgenin tarihi; Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan’ın SSCB’ye katıldıkları Mayıs 1921’de başlar ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra 1990’lı yılların başında feshedilir. Bu tarihten sonra bir ordular grubu olarak yeniden örgütlenmiştir.

¹⁷² **RGVA**, Fon. 25873, Op.1, D. 2348, s. 323-324.

¹⁷³ Likvidatsiya Bezgramotnosti: 1920-1930 yıllar arası okuma yazma bilmeyenlere yönelik SSCB’nin uyguladığı toplu eğitim programı.

¹⁷⁴ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1091, D. 30, s. 1-42.

asker adaylarının ortalaması % 37,6 (% 50,5 Ermenistan, % 33,8 Azerbaycan, % 28,5 Gürcistan)¹⁷⁵ olarak belirtilmektedir.

Genç nüfusun büyük bir kısmı askerlik öncesi hazırlık programları kapsamına alınmıştır. Askere alınanların yarısı 1. derece Voroshilov keskin nişancı¹⁷⁶ unvanını almış ve 1. dereceden GTO¹⁷⁷, GSO¹⁷⁸ ve PVHO¹⁷⁹ gibi rozetler kazanmıştır.¹⁸⁰ Ortaokul eğitimi olan ve Rusçayı konuşma seviyesinde bilen genç Kafkasyalılar ise askerî okullara gönderilmiştir.

Ayrıca Kuzey Kafkasya gençleri; yüksek eğitim ve kültür seviyesinin yanı sıra güçlü fiziksel özellikleriyle de dikkat çekmişlerdir. Okur-yazar oranları Osetlerde, 9 ile 49 yaş arası erkek nüfusun % 90'ı; Dağıstan'ın bazı büyük halklarından olan Laklar ve Avarlarda % 92,6 ve 90,5; diğer Kuzey Kafkasya halklarında erkek nüfusun % 80-85'i; Çeçen ve İnguşlarda % 68-70 seviyelerinde idi. Aynı oran 1939 yılında SSCB'nin Slav kökenli nüfusunda ise nerdeyse % 100'dür. Orta ve yükseköğretim almış kişilerde de durum aynıdır.¹⁸¹ Böylelikle Kuzey Kafkasya ülkelerindeki asker adaylarının % 87'si alım için uygun görülmüştür.¹⁸²

Kafkas ve diğer Türk topluluklarının genç nüfusunun Rusça eğitim görmüş ve eğitim seviyelerinin yüksek olması, askerî eğitimin alınmasını ve ortama alışma sürecini hızlandırmıştır. Toplu alım ve exterritorial sisteme geçilince 1938-40 yıllarında Güney ve Kuzey Kafkasya'dan 1917-1919 doğumlu asker adayları, genel olarak Sovyetler Birliği'nin kuzey bölgelerine gönderilmiştir. 1938-1940 ve öncesindeki bahar ile Haziran 1941 yılı alım sonuçlarına göre orduya sadece Gürcistan'dan 126.039 kişi, asker ve astsubay olarak

¹⁷⁵ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1091, D. 30, s. 7- 10, 30, 42.

¹⁷⁶ Voroshilov keskin nişancı rozeti (Voroshilovskij Strelak), 29 Aralık 1932-1941 yılları arası özel kurslar çerçevesinde başarılı keskin nişancılara verilmiştir. Toplam 6 ile 9 milyon kişiye layık görülmüş. Rozet için bkz. Ekler Rozet ve Madalyalar

¹⁷⁷ **Gotov k Trudu i Oborone:** İş ve Savunma için Hazırım anlamına gelen rozet. SSCB nüfusunun beden eğitimi 10 ile 60 yaş arasını kapsayan Devlet Programı. Sistem 1931 yılından 1991 yılına kadar devam etmiştir. GTO sistemi varoluş süreci içerisinde yeni beden eğitimi şartlarına uygun olarak birkaç kez değiştirilmiştir. Sistem içerisinde belirlenen standartları geçen herkese GTO rozeti teslim edilmiştir. 1932 yılından itibaren daha yüksek gereksinimleri kapsayan 2. dereceden GTO sistemi uygulamaya konulmuştur. GTO sistemi gerçekten kütleli bir komplekstir ve sadece 1041 yılına kadar GTO sisteminin 1. derecesinden 6 milyon kişi, 2. derecesinden ise 100 bin kişi geçmiştir. Ayrıca rozetler için bkz. Ekler Bölümünde Rozet ve Madalya.

¹⁷⁸ **Gotov k Sanitarnoy Oborone:** Sıhhi Savunma için Hazırım anlamına gelen rozet. 1934-1967 yılları arasında uygulanan, nüfusun kitlesel sağlık eğitim programıdır. Kızıl Haç ve SSCB'nin Kızılay Dernekleri Birliği tarafından düzenlenmiştir. İlk yardım kurallarını öğrenme dâhil olmak üzere hijyen, hijyenik ürün ve kimyasal koruma vs. gibi konularda eğitimleri içermektedir. Sınavı geçenlere sertifika ve GSO rozeti verilmiştir. Ayrıca rozetler için bkz. Ekler Bölümünde Rozet ve Madalya.

¹⁷⁹ Protivovozdushnaya i Protivohimicheskaya Oborona: Hava ve Kimyasal Savunma için Hazırım anlamına gelen rozet. 1935 yılında Merkez Konseyi'nin talebi üzerine oluşturulmuştur. Rozeti alabilmek için PVHO sınavını geçmek gerekmektedir. Bunun için 1936 yılında Devlet Askerî Yayınevi tarafından değişik kaynaklar basılmıştır. Ayrıca rozetler için bkz. Ekler Bölümünde Rozet ve Madalya.

¹⁸⁰ **RGVA**, Fon. 25873, Op. 1, D. 2348, s. 243.

¹⁸¹ Polyakova Yu.A. (pod. red.), **age.**, s. 40-51.

¹⁸² **TsAMO**, Fon. 114, Op.151, D. 13.

alınmıştır. Bu sayıya askerî personel de dâhil edildiğinde, savaş başında Sovyet Ordusu'nda Gürcistan doğumlu asker sayısı 130 bin kişiyi geçmiştir.¹⁸³

Gençlere nazaran Kafkasya'nın en önemli seferberlik kaynağı olan yetişkin erkek nüfusun askerî ve genel hazırlığı ise yetersizdir. Örneğin, Güney Kafkasya bölgesinden RKKA, RKVMF¹⁸⁴ ve NKVD¹⁸⁵, de askeri zorunluluğu olan 977.000 kişiden sadece 38.209 alt komutan ve 483.506 asker adayı (% 53) askerî eğitim almıştır. Yedek askerî-kayıt listelerinde “*askerî eğitimi almış*” oldukları yazılmalarına rağmen bu ifadeler her zaman, yeterli eğitime sahip olunduğu anlamına gelmemektedir. Bunların sadece yarısı belirli bir askerî mesleğe sahiptir. Diğer yarısı ise seferber-yedek birimleri oluşturacak niteliktedir. Bu yedek birimler için de listelerde farklı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin, bu grubun % 38'i için “uygundur ama eğitilmemiş”, % 5'i için “az uygundur; eğitilmemiş veya az eğitilmiş”, % 6'sı için “uygundur ama az eğitilmiş” ve % 0,8'i içinse “az uygundur ama eğitilmiş” gibi sınıflandırmalar yapılmıştır.¹⁸⁶ Genel olarak bu kategoride olanlar hiçbir zaman askeri eğitimi almamışlar ve sivil mesleklerine göre askerî-kayıt listelerine alınmışlardır. Böylelikle yedek listelerinde olanların ancak dörtte birinden daha azı askerî eğitimi almış bulunuyor. Askerî hazırlığın yetersizliği ise 1930'lu yıllarda uygulanan askeri reformun Kafkasya bölgesini neredeyse kapsamamasından ve bölgenin 1938 yılındaki ilk toplu seferberlik işlemleri dışında kalmasından kaynaklanmaktadır.

1.4. Genel Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askerî Birimler

22 Haziran 1941 tarihinde, II. Dünya Savaşı'nın ilk gününde, SSCB Yüksek Şurası Başkanlık Konseyi karnamesiyle 1905-1918 doğumlu olanlar için zorunlu toplu askerî seferberlik ilan edilmiştir. Daha genç olanlar, yani 1919-1921 doğumlu olanlar 1939-1941 yıllarında askere alınmıştır. Bunun dışında 1941 yılının başında 1922 yılı doğumlu olanlar da alıma dâhil edilmişlerdir.¹⁸⁷

Yoğun bir şekilde yeni bileşikler oluşturulmuştur. 1941 yılının Aralık ayı sonuna doğru Kızıl Ordu'da 286 piyade tümeni, 159 piyade tugayı ve diğer yeni bileşikler hazır bulunmaktadır.¹⁸⁸ Savaşın başında Kızıl Ordu'da 198 piyade tümeni mevcuttu.¹⁸⁹

¹⁸³ Babalashvili İ.P., **Gruzinskaya SSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı: 1942-1945**, İzdatelstvo. Sabchota Sakartvelo, Tbilisi 1977, s. 33-34.

¹⁸⁴ Raboçe-Krestyanskiy Voennno-Moeskoy Flot: İşçi ve Köylülerin Kızıl Donanması.

¹⁸⁵ Narodniy Komissariat Vnutrennih Del.: İşçileri Halk Komiserliği.

¹⁸⁶ **TsAMO**, Fon. 114, D.13, L. 13199, s. 28-30, Belge için bkz. Ek 3

¹⁸⁷ Bkz. Gorkov Yu.A., **age**.

¹⁸⁸ Kirsanov N.A., **V Boevom Stroyu Narodov-Bratyev**, İzdatelstvo Mısl, Moskva, 1984, s. 29.

¹⁸⁹ Beshanov V.V., **Tankoviy Pogrom 1941**, İzdatelstvo ACT, Moskva, 2001, s. 168

Cephe seferberliğinin yanı sıra eş zamanlı olarak askerî sanayi sektöründe çalışacak olan uzmanların kayıt süreci de başlatılmıştır. Bu şekilde hükümet, savunma sanayi kuruluşları için çok gerekli olan kalifiye personel sıkıntısını gidermeye çalışmıştır.

Seferberliğin ilk aşaması Sovyetler Birliği genelinde başarılı geçmiştir. Ancak 1941 yılındaki toplu alımlar, ülkenin kaynaklarını hızla tüketmiştir. 1942 yılının başından itibaren Kızıl Ordu'ya alımlar genellikle 1923-1925 doğumlu olanlar sayesinde gerçekleştirilebilmiştir.¹⁹⁰

Savaşın ilk günlerinden itibaren Kafkas halkları büyük gruplar hâlinde Kızıl Ordu'ya dâhil edilmeye başlamıştır. Kafkas halklarından asker kaynağı olarak birkaç farklı yönden yararlanılmıştır. Bunların en önemlileri: Kuzey ve Güney Kafkasya askerî bölgesi bileşim ve birliklerin genişletilmesi ve ikmali; bölgenin insanî ve maddi nimetlerden faydalanılarak yeni tümenlerin oluşturulması; diğer ordu birimlerine gönderilmek üzere alım ve eğitim yapılması; Vseobuch¹⁹¹ kapsamında sürekli ordu birimleri için asker yetiştirilmesi ve yerel savunma için her türlü savunma birimlerin oluşturulması olarak sıralanabilir.

1942 yılının baharında hem Kuzey Kafkasya hem de Güney Kafkasya Askerî Bölgeleri'nden 1922-1923 yılı doğumlu olan ve 46 yaşını doldurmuş askerlik zorunluluğu olanların neredeyse tamamı askere alınmıştır.¹⁹² 1942 yılından sonra ek asker kaynakları tespit etme çabaları Kafkasya askerî komitelerinin ve Parti organlarının askerî birimlerinin en önemli çabalarından biri olmuştur. Bu yıl, Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya üzerindeki asker kaynağı yükü oldukça artmıştır. Kafkasya Muharebesinin de başlamasıyla merkezden gelen destekler büyük ölçüde kesilmiştir ve Kafkasya halkları sadece kendi güçlerine güvenmek zorunda kalmışlardır.¹⁹³

1942-1943 yılları arasında NKO¹⁹⁴ tarafından askerî alım ve seferberlik politikaları ile ilgili bir dizi emir yayınlanmıştır. 1942 yılında; 064, 089, 0242, 0283, 336, 0882 ve 1943 yılında; 089, 0316 numaralı emirler başta olmak üzere bu yıllardaki diğer düzenlemeler, orduda önemli bir işlevi yerine getirerek askerî komitelerin çalışmalarının savaş gerçeklerine uyarlanmasını sağlamıştır. En önemli ve kritik emirler, 1942 yılının başında yayınlanmıştır. Bu dönem cephelerde önemli bir asker kaybının yaşandığı ve ikmal zorunluluğunun olduğu

¹⁹⁰ Aga., Fon. 4, Op. 91, D. 13189, s. 71-75.

¹⁹¹ Vseobshcheye Voyennoye Obucheniye: Genel Askerî Eğitim. Sovyetler Birliği'nde uygulanan zorunlu askerî eğitim sistemi. Bkz. Fotoğraf 1, 2

¹⁹² TsAMO, Fon. 4, Op. 91, D. 13189, s. 71-75.

¹⁹³ Abbasov M.G., Aslanov İ.A., **Veteran Vspominayut** (Vospominayiya veteranov 416. Krasnoznamenniy Taganrogskiy ordena Suvorova II stepeni strelkovoy divizii), Azereşr, Baku, 1985, s. 126.

¹⁹⁴ Narodniy Komitet Oboroni: Savunma Halk Komiserliği. Savunma Halk Komiserleri; İosif Vissarionovich Stalin (19 Temmuz 1941-25 Şubat 1946), Timoshenko Semyon Konstantinovich (7 Mayıs 1940-19 Temmuz 1941), Voroshilov Kliment Yefremovich (20 Haziran 1934-7 Mayıs 1940).

dönemdir. NKO emirleri sayesinde yeniden kayıt, tıbbi rapor işlemleri gibi her türlü yolsuzluğun; firari durumların, askerî komiserliklerde yaşanan kaytarmaların ve diğer sorunların önüne geçilmiştir. Askere alma ölçütlerin arasında yer alan sağlık durumu, yaş, siyasi nedenler gibi kıstaslar yumuşatılmış; yeni ve genişletilmiş sınırlar belirlenmiştir. Tüm bu faaliyetlerin temel amacı ordudaki asker sayısını mümkün mertebede çoğaltmaktır. Örneğin, askerî komitelerde kayıtlı olanların yaş sınırı 1941 yılında 45 iken, 1942 yılında 50'ye ve 1943 yılında ise 55 yaşa kadar yükseltilmiştir. Aynı zamanda orduda yeni sınıflar oluşturulmuştur. 1942 yılındaki değişikliklerden bir diğeri “*askerlik için uygun değil, ancak fiziksel çalışmalar için uygundur*” ibaresinin kullanıma sokulmasında kendini göstermiştir.¹⁹⁵ Önceden bu kişiler askerlikten muaf edilirken artık belirli bir yedek birimler oluşturulmak üzere orduya alınırlardı. Arka cephe ve donatım işlerinde görevli olan askerler sürekli bir seçimden geçirilerek ön cepheye alınırken sonraları yerlerine oluşturulan yedek birimler kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, asker adaylarının kaliteleri ve niteliklerinde de sürekli bir düşüşün yaşanmasına neden olmuştur.¹⁹⁶

Orduya asker alımı için önemli bir diğer kaynağı; savaş öncesinde *siyasi güvenilmezlik* sebebiyle silahlara erişim imkânı kesinlikle yasak olan mahkûmlar ve spetspereselentsi¹⁹⁷ oluşturmuştur. Orduyu bu tür alımlara iten temel sebep, ağır kayıpların yerini doldurmaya yönelik zorunlu ihtiyaçtır. Bu durum, Kafkasya'daki seferberlik politikalarının incelenmesi ve yorumlanmasında da dikkat edilmesi gereken çok önemli bir husustur.

1941 yılının sonunda Kızıl Ordu'nun ilk büyük başarıları neticesinde, Sovyet topraklarının büyük bir bölümü kurtarılmıştır. NKVD ve askerî istihbarat tarafından yapılan titiz filtreleme sonrasında işgal altındaki topraklarda yaşayanların ve serbest kalan esirlerin büyük bir bölümü Kızıl Ordu'ya gönderilmiştir.¹⁹⁸ Aynı zamanda GULAG¹⁹⁹ emrinde

¹⁹⁵ TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 486, s. 119.

¹⁹⁶ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 487, s. 75.

¹⁹⁷ Spetspereselentsi (1934-1944 yılları arası belgelerde *Trudposelemtsi* olarak geçer) SSCB'de sürgün edilen halkın özel kategorisidir. Kişiler, adli ya da yarı adli işleme gerek kalmaksızın, ülkenin çok uzak bölgelerinde ikamet etmek ve çalışmak üzere gönderilmiştir. 1930'lu yıllarda “kulak” denilen varlıklı köylü sınıfı, 1930'lu yılların sonundan sonra etnik (Alman, Fin, İtalyan ve diğer) ve sosyal gerekçeli olanlar, II. Dünya Savaşı sırasında düşmanla işbirlikleri olduğundan şüphelenilenler (Kafkasya Halkları bu kategori adı altında sürgüne maruz bırakılmıştır) ve savaş sonrasında “Vlasovtsi-Sovyetler Birliği'ne karşı Üçüncü Reich'in yanında savaşan Rus Kurtuluş Ordusu üyeleri” bu kategori kapsamındadır.

¹⁹⁸ **Russkiy Arhiv**, Velikaya Otechestvennaya. Stavka Verhovnogo Glavnokomandovaniya (Stavka VGK, SVGK), Tom 16 (5-2). D. № 91, 1942 g., s. 88-89. [İkinci Dünya Savaşı/Yüksek Komutanlık Birimi. Belgeler ve materyaller].

¹⁹⁹ Glavnoye Upravleniye İspravitel'no-Trudovykh Lagerey i Koloniy (Çalışma Kampları Yönetimi Baş İdaresi). Sovyetler Birliği hükümeti aracılığı ile yönetilen akronimiyle oluşan cezai çalışma kampları sistemidir. Sovyet rejimi karşıtı unsurların (politik suçluların) hızla kovuşturulması ve toplumdan soyutlanması için 25 Nisan 1930 tarihinde kurulan bir tür yargı ve infaz sistemidir. Zaman içinde Sovyetler Birliği'nin birçok yerinde çok sayıda

bulunan trudpereselents'lerin²⁰⁰, mülkü alınan kulakların²⁰¹ ve sabıkalı mahkûmların ceza davaları yeniden gözden geçirilmiştir.²⁰² Siyasi ve ahlaki gerekçelerle ordu birliklerinden çıkarılan ve çeşitli inşaat taburlarında ya da işçi birimlerinde kullanılan kişilerin dosyaları birçok kez yeniden gözden geçirilmiştir. 1942 yılı 0283 numaralı NKO emriyle bu sınıf kapsamına giren kişilerin elenme sınırı önemli ölçüde genişletmiştir.²⁰³ Böylelikle savaş başında belirlenen normlar iptal edilmiştir.²⁰⁴ Örneğin, Gürcistan askerî komiteleri tarafından gerçekleştirilen gözden geçirmeler sayesinde 1942 yılının yaz aylarında 4.395 kişi (toplam sayının % 56,3'ü) daha uygun görülerek askere alınmıştır. Bu dönemden sonra Stalin'in "*oğul babasından sorumlu değildir (Sin za otsa ne v otvete)*" tezi, asker alımlarında bir nevi rehber olmuştur.²⁰⁵ Artık anket bilgilerinde "*babası mahkûm*" gibi ibareler Kızıl Ordu alımlarında dikkate alınmamıştır. Fakat söz konusu cezalandırıcı eylemler ve sürgünler olduğunda tüm aile ve yakınlar, baba ve oğullar, etnik köken ve uzak akrabalıklar ve hatta arkadaşlıklar dahi dikkate alınmıştır.

Geçici olarak işgal topraklarında yaşayan ve askeri zorunluluğu olanların Sovyet Ordusu'na alınmaları ile ilgili 1942 yılı şubat ayında çıkan NKO'nun 089 numaralı emri; liberal, hoşgörülü bir tarzda düzenlenmiştir.²⁰⁶ Ancak bu emirle birlikte GUF²⁰⁷ Başkanı Y.A. Shadenko'nun özel emri de devreye girmiş ve bu doğrultuda askere alınan kişiler; özel NKVD kontrolleri sonrasında *ceza taburlarına*²⁰⁸ gönderilmiştir. Bu kişilerin çoğu daha sonra ciddi asker sıkıntısı yaşayan normal ordu birimlerine sevk edilmiştir. Kurtarılmış bölgelerdeki askere alım işlemleri ise Sovyet tümenleri tarafından yapılarak eli silah tutabilen neredeyse tüm erkek nüfus (17 yaşından 52 yaşına kadar) birliklere dâhil edilmiştir.²⁰⁹ Ekim 1943 yılından itibaren işgal topraklarında yaşayan ve askeri zorunluluğu olan Sovyet

çalışma kampını da bünyesinde barındırır olmuştur. Batı dünyası GULAG kavramını ilk kez Aleksandr Soljenitsin'in "Gulag Takımadaları" adlı kitabıyla tanımıştır.

²⁰⁰ Bkz. Shashkov V.Ya., "Likvidirovanniy Klass Na Zashite Rodini", **Voenno-İstoricheskiy Jurnal**, No. 4 (2001), s. 42-47.

²⁰¹ Kulak, zengin köylü sınıfına denmektedir. Kulakların, yani zengin köylülerin mülkünün fakir köylüler yararına istimlâk edilmesine "raskulaçivaniye" (dekulakization, раскулачивание) denmektedir.

²⁰² Gorkov Yu.A., **age.**, s. 514 – 517.

²⁰³ **Russkiy Arhiv**, Tom 13 (2 - 2). Belge № 170, s. 207 – 212.

²⁰⁴ **Age.**, Tom 22 (12-1) Velikaya Otechestvennaya. Generalniy shtab v godi velikoy otechestvennoy voyni 1941 g., № 110, Moskva, 1998, s. 71-72.

²⁰⁵ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D. 317, s. 34-35; aynı yerde D. 487, s. 42.

²⁰⁶ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 446, s. 18.

²⁰⁷ GUF ya da UF: Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi

²⁰⁸ Shtrafniye Voinskiye Podrazdeleniya: Ceza Taburları. 25 Temmuz 1942-6 Haziran 1945 yılları arasında Sovyet Ordusu bünyesindeki hükümlülerden oluşan özel taburlardır. Bu taburlar cephenin en tehlikeli bölgelerine gönderilmiştir. Savaş boyunca (yani aynı anda değil) tüm cephelerde 65 ceza taburu ve 1.037 ceza bölüğü kullanılmıştır. Bkz. **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D. 317, s. 35; Medinskiy V., **Savaş: 1939-1945 SSCB Efsaneleri**, Olma Media Grup, Moskova, s. 197.

²⁰⁹ **Aga.**, Fon. 1495, Op. 1, D. 6, s. 161.

vatandaşlarından resmî kısıtlamalar kaldırılmış ve askere alımlarda herhangi bir kısıtlamaya gidilmemiştir, sadece davranışların *azami dikkatle takip altında* olduğu uyarısında bulunulmuştur.²¹⁰ Sovyet Ordusu'nun batıya ilerlemesiyle birlikte orduya Batı Ukrayna ve Batı Beyaz Rusya yerlileri de dâhil edilmeye başlanmıştır. Savaş sonuna (1944-1945 yıllarında) doğru; öncesinde orduya alınmayan ya da kısmen alınabilen Letonyalılar, Litvanyalılar, Estonyalılar, Sovyet Polonyalılar ve Karelyalılar genel şartlar altında orduya alınmaya başlanmıştır.

21 Ocak 1943 yılı GKO²¹¹ 2779/ss kararıyla Alman kamplarından kurtarılan Sovyet esirleri, askerî istihbarat temsilcileri tarafından kontrol edildikten sonra mücadele birimlerine sevk edilmiştir. Karar, 1941-1942 yıllarında NKVD'nin *filtreleme kamplarında*²¹² eski esirlere uygulanan uzunca kontrol ve denetleme işlemlerinin yerine bölgelerde özel komisyonların oluşturulmasını ve kimliği doğrulanmış askerlerin hemen cepheye gönderilmesini emretmektedir.²¹³ 6 Nisan 1943 tarihli NKO 158/24 numaralı karar, hapis sonrası haklarından mahrum edilen²¹⁴ kişilerin askere alınma işlemlerinin başlatılmasını emretmektedir. Hak mahrumiyetlerinin vaktinden önce kaldırılması kuralı sadece karşı-devrimcilik ve haydutluk suçlarından mahkûm edilen kişiler için geçerli değildir.²¹⁵

Askeri menfaatler, tüm seferberlik ve alım işlemlerinin vazgeçilmez nakaratı olmuştur. Bu menfaatler savaş ortamındaki tahta oturmuş ve siyasi sınırlamaları usulca kenara itmiştir. Düşman kampında derin bir kriz işareti olarak değerlendirilen ve Stalin'in kamu karşısında sıkça alay konusu ettiği Hitler'in Almanya'sındaki *toplu seferberlik* işlemleri aslında Sovyetler Birliği'nde uygulan seferberlikten pek de farklı değildir.²¹⁶ Belirtmek gerekir ki, tüm bu faaliyetler sonucunda Sovyet Ordusu'na alınan ve Sovyet hükümetine siyasi açıdan yabancı sayılan kişiler; her ne kadar cephede üstün başarılar ve vatanseverlik örneği

²¹⁰ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 29, s. 191.

²¹¹ Gosudarstvenniy Komitet Oborony GKO: Devlet Savunma Komitesi (1941 – 1945).

²¹² Özel Doğrulama-Filtrasyon (Eleme) Kampları: SSCB'de NKVD'nin oluşturduğu özel kamplardır. Alman esaret ya da işgal altındaki topraklarında bulunan kişilerin doğrulanması için kurulan özel bir kurumdur. Aralık 1941 yılında kurulmuştur. Ocak 1945 yılına kadar NKVD'nin özel kampları denirdi (Проверочно-фильтрационные лагеря НКВД СССР). Bu konuda Bkz. Petrov N.V., *İstoriya İmperii "Gulag"*, Ç. 11, <http://www.pseudology.org/GULAG/Glava13.htm>.

²¹³ TsAMO, Fon. 51, Op. 962, D. 4, s. 1.

²¹⁴ Hak yoksunluğu/mahrumiyeti: Bazı kişisel, medeni ve siyasi haklardan mahkûm ihlalini içeren cezalardır. Hak yoksunluğu farklı içerikli olabilmektedir. Örneğin kişi "yasal olarak ölü" sayılmış olabilir. Yani genel olarak tüm insan haklarından mahrumiyet söz konusudur. Konu hakkında Bkz. Tagantsev N. S., *Ugolovnoye Pravo (Obşaya Çast)*, Çast 2, Po izdaniyu 1902 goda, St.Peterburg, 2003.

²¹⁵ *Russkiy Arhiv*, Tom 13 (2 - 2). Belge № 88, s.109.

²¹⁶ Bkz. Stalin İ. V., *O Velikoy Otechestvennoy Voiny Sovetskogo Soyuzu*, izd. Olma Press, Moskva, 2002, s. 15, 34; Ayrıca bkz. Rech Stalina na torjestvennom zasedanii Moskovskogo Soveta deputatov trudyashihnya 6 noyabrya 1943g.; prikaz NKO № 16 ot 23 fevralya 1944g.; rech Stalina na torjestvennom zasedanii Moskovskogo Soveta deputatov trudyashihnya 6 noyabrya 1944 g. i drugie.

sergileseler bile, etnik ve sosyal statüleri nedeniyle kendilerine duyulan şüpheyi hiçbir şekilde ortadan kaldıramamışlardır. Bu şüphe, onların da bulunduğu küçücük bir vukuat durumunda dirilerek kesinlikle ağırlaştırıcı bir neden olarak kullanılmıştır.

1.4.1. Kuzey Kafkasya’da Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askerî Birlikler

Savaşın ilk günlerinden itibaren Kuzey Kafkasya'nın yerli sakinleri Kızıl Ordu'nun askerî birimlerine ve kurumlarına alınmaya başlanmıştır. Kuzey Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler hariç (Dağıstan, bu dönemde Trans Kafkasya Askerî Bölgesi içerisinde) olmak üzere, Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi savaş başında, kalabalık Rus nüfuslu Rostov, Stalingrad, Krasnodar ve Ordzhonikidze (Stavropol) bölgelerini içermektedir. Bu yüzden Kuzey Kafkasya birliklerinde Slavlara nazaran Kuzey Kafkasya kökenli olanların sayıları azdır.²¹⁷

Genel seferberlik direktifi, 1941 yılının 22 Haziran'ında öğleden sonra Kuzey Kafkasya'ya ulaşmıştır. Seferberlik direktifi ulaşır ulaşmaz KP²¹⁸ bölgesel askerî komiserlikleri ve cumhuriyetlerin SNK'leri²¹⁹ acil olarak büro toplantısına çağırılmış ve burada gerçek seferberlik programları geliştirilmiştir. Aynı zamanda, siyasi çalışmalar ve propaganda çalışmaları -özel gazete, afiş ve broşür yayınları gibi- başlatılmıştır.²²⁰

22 Haziran 1941 tarihinde Kuzey Kafkasya askerî bölgesinde üç piyade ve bir zırhlı kolordu, on piyade (28, 38, 106, 129, 157, 158, 165, 171, 175, 207) ve bir dizi süvari tümeni vardır.²²¹ Tüm kadrolu birlikler ağırlıklı olarak Slav kökenli askerlerden oluşmaktadır.

Savaşın ilk haftalarında Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'nde, kadrolu tümenlerin tamamlanmasının ardından, birkaç tümen - 302, 333, 335, 337, 339, 341, 343, 345, 347, 349, 351 piyade ve 35, 38, 40, 42, 56, 66, 68, 70, 72 süvari tümeni - daha oluşturulmaya başlanmıştır. Ekim 1941'de, 9 deniz piyade tugayı, harbiyelilerden oluşan 6 piyade tugayı ve 2 üç tugaylı hava kolordusu oluşturulmuştur. Kuzey Kafkasya bölgesi 10 kadrolu piyade tümenine sahipken 1941 yılının yaz ve sonbahar dönemlerinde toplamda 12 yeni piyade tümeni, 6 yeni piyade tugayı, 9 yeni deniz piyade tugayı, 12 yeni süvari tümeni ve 2 yeni hava kolordusu ile muharebe bölükleri daha oluşturulmuştur.²²²

²¹⁷ Bkz. Sulkevich S., **Territoriya i Naseleniye SSSR**, Politizdat, Moskva, 1940, s. 564.

²¹⁸ Komünist Parti: Komünist Partisi. KPSS'nin kısaltılmış hâlidir.

²¹⁹ Sovet Narodnıh Komissarov/Sovnarkom: Halk Komiserleri Kurulu (1917-1946). Ekim devriminden sonra Bolşevik sistemindeki en yüksek hükümet organıdır.

²²⁰ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 121, D. 98, s. 73-75.

²²¹ **TsAMO**, Fon. 144, Op. 13189, D. 47, s. 40.

²²² **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 47, s. 16-17.

Sonrasında, Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'nde ağırlıklı olarak cephe birliklerinin ikmalleri ve birimlerin yeniden oluşturulma emirleri gerçekleştirdi. 1942 yılının başında yeniden oluşturulan dört tümen vardır: 73, 242, 276, 320.²²³ 1942 yılının baharında, Kuzey Kafkasya bölgesinden seferberlik nedeniyle cepheye alınması gereken 1.002 kişiden ancak 984'ü orduya alınmıştır.²²⁴

Kuzey Kafkasya bölgesinin yoğun Slav nüfusu nedeniyle oluşturulan birlikler de çoğunlukla (personelin % 80-97'si) Rus'tur. Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar dikkate alındığında, 1941 yılının sonbaharında oluşturulan tümenlerde Slav olmayanların oranı % 2-5'i geçmemektedir.²²⁵ Tek istisna Kuzey Osetya ve Dağıstan bölgelerinde oluşturulan 345. Piyade Tümeni'nde görülmüştür. Bu tümende 1941 yılın Ekim ayı başında Slav kökenli askerlerin oranı sadece % 38,3'tür. Bu tümendeki Osetlerin oranı % 24, Çeçenlerin oranı % 18 ve Dağıstanlıların oranı ise % 7,5'tir.²²⁶

Bu durum sadece, Kuzey Kafkasya özerk bölgelerindeki yerli nüfusun azınlığı ile değil her şeyden önce Kuzey Kafkasya halklarına yönelik daha savaşın başında kendini belli eden özel bir siyasi tavrın varlığı ile açıklanmaktadır. Henüz RKKA'ya alım ve seferberlik ile ilgili kısıtlamalar getirilmeden evvel, savaşın ilk aylarında dahi orduya alınmış olan Kuzey Kafkasya yerlilerinin muharebe birliklerine ulaşmaları zorlaştırılmıştır. Bu durum devletin, faal orduya *güvenilmez ve karşı-devrimci* unsurların alınmamasına yönelik oluşturduğu genel bir tutumun parçasıdır.

1.4.2. Güney Kafkasya'da Seferberlik İşlemleri ve Oluşturulan Askeri Birlikler

Kafkasya milli birliklerinin tarihini anlamak için bu birlikleri oluşturan insan niteliklerini (sosyal, eğitim, genel kültür ve diğer) dikkatlice incelemek gereklidir. 1920-30'lu yıllarda Güney Kafkasyalıların az bir kısmı Kızıl Ordu saflarına geçmiştir. Onlar, Trans Kafkasya Askerî Bölgesi'ne bağlı olan iki Gürcü, bir Ermeni ve bir Azerbaycan milli tümeninde görev yapmıştır. Bu tümenler büyük değildir ve tüm Güney Kafkasya gençliğini saflarına geçirememiştir. 1938 yılında bu tümenlerin dağılmasından ve SSCB'de genel alım kampanyaları başlatıldıktan sonra Güney Kafkasyalı asker adayları batı askeri bölgelerine gönderilmeye başlanmıştır. *Exterritorial* prensibi; batı askeri bölgelerine giden askerlerin, Rus bir ortama daha çabuk adapte olmalarını sağlamıştır. Bu yüzden savaş öncesi Güney

²²³ Bkz. Gurkin V.V., Malanyin K.A., **Boevoy Sostav Sovetskoy Armii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 g.: Çast I. (Iyun-Dekabr 1941 Goda)**, Tipografiya Voennoy Akademii Generalnogo Shtaba, Moskva, 1963.

²²⁴ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 103, s. 21-25.

²²⁵ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 38, s. 78-127.

²²⁶ **Aga.**, Fon 144, Op. 13189, D. 38, s. 80.

Kafkasya gençliğinin eğitim seviyesi yüksektir ve iyi derecede Rusça bilmektedirler. Ancak bu nüfus, 1941 yılı sonu - 1942 yılı başında oluşturulan milli tümenlere kadar ulaşamamıştır. Savaş öncesinde askere alınanlar, Alman ordularının ilk ağır taarruzları altında kalarak Kızıl Ordu'nun trajik kaderini paylaşmışlardır.²²⁷ 1942 yılında oluşturulan milli tümenlere ise geriye kalan daha yetişkin, ancak askerî eğitimi olmayan ve Rusça dil bilgisi seviyesi ya hiç ya da çok az olanlar nüfus alınmıştır.

Savaşın ilk yıllarında Güney Kafkasya bölgesinden cepheye 7 kadrolu sınır birimi, 377 muharebe bölüğü, 756 tank bölüğü gönderilmiştir.²²⁸ 22 Haziran 1941 yılı Trans Kafkasya Askerî Bölgesi'nde bulunan 16 kadrolu tümen (2 piyade, 9 dağ-piyade, 1 dağ süvari, 1 süvari, 2 tank ve 1 motorlu piyade tümeni)²²⁹ savaş öncesi bu tümenlerde eğitim almış askerleri alarak tamamlanmıştır. Ağustos ve Ekim aylarında ise 18 piyade tümeni daha oluşturulmaya başlanmıştır.

1941 yılının yaz aylarında askerî eğitim birimlerine; yedek olarak veya çalışma birliklerinde kullanılmak üzere Güney Kafkasya'dan 85.561 asker adayı alınmıştır. Temmuz ortasına kadar alım tamamlanan yedek birliklerle toplam 212.721 kişiyi bulmuştur. Bunlardan 16.939'u komutan, 18.728'i komutan yardımcısı ve 175.876'sı er askerdir. 1941 yılı Güney Kafkasya seferberlik planı % 99 oranında yerine getirilmiştir.²³⁰ Gürcü kaynaklarına göre 1942 yılının baharına kadar seferberlik nedeniyle askere alınan kişi sayısı 350 bindir.²³¹ 1941 yılında Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinden toplam 29.937 kişi askere alınmıştır.²³² Bu dönemde Kuzey ve Güney Kafkasya askerî komiserlikleri, sürekli asker adaylarının yüksek moral ve disiplin içinde olduklarını rapor etmişlerdir. Sadece 1942 yılı içerisinde Kuzey Kafkasya savunmasını sağlayan Güney Kafkasya'dan 35 piyade tümeni, 33 piyade tugayı ve yüzlerce özel ekip ve birimler oluşturulmuştur.²³³

Askerlikten muafiyet işlemlerinin yeniden gözden geçirilmesine yönelik emirlerle birlikte 1942 yılında Güney Kafkasya'da *savaş durumu dikkate alınarak* yeniden yapılan tıbbi muayeneler neticesinde önceden *kısmen uygun* görülen asker adayların % 24'ü *uygun*

²²⁷ Bkz. Babalashvili İ.P., *age.*, s. 33-40.

²²⁸ Katishkin İ.S. (pod. ruk.), **Krasnoznamenniy Zakavkazskiy (Ocherki İstorii Krasnoznamennogo Zakavkazskogo Voennogo Okrug)**, Voenizdat, Moskva, 1969 s. 54.

²²⁹ Gurkin V.V., Malanyik K.A., *age.*, s. 16-17.

²³⁰ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1091, D. 4, s. 219.

²³¹ Vanchadze M., Guruli V., Bahtadzhe M., **İstoriya Gruzii (S Drevneyshih Vremyon do Nasih Dney)**, Gruziya v 1941-1945 g., Gosudarstvenniy Universitet İvane Djavakhisvilli, Kafedra İstorii, Tbilisi, 2008, s. 254.

²³² **Aga.**, Fon. 144, D. 13189, Op. 48, s. 178-180, 243, 259; Op. 50, s. 165, 195; Op.51, s. 111, 189, 220-235; Op. 53, s. 32,79-90.

²³³ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 703, s. 79.

görülmüştür.²³⁴ 1942 yılında NKO'nun 0882 numaralı emriyle gerçekleştirilen yeniden tıbbi muayeneler neticesinde sadece Ermenistan'dan 37.183 kişi askere alınmıştır. Diğer askerî kurumların ve özellikle NKVD'nin personel azaltması, sıradan bir uygulama hâline gelmiştir.²³⁵

1.5. Kafkasya'da Seferberliğin Kaldırılma ve Durdurma Süreçleri

Oduya siyasi açıdan uymayan personelin alımı hususundaki engellerin yavaşça kaldırılmasıyla birlikte hükümet, SSCB'nin Slav kökenli olmayan vatandaşlarına karşı tamamıyla olumsuz olan etkinlikler yürütmüştür. 1941-1942 yıllarında GKO ve NKO tarafından SSCB'de birkaç Güney ve tüm Kuzey halklarını kapsayan bazı halkların askere alınmalarını sınırlayan, tamamıyla gizli karar ve direktifler çıkartılmıştır. Bu konuyla ilgili tüm belgeleri kronolojik olarak göstermek ve sonra tek bir bütün olarak analiz etmek uygun olacaktır.

19 Eylül 1941 yılında İran ve Türkiye halklarıyla akrabalığı ya da yakınlığı olan bazı halkların Güney Kafkasya Cephesi'ne alınmalarının sonlandırılması ve bu durumda olan mevcut askerlerin ordudan terhis edilmesi emredilmiştir. Bu kategoriye Acarlar, Hevsurlar, Kürtler; Keda, Khulo-Zemo, Svaneti-Kvemo bölgelerden Svanlar ve Gürcistan SSR Kazbegi ile Dushetskiy bölgesi Khevsurian köy konseyine bağlı *dağlılar* (Mohevler) dâhil edilmiştir.²³⁶ Kısa bir süre sonra bu kategoriye Batum ve Kobuleti bölgeleri de dâhil edilmiştir.²³⁷ Bu durum, 1942 yılında askere alım işlemlerinin bir yıllığına ertelenmesiyle 16 Eylül 1942 yılındaki Trans Kafkasya Cephesi Askeri Konseyi'nin 077 numaralı kararıyla tüm Acarlar için geçerlidir.

Şubat 1942 tarihinde Kuzey-Osetya Cumhuriyeti Kazbek bölge askerî komitesine bağlı yedek kişiler kayıt yenileme işlemlerinden - ve dolayısıyla daha sonraki seferberlik alımlarından da- muaf edilmiştir. Bununla ilgili olarak yetkililer, kayıt yenileme işlemlerini yapmayan Kazbek bölgesi halkına kanunları ihmâl etmediklerini açıklamışlardır.²³⁸

Mart 1942 yılında NKO (GUF²³⁹) askerî komiseri Shevchenko Efim Afanasyevich tarafından Çeçen ve İnguş etnik kökenlilerin askerî kimliklerine “*bir sonraki emre kadar*

²³⁴ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 487, s. 75.

²³⁵ Gorkov Yu.A., *age.*, s. 514-517.

²³⁶ TsAMO, Fon. 1256, Op. 1, D. 70, s. 11.

²³⁷ Aga., Fon. 209, Op. 1091, D. 143, s. 82.

²³⁸ Aga., Fon. 114, Op. 13189, D. 102, s. 206.

²³⁹ Glavnoye Upravleniye Formirovaniya i Ukomplektovaniya Voysk: Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi.

yedek listesine alınmıştır” ifadesini içeren bir not yazdırılarak bu kişilerin ordudan terhis edilme emri çıkarılmıştır.²⁴⁰

26 Temmuz 1942 tarihinde GKO tarafından çıkarılan 2100ss numaralı kararnameyle 1924 doğumlu *tüm vatandaşların* askere alınmasına yönelik kampanya başlatılmıştır.²⁴¹ Birkaç gün sonra, 30 Temmuz’da, NKO’nun 0585 numaralı emriyle kararnameye bir ekleme yapılarak dağlı halkların, yani Çeçen-İnguş, Kabardey-Balkar ve Dağıstan yerli halklarının ve önceden de askere alınmayan Güney Kafkasya halklarının askere alımları *bir sonraki emre kadar* yasaklanmıştır. Aynı tutum, 1925 doğumlu kişilerin alımlarıyla ilgili olarak NKO’nun 21 Aralık’ta çıkardığı 0974 numaralı kararnamesi ile tekrar edilmiştir.²⁴²

Bu siyasi kararlar cephede çok ağır şartların olduğu sıralarda verilmektedir. Bu esnada Nazi ordusu, Sovyetlerin önemli ekonomik bölgelerini ele geçirmek amacıyla Kafkasya’ya ve aşağı Volga kıyılarına hücum etmektedir. Sovyet ordusu Harkov, Kırım ve Voronej’de çok büyük yenilgilere uğrayarak düşman saldırılarına karşı gelmekte zorlanmakta, batı ve güneye doğru çekilmektedir.

28 Temmuz’da GKO’nun 2114 numaralı kararıyla Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi’nde 8 piyade tümeni oluşturulacağı duyurulmuştur. Ordu için uygun insan kaynakları listesine, Çeçen-İnguş ve Kabardey-Balkar halkları dâhil değildi. Bu esnada, çok büyük bir insan sıkıntısı yaşanmasına rağmen -52,500 kişiye ihtiyaç vardır- bu cumhuriyetlerden çok az bir sayının -toplam 700 kişinin- alınması kararlaştırılmıştır.²⁴³

GUF direktifi üzerine 24 Ağustos tarihinde çıkarılan emirle tüm Dağıstan halklarının askere alınması yasaklanmıştır.²⁴⁴ Karaçayların, Çerkez ve Adıgelerin askere alım işlemleri, bölgenin Ağustos 1942’de düşman tarafından işgal edilmesinden sonra doğal olarak kesilmiştir. 1941-1942 yıllarında uygulanan bu sınırlama, Kazbek bölgesi dağlıları dışındaki Osetleri kapsamamaktadır. Askere *alınmaması gereken halklar* bilgisi geçebilen hiçbir resmî evrakta Osetler yoktur, ancak 1942 yılında orduya Kuzey Osetya’dan sadece 400 kişinin alınması dikkat çekicidir.²⁴⁵

Belirtmek gerekir ki, bu arada halen cephede olan Kuzey Kafkasyalılara karşı hiçbir sınırlama işlemi yapılmamıştır. Savaşın başında orduya alınanların büyük bir kısmı, atandığı askerî birliklerde Almanlara karşı mücadele etmiş ve zafer gününe kadar savaşmışlardır. Maalesef bu konuda istatistikî veriler bulunmamaktadır. Ancak 1 Mayıs 1945 yılında Berlin

²⁴⁰ Aga., Fon. 114, Op. 13189, D. 93, s. 222.

²⁴¹ Gorkov Yu.A., *age.*, s. 514-516.

²⁴² TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 317, s. 21; *aga.*, D. 332, s. 29.

²⁴³ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 125, s. 608, 671.

²⁴⁴ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 305.

²⁴⁵ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 156, s. 57-59.

parlamento binası (reichstag) üzerine Ukraynalı Aleksey Berest komutası altında kızıl zafer bayrağı çekenlerin Rus Mikhail Yegorov ve Gürcü Meliton Kantariya olması dikkat çekicidir.²⁴⁶ İstatistikî veriler konusunda 1943-1944 yıllarında tarihî vatanlarından sürgün edilen Kuzey Kafkasya halkları istisna oluşturmaktadır. Onların vatanlarındaki sürgün işlemlerine paralel olarak ordudan ilişiği kesildiği için verileri mevcuttur.

Siyasi, ahlaki ve etnik köken ile ilgili gerekçelerle askere alım işlemlerinde uygulanan sınırlamalar, geniş çaplılığıyla ve ödün verilmezliğiyle fark yaratarak, on binlerce sağlıklı ve birçoğu askerî eğitim almış erkek vatandaşı geride bırakmıştır. Sadece Kuzey Kafkasya bölgesinden (Kuzey Osetya ve Dağıstan hariç) 1 Şubat 1942 yılı kayıtlarında siyasi, ahlaki ve etnik köken ile ilgili gerekçelerle 75.000 kişi orduya alınmamıştır.²⁴⁷ Ordunun çıkarları açısından düşünüldüğünde bu faaliyetler hiç de mantıklı değildir. Yukarıda geçen direktifler ve belgeler Sovyet hükümetinin bir tutumunu yansıtmakta ve bu yüzden analiz edilmesi gerekmektedir.

Keda, Khulo, Kobuleti ve Batum ilçelerinde yaşayan Acara Müslüman halkları ile Kazbek ve Dushet bölgesinde yaşayan Türk kökenli halklar, Kızıl Ordu'da uygulanan genel temizlik programı çerçevesine alınmışlardır. Bu programa göre, Sovyetler Birliği'yle savaşan ve düşman olarak nitelendirilen etnik grup temsilcilerinin ordudan tahliye işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu temizlik, devlete karşı işledikleri belirli bir suçtan dolayı değildir, savaş tarihinde eski zamanlardan beri uygulanan bir tedbirdir. Daha savaş öncesinde, 1939 yılında, yeni alınan ırk ve milliyet ayırt etmeden zorunlu askerlik emri ve anayasa normları NKO tarafından ihmal edilerek sosyalist vatana olan sadakati şüpheli kabul edilen bazı halkların askere alımları yasaklanmıştır. Alımlara dâhil edilmeyen halklar şunlardır: Türkler, Rumlar, Japonlar, Çinliler, Koreliler, Almanlar, Polonyalılar, Finliler, Baltık halkları ve Bulgarlar.²⁴⁸ Bu yasaklama kararı, daha sonraki yıllık seferberlik planlarında da geçmesine rağmen yukarıda belirtilen halkların alımları yapılmıştır.²⁴⁹ Resmî evrakların birisinde, bu halklar kabaca "*Sovyet olmayan olarak*" tanımlanmıştır.²⁵⁰ Bu *Sovyet olmayan* kategorisine etnik köken ve din bakımından "*düşman Türklere*" akrabalıkları ve yakınlıkları nedeniyle Ahıska Türkleri, İranlılar ve tüm Müslüman nüfus da dâhil edilmiştir.

Acar ve Svanlarda ise durum farklıdır. Burada Stalin yönetimi, Sovyet hükümetini kabullenmeyen ve ülkenin savaş hedeflerini benimsemeyen halklarla karşılaşmıştır. Bu

²⁴⁶ Vachnadze M., Guruli V., Bahtadze M., *age.*, s. 113.

²⁴⁷ **TsAMO**, Fon. 144, Op. 13189, D. 105, s. 319.

²⁴⁸ Kotsonis A. N., **Sovetskiye Greki v Velikoy Otechestvennoy Voiny** (Pyatidesyatiletiye Velikoy Pobedy nad faşizmom: istoriya i sovremennost. Materialy mejdunarodnoy nayçnoy konferentsii), Smolensk, 1995, s.301

²⁴⁹ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 47, s. 60-62; aynı yerde D. 10, s. 50.

²⁵⁰ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 630, s. 342.

nedenle Acar ve Svanlarda 1941 yılının yaz alımları bu nedenle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Acara Özerk Cumhuriyeti'nde seferberlik işlemlerinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine raporlarda “*seferberlik işlemlerinde oluşan özel durumlar... nedeniyle*” gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁵¹ Savaş sırasında meydana gelen bu tarz durumlar hükümet tarafından “*anti-Sovyet*” olarak yorumlanmış, arzu edilmeyen bu durumlara sebebiyet veren gruplar “*güvensiz unsur*” konumuna alınarak silahlı kuvvetlerden uzak tutulmaya çalışılmıştır. Savaş ve ona eşlik eden sıkıntılar uzadıkça Kafkasya halklarının Sovyet hükümetine karşı olan olumsuz tutumları da yoğunlaşmıştır. Kafkasya savunması öncesi Sovyet karşıtı halkların nüfusu, Nazi propagandasının ısrarlı çalışmalarının etkisiyle de giderek artmıştır. Stalin rejiminden kurtulabilme umuduna kapılan halkların Sovyet karşıtı tavırları Kafkasya savunması sırasında doruk noktasına ulaşmıştır.

1.5.1. Kuzey Kafkasya'da Seferberliğin Kaldırılması

Savaş yıllarında Kafkasya'da orduya alım kampanyaları, Sovyet devletinin milli politikaları bağlamında tarihçiler tarafından daha önce incelenmemiştir. Seferberlik işlemlerinin, devletin milli politika hedefleriyle ilişkisini tespit eden çalışmalara dayanan ayrı bir inceleme zorunludur. Aynı zamanda, devletin milli politika geliştirme eğilimini, ülke çapındaki sosyal-politik gelişim bağlamında ve savaş yıllarında Sovyet Birliği'nin iç politikası açısından da incelemek gerekir. Sovyetler Birliği'nin “Büyük Vatanseverlik Savaşı” savaşın ilk dönemlerinde son derece olumsuz bir biçimde gelişmektedir. Kızıl Ordu büyük bir yenilgiye uğrayarak sürekli gerilemiştir. 1941 yılındaki Kızıl Ordu felaketinin birkaç sebebi vardır. Bunlar özetle şu şekilde sıralanabilir: Stalin'in *temizlik operasyonları* sonucunda ordudaki komuta yapısı tahrip edilmişti. Halkın bir kısmı Sovyet hükümeti adına savaşmak ve onu korumak istemez hale gelmişti. Bundan dolayı 1941 yılının Temmuz-Aralık aylarında 3,8 milyon Sovyet askeri Almanlara esir düşmüştü. O yıllarda yenilginin siyasi-ahlâki sebepleri uzun süre sükûtle geçiştirilmiştir. Aynı zamanda 4.559.000²⁵² ordu mensubunun düşmana teslim olması, tarihte görülmeyen bir olaydır. Bu teslimiyet, büyük bir ölçüde asker ve subayların, çok kan döken, savaş öncesinde acımasızca ve insafsızca milyonlarca insanı cezaevlerine, toplama kamplarına ve *özel yerleşim yerlerine* süren komünist diktatörlüğü korumak istememelerinden kaynaklanmaktadır. 1941 yılında sadece Sibirya-Uzak Doğu Grubu toplama kampları zincirinde 8,9 milyon mahkûm vardır. Neredeyse her askerin Stalin

²⁵¹ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 5, s. 88.

²⁵² **Sud'ba Voennoplennih i Deportirovannih Grajdan SSSR.** Materyalı Komissii po reabilitatsii jertv politicheskikh represiy, Novaya i noveyshaya istoriya. № 2, 1996, s. 91 – 112; Leonid Radzhikovskiy, **Neizvestniye Soldati.** Rossiyskaya gazeta, Federalniy vipusk - № 4359, 8 Maya 2007.

terörü kurbanı olan bir yakını ya da akrabası vardı. Askerlerin bir kısmı bizzat kamp hayatı yaşamıştır. Doğal olarak Sovyet Birliği'nin bütün halklarının temsilcileri herhangi bir milliyet ayrımı olmadan esir olmuştur. Birçoğu Alman tarafında Stalin rejimine karşı savaşa devam etmiştir. Ancak daha sonra Hitler'in de bir diktatör olduğunu ve onlara özgürlük getirmeyeceğini anlamışlardır.²⁵³

Bu moralsizlik ve Sovyet rejimine karşı olan tutumun etkisiyle savaşın ilk yarısı Sovyet Birliği için oldukça olumsuz gelişmiştir. Ağır yenilgiler ve bazı felaketler iç politikanın sertleşmesine sebep olmuştur. Sovyet ordusu büyük kayıplar vererek çekilirken ülkenin sanayi açısından gelişmiş bölgeleri düşman eline geçmeye başlamıştır. Olayların bu şekilde gelişimi, Sovyet yönetiminin cephede ve cephe gerisinde acil bir düzen sağlamasını, hızla yayılan panik havasının ve kabullenilen yenilginin yok edilmesini zorunlu kılmıştır. Savaş başında Stalin, yaptığı ilk konuşmada halkı ve orduyu kışkırtıcı, paniğe kapılan ve savaştan korkan unsurlara karşı mücadeleye çağırmıştır.²⁵⁴ 16 Ağustos 1941'de Stavka'nın yayınladığı NKO 270 numaralı emirle içinde bulunulan durumun tehlikesi daha kararlı ve açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu emre göre düşman çemberi içinde kalma ve esir düşme gibi trajik durumlar, ihanet ve vatan hainliği olarak görülmüştür.²⁵⁵ Her bir askere ulaştırılan bu emirle, ülke yönetiminin ne derecede umutsuz bir durumda olduğu ve mevcut durumun düzeltilmesi için radikal önlemlerin alınması maksadıyla büyük hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan bu emir, Sovyet ordusunda disiplinin sağlanması açısından önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede aslında korkaklığa, teslimiyete, kaçmaya karşı sert tedbirler alınmıştır.

270 numaralı emrin uzun süreli bir politik propaganda etkisi olmuştur. SSCB Yüksek Konsey Prezidyumu'nun "*Vatana İhanetin Cezası*" kararnamesiyle, orduda casus, firari/asker kaçağı ve kuşatmadan dönenlerin tespitine yönelik düzenlemeleri içeren 1069 numaralı GKO emrin 27 Aralık 1941 yılında yayınlanması sonrasında "*Asla bir adım geri*" sloganının yer aldığı düzenlemeleri kapsayan 1942 yılında yayınlanan NKO'nun 227 emri ve disiplin yönetmeliğinin ilgili maddeleriyle birlikte orduda savaş sonuna kadar geçerli olan baskıcı uygulamaların tabanının temeli oluşturulmuştur. "*Bu ödlele asker kaçaklarına imkân versen, kısa zamanda orduyu parçalar, vatani yok ederler*" gibi emirlerin tehdit edici tonu, komutan ve komiserlerin vatan hainlerine karşı "*onları her yöntemle yok etmek*", "*olduğu yerde vurmak*" suretiyle yargısız cezalandırma hakkını kazandıkları zalim ve tavizsiz olarak

²⁵³ Lyulechnik V., "Popitka Vtoroy Grajdanskoy Voynı (1941-1945)", **Oschestvenno-Politicheskiy Ejenedelnik Vestnik**, New York, 1999.

²⁵⁴ Stalin İ.V., **age.**, s.14-14.

²⁵⁵ **Russkiy Arhiv**, T. 13 (2-2), Dok. № 45. s. 58-60.

nitelendirilebilecek yeni bir kampanyanın başlatılması anlamına gelmektedir.²⁵⁶ Devlet propagandasının yoğun bir şekilde oluşturduğu korku atmosferi, toplu şüphecilik ve ispiyonculuk savaş başlarından itibaren birçok defa yaygınlaşmış ve genel bir hâl olarak yayın organları tarafından kuvvetlendirilmiştir.

Bu şartlar altında, ne sebeple olursa olsun her türlü sosyal gerginlik belirtileri, Sovyet karşıtı ve karşıdevrimci olarak yorumlanabilmiş ve oldukça sert önlemler alınmasına sebep olmuştur. N.F. Bugay, Stalin'in milli politikasında duygusal, açıklaması zor olan ve Sovyetler Birliği'nde çılgın siyasi fantezileri olan birkaç üst düzey liderden çıkan motifleri görmektedir.²⁵⁷ 28 Ağustos 1941 yılında SSCB Yüksek Konseyi Başkanlık Konseyi kararnamesiyle, Volga Almanlarının sürgün edilmesi ve özerklik statülerinin kaldırılması tipik Stalin yönetimi düşünce tarzını göstermektedir. Bu kararnamede, tartışılmaksızın *"güvenilir kaynaklara istinaden"* Volga Almanlarının aralarında *"binlerce ve on binlerce casus ve kundakçı bulunduğu ve Almanya'dan alacakları bir sinyalle patlatmalar yapacakları"* bildirilmiştir. Alman kökenli Sovyet halkı, bu durumu Sovyet yönetimine bildirmemekle ve böylelikle ispiyon faaliyetlerine destek vermekle suçlanırlar. Bu yüzden yönetim *"Volga bölgesi Alman nüfusuna karşı cezalandırıcı önlemler almak zorunda"*²⁵⁸ kalmıştır. Savaş başında benzer şekilde SSCB'nin batı bölgesi çıkışlı olanlarının tümü, asker ayrışmaları üzerine kara propaganda yürüttükleri suçlamasıyla Kızıl Ordu saflarından çıkarılmıştır. Bir askerî gözlemci *"Onlar örnek bir biçimde davransalar bile, bu bir göz boyaması olarak kabul edilir"* diye belirtmiştir.²⁵⁹

Sovyet iç politikasının belirgin sorunlarından biri de milliyet sorunudur. 1920-30'lu yıllarda ekonomi ve sosyal-siyasi denemeler neticesinde Kuzey Kafkasya'da geleneksel patriarkal-soy yaşayış düzenleri bozularak huzursuzluğa neden olunmuştur. Daha savaş öncesinde Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgelerinde meydana gelen silahlı ayaklanmalar kuvvetle bastırılmıştır.²⁶⁰ Bu yüzden savaş sırasında silahlandırıp askerî eğitime tabi tutulacakları için Kafkasyalıların, Sovyet hükümetine olan sadakatleri ayrı bir öneme sahip olmuştur. Askere alım işlemleri, savaşan devletin yeni gerçeklere uygun bir şekilde milli politika düzenlemesinde etkili bir araç olmuştur. Askerî seferberlik politikası, devletin belirli etnik kökene veya sosyal sınıfa ait vatandaşlarına duyduğu güvenin seviyesini yansıtmaktadır.

²⁵⁶ **Russkiy Arhiv**, T. 13 (2-2), Dok. № 45. s. 58-60.

²⁵⁷ Bugay N.F., **Gosudarstvennaya Politika v Sfere Natsionalnih Otnosheniy v Usloviyah 'Sotsialisticheskogo Eksperimenta'**. Rossiya v XX veke: Problemy natsionalnih otnosheniy. Moskva 1999, s. 308-309.

²⁵⁸ Shatsillo K.F. (glav. red), **İstoriya SSCB**. 1991. № 1. s. 144-145.

²⁵⁹ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1113, D. 32, s. 75.

²⁶⁰ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz: Narodı v Eshelonah**, İzdatelstvo İnsan, Moskva, 1998, s. 67-80.

Savaş yıllarında Kafkasya milli özerkliklerindeki siyasi iklim değişikliklerinde, askere alım politikalarına yönelik duyarlılık en belirgin özelliklerden biri olmuştur.

Savaşın başlamasıyla beraber alınan ağır vergiler, hayvanlar; taşımacılık ve savunma ile ilgili çalışmalar yerli halk tarafından her zaman anlayışla karşılanmıştır. Savaş cephesi yakınlaştıkça bu baskı daha da arttırılmıştır. Kuzey Kafkasya savunmasında yer alan neredeyse bir milyon kişiden oluşan ordunun ihtiyaçları yerli nüfus tarafından karşılanmıştır. Kafkasya savunması başlayınca, Trans Kafkasya Cephesi Askeri Konseyi tarafından alınan kararla; Dağıstan, Kuzey Osetya, Kabardey-Balkar, Çeçen-İnguş Cumhuriyetleri'nden ve Ordjonikidze, Krasnodar bölgelerinden yerli gıda ve yeşil yemlerin kullanımının arttırılması özellikle un, yağ, et ve tahıl ürünleri istenmiştir. Aynı zamanda bu cumhuriyet ve bölgelere yukarıda sayılan ürünlerin girişi de durdurulmuştur.²⁶¹ Bazen bu kararın hükümleri askeriye tarafından abartılmıştır. VKP(b)²⁶² ajitasyon ve propaganda yönetim temsilcisi olan Bitiyev, cephe sınırının yaklaşmasıyla yaygın olan bir tabloyu gözlemlemiştir. Askerî gruplar, askerî ihtiyaçlar gerekçesiyle her hangi bir belge sunmadan yerli çiftçilerden ekmek, hayvan ve birçok farklı malzeme almışlardır. Ayrıca, gerek olmadığı hâlde saha savunma inşaatları için yerli halkın barındığı evler dahi ayırıştırılarak inşaat malzemesi olarak kullanılmıştır. Bitiyev'e göre: *"Tüm bunlar halkın memnuniyetsizliğine sebep olmuştur..."*, ve bunların ortadan kaldırılması ise askerî yetkililerin kayıtsızlığı nedeniyle mümkün olamamıştır.²⁶³ *"Yerli halka yönelik bu çirkin davranışlar"*²⁶⁴ Sovyet ordusunun halk arasında kötü görünmesine neden olmuştur. Bu durum, acil önlemlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu yüzden, ordu ve Cephe Askeri Konseyi'nin onayı olmadan bu tarz kamulaştırmalara müsaade eden şahıslara karşı sıkı tedbirler alınmak zorunda kalınmıştır.²⁶⁵

Yerli yetkililer de, görevlerini yaparken sıkça kaba kuvvete başvurmuşlardır. Dağıstan'ın birçok bölgesinde savunma hatlarının inşaatında çalışan insanlara yeterince yemek verilmemiş ve ödeme yapılmamıştır.²⁶⁶ İşe çıkmayanların aile mensuplarından "rehine alma" uygulaması yoluna bile gidilmiştir.²⁶⁷

Özerk cumhuriyetlerde emirlere karşı gelenlere karşı yürütülen amansız savaş, bazen yasadışı bir şekle bürünmüştür. 1942 yılının Eylül ayında birkaç partizan grubu, iki Çeçen

²⁶¹ TsAMO, Fon. 209, Op. 1064, D. 2, s. 100.

²⁶² KPSS'nin 1925 – 1952 yılları arasındaki resmi ismi. Kısaca KP - Komünist Partisi veya KP(b) – Komünist Partisi (bolşevik); Vsesoyuznaya kommunisticheskaya partiya bolshevikov.

²⁶³ RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 85, s. 85.

²⁶⁴ TsAMO, Fon. 209, Op. 1063, D. 646, s. 35.

²⁶⁵ Aga., Fon. 5871, Op. 5689, D. 70, s. 220; aga. D. 74, s.41.

²⁶⁶ Aga., Fon. 209, Op. 1019, D. 42, s. 89-91.

²⁶⁷ RGASPI, Fon. 17, Op. 43, D. 381, s. 31-32.

köyünü yakmıştır. Bu kundaklama, Çeçen köylerinden birkaç kişinin Sovyet ordusu askerlerine karşı düzenlenen bir saldırıya katıldıkları gerekçesiyle gerçekleştirilen bir intikam eylemi olarak nitelendirilmiştir.²⁶⁸

Yetkililerin birbirini kollamaları sayesinde bölgelerdeki sağlıklı ortam uzun bir süre örtbas edilebilmiştir. 1942 yılı Eylül ayında Dağıstan'da NKVD ve bizzat Lavrentiy Beriya tarafında yapılan kontroller sonucunda idari yönetimde önemli eksiklikler ve suiistimaller tespit edilmiştir. Bu esnada birkaç yıl üst üste yaşanan kuraklık yüzünden yerli halklar açlık sınırındadır. Halk, memnuniyetsizliğini açıkça ifade ederek kolhozları göz ardı etmekte, asker alımlarından kaçarak firar etmektedir. Ancak yerli parti ve Sovyet yetkileri bu önemli konuda sorumluluğu üstlenmekten çekinip üst yönetimin direktiflerini beklemiştir.²⁶⁹ L. Beriya, İ.B. Tyulenev ve Azerbaycan KP(b) merkez komitesi birinci sekreteri Bagirov'un düzenledikleri 2309 numaralı rapordan sonra bölge komitesi birinci sekreteri N.İ. Linkun görevinden alınmıştır. Bunun üzerine beklenen görevden alınmalardan çekinenler, kendilerini kurtarmak amacıyla bölgedeki korkunç tabloyu Dağıstan'ın XIV. Bölge Komitesi Genel Kurul toplantısında tüm çıplaklığıyla anlatmışlardır. Konuşmacılardan biri, 1941 yılında Avara halkının yaşadığı açlığı ve ovaya göç sırasında yaşadıkları büyük kayıpları şöyle anlatır: "Her şey gözümüzün önünde yaşandı, ama işin içine GKO girdikten sonra şaşkın bir yüz ifadesi maskesini takıyoruz. Biz değil miydik bu mecburi göçe şahitlik eden... Yoksulluk çeken birçok binlerce kişinin dağlık bölgelerden ovaya inerken aç kalıp ölmelerini seyreden? Hangimiz parti toplantılarında veya Genel Kurul toplantılarımızda açık bir şekilde bunu dile getirdik? Hiç birimiz. Bütün bunları doğal bir iffetten sayıp organize edilmemiş göç olarak adlandırdık."²⁷⁰

Benzer durum diğer Kuzey Kafkasya bölgelerinde de yaşanmıştır. 1942 yılı sonbaharında SSCB İçişleri Halk Komitesi yardımcısı İ. Serov, mevcut durumu Moskova'ya şöyle bildirir: "Yerli yetkililer uzun zamandır dağlı bölgelere ihtiyacı olan ürünlerin (gaz yağı, çakmak, sabun, tuz v.b.) sevkiyatını yaptırmamış, dolayısıyla bu ürünlerin fiyatı görülmemiş oranda yükselmiştir. Bütün bunlar, belirli bir ölçüde, yerli halkı yönetime karşı getirmekte..."²⁷¹ Acara ve Svanetya'da olduğu gibi, burada da seferberlik ve alım işlemlerinin başarısızlığı, bu gibi durumlara bağlı olarak açıklanmaktadır.²⁷²

²⁶⁸ **TsDNİSK**, Fon. 69, Op. 1, D. 4, s. 82 / Tsentr dokumentatsii noveyshey istorii stavropolskogo kraya.

²⁶⁹ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 43, D. 381, s. 6, 15-17, 28-32, 49, 64, 86.

²⁷⁰ **Aga.**, Fon. 17, Op. 43, D. 381, s. 59.

²⁷¹ Bugay N.F., Gonov A.M., **aga.**, s.138-139.

²⁷² **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1091, D. 143, s. 57-58.

Zamanla hükümet sadece baskıcı yöntemlerle durumun düzeltilemeyeceğinin farkına varmıştır. Yine İ. Serov: “Sadece operasyonel-çeka²⁷³ faaliyetlerle; açıklamalı siyasî çalışmalar yapılmadan, halkın gıda ve gereç ihtiyaçları sağlanmadan başarılı olamayız”²⁷⁴ ifadelerini kullanmıştır. 1941 yılının sonuna doğru Kafkas bölgelerindeki durumu iyileştirme ve sosyal gerginliği azaltmaya yönelik bazı önlem alma sistemleri oluşturulmuştur.

Alınan önlemlerden ilki sürekli ajitasyon, Sovyet hükümetinin yürüttüğü politikayla ve savaşın güncel durumuyla ilgili açıklayıcı çalışmalar yapmak olmuştur. Bu çalışmalar, birçok dağlık bölgede enformasyon boşluğunu doldurarak söylentiler ve tahmin yürütmelere engel olmayı amaçlamıştır.²⁷⁵ Kadın ve yaşlılarla yapılacak çalışmalara ayrı bir önem verilmiştir. Patriarkal aile gelenekleri kullanılarak, itibarda olan büyüklerin otoritesi aracılığıyla, onların Sovyet hükümetini bir türlü kabul etmek istemeyen oğul ve kocalarını yola getirmeleri hedeflenmiştir.²⁷⁶

İkincisi; karşı grup üyeleri, kaçaklar, firariler ve isyancı grupların yasallaştırılmasına yönelik uygulamalarda genişletme ve yaygınlık kazandırmayı içermektedir. Yasallaştırma, gönüllü olarak dağdan inen ve silahlarını teslim edenler için sürgünden muaf tutulma gibi uygulamalar getirmiştir. Dağıstan İçişleri Halk Komiseri Medvedev bu konuda Beriya’nın tutumunu şu şekilde özetlemiştir: “*Yoldaş Beriya... demiştir ki, eşkıyalarla her zaman silahla konuşmayacaksınız*”.²⁷⁷

Üçüncüsü, dağlık bölgelerin gıda temini sorunlarının giderilmesine yöneliktir. Bu doğrultuda 1941 yılında Kvemo-Svaneti Svanlarından alınan tarım vergisi düşürülmüş, at alımı ve diğer maddi alımlar iptal edilmiştir.²⁷⁸ Balkar halkına da 1942 yılının Ekim ayında 600 ton mısır tahsis edilmiştir.²⁷⁹

Kafkasya’nın birçok bölgesinde yayılan eşkıyalığın anti-Sovyet ve profaşist ayaklanma hareketine dönüşmesi nedeniyle bu önlemlere ayrı bir önem verilmiştir. Bir analitik belgede politik eşkıyalığın yaygınlaştığı bölgeler olarak Karaçay Özerk Bölgesi, Kuzey Osetya ve Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyetleri’nin adı geçmektedir.²⁸⁰ 1942 Ekim’inde Trans Kafkasya

²⁷³ **Çeka** (Çerezviçaynaya Komissiya): Sovyet devletinin ilk güvenlik kurumu (20 Aralık 1917) olan teşkilattır. Büronun tam adı Bütün Rusya’nın Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu’ydu (Vserossiyskaya çerezviçaynaya komissiya po borbe s kontrrevolyütsiey i sabotajem) ve genellikle Çeka veya Vçeka diye kısaltılmıştı. 1918 yılında ismi biraz değiştirildi ve Bütün Rusya’nın Karşı Devrimle, Vurgunculuk ve Rüşvetle Savaşma Fevkalade Komisyonu olarak değiştirildi.

²⁷⁴ Bugay N.F., Gonov A.M., **aga.**, s.139.

²⁷⁵ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 43, D. 381, s. 6.

²⁷⁶ **Aga.**, Fon. 472, Op. 85; **aga.** D. 472, s. 85.

²⁷⁷ **Aga.**, Fon. 17, Op. 43, D. 381, s. 100.

²⁷⁸ **Aga.**, Fon. 17, Op. 22, D. 532, s. 34.

²⁷⁹ **Aga.**, Fon. 17, Op. 43, D. 475, s. 85.

²⁸⁰ **TsAMO**, Fon. 114, Op. 13199, D. 144, s. 304.

cephesi komutanı Stavka'nın yayınladığı bildirilerde eşkıyalığın en çok yaygınlaştığı bölgeler olarak Çeçen-İnguş ve kuzey-batı Dağıstan belirtilmiştir.²⁸¹

Sovyet hükümeti tarafından tespit edilebilmesi zor olan ayaklanma hareketlerine nazaran seferberlik ve diğer alım kampanyaların aksatılması hemen kendini belli etmiştir. Bu yüzden bazı bölgelerde seferberlik kampanyalarının sabote edilmesinin hemen ardından alım işlemlerinin iptali gelmektedir. Belgelere yansıyan bu durum, 1941 yılında Acara ve Svanlarda,²⁸² 1942 yılının başında Çeçen ve İnguşlarda alım işlemlerinin durdurulmasıyla kendini göstermektedir.

Merkezî yönetim tarafından alım işlemlerinin durdurulması konusu, yorumlanmamakta ve açıklanmamaktadır. Cumhuriyet yönetimleri bile bu konuda resmî açıklama almamıştır. Buna rağmen Dağıstan halkının alım işlemlerinin yeniden başlatılması talebinde bulunan Dağıstan ÖSSC yönetimi üyeleri A. Aliyev ve A. Daniyalov'nın Kızıl Ordu yetkililerine yazdıkları talep dilekçelerinde askere alınmama sebeplerini tahmin ettikleri görülmektedir: *“Verilen bu tür emirlerin (alım iptali kast edilmekte) nedeni, Kızıl Ordu saflarına alınacak olan Dağıstan halklarına karşı siyasi ve ahlakî güvensizlik olabilirdi.”*²⁸³

Alım işlemlerinin durdurulması, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri yetkililerinin çok zor durumlarda kalmasına neden olmuştur. Bölgede askere alım işlemlerin durdurulması konusunda merkezî yönetimle tartışmaya giren Dağıstan yetkililerinin gösterdiği reaksiyon çok nadir bir örnektir. Tersine, kendi bölgelerinde düzeni sağlayamadıkları için Stalin tarafından keskin eleştiri odağı hâline gelmişlerdir.²⁸⁴

Siyasi suçlamaların ibraz edilebilmesi tehdidi, Kuzey Kafkasya yetkililerinin kararsızlığını arttırmıştır. Bunlardan en önemlisi olan SSCB'nin milli bölgelerinde burjuva milliyetçiliğinin yapıldığına yönelik suçlamalardır. Konuyla ilgili olarak Kuzey Osetya bölge komiseri K. Kulov, *“Biz... Beriya'dan korkardık, yeterli irade göstermiyorduk”* diye itiraf edecektir. Bu nedenle, Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Mollaev, Beriya'nın emriyle, yerli halkın sürgün edilme haberi karşısında sadece “gözyaşlarını” akıtmış ve bu konuda hükümetin tüm talimatlarını yerine getirmek için söz vermiştir.²⁸⁵ Birçok cumhuriyetin siyasi liderinin Rus olması nedeniyle (birinci sekreterler: Dağıstan - N. Linkun, Kuzey Osetya ve daha sonra Kabardey - N.M. Mazin,

²⁸¹ Aga., Fon. 209, Op. 1063, D. 196, s. 72.

²⁸² Aga., Fon. 209, Op. 1091, D. 143, s. 57-58.

²⁸³ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 305.

²⁸⁴ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 305.

²⁸⁵ Bugay N.F., **Represirovanniye Narodi: Çeçentsı i İnguşi. Dokumentı, Faktı, Kommentarii**, İzdatelstvo Kap, Moskva 1994, s.48.

Çeçen-İnguş - V.A. İvanov) askere alınmamanın milli bilince verdiği zararı pek hissedememişler ve akabinde beklenen cezanın boyutunu görememişlerdir.

1943 yılı Ocak ayından itibaren Kuzey Kafkasya cumhuriyetleri işgalcilerden kurtulmaya başlayınca askerlik şubeleri hemen toparlanmaya başlamıştır. Böylelikle Nalçık şehrinin kurtuluşunun ikinci gününde tüm Kabardey-Balkar Cumhuriyeti Askeri Komitesi kadrosu oraya gönderilmiştir. Tüm askerî komitelere, düşmandan kurtarılan bölgelerden asker alımı, kayıt alma ve gönderme işlemlerinde ‘gereksiz yerde bekletilmeleri önlemek’ emri verilmiştir. Askerî Komiteler adeta Kızıl Ordu’nun arkasında ilerleyerek kurtarılan bölgelerden hızlı tespit ve uygun kitlenin alımı gibi işlemleri yürütmüşlerdir.²⁸⁶

Ancak, seferberlik işlemlerinin sonuçları yetersiz olmuştur: Askere sadece Slav kökenli olanlar (Rus, Ukraynalı, Beyaz Rus) ile Yahudiler alınmıştır. Bu nedenle 1 Nisan 1943 tarihinde üç cumhuriyetten Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya ve Çeçen-İnguşetya’dan sadece 1.313 kişi yollanmıştır.²⁸⁷ Kafkas halkları için ise net bir direktif verilmiştir: “Askere almamak ve hiçbir yere göndermemek.”²⁸⁸ Kafkas halkları, askerlik şubelerinde kayıt işlemi yapıldıktan sonra *bir sonraki emre kadar* evlerine dağıtılmıştır. 29 Haziran 1943 tarihinde Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi Yönetim Başkanı’nın Kuzey Kafkasya cephesi Genelkurmay Başkanı Barmin’le yaptığı bir telgraf konuşmasında: “Karaçay, Kabardey-Balkar, Çeçen-İnguşetya, Dağıstan ve Kuzey Osetya’da sadece yeniden kayıt işlemlerinin yapılması” bildirilir.²⁸⁹

1943 yılında Kuzey Kafkasya halklarının askere alınmama işlemi başka bir boyut kazanmaya başlamıştır. Devam eden isyancı grup üyelerinin yasallaştırma faaliyeti yanı sıra bu kez sürgüne yollanması planlanan halkların daha detaylı tespitini saptamak ve kaydını oluşturmak üzere çalışılmıştır. Amaç, önce kaçakçı ve isyancıları yasallaştırmak, askere alım işlemlerini durdurmak ve sonra da topluca sürgün etmektir. Buna benzer faaliyetler Çeçen, İnguş ve Kabardey- Balkar ÖSSC yerli milletlerine karşı da uygulanmıştır.²⁹⁰

Alımların iptal edilmesi bazen öngörülemeyen sonuçlar vermiştir. 4 Ağustos 1943 yılında Stavropol Askeri Bölge Komitesi’nden Hristoforov, Kuzey Kafkasya Askeri Karargâh yetkilisine orduda Karaçay Özerk bölgesinden alım işlemlerinin iptal edilme haberi yayıldıkça Karaçayların çeşitli izinler bahanesiyle cepheden geri döndüklerini ve memleketlerine varınca da hiçbir kayıt işlemi yaptırmadıklarını bildirmiştir. NKVD makamları halk arasında

²⁸⁶ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 446, s. 78, 88, 106.

²⁸⁷ Aga., Fon. 51, Op. 952, D. 52, s. 211.

²⁸⁸ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 446, s. 124.

²⁸⁹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 317, s. 87-89.

²⁹⁰ Aga., Fon. 209, Op. 113, D. 332, s. 135.

tedirginlik yaratmamak ve dağdan inen Karaçayların yasallaştırma işlemlerini bozmamak adına buna göz yummuştur.²⁹¹

Diğer yandan Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri'nde askerî görevi yerine getirebilecek bir nüfus kalmamıştır. Örneğin, 15 Haziran 1943 yılında Kabardey-Balkar Cumhuriyeti kayıtlarında 47 yaşına kadar yedek asker olarak 222 kişi varken acemi alımında ise bir kişi bile yoktur. Kuzey Osetya'da 447 kişi; Çeçen-İnguşetya'da 216 kişi kayıtlara geçmiştir. Bu üç cumhuriyetten askerî hizmet için uygun ve uygun olmayanların sayısı toplam 3.928 kişi, fiziksel çalışabilir kişi sayısı ise toplam 419'dur. Kuzey Kafkasyalıların alımı neredeyse kesilmiştir. Savaş sonuna kadar (Balkar, Karaçay, Çeçen ve İnguş -sürgün gününe kadar-) Kuzey Kafkasya halkları askere sadece gönüllü olarak alınmıştır.²⁹²

1942 yılında Kuzey Kafkasya'da isyancı, kaçak ve diğer olumsuz unsurlar ciddi oranda azaltılırken 1943 yılı içerisinde neredeyse tamamen yok edilmiş durumundadır. Aslına bakılırsa askere alınmamanın ana sebebi ortadan kaldırılmıştır. 1942 yılı Ekim ayının sonunda Dağıstan'ın üst düzey siyasi yönetimi Ordu Oluşturma ve Tamamlama Genel Merkezi'yle bağlantıya geçerek askere alınmama emirlerinin kaldırılması talebinde bulunmuştur. Ancak ne bu sefer, ne de diğer seferlerde devlet yönetimi savaş başında almış olduğu Kuzey Kafkasya halklarının askere alınmama kararını değiştirmiştir. Bu karar, savaş sonuna kadar devam etmiştir.²⁹³

Ancak bu emirlerin yürütülmesinde önemli bir özelliğe dikkat etmek gerekmektedir. Koşulsuz direktiflere rağmen emirler, genellikle tam olarak yürütülmemiştir. Bunun birçok sebebi vardır. Bürokratik hiyerarşide etkileşim sorunu ve zayıf iletişim, emirleri yerine getirmekle mükelleflerin ihmali, emirleri belirlenen sürelerde yerine getirmeme, kontrollerin formalite olarak yapılması vs. bu sebepler arasında sayılabilir. Özellikle orduya alım politikasındaki kısıtlayıcı faaliyetlerle ilgili emirler, sıkça gecikmeli olarak veya tamamen göstermelik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Üst yönetimden gelen emirlerin ya çok gecikmeli gelmesi ya da ciddi ihmallere maruz kalması neticesinde askere alınması yasaklanan millet mensupları uzun dönemler ordu saflarında savaşmışlardır. Askerlerin sürekli hareket ve yer değiştirmeleri nedeniyle safları *sosyal olarak yabancı unsurlardan temizleme* çalışmalarını birkaç defa yeniden başlatmak gerekmiştir. Daha 1942 yılında birçok tümende birkaç kişiden onlarca kişiye kadar Türk, Kürt, Polonyalı ve diğer halklar bulunmaktadır. 1944 yılında tarihi

²⁹¹ Aga., Fon. 209, Op. 113, D. 332, s. 137.

²⁹² Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 317, s. 87.

²⁹³ Aga., Fon. 144, Op. 13189, D. 288, s.187- 188, 272.

vatanlarından sürgün edilen Çeçen, İnguş, Karaçay ve diğer halklarla ilgili *derhal ordudan çıkarılma* direktifleri, aylarca yerine getirilmemiştir.²⁹⁴

Orduya alım politikasında iki sıkıntılı durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, cephede asker sıkıntısı yaşanırken siyasi açıdan *güvensiz unsur* sayılan sınıfın alım iptallerinin siyasi yönden *güvenilir* sayılan halklara yüklenilmesine neden olmasıdır. İkincisi ise bu tarz kararların yayılması hâlinde Sovyet ordusunun ve Sovyet devletinin milletler arası (enternasyonalist) imajına zarar verebilmesi ve alım yasağı olan bölgelerdeki yurtsever nüfusu öfkeliendirebilmesidir. 1942 yılının Kasım ayında Dağıstan yetkilileri A. Aliyev ve A. Daniyalov, GUF Başkanı Schadenko'ya bu tür durumları bildirmiştir: “*Dağıstan halkı için bu emir, siyasi açıdan zararlı ve hiç bir şey ile silinemeyen bir lekedir... [Bu durum] aynı zamanda Kızıl Ordu'ya alınmış olanları olumsuz şekilde etkiler, çünkü her biri aileleriyle mektuplaşma aracıyla bağlantılarını devam ettirmekteler...*”²⁹⁵

Mecburî alımın yasaklandığı bölgelerde bu duruma alternatif olarak, *gönüllü alımlar* adı altında alımlara devam edilmiştir. Bu durum otomatik olarak orduya Sovyet karşıtı olanların dâhil edilmesini önlemiş, aynı zamanda gerçekten de cephede Sovyet çıkarlarını savunmak isteyen Kafkasyalıların isteklerini tatmin etme imkânı sağlamıştır. Konuyla ilgili olarak ideoloji fonksiyonu da oldukça önemlidir: gönüllüler hareketinin kapsamı, Kafkas nüfusunun vatansever coşku derecesini göstermektedir. Bu derece Sovyet hükümeti için çok önemlidir. Bu olayın siyasi önemi; gönüllü istatistiğini, gerçek gönüllü alımı sonuçlarından ayrı, bağımsız bir gösterge olarak belirtme zorunluluğu getirmektedir.

Gönüllü seferberlik alım işlemleri, cumhuriyetlerin parti ve komsomol²⁹⁶ kuruluşların aktif katılımıyla yapılmıştır. Cumhuriyetlerde var olan tüm ideolojik parti güçleri ve Askerî Komite çalışanlarının katılımıyla kuvvetli bir propaganda kampanyası yürütülmüştür. Sovyet ordusuna gönüllü olarak katılım, bu faaliyetlerin ana prensibi olarak ilan edilmiştir. Yerel yetkililer olayın siyasi öneminin farkındadır. Dağlı halkların Sovyet düzenine sadakatini bu şekilde ispatlamaları gerekli görülmüştür. Tümen Yarbayı M.S. Ehohin günlüğünde; 115. Kabardey-Balkar süvari tümeninin büyük bir coşkuyla oluşturulduğunu, alaylardan biri orduya dâhil edilirken Baksan yöresinde askere gidenler için bir halk bayramı düzenlendiğini

²⁹⁴ Aga., Fon. 1495, Op. 1, D. 8, s. 38.

²⁹⁵ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 305, 307.

²⁹⁶ Komsomol – Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik kolu. Erkek üyelerine “Komsomolets”, kadın üyelerine “Komsomolka” denir. Vsesoyuzniy Leninskiy Kommunisticheskiy Soyuz Molodeji. Kısaltması VLKSM.

ve asker adaylarının büyük bir gururla milli kıyafetlerini giyerek, hançer ve kılıçlarını alarak Nazilerle savaşmak için hazırda bulunduklarını yazmıştır.²⁹⁷

Ajitasyon faaliyetlerinde Sovyet hükümeti değişik yollara başvurmuştur. Bunlardan biri, otoritesi yüksek olan yerli halk büyüklerini kendi tarafına çekerek kullanmaktır. Burada komünist ideolojisinden ciddi sapmalara dahi müsaade edilmiştir. Bu faaliyetler, Müslüman topluluklarla yapılan yoğun işbirliği ve İslami değerlerin kullanılması açısından önemlidir. Ajitasyon süreci ve içeriği oldukça çeşitlidir. Ajitasyonlar doğrudan ibadet sırasında bile yapılmıştır. Örneğin bir imam, partizan biriminin başına geçmiş ve Kur'an hükümleri gereği vatani savunmak her İnguş'un görevidir demiştir. Başka bir yaşlı adam ise mitingde şunları söylemiştir: "Cepheye giden her kimse cennete gider, korkak olarak ölen de cehenneme gider."²⁹⁸ Askerliği reddedenlerin soy ayıbına uğrayacağına dair tehditler de ajitasyon sürecinde yaygın olarak kullanılmıştır: "Askere gitmeyenler ve sadece onlar değil, onların tüm ailelerinin Bazorkino köyümüzde yeri olamaz", "Kızıl Ordu safhalarına gönüllü olarak gitmeyen gençlik ölsün."²⁹⁹

Ancak tüm çabalara rağmen gönüllü hareketinin yoğunluğu, bölgelere göre farklılık göstermiş ve istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu sebeple alımlar uygulamada, zorunlu hâle dönüştürülmüştür. Aslında GUF'un cumhuriyetlere gönderdiği mecburî gönüllü sayı listesi alımlara başından beri bir nevi zorunlu hâl özelliği vermiştir. Konuyla ilgili olarak Albay Bronzov: "Gönüllü seferberlik hemen sıradan bir alıma dönüşmüştür" ifadelerini kullanmıştır. Bunun yanı sıra alımlar esnasındaki kaba yönetim ve zorbaca yöntemler (rehine alma, *gönüllülere* silahlı eskortla eşlik etme gibi), "gönüllülük prensiplerinin kabaca ihmali"³⁰⁰, asker adayına ve ailesine karşı dikkatsiz tutumlar (örneğin bir ailenin tek erkek bireyi askere alınabilirken komşu ailelerde birkaç erkek olmasına rağmen hiçbirinin askere alınmadığı olmuştur) bu halkların hükümetten daha da uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Cumhuriyetlere göre gönüllü alım durumları değişkendir. Örneğin, 1943 yılı Mart ayının ortasında Çeçen-İnguşetya'dan 4.208 kişi kayıt altına alınırken (112. yedek tüfek alayına ve 30. süvari tümenine toplam 1.850 kişi gönderilmiştir³⁰¹) Dağıstan'dan aynı dönemde 8.255 kişi gönüllü olarak yazılmıştır. Dağıstan'daki gönüllülerin çoğunu genç nüfus oluşturmuştur. Bunlardan 3.200 kişi Rusça bilmektedir ve Dağıstan'ın "birçok bölgesinden

²⁹⁷ TsAMO, Fon. 3624, Op. 1, D. 1, s. 7-11.

²⁹⁸ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 326, s. 48.

²⁹⁹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 326, s. 48.

³⁰⁰ RGASPI, Fon. 17, Op. 43, D. 395, s. 101-102, 258.

³⁰¹ TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 326, s. 51.

neredeysse tüm erkek nüfus gönüllü dilekçelerini vermiştir.”³⁰² Bu kampanyaların sonuçları, Moskova’da siyasi açıdan değerlendirilerek Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarının gelecekteki kaderine yönelik kararların temelini oluşturmuştur. 1943 yılı Şubat-Mart aylarında gönüllü alım kampanyasından sonra Kuzey Kafkasya’da alımlar cumhuriyet çapında değil sadece şahsi inisiyatifler çapında gerçekleştirilmiştir.

1.5.2. Güney Kafkasya’da Seferberliğin Durdurulması

Çok milliyetli bir yapıya sahip olan Sovyetler Birliği için milli politika her zaman hayati bir öneme sahip olmuştur. 1941-1945 yılları arası Sovyet yönetimi tarafından uygulanan milli politika neticesinde, SSCB’de zorlu bir sosyal ve siyasi durum oluşmuştur. Büyük bir başarıyla sonuçlanan Kafkasya savunmasının ardından (25 Temmuz 1942 - 9 Ekim 1943), 9 Ekim 1943 yılında GUF başkanı General Shadenko tarafından M/1/1493 numaralı direktif yayınlanmıştır. Bu belge, birçok Sovyet halkının cephedeki kaderini belirleme noktasında keskin bir dönemeci belirleyeceği için detaylı bir analiz gerektirmektedir. Direktifin içeriği şöyledir: Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Dağıstan, Kuzey Osetya, Çeçen-İnguş, Kabardey-Balkar, Adıgey, Karaçay ve Çerkes Özerk bölgelerinden yerli halk asker adayları bir sonraki emre kadar askere alınmayacaktır.³⁰³ Bu direktifte ismi geçen halklar, savaşın kırım noktası diyebileceğimiz Kafkasya savunmasında devasa katkısı olan bölge halkları ve Orta Asya Türk Müslüman halklarıdır. Belge ile ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, yayınlandığı dönemdir. Bu dönem, beş milyon asker ve diğer tüm ülkelerin sahip olduğundan fazla tank ve top ile tarihin en kuvvetli kara ordusu olarak savaşı bitirecek olan Kızıl Ordu’nun güçlendiği dönemdir. Direktiften 4 ay sonra 1943 Şubat’ında Kızıl Ordu, önemli sayıda Alman birliğini Stalingrad Muharebesi sırasında kuşatarak yok edecek ve tüm savaşın seyrini tamamen değiştirecektir. 1943 yazında da Kursk Savaşı’nın ardından Kızıl Ordu stratejik üstünlüğü eline geçirecektir.

Direktif, 1943 yılı sonbahar alım kampanyası öncesi yayınlanarak tüm alım politikanın içeriğini belirtmektedir. Daha sonra, 13 Ekim 1943’te GKO’nun 4322 ve GUF’un M/1/1498 numaralı özel kararnamelerle, direktifin hükümleri daha da genişletilmiştir. Kararnameler cephelere, açıklamalı olarak ulaştırılmıştır. Böylelikle Trans Kafkasya cephe karargâhındaki birim ve oluşumların Rus, Ukrayna, Beyaz Rus ve Kafkasyalı olmayan diğer milliyetlerle

³⁰² Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 486, s. 203.

³⁰³ TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 332, s. 142.

tamamlanması gerektiği bildirilmiştir.³⁰⁴ Aynı esnada Trans Kafkasya cephesindeki birimlerin büyük çoğunluğu oluşturan Kafkasya kökenli askerler ordudan çıkarılmamaktadır.³⁰⁵

Alınan kararlar; birçok Kuzey Kafkasya halkı için 1942 yılında uygulamaya konulan kısıtlayıcı normların sadece bir tekrarı olmuşken Güney Kafkasya Cumhuriyetleri ve Orta Asya gibi milyonlarca yerli halkın olduğu bölgelerde ilk defa uygulanmıştır.

Trans Kafkasya ve Kuzey Kafkasya cephe karargâhlarına ve ayrıca cumhuriyetlerin Askerî Komitelerine yollanan açıklamalı bildirilerin sayısına bakılırsa yeni alım politikası, bölgelerde şaşkınlığa ve karışıklığa neden olmuştur. Yeni uygulamanın detaylar düşünülmmeden, aceleyle düzenlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Sovyet ordusunda görev yapmaya devam edenler çıkarılacak mı, askerî mahkemelerin kararıyla cepheye gönderilen kişiler saflara alınacak mı ve bunun gibi birçok detayı içermemektedir. Bu yüzden bir süre daha Askerî Komiteler milliyet ayırımı yapmadan alım çalışmalarını sürdürmüşlerdir.³⁰⁶

1943 yılının sonundaki bu denli büyük ölçekli bir eylemin sebeplerini Sovyet ve Rus tarihçiliğinde açıklamaya çalışan olmamıştır. Oysa savaş sırasındaki araştırmacıların istatistikî çalışmaları 1943 yılının Ekim ayı itibarıyla birden kesilmiştir. Bu durum, Güney Kafkasya'daki askere alımı durdurma uygulamalarının araştırmacılar tarafından bilinmekte olduğunu göstermektedir.³⁰⁷

Askere alım işlemlerinin durdurulması; Kuzey Kafkasya halklarının ya da SSCB ile savaşan halklarla akrabalık bağları olanların çevresinde oluşabilecek anti-Sovyet tutumlara karşı önleyici bir faaliyet olarak görülmüştür. Oysaki Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki tutumlar, hiçbir zaman Kuzey Kafkasya, Kırım ya da Sovyet Birliği'nin kuzey bölgelerinde görülen isyan boyutlarına ulaşmamıştır.

Aleksandr Pavlovich Artemyev'in Kızıl Ordu saflarındaki Sovyetler Birliği halklarının oranları üzerine yapmış olduğu titiz çalışmanın sonuçları konuya farklı bakış açıları getirmektedir. Yazar, 1943 yılı içerisinde orduda bulunan farklı milliyetlerin dinamiğini 1939 yılının nüfus sayımı sonuçlarıyla karşılaştırmış ve sonuçları istatistikî olarak ortaya koymuştur. Bu çalışmaya göre Orta Asya ve Güney Kafkasya kökenli halkların ordudaki oranı, savaş öncesi SSCB halklarının oranından daha yüksektir. Örneğin 1943 yılının Nisan ayında bu oran Gürcüler için % 1,48 iken savaş öncesi toplam nüfus için % 1,33; Ermeniler için % 1,77 iken savaş öncesi toplam nüfus için % 1,27; Azerbaycanlılar için % 1,40 (1 Temmuz 1943 yılı için 1,57) iken savaş öncesi toplam nüfus için % 1,34; Özbekler için %

³⁰⁴ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D. 29, s. 190-191.

³⁰⁵ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1063, D. 473, s. 42.

³⁰⁶ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 332, s. 160.

³⁰⁷ Bkz. meselâ: Babalashvili İ.P., **age.**, s. 199.

2,62 (1 Temmuz 1943 yılı için 4,44) iken savaş öncesi toplam nüfus için % 2.86; Kazaklar için % 2,22 (1 Temmuz 1943 yılı için 2.77) iken savaş öncesi toplam nüfus için % 1.83 olarak tespit edilmiştir.³⁰⁸ A. P. Artemyev bu rakamları yorumsuz bırakmıştır. Ancak bu rakamlar, Güney Kafkasya ve Orta Asya halklarına düşen ciddi demografik yükü göstermek açısından oldukça önemlidir. Bu çalışma aslında, bu halkların kayıp oranlarının orantısız bir biçimde yüksek olduğunu gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla bu Orta Asya ve Güney Kafkasya kökenli halkların, askerî kayıplarının da orantısız bir biçimde yüksek olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca piyade tümenlerinin eksik asker sayısının da çoğunlukla bu halklardan ikmal edildiğini ortaya çıkarmaktadır. Yüksek kayıp oranları Kafkas ve Orta Asya halkları dışında, sadece Rus ve Ukraynalı uyruklularda görülmektedir.³⁰⁹

Güney Kafkasya’da yaşanan önemli insan gücü sıkıntısına daha önce değinilmiştir. 1943 yılının sonunda Güney Kafkasya cephesinden Sovyet Ordusu’na 1922-1925 doğumlu 1.290.000, aynı zamanda Gürcistan’dan 538.025, Azerbaycan’dan 424.772, Ermenistan’dan 205.861 kişi alım işlemleri için çağırılmıştır.³¹⁰ Savaşın üçüncü yılında Güney Kafkasya’da insan kaynağı tükenme sınırındadır. Aynı zamanda Güney Kafkasya ekonomisi de zor durumdadır, ziraî işlerde çalışacak insan kalmamıştır. Örneğin Kızıl Ordu saflarında savaşmak için yaklaşık 40.000 asker gönderen Ahıska’da ziraî işlerde çalışacak erkek kalmamıştır.³¹¹ 1 Aralık 1943 yılında 50 yaşını aşmamış ve askerî zorunluluğu olanlar ile 1926 doğumlu olanların sayısı ancak 255.000 kişidir.³¹²

Cephe kayıplarının yanı sıra Güney Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetlerinde genel yaşam standartlarının, doğum ve sağlık hizmetlerinin düşüşü nedeniyle kayıp oranı oldukça yükselmiştir.³¹³ Ayrıca Özbekistan ve Türkmenistan gibi pamuk yetiştiriciliğinin yaygın olduğu bölgeler, pamuğun sevk maddesi olan ve patlayıcı, barut gibi önemli askerî malzemelerin temel bileşenlerinden biri olan nitroselülozun sağlanması açısından nüfusun üretime devam etmesi gereken bölgelerdendir ve bu durum da alımları etkileyen önemli unsurlardan biri olmuştur. Böylelikle, Güney Kafkasya ve Orta Asya halklarının orduya alımının durdurulması biraz da demografik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu uygulamayla, bölgede yaşayan halkların çekirdek nüfusunun korunması amaçlanmıştır.

³⁰⁸ Artemyev A.P., **Bratskiy Boevoy Soyuz Narodov SSSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, İzdatelstvo Misl, Moskva, 1979, s. 58.

³⁰⁹ Artemyev A.P., **age.**, s.200.

³¹⁰ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D. 501, s. 365-367.

³¹¹ Gurbanov Şamil, “Mesheti Türkleri”, **Diderginler**, Bakı, 1990, s. 198 (Trud gazetesi, 8 Eylül 1988’den)

³¹² **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D. 501, s. 365-367.

³¹³ SSCB’de savaş yıllarında demografik durumu hakkında detaylı bilgi için bkz.: İsupov V.A., **Demograficheskiye Katastrofi i Krizisi v Rossii v Pervoy Polovine XX Veka**, izd. Sibirskiy Hronograf, Novosibirsk, 2000. s.140-215.

Pek çok açıdan değerlendirilebilecek olan asker alım işlemlerinin durdurulması direktiflerinin en önemli yorumu, 1943 yılında Sovyet-Alman cephesindeki radikal değişikliklerin incelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu radikal değişiklikler olmadan bu denli önemli kararların alınabilmesi mevcut savaş ortamında pek mümkün değildir. Kursk muharebesinden sonra (5 Temmuz - 23 Ağustos 1943) Kızıl Ordu devasa bir güçle karşı saldırıya geçmiştir ve neticede Sovyetler Birliği'nin geniş bir bölgesi kurtarılmıştır. 1942-1943 yılı kış saldırısından sonra kurtarılan Kuzey Kafkasya ve Aşağı Don bölgelerine, Doğu Ukrayna ve Rusya'nın orta bölgeleri de eklenmiştir. NKO'nun 089 numaralı 1942 yılı Kızıl Ordu'ya alım emri gereğince alımlar, ordunun ilerleme hızına eşdeğer şekilde hızlıca artmıştır. A.P. Artemyev'in belirttiği gibi 1 Temmuz 1944 tarihinde, tüm Ukrayna'nın kurtarıldığı sırada Kızıl Ordu'da Ukraynalıların oranı, 1943 yılıyla kıyaslanınca, üç kat (% 11,6'dan % 33,9'a) artmıştır. Aynı zamanda diğer uyrukluların sayısı azalmıştır: 1943 yılının Temmuz'unda Rusların oranı % 63.84, Gürcülerin oranı % 1.17, Azerbaycan Türklerinin oranı % 1.57, Ermenilerin oranı % 1.40, Özbeklerin oranı % 4.44 iken; 1944 yılının Temmuz'unda Rusların oranı % 51.78, Gürcülerin oranı % 0.50, Azerbaycan Türklerinin oranı % 0.81, Ermenilerin oranı % 0.81, Özbeklerin oranı % 1.25'e kadar düşmüştür.³¹⁴

Güney Kafkasya ve Orta Asya'dan asker alım ve seferberlik işlemlerinin durdurulmasının başka bir sebebi ise genç nüfusun (35 yaşına kadar) tamamıyla tükenmesi nedeniyle geriye kalan ve askere alınabilecek durumda olanların orta yaş ve üstü olması ile ilgilidir. Çünkü bu nüfus, fizikî yönden daha zayıf olmakla beraber eğitim seviyesi açısından bakıldığında da genç nüfusa göre daha geridedir. Ayrıca orta yaş ve üstü nüfusun askeri eğitimi yoktur ve Rusça bilmemektedir. Bu sebepler, planlanan kısa süreli askerî eğitim hazırlıklarını zorlaştırmaktadır. Konu ile ilgili olarak komutanlardan birinin tipik şikâyeti şu şekildedir: "Askerî birimlerde eksik kadroları tamamlamak adına GUF Güney Kafkasya Cephesi gerekli ikmali sağlayamıyor. Bunun yerine eğitim almamış, yaşlı ve Rusça bilmeyen yerli halkı sunuyor."³¹⁵

Aynı zamanda savaş sonuna doğru Kızıl Ordu'daki askerlerin profesyonellik ölçütleri arttırılmaktadır. 1943 yılının ortasından itibaren altı aydan daha az süreyle askerî eğitim almış olan asker adayların orduya sevkıyatları yasaklanmıştır. 1944 yılından itibaren sadece askerlik hizmeti için uygun olanlar orduya alınmaya başlamıştır. Savaş tecrübesi neticesinde eğitim programları da ağırlaştırılmıştır. Yeni düzenlemeler ve kılavuzlar uygulamaya koyulmuştur. Eğitim gerektiren çok sayıda yeni teknik donanım ve silah türleri ortaya çıkmıştır.

³¹⁴ İsupov V.A., *age.*, s.140-215.

³¹⁵ TsAMO, Fon. 209, Op. 1063, D. 689, s. 127.

1944 - 1945 yılları Güney Kafkasya'da seferberlik-alım işlemleri bu gereksinimler doğrultusunda gelişmiştir. Daha 1942 yılı alım işlemleri sırasında, alıma en az uygun olan Güney Kafkasya kökenli asker adayları uzun süreli askerlik eğitimi almak üzere batı bölgelere yollanmıştır.³¹⁶ 1943 yılının Ekim ayından savaş sonrasına kadar askerlikle görevli olan Güney Kafkasya halklarından seferberlik alımı yapılmamıştır. Askere alınma yaşı gelenler ise bir yıl sonraya bırakılmıştır. Böyle bir alım bir defa yapılmıştır. 31 Ekim 1944 tarihli GKO 6784ss numaralı kararına istinaden SSCB genelinde 1927 yılı doğumlu asker adaylarının alımı sırasında Güney Kafkasya halkları alımdan muaf tutulmuştur. Aynı anda, 1943 yılının Ekim ayında alınmayan 1926 doğumlu Güney Kafkasyalıların GKO 6786ss numaralı kararıyla alım işlemleri yapılmış³¹⁷ ve 1927 yılı doğumlu fiziksel olarak güçlü ve en çok uygun olanlar gönüllü olarak alınmıştır.³¹⁸ 1926 yılı doğumlu olanlar için bir yıllık erteleme süresi, askerlik öncesi eğitimin tam yapılması ve Rusçanın öğretilmesi amaçlarını taşımaktadır. Alımlarla ilgili hiçbir özel siyasi şart belirtilmemiştir. Bir sonraki yıl, 1945 yılının sonbaharında, 1927 doğumlu Güney Kafkasyalılar (Orta Asyalı gibi) askere alınmamışlardır. 1928 doğumlular ise alım komitelerinin listelerinde ve kontrolünde bile değildirler. Güney Kafkasyalıların sağlıklı bir şekilde askere alım işlemleri birkaç yıl sonra yeniden başlatılmıştır³¹⁹.

Daha önce de belirtildiği üzere, 1936 yılı Yeni Sovyetler Anayasası gereğince ilan edilen *ırk ve milliyete bağlı olmadan tüm vatandaşların eşitliği ve zorunlu askerlik hizmeti* kararnameyi ihmal edilerek Güney Kafkasya yerli halklarından olan Ahıska Türklerinin, Sovyet olmayan unsur, etnik köken ve din bakımından düşman Türklere olan akrabalıkları sebebiyle askere ve orduya alımları yasaklanmıştır. Savaş yıllarına kadar³²⁰ askere alınmayan Ahıska Türkleri, savaş başlayınca askere alınmaya başlanmıştır. Toplam 40 bin civarında Ahıska Türkü, Almanlarla savaşmak üzere cepheye gönderilmiştir. Sovyetler Birliği uğruna savaşan Ahıska Türklerinin 25 bin kadarı savaşta hayatını kaybetmiştir.³²¹ 1944 yılı Ekim ayında askere alınan 1926 ve 1927 doğumlu Ahıska Türklerinin aileleri ise; alımdan tam bir ay sonra, 15 Kasım 1944 yılının bir kış gecesinde, 208 Müslüman-Türk köy ve kasaba

³¹⁶ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 233.

³¹⁷ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 600, s. 10, 33.

³¹⁸ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 600, s. 116.

³¹⁹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 731, s. 13, 57.

³²⁰ İlk Fin-Rus Savaşı (1939-1940) öncesi alınmaya başlanmıştır. Bunlar anı ve hatıra defterlerinde yer almıştır. Örneğin 1876 yılı Ahıska doğumlu Rıdvan Hasret'in sözlerinden Hatıra Defteri oluşturan oğlu Paşali Asratov tarafından nakledilmiştir. Bkz. Belgeler Ek 9.

³²¹ Gurbanov Şamil, **agm.**, s. 198.

boşaltılarak ve zorla ocağından sökülerek, tamamı (137.921 kişi³²²) yük ve hayvan vagonlarında Güney Kafkasya bölgesinden Sibirya, Kazakistan ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir.³²³

Yapılan analizler, Güney Kafkasya yerli halklarının seferberlik işlemlerinde durdurma kararı alınmasının temelinde siyasi sebeplerden ziyade demografik sebepler ve askerî çıkarlar olduğunu ortaya koymaktadır. Savaş boyunca Güney Kafkasya halklarının seferberlik dosyaları, siyasi nedenlerden alınmayan halklardan ayrı tutulmuştur. Bundan dolayı seferberlik dosyaları oldukça büyüktür ve tam listeler savaş boyunca oluşturulmamıştır. Trans Kafkasya Cephesi UF'un³²⁴ istatistikî verilerinde aynı şeyi farklı şekilde tekrar ederek totolojik yöntem kullanılmıştır. Güney Kafkasya halkları bu belgelerde *geçici olarak alınmayan* milletler şeklinde geçer, oysa diğer halklar *milliyeti nedeniyle* orduya alımı yapılmayanlar olarak belirtilmiş ya da *alımı özel kararlar yasaklanan millet mensupları* olarak yazılmışlardır.³²⁵ Burada *Sovyet olmayan* milletler ifadesi özellikle belirtilmemiş, *siyasi ve ahlaki* nedenlerden dolayı alınmayanlar kategorisine dâhil edilmişlerdir.

Anlamsal olarak *alımdan muaf edilen, geçici olarak alınmayan ve büsbütün alınmayan* terimlerini birbirinden ayırt etmek zordur. Aynı zamanda bu sınıflandırma; halkların devlet tarafından siyasi güvenilirlik açısından sert bir hiyerarşiye tabi tutulduğu anlamına gelmekte ve farklı milletlerin farklı siyasi konumunda olduğunun altını çizmektedir. Bu sınıflandırmaların amacı, Güney Kafkasya'nın büyük halkları ile savaşın ilk yıllarında Sovyet rejimine karşı siyasi güvensizlikleri tartışmasız olan yasaklananlar arasına bir bariyer koymaktır. Belki Güney Kafkasyalıların geçici statüleri bununla açıklanabilmektedir.

Sonraki yıllarda Kafkasyalıların orduya alımları tamamıyla kesilmese de, azalmıştır. 38. Yedek Piyade Tugayı'nın (Trans Kafkasya Cephesi'ndeki iki yedek tugaydan biri) değişken milliyet istatistikî analizi, 1944 yılının Ocak ve Mayıs ayları arasında orduya gönderilen 13 bin asker ve alt komutandan yaklaşık % 30'unun Güney Kafkasya halklarından, % 50 civarınınsa Rus ve Ukraynalılardan oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca askerlerin % 80'i Kızıl Ordu askerleridir, yani Güney Kafkasya'dan yeni alımla alınanlar değil cepheye tedavi sonrası veya birim yapılandırmaları vs. sırasında yeniden gönderilenlerdir.³²⁶

³²² Zeyrek Y., **Ahıska Araştırmaları**, Kozan Ofset, Ankara 2006, s.27; ayrıca Bkz. Sheehy A., Nayhaylo B., **The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians**, Minority Rights Group, Report No.6, Munich, 1973.

³²³ Zeyrek Y., **age.**, s.25.

³²⁴ Управление формироваиыи и укмплектываиыи воыск (Ordu oluşturma ve tamamlama merkezi).

³²⁵ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D. 29, s. 190-191.

³²⁶ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D. 526, s. 33.

Devletin sınırlamalı alım politikası, SSCB halklarının zafere olan katkılarında orantısızlığına neden olmuştur. Bu durum, Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nde insanî kayıplar³²⁷ üzerine genelleştirilmiş bir çalışmanın yazarlarından biri olan M.V. Filimoshin'in³²⁸ sunduğu; SSCB'de farklı halkların dönüşü olmayan toplam insanî kayıplarını (öldürülen, yaralardan ölen, kayıp ve esir düşen) rakamlarla yansıtan çalışmada ortaya konmuştur. Gerçi yazar, A. P. Artemyev gibi, alınan sonuçları SSCB'nin milli bölgelerinde uygulanan alım özelliklerine bağlamamaktadır. Yazarın belirttiği rakamlar, 1939 yılı nüfus sayımı rakamlarıyla kıyaslandığında, Tablo 1.1'de sunulan durum ortaya çıkmaktadır.

³²⁷ Krivosheev G.F., Andronikov V.M., Burikov P.D., **Grif Sekretnosti Snyat: Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah, Boevih Deystviyah i Voennoh Konfliktah**. Statisticheskoe İssledovaniye. Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1993.

³²⁸ Filimoshin M.V., "Nashi Pavshiye Kak Chasoviye... Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah i Voennih Konfliktah", **Voенно-İstorіçeskiy Jurnal**, № 2, Moskva, 2000. s.16-25.

Tablo 1.1 II. Dünya Savaşı'nda Kızıl Ordu'nun Milliyet Durumuna Göre Dönüşü Olmayan İnsanî Kayıpları

Milliyet	1939 Yılı SSCB Genel Nüfus Sayımı (Bkz. Ek 1)	Kayıplar	1939 Yılı SSCB Genel Nüfus Sayımı Üzerinden %	Genel Kayıp Üzerinden %
Rus	99.591.520	5.756.000	58,39	66,40
Ukraynalı	28.111.007	1.377.400	16,48	15,89
Beyaz Rus	5.275.393	252.900	3,09	2,92
Gürcü	2.249.636	79.500	1,32	0,92
Azerbaycan Türkleri	2.275.678	58.400	1,33	0,673
Ermeni	2.152.860	83.700	1,26	0,97
Çeçen/İnguş	500.088	2.300	2,70	0,03
Kabardey/ Balkar	206.870	3.400	0,13	0,039
Oset	354.818	10.700	0,21	0,12
Dağıstan Halkları	857.499	11.100	0,50	0,128
Tatar	4.313.488	187.700	2,53	2,17
Yahudi	3.028.538	142.500	1,78	1,64
Kırgız	884.615	26.600	0,51	0,31
Tacik	1.229.170	22.900	0,72	0,26
Türkmen	812.404	21.300	0,48	0,25
Kazak	3.100.949	125.500	1,82	1,45
Özbek	4.845.140	117.900	2,84	1,36
Mordvin	1.456.330	63.300	0,85	0,730
Çuvaş	1.369.574	63.300	0,80	0,73
Moldova	260.418	53.400	0,15	0,621
Başkir	843.648	31.700	0,49	0,37
Udmurt	606.326	23.200	0,36	0,27
Eston	143.589	21.200	0,09	0,245
Çirmiş	481.587	20.900	0,28	0,24
Buryat	224.719	13.000	0,13	0,150

Komi	422.317	11.600	0,25	0,134
Letonyalı	128.345	11.600	0,07	0,134
Litvanyalı	32.624	11.600	0,02	0,134
Polonyalı	630.097	10.100	0,37	0,117
Karelyalı	252.716	9.500	0,15	0,110
Kalmık	134.402	4.000	0,08	0,046
Diğer Halklar	3.780.733	40.200	2,217	0,459
Toplam	170.557.098	8.668.400	%100.0	%100.0

Kaynak: Bkz.: Polyakova Yu.A. (pod. red.), **Vsesoyuznaya perepis naseleniya 1939 goda: Osnovniye itogi.** [Tüm Sovyet nüfus sayımı 1939; Bkz. Ek 1], izd. Nauka, Moskva, 1992; Derlenmiştir Filimoshin M.V., “Nashi Pavshiye Kak Chasoviye... Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah i Voennih Konfliktah”, **Voенно-İstorіçeskiy Jurnal**, № 2, Moskva, 2000, s.16-25

Tabloya bakıldığında, SSCB’de 1939 yılı genel sayım üzerinden tüm milletlerin toplam kayıpları % 5,08 (8.668,400 % 170.557,093 X 100) oranındadır. Rus nüfusu çıkarıldığında diğer tüm SSCB halklarının kayıpları % 4,103 (2.912.400 % 70.965,578 X 100) oranındadır. Tablodan kayıpların orantısızlığı açık bir şekilde görülmektedir. Bir yandan Kızıl Ordu’ya alım politikası sayesinde Kafkasya halkların demografik yapısı bir nevi korunmuş iken, diğer yandan ise daha sonra bazı halkların sürgün edilişi bu yapıyı ciddi bir şekilde bozacaktır.

Bununla birlikte, Kafkas halkların zafere ve faşizmi yenmeye büyük bir katkısı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Genel toplamda Kafkasya bölgesinden, savaşan Kızıl Ordu’ya 2 milyon asker verilmiştir (bkz. Tablo 1.2).

Tablo 1.2. Savaş Yılları Boyunca Kafkasya Milli Bölgelerinden Seferberlik ve Alım Sonuçları

Bölge	50 Yaşına Girmemiş Çavuş ve Er	Subay	Doğum Tarihlerine Göre Alımlar:					Toplam
			1922-1923	1924	1925	1926	1927	
Gürcü SSR								
1.01.1943	355.487	19.084	33.217	20.590		1.510		428.378
1.01.1944	380.045	20.400	34.927	24.018	25.076	1.656		485.979
1.07.1945	395.858	21.280	34.937	24.018	25.076	14.148	6.356	521.673
Kuzey Osetya ASSR								
1.01.1943	-	-	-	-	-			
1.01.1944	53.347	2.507	2.289	3.590	2.935	299		65.263
1.07.1945	56.920	2.692	2.289	3.590	2.935	894	1.313	70.633
Azerbaycan SSR								
1.01.1943	313.461	13.152	58.074	25.992	2.011			412.690
1.01.1944	359.558	14.310	58.300	26.696	19.448	17.346		479.872
1.01.1944	373.268	14.792	58.300	26.696	19.448	18.375	2.958	513.837
1.07.1945								
Ermeni SSR								
1.01.1943	139.771	6.133	20.125	12.216	789			179.034
1.01.1944	156.204	6.593	20.461	13.183	12.411	364		209.206
1.07.1945	160.585	6.661	20.461	13.215	12.473	9.106	1.122	223.697
Dağıstan ASSR								
1.01.1943	87.443	1.363	10.631	1.875	695			100.357
1.01.1943	96.034	1.523	10.674	3.871	2.301	747		115.107
1.01.1944	101.272	1.630	10.674	3.925	2.385	1.463	809	122.168
1.07.1945								
Grozny Bölgesi								
1.01.1943	-	-	-	-	-			-
1.01.1943	40.833	3.590	2.304	2.908	2.334	550		52.519
1.01.1944	45.482	3.747	2.304	2.908	2.334	1.448	2.112	60.335
1.07.1945								

Stavropol Bölgesi ³²⁹	-	-	-	-	-			
1.01.1943	283.475	7.747	40.706	20.585	23.541	7.229		383,283
1.01.1944	304.744	8.187	40.706	20.585	23.541	18.462	13.570	429.795
1.07.1945								
Kabardey ASSR	-	-	-	-	-			-
1.01.1943	41.954	1.563	3.304	1.584	1.139	697		50.241
1.01.1944	44.396	1.637	3.304	1.584	1.139	1.124	1.238	54.422
1.01.1945								
Toplam	1.482.525	60.626	172.975	96.521	89.331	65.020	29.478	1.996.550

Kaynak: TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 731, s. 357-359; aga., Fon. 144, Op. 13189, D. 291, s. 305. Bölge isimleri 9 Mayıs 1945 yılına göre verilmiştir.

Bununla birlikte savaş yıllarında Sovyet ordusuna alımı durdurma veya yasaklama işlemi sonunda, istisnasız tüm yerli Kafkas halklarına uygulanmıştır. Ülke çapında askere alınmayan milliyet sayısı 43'e ulaşmıştır,³³⁰ bu da Çar Rusya'sıyla (45 millet)³³¹ aynı değere sahip olunmuş demektir. Alım durdurma işlemleri arasında benzerlikler olsa da aynı nitelikte değildir. Bazen uyarı niteliğinde, bazen de Güney ve Kuzey Kafkasya'daki bazı halklara uygulandığı şekliyle cezalandırıcı zincirin halkası niteliğinde olabilmıştır. Devletin alım politikasının içeriği, anlamsal olarak iki zıt faktörden oluşmaktadır. Bir tarafta ağır kayıplara uğrayan ordunun sürekli yenilenen insan gücüne olan ihtiyacı, diğer tarafta ise devletin alım politikası aracılığıyla milli politikayı düzeltme isteği vardır. Sonunda siyasi mülahazalar öncelik kazanmıştır.

Savaş yıllarında alım politikası hiçbir zaman açıklanmamıştır, çünkü alım sınırlayıcı hususlar kaçınılmaksızın SSCB halklarının eşitsizliğini teşkil etmektedir. Sınırlamalar aslında bir tür cezalandırıcı eylemlerdir ve arkasından çoğu kez şu ya da bu halkların tarihî vatanlarından sürgün edilmesi ile son bulmuştur. Basın yayın mensupları bu bilgileri halktan gizlemek, örtbas etmek ve milli bölgelerde refahın hâkim olduğuna dair bir yanılsama yaratmak için büyük bir çaba sarf etmişlerdir.

³²⁹ Stavropol Bölgesi: Çerkes ve eski Karaçay AO dâhil.

³³⁰ TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D.731, s.57.

³³¹ Kirsanov N.A., age., s.29.

İKİNCİ BÖLÜM

KIZIL ORDU'DA KAFKAS HALKLARI ve MİLLİ BİRLİKLER

2.1. Kızıl Ordu'nun Askerî Birlikleri İçerisinde Kafkasyalılar (1941-1942)

22 Haziran 1941 tarihinde Güney Kafkasya Askerî Bölgesinde dört kolordu komutasında 15 tümen bulunuyordu. Söz konusu dört kolordunun yönetimi altında 4., 31. ve 136. Piyade tümenleri; 9, 20, 47, 63, 76, 77 ve 138. dağcı piyade tümenleri; 17. dağcı süvari tümeni, 24. Süvari tümeni, 6. ve 54. Panzer tümenleri ve 236. mekanize piyade tümeni bulunuyordu.³³² Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi ise bir panzer kolordu yönetiminde on piyade (28, 38, 106, 129, 157, 158, 165, 171, 175 ve 207) ile birkaç süvari tümeninden oluşuyordu.³³³ Tüm kadrolu birlikler çoğunlukla Slav milletlerinden teşkil edilmişti. Ancak 1941 yılının Ağustos ayından itibaren askere alınan birçok Kafkasyalı, Sovyetler Birliği'nin İran'a karşı³³⁴ düzenlediği işgal operasyonunda Trans Kafkasya Cephesi'nde yer almıştır. Trans Kafkasya Cephesi Komutanı Korgeneral D. T. Kozlov tarafından yürütülmekte olan operasyon başarıyla sonuçlanmış, birimler ise örnek bir disiplin sergilemiştir.³³⁵

Kafkasya yerli halkları savaşın ilk günlerinden itibaren Kızıl Ordu birimlerine alınmaya başlanmıştır. Başlangıçtan beri Kafkasya Askerî Bölgeleri - Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya - farklı nüfus kontenjanına sahip olmuştur. Güney Kafkasya bölgesinde oluşturulan birimler ve muharebe bölükleri daha çok Güney Kafkasya'nın üç yerli halkından meydana gelmektedir. Kuzey Kafkasya bölgesi ise Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri dışında, kalabalık Rus nüfuslu Rostov, Stalingrad, Krasnodar ve Ordjonikidze (Stavropol) gibi bölgeleri kapsadığı için Kuzey Kafkasya milliyetli askerlerin oranı Slavlara nazaran düşük kalmıştır. Bu da Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya'da askerî oluşumların yapılandırılmasında farklı yöntem ve şekillerin izlenmesini; farklı zaman dilimleri belirlenmesini gerekli kılmıştır.

³³² Gurkin V.V., Malanyin K.A., **age**, s. 12.

³³³ **TsAMO**, Fon. 144, Op. 13189, D. 47, s. 40.

³³⁴ İran, Almanya taraftarı bir politika takip ettiğinden Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin Rusya'ya yapacakları yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermemiştir. Bunun üzerine Sovyet Rusya ile İngiltere İran'a asker sevk edip bu ülkeyi işgalleri altına almıştır. Sovyet Rusya ve İngiltere 29 Ocak 1942 de İran'la bir ittifak antlaşması imzalamışlardır. Antlaşmaya göre İran bu ittifak çerçevesinde Sovyet ve İngiliz askerlerinin topraklarında bulunmasına ve Sovyetlere yapılan yardımın kendi topraklarından geçirilmesine izin vermektedir. Yalnız ittifak antlaşmasının 5'inci maddesine göre, savaşın sona erdiği tarihten itibaren 6 ay içinde Sovyet ve İngiliz askerleri İran topraklarını boşaltacaklardı. Kaynak: Armaoğlu Fahir, **20.Yüzyılın Siyasi Tarihi**, Alkım Yayın evi, İstanbul, 2010.

³³⁵ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1063, D. 30, s. 12-27.

Trans Kafkasya Askeri Bölgesi kadrolu birimlere seferberlik alımlarından sonra, diğer askerî bölgeler gibi, yeni bileşik birliklerin oluşturulmasına başlanmıştır.³³⁶ Genelkurmay tarafından hazır tümenlerin orduya transferi için zaman çizelgesi şu şekilde belirlenmiştir: 402 ve 408. tümen 15 Eylül'e kadar; 398, 400, 404, 406. tümen 15 Ekim'e kadar; 409, 390, 392, 394, 396. tümen 15 Kasım'a kadar; 386 ve 388. tümen 15 Aralık'a kadar teşkil edileceklerdir. Güney Kafkasya milliyetli asker ve yedek askerlerin büyük kısmı işte bu tümenlerin teşkili sırasında askere alınmıştır. Bunun dışında, 1941 yılında ayrı direktiflerle 61, 89, 151, 223 ve 224. tümenler de oluşturulmuştur: Son sayılan tümenler, kısmen kadrolu şekilde yapılandırılmışlardır. Çalışmalar, cephedeki bölge karargâhının organizasyon-seferberlik birim uzmanları tarafından; cumhuriyetlerin askerî komiteleri, Güney Kafkasya Sovyet organları, parti ve bölge birimlerinin büroları gerektiği şekilde dâhil edilerek yürütülmüştür.

Yeni tümenlerde eksik asker sayısını ikmal işlemleri, herkes için aynı şartlar altında yapıldığından ana milliyetlerin (Rus, Ukraynalı, Ermeni, Gürcü, Azerbaycanlı) birimler arasındaki dağılımı nispeten eşittir. Bu düzen 15 Ağustos'ta yayımlanan özel Askerî Bölge Konseyi kararıyla belirlenerek savaş öncesi exterritorial askerî birliklerin oluşturulması prensibine de uymaktadır.³³⁷

Yeni birlikleri oluşturma ve donatma organizasyonun hızlı bir biçimde sağlandığı söylenebilirse de alt bölümlerin teşkilinde, askerî hazırlık ve eğitim çalışmaları gibi konularda, bölgelerin çözmeye hazır olmadıkları ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların en önemlisi, yeni tümenlerin tamamlamasında kullanılan insanların özelliklerinin dikkate alınmamış olmasıdır.

Kadrolu birliklerin tamamlanmasından sonra yeni birimlerin oluşturulması için kalan mevcut asker adayları, çoğunlukla askerî eğitim almamıştır. Örneğin, 390. piyade tümeninde yer alan 10.252 askerden 8.979'u daha önce hiç eline silah almamış insanlardır, 392. tûmende yer alan 10.447 panzer erlerinden 9.194'ü ise eğitimsizdir. Aynı zamanda 392. tûmende yer alan askerlerden 4.204'ü hiç Rusça bilmemekte, 2.415'i ise az bilmektedir. Bazı birliklerde durum daha da kötüdür.³³⁸ Bunun dışında askerî yaş sınırları (1918-39 yılları arası yedekte bulunma sınırı 40 yaşına kadar, 1939'dan itibaren 50 yaşına kadardır.³³⁹) da oldukça yüksektir

³³⁶ NKO'nun 11 Ağustos 1941 yılı direktifi Org/2/539001 ve Org/2/539013.

³³⁷ TsAMO, Fon. 209, Op. 1085, D. 1, s. 185.

³³⁸ TsAMO, Fon. 209, Op. 1091, D. 145, s. 31, 73, 115, 124, 189, 320-329.

³³⁹ Bkz.; Jukov Ye.M. (pod. red.), *Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya, 1973-1982*, İzdatelstvo Sovetskaya entsiklopediya, Moskva, 2008.

ve tam olarak askerî gereksinimleri karşılamamaktadır. Ciddi bir alt düzey komutan eksikliği de vardır. Yedeklerden alınan komutanların ve siyasi görevlilerin ihtisası ise yeterli değildir.³⁴⁰

Bahsedilen sorunların yanı sıra Güney Kafkasya bölgesi başka bir zor durumla karşı karşıyadır. Askerî Konsey kararlarının birinde belirtildiği üzere, *“bölge yönetimi, milliyete... göre seferberlik işlemlerinde yerli unsurları dikkate almamıştır”*.³⁴¹ Askerî Cephe Konseyi ve Siyasi Birim³⁴² yetkilileri bu büyüyen sıkıntılara uzunca bir dönem ilgisiz kalmışlardır.

Birimlerin milliyet özellikleri göz önünde bulundurulmadan başlatılan Rusça eğitim ve yetiştirme çalışmaları, birimler oluşturulduktan iki-üç ay sonra dahi oldukça düşük seviyede kalmıştır. Tek grup olarak yapılan eğitimler, oldukça kapsamlı ve metodolojik olması nedeniyle karmaşık bir hâl almıştır. Örneğin, 390. piyade tümenindeki askerlerin çoğu Ermeni ve Azerbaycan çiftçilerden oluşurken alt düzey komutan ve siyasi yetkililer ise Rus ya da Gürcü kökenlidir.³⁴³ Bir başka örnekte ise siyasi idare yetkililerinin cephede yaptıkları kontroller sırasında 388. piyade tümeninde, Ermeni asıllı bir grup liderinin heceleyerek Rusça bir metni okumaya ve çoğu hiç Rusça bilmeyen dinleyicilere anlatmaya çalıştığı izlenmiştir. Bu durum, şu şekilde ifade edilmiştir: *“kendisi bir şey anlamıyor, askere de anlatamıyor.”*³⁴⁴ Bazen siyasî görevli ve komutanların ana dilleri bile işe yaramamıştır, çünkü birimlerdeki askerler farklı milliyetlerden olabilmektedir. Örneğin, bahsedilen 388. tümende siyasi birim görevlileri Rusça okunan metni Ermeniceden Gürcüceye çevirmek için dilbilimde mucizeler göstermek zorunda kalmışlardır.³⁴⁵

Belirtmek gerekir ki, Sovyetler Birliği'nin milli bölgelerinden büyük askerî takviyeler alan diğer bölge ve cepheler de, buna benzer durumdadır. Durumu çözme işi siyasi görevlilerin takdirine bırakılmıştır. 1941 yılı içerisinde, GlavPURKKA³⁴⁶ tarafından,

³⁴⁰ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 8, s. 119-130; Bunun sebeplerinden biri de Stalin'in 1937-38'deki askerî komutan kadrosuna karşı yapılan büyük siyasi repression (temizlik) harekâtı idi. Kızıl Ordusu, 'Büyük Arındırmayla' ciddi bir yara almıştı. Beş mareşalinden üçünü, generallerinin % 90'ını, albayların % 80'ini NKVD aracılığıyla öldürmüştür. Bu durum, genel olarak Kızıl Ordu'nun sevk ve idare yeteneğini oldukça zayıflatmış, düşmana karşı facialar ile dolu harekâtlarla tanışmasına neden olmuştur. Savaş yıllarında da suçlu ve düşman arama ve cezalandırma yaklaşımı devam etmiştir. Meselâ, 1941 yılın Temmuz - 1942 yılı Mart ayı arasında Stalin'in emriyle otuza kadar general kurşuna dizilmiştir. (Gromov A., **Stalin i Beriya. Sekretniye Arhivi Kremlya**, Obolganıye Geroi ili İschadiya Ada?, Belgorod, 2013, s. 436).

³⁴¹ Aga., Fon. 209, Op. 1085, D. 1, s. 218.

³⁴² Siyasi Birim (Glavnoye Politicheskoe Upravleniye Krasnoy Armii; GlavPURKKA): Kızıl Ordu Merkez Siyasi Yönetimi. 1919-1991 yılları arasında var olan ve RSFSR ve SSCB silahlı kuvvetlerinde parti-siyasi çalışmaları yürüten merkezi askerî ve siyasî birimdir. Politrabotnik: Kızıl Ordu Merkez Siyasi Yönetim üyesi ve çalışanıdır.

³⁴³ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 96, s. 342.

³⁴⁴ Aga., Fon. 209, Op. 1091, D. 145, s. 189.

³⁴⁵ Aga., Fon. 209, Op. 1091, D. 145, s. 189.

³⁴⁶ Kızıl Ordu Siyasi Merkez İdaresi, Glavnoye Politicheskoye Upravleniye Krasnoy Armii (GlavPURKKA; ГлавПУРККА).

çoğunluğu diğer milliyetlerden oluşan birimlerde eğitim-yetiştirme sürecini düzenleyen hiçbir özel direktif yayınlanmamıştır.

1941 yılının Eylül ayı ortalarında Trans Kafkasya cephesinden faal durumdaki orduya 402. ve 408. tümenlerin dâhil edilmeleri gerekmiştir. Cephe hazırlık çalışmalarının sonucunu değerlendirme zamanı gelmiştir. Bu dönemde Güney Kafkasya parti liderlerinin (G.A. Aryutyunov, K.P. Charkviani, L.A. Bagirov), Korgeneral'in (D.T. Kozlov), siyasi yetkililerin (Askerî Konsey Üyesi Tümen Komiseri F. A. Shamanin ve Siyasi İdaresi Başkanı Tugay Komiseri P.M. Solomko) ve cephe hukukçularının (Askerî Yargı Mahkeme Başkanı Stelmahovich ve Savcısı İzraelyan) katılımıyla üç cumhuriyette de askerî birim ve birlik komiserleri toplantıları yapılmıştır. Toplantının ana konuları ise askerî disiplinin güçlendirilmesi ve yavaş olan askerî hazırlık sürecinin hızlandırılmasıdır. Yetkili kişilerin konuşmaları pek iç açıcı bir tablo sergilememiştir. Milli bölgelerden alınan yeni askerlerin ortama uyum sağlaması sorunu, önemli konulardan biri olmuştur.

Toplantılarda askerî birimlerin oluşturulması sırasında kişisellikten uzak, mekanik bir yaklaşımın verimsizliği tespit edilmiştir. Rusça bilmeme sorunu birçok komutan ve siyasi birim çalışanı için çözülemez bir durum olarak görülürken bazıları içinse ilgisizlikle karşılanarak göreve formalite icabı bakılmasına, askerlere karşı mesafeli tutumlara ve hatta *ırkçılığa* (*poputniçestvo*) dönüşmüştür. Askerî Cephe Konseyi Üyesi F.A. Shamanin, komutanların ve siyasî birim çalışanlarının eskiden olduğu gibi alışlageldiği şekilde çalışmaya devam ettiklerini belirtmiştir: “Konuşmalar ve dersler hedefsiz, birliğin hayatından kopuk bir şekilde işlenir...”³⁴⁷ Bazı komutanlar arasında “Güney Kafkasya halkları kötü savaşırlardır” diye bir düşünce yayılmıştır.³⁴⁸ Komutanların ve siyasî yetkililerin duruma karşı kayıtsızlığı ve girişken olmayışları daha çok savaş öncesi dönemin yaygın algısından kalmıştır. Çünkü asıl askerî hazırlık süreci henüz başlamamıştır, şu an yapılanlar ise hiçbir sorumluluk gerektirmeyen bir nevi *hazırlık* dönemi uygulamaları olarak görülmüştür.³⁴⁹

Aynı zamanda, toplantılarda Rus dili sorununun girişimci, enerjik, orijinal çözümler bulabilen bazı komutanlar sayesinde çözüldüğü de dile getirilmiştir. Örneğin, 34. topçu alayında askerler yarıştırlarak her gün 10-15 Rusça kelime ezberletilmiştir. Bir buçuk ay sonra askerler, idare edilecek şekilde, askerî terimleri ve emirleri anlayacak seviyeye getirilmişlerdir. 106. yedek piyade alayında, birçoğunun kendi ana dilinde dahi okuma yazması olmayan Azerbaycanlı askerler için, her gün iki saat Rus dili eğitimi verilmek

³⁴⁷ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 96, s. 19.

³⁴⁸ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 96, s. 95.

³⁴⁹ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 96, s. 34.

amacıyla 160 eğitim grubu oluşturulmuştur. 25. ayrı yedek iletişim taburuna Rusça öğretmek üzere üniversite profesörü davet edilmiştir.³⁵⁰

Askerî toplantılarda, Güney Kafkasya siyasî ve askerî birimleri tarafından sunulan gözlem ve öneriler, 20 Eylül 1941 yılında Cephe Askerî Konseyi tarafından yayınlanan 4 numaralı emrin temelini oluşturmuştur. Bu emirle mevcut durumun düzeltilmesi için; 40 yaş üstü askerlerin daha genç ve hazırlıklı olanlarla değiştirilmesi, birimlerde kesintisiz Rusça eğitiminin verilmesi, Güney Kafkasya'dan iki dilli olan 1000 siyasi birim çalışanının seferber edilerek bölüklere siyasî başkan yardımcısı olarak atanması, eksik olan komutan kadrosunun diğer bölgelerden transfer edilmek üzere Halk Savunma Komitesi'nden istenmesi gibi işlemler planlanmıştır.

Aynı günlerde Cephe Siyasî Yönetim Başkanı P.M. Solomko tarafından, iki ay olarak hesaplanmış 100 saatlik Rusça eğitim programının verilmesi onaylanmıştır. Programın amacı etnik olarak Rus olmayan askerlere “düşüncelerini Rus dilinde rahat bir şekilde ifade edebilmelerini ve emirleri anlayabilmelerini”³⁵¹ öğretebilmektir. Eğitimin vurgusu; askerî ve siyasî terminoloji üzerine kuruludur. Ders kaynağı seçimi (Sovyet haber bürosu raporları, askerî yükümlülükler, yönergeler [ustav], cephe gazeteleri) ve yöntemleri (görsellik, alanda Rusça eğitimi) buna göre düzenlenmiştir.³⁵²

Güney Kafkasya siyasî yönetimi, Kafkas halklarının dillerinde propaganda yapılabilmesi için gerekli edebiyatın ve ders kitaplarının derleme ve baskı çalışmalarını üstlenmiştir. 1941 yılının Eylül ve Ekim ayı karar belgeleri, başlangıçta amaçlanan enternasyonal *eritme kazanını* belirli bir içerikle doldurmak için tasarlanmıştır. Bu eritme kazanından Ruslaştırılmış çok milliyetli tam kadrolu birliklerin çıkışı beklenmektedir.

Güney Kafkasya'ya Odessa Askerî Bölgesi'nden gerçekleştirilen on binlerce asker ikmali Ruslaştırma politikalarına katkıda bulunmuştur.³⁵³ 1941 yılının kasım ayına doğru Trans Kafkasya Cephesi'nin yeni tümenlerindeki etnik köken yoğunluğunu hissedilir ölçüde Ukraynalılar oluşturmuştur. Bazı tümenlerde (400, 404, 406. piyade tümeni) Slav kökenlilerin oranı % 50 ve üstüne ulaşmıştır. Bazılarında (386, 409. tümen) ise tersine, sayıları % 20'yi geçmemiştir. 402 ve 408. piyade tümeni önceden oluşturulduğu için Slav kökenli asker ikmali yapılmamıştır. Genel akım dışında oluşturulan birlikler (61, 89, 151, 223, 224. piyade tümenleri) Slav kökenli asker ikmaline maruz kalmamıştır, ancak eski Slav (genellikle Ruslar)

³⁵⁰ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 96, s. 324.

³⁵¹ Aga., Fon. 216, Op. 1166, D. 7, s. 137-142.

³⁵² Aga., Fon. 216, Op. 1166, D. 7, s. 137-142.

³⁵³ Başlangıçta Ukrayna'dan Trans Kafkasya cephesine 51 bin kişi gönderilmesi planlanmıştı, ancak muharebe gelişmelerinin olumsuz etkileri sonucunda tahliye işlemleri tam olarak gerçekleştirilememiştir.

kadrosu sayesinde oranları % 27,5 gibi yüksek bir seviyededir.³⁵⁴ Belirtmek gerekir ki, Rus ve Ukraynalılar öncelikle, iyi seviyede Rusça bilmeyi ve temel askerî eğitim gerektiren özel ve teknik birimlerin ikmalinde kullanılmışlardır. Piyade birimlerinin ikmalî ise, yine aynı şekilde, Kafkasya halklarından yapılmıştır.

Birimlere yapılan Slav kökenli askerlerin ikmalleri de sorunların çözülmesinde yeterli olmamıştır. Yavaş ilerleyen düzenlemeler tümenlerin cepheye çıkma zamanına, yani 1941 yılının sonuna kadar tam olarak çözülmemiştir.

Güney Kafkasya cephe tümenlerinde hedeflenen Ruslaştırma politikaları uygulamada; zaman, eğitici kadro ve maddi kaynaklar dolayısıyla sınırlıdır. En önemli gecikme sebebi Rusça kitapların ve Rusça öğretmenlerinin yetersizliğidir. Kitap, yöntem, eğitici kadrosu, propaganda edebiyatı ve süreli yayın teminini sadece sivil yetkililer yapabilmektedir. Planlanan geniş çaplı programları hayata geçirmek zaman gerektirmektedir. Cephe siyasi birim başkanı Solomko'nun GlavPU başkanı L.Z. Mehlis'e³⁵⁵ yaptığı bilgilendirmeye göre, ekim ayında kararları alınan geniş çaplı programlar, vakit gerektirdiğinden ekim ayının sonuna doğru uygulamaya alınmamış ve *yapım aşamasında* olarak bildirilmiştir.³⁵⁶

Yerel yönetim birimleri çoğu kez inisiyatifsiz kalıp, emirleri yukarıdan beklemiştir. Rus milliyetli olmayan askerler için kitap ve süreli haber-propaganda yayın bültenlerinin çıkartılması kararı 20 Eylül'de Cephe Askerî Konseyi tarafından alınsa da, bir aydan fazla Moskova onayını beklemiştir.³⁵⁷ Bölüklere Kafkasya'dan atanan iki dilli siyasi başkan yardımcıları, askerî eğitimleri olmadığından çoğu kez işsiz kalmışlardır.

Bunların hepsi yeni birimlerin askerî hazırlık seviyesini ve genel olarak askerlerin muharebe eğitimini etkilemiştir. Bu arada Trans Kafkasya Cephesi'nden ayrılan Kafkasya Cephesi, Kızıl Ordu'nun kış taarruz kampanyasına hazırlanmaktadır. 1941 yılı Aralık ayı sonunda planlanan Kerç-Feodosiya operasyonunda, Kafkasya Cephesi askerî kuvvetlerinin bir kısmının (44 ve 47. ordu), Kırım sahiline inmeleri ve deniz tarafından düşmanı temizlemeleri beklenmektedir. Genç Kafkasya birimlerini oldukça zor bir muharebe deneyimi beklemektedir.

³⁵⁴ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1113, D. 11, s. 4, 38, 39 (61, 151 ve 224. tümen belgelerinden).

³⁵⁵ Mehlis, Lev Zaharovich – (1 Ocak 1889, Odessa- 13 Şubat 1953, Moskova). Yahudi asıllı Sovyet devlet ve askerî adamı. 6 Eylül 1940 – 15 Mayıs 1944 arası SSCB Halk Komiserleri Konseyi Başkan Vekili. Kırım faaliyetlerinin sonuçlarına göre Mehlis, halk komiser yardımcılığı ve Merkez Siyasi Yönetim başkanlığı görevlerinden alınarak kolordu komiserliğine indirildi. (Bkz. Volkov İ.V., Zuev M.N., **İstoriya Rossii s Drevnosti do Nashih Dney**, izd. Academia, Moskva, 1998, s. 490). 6 Aralık 1942 yılında – Korgeneral; 1942-1946 yıllarında – bir dizi askerî konseyleri üyesi. 29 Temmuz 1944 yılından itibaren general.

³⁵⁶ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1113, D. 8, s. 129.

³⁵⁷ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1113, D. 8, s. 130.

Askerî komisyonun çalışma belgelerinde askerlerin sayıları ve kalite parametreleri ile ilgili detaylı bilgi verilmektedir. Tümenlerin çoğunda her türlü muharebeye yönelik hazırlık seviyeleri, silah kullanımı, taktik ve eğitim açısından oldukça yetersizdir. Özellikle, çoğu yedeklikten gelen komutan kadrosunda, düşük ihtisas ve yeterlilik seviyesinin altı çizilmektedir. Zor yönetim mekanizmasına sahip olan karargâhların, yavaş ve birbirinden kopuk bir şekilde çalışarak, kesintisiz ve çok hızlı cephe yönetimi sağlamaları mümkün değildi. Gerekli silahlandırma ve donanım eksikliği nedeniyle gerekli eğitim alamamış olan topçuların, irtibat bağlantısını sağlayan kişilerin, mayıncılar ve istihbarat mensuplarının hazırlık seviyeleri yetersizdi.

1941 yılının 20 Eylül'ünde Cephe Askerî Konseyi tarafından onaylanan kararnamenin en önemli maddesi olan tümenlerin alt düzey komutan kadrosunun ikmal emri yerine getirilmemiştir. 1941 yılı Ekim ayı sonunda birliklerin alt düzey komutan ikmalleri % 50'yi geçmemektedir.³⁵⁸ Kasım sonunda askerî komisyonlar bu konuda belirgin düzeltmeler tespit edememiştir. Örneğin, 392. piyade tümeninde olması gereken alt düzey komutan sayısı 1596 iken bu tümende sadece 371 kişi vardır. 396. tümende de yalnızca 666 kişi bulunuyordu, 402 ve 408. tümenlerde aynı sıkıntılar mevcuttu. 408. piyade tümeninde alt düzey komutan ikmal ihtiyacın sadece % 43'ünü karşılamıştı.³⁵⁹

Belirtmek gerekir ki, var olan alt düzey komutanların % 90'ı yedek kaynaklardan sağlanmıştır. Komutan eksikliği ise komutanlık tecrübesi olmayan, ancak Rusça bilen ve komutan eğilimi olan askerler tayin edilerek kapatılmıştır. Dolayısıyla, her iki durumda da alt düzey komutanların ihtisasları yeterli seviyede değildir.

Alt düzey komutanların milliyeti ile erlerin milliyetleri arasında orantısızlık söz konusudur. Örneğin, 409. tümende 3683 Azerbaycanlı askerin başında sadece 50 Azerbaycanlı alt düzey komutan vardır. 396. tümende 3713 askere 66 komutan düşmektedir. Bu durum, Kafkas halklarından oluşan askerî takım ve birimlere, genellikle Rus komutanların atanmasında da görülmektedir. Bu da ayrı ayrı her bir erin ve dolayısıyla önemli alt taktik birimlerinin hazırlık kalitesini olumsuz etkilemiştir.

Komutanlar ve asker arasındaki karşılıklı anlayış yetersizliği, askerî hazırlık kalitesini olumsuz bir şekilde etkileyerek, özenli eğitsel çalışmalar yerine kaba yönetim şeklinin geniş çapta yayılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. 17 Ekim'de Askerî Konsey,

³⁵⁸ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 8, s. 124.

³⁵⁹ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 8, s. 124.

yayınladığı özel emirle askerleri *küçümseyen* ve *aşağılayan* tavırlarla “acımasızca savaşmayı”³⁶⁰ yürürlüğe alarak, bu sorunun ciddi boyutlara ulaştığının da altını çizmiştir.

Mevcut durum karşısında Rus olmayan askerlerin düşük öğrenme seviyeleri, sebep olarak öne sürülmüş ve siyasi birimler tarafından Rus şovenizmi olarak yorumlanan diğer bir olgu büyümeye başlamıştır. Kaynaklarda özellikle 1941 yılının sonbahar ve kış aylarında bu tutumdan söz edilmektedir. Bu dönemde milliyetçilik belirtileri 20. ve 63. dağ piyadesi; 386. ve 404. Piyade; 1 ve 23, süvari tümeni ve diğerlerinde kaydedilmiştir. Ancak bu tutumun, öncelikle komutan ve “bazı siyasi yoldaşlar”³⁶¹ arasında yayıldığını belirtmek gerekmektedir. Bu yetkililer, askerî ve siyasî eğitim süreçlerini gerektiği şekilde organize edemedikleri için suçu Kafkasyalı askerlerin kabiliyetsizliğine bağlayarak birimlerin nerdeyse % 50’sini *muharebe için uygun değildir* gerekçesiyle değiştirmek istemişlerdir.³⁶²

Rus dilini bilmemek, geri kalmışlık olarak görülür ve buradan hareketle de o askerın milliyetine vurulan kusurluk damgası yayılırdı.³⁶³ 386. tûmende kusurlu listesinde barış döneminde örnek Sovyet insanını temsil eden kişiler yer almıştır. Örneğin, bölüklerden birinin parti aktivisti (*partorg*) olan ve seferberlik öncesi önde gelen bir kolhozun³⁶⁴ yöneticisi olan İsmailov³⁶⁵ ve Sovyet genelinde tarım ürünleri sergisi katılımcısı ve VKP(b) üyesi olan asker F. Kvaratsheliya gibi şahsiyetler de Rusça bilmedikleri için zor durumda kalmışlardır. “Kimse onlarla çalışmak istemiyordu.”³⁶⁶

İşte Kafkasya tûmenleri, Sivastopol ablukasının yarılmasını ve Kırım yarımadasının Nazilerden kurtarılmasını amaçlayan Aralık 1941-Mayıs 1942 tarihlerinde, Kırım taarruz kampanyası başında bu feci durumdadır. Bu operasyon, Büyük Vatanseverlik Savaşı³⁶⁷ tarihinin en trajik sayfalarından biri olarak yazılmıştır. Sovyet yönetiminin o dönem Sovyet-Alman cephesindeki stratejik durum değerlendirmelerinde yapılan büyük hatalar, binlerce

³⁶⁰ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 93, s. 29-35.

³⁶¹ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 89, s. 114.

³⁶² Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 89, s. 114.

³⁶³ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 89, s. 151.

³⁶⁴ Kolhoz (kollektivnoye hozyaystvo) - kolektif tarımcılık kelimelerinin kısaltılmış halidir. SSCB’nde tarım sektöründe örgütlenen “kollektif tarımla” uğraşan birlikler olarak tanımlanırlar. Toprağın mülkiyeti devlete aitti.

³⁶⁵ Stahanovets - belirlenen üretim normları büyük ölçüde arttıran sosyalist üretim yenilikçilerine denirdi. 31 Ağustos 1935 yılında maden işçisi Aleksey Grigoryeviç Stahanov, bir vardiyada 102 ton kömür çıkarmıştır. Normal standardın 14 misliydi. Birkaç gün sonra Stahanov 175 ton, sonra da 227 ton kömür çıkarmıştır. Yani normal bir kazmacının 30 mislisiydi. Stahanov örneğinde güdülen özendirici bilinçlendirme politikası neticesinde yeni Sovyet insanının doğuşunu temsil eden bir kitle hareketi oluşturulmuştu - Stahanov Hareketi (Stahanovskoye dvijeniye).

³⁶⁶ Aga., Fon. 209, Op. 1113, D. 89, s. 151-152.

³⁶⁷ Büyük Vatanseverlik Savaşı (Velikaya Otechestvennaya Voyna) - Rusya ve diğer eski SSCB ülkelerinde kullanılan ve II. Dünya Savaşı sırasında 22 Haziran 1941 ile 9 Mayıs 1945 tarihleri arasında Nazi Almanyası ve diğer Mihver Devletleri ülkelere karşı anavatan topraklarının savundukları savaşına verilen deyimdir. Bu deyim Doğu Cephesi dışındaki alanları kapsamaz.

askerin ölümüne ve esir düşmesine neden olmuştur. Bu taarruz kampanyasında şehit düşen asker Beşir Asratov'un yeğeni yollamış olduğu mektubunda şöyle yazar:

“Ben, Devrişev İlyas Binali oğlu, 1941 yılında Gürcistan'ın Aspindza rayonu Zürzel köyünde doğdum. 1944 yılında bizi hepimizi buradan Kazakistan'a sürgün ettiler. Almatı Obl. Karasay rayonu pos. Candosovo'da oturmaktayım. 5 yıl Pasifik filosunun deniz havacılığında askerliğimi yaptım. Şu an 73 yaşındayım.

Annem anlatırdı ki bir abisi vardı, Beşir Asratov. 1941 yılında savaş başlayınca onu askere aldılar. Uzun zaman kendisinden mektup alamadık, sonra Karadeniz'in Sivastopol şehrinde olduğunu bildirdi. Sonra mektubunda: *Almanların şehrin sol kıyısını ele geçirdiler. Biz iki defa deniz üzerinden yarmayı denedik, ama başaramadık. Almanlar sürekli havadan bombalıyor. Şimdi üçüncü kez yapacağımız saldırıya hazırlanıyoruz* diye yazmıştı. Bundan sonra kendisinden hiç haber alamadık. Hiçbir zaman alamadık. Annem abisini çok uzun yıllar bekledi. Hep bir haber aradık, bulamadık, kayıp saydık. Denizde mi karada mı huzur içinde yatsın.³⁶⁸

Kırım, (Kerç Boğazı ve Taman üzerinden) Kafkasya petrol bölgelerine çıkış yollarından biri olarak stratejik önem taşımaktadır. Ayrıca Kırım, havacılık için bir üs olarak önemlidir. Kırım'ın kaybı ile Sovyet havacılığı Romanya petrol sahalarına saldırı yapma olasılığından mahrum olacaktır ve böylece Almanların da Kafkasya'daki hedeflerini vurmaları mümkün hale gelecektir. Sovyet komutası yarımada'yı elinde bulundurmanın önemini anladığından Odessa savunmasından vazgeçerek güçlerini buraya odaklamaya çalışmıştır. Bu nedenle, diğer hazırlıklar dışında 1941 yılının Kasım ve Aralık aylarında Taman yarımadası operasyonu için tahsis edilmiş tüm tümenlerin personeli sıkı bir seçimden geçirilmiştir.³⁶⁹ Bu tümenlerde eğitimini almış ve siyasi açıdan güvenirliliğini kanıtlamış Slav milliyetli askerî personel tercih edilmiştir. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya bölgelerinden yeni kurulmuş Kafkasya Cephesi'ne (daha sonra ismi Kırım cephesi olarak değiştirilir) bu ölçütlere uyan tüm insan kaynakları transfer edilmiştir³⁷⁰ ancak yeterli olmamıştır. Kırım'a indirilen birimlerde Kafkasyalı askerler büyük bir grup oluşturmaktadır. Kırım cephesinin 63, 77, 138. dağ bölüğü³⁷¹ ile 224, 227, 386, 388, 390, 396, 398, 400, 404. piyade tümenleri, Güney Kafkasya'da kurulmuştur. Şubat ayında, Kırım cephesinde savaşan yaklaşık 48 bin asker

³⁶⁸ Bkz. Ek 10.

³⁶⁹ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 44, s. 54.

³⁷⁰ Aga., Fon. 215, Op. 1185, D. 18, s. 68.

³⁷¹ Dağ bölüğü - dağ piyadesi, diğer ismi dağ yegeri (Almanca Gebirgsjäger, İtalyanca Alpini fr Chasseurs Alpins). Dağlık arazide mücadele için özel eğitilmiş Kara Kuvvetlerin özel bir parçası.

Güney Kafkasya milletlerindendir ki bu sayı, toplam cephe personelinin % 35'dir.³⁷² Sivastopol birimleri de Güney Kafkasya'dan asker ikmalleri almıştır. Dağıstan halkları 156. piyade tümeninin yarısını oluşturmakta, 345. tümeninde aynı oranını Kuzey Osetliler oluşturmaktadır.³⁷³ Böylece, Aralık 1941'de başlatılan ve Mayıs 1942'de tamamlanan Kırım Kurtarma Operasyonu, Kafkas milliyetli askerlerin muharebede büyük çapta kullanılmasının ilk deneyimi olmuştur.

Kırım Operasyonu (1941 Ekim-Kasım) sert hava koşullarında ve yetersiz malzeme teminiyle gerçekleştirilmiştir. Kırım Cephesi arka hizmetleri Taman yarımadasında kalmıştır; gıda ve mühimmat tedariki Kerç Boğazı üzerinden durmak bilmeyen Alman hava bombardımanı altında yapılmaktadır. Bazı durumlarda, tedarik işlemleri o kadar kötüdür ki, yetersiz beslenme sonucunda açlıktan ölüm vakaları ortaya çıkmıştır.³⁷⁴ Yeterince eğitilmemiş Güney Kafkasya birimleri kolayca dağılarak düşman saldırıları altında aşırı kayıp vermiştir.

Kafkasyalı birliklerin değerlendirilmesinde kullanılan kriterleri, 21 Ocak 1942 yılında Kırım Cephesi'ne Yüksek Komutan (başkomutan) temsilcisi olarak atanan ve neredeyse tüm cephe yönetimini eline geçiren L.Z. Mehlis vermiştir. Mehlis diğer milliyetli birlikleri zor diye adlandırmış ve Stavka'nın³⁷⁵ Kafkasyalıları, Slav milliyetli olanlarla değiştirilmesini talep etmiştir. Birlikleri tamamen değiştirmek mümkün olmadığı için Mehlis sadece piyade alaylarında, otomatik silah, havan ve tanksavar gibi önemli bölük ve birimler için Stanka'dan onay alabilmiştir.³⁷⁶ Kafkasyalılardan Rusça bilen ve her şeyden önce komünist ve komsomol olanlar ordu için uygun sayılmıştır. Ağır kayıpların verilmesi durumunda, karma etnik kökenli birlikler *istikrarsız* olarak nitelendirilmiştir.³⁷⁷

Stavka'da Mehlis'in şikâyetleri uzun zaman olumlu bulunmuştur. Ancak Mayıs ayı başında Kırım Cephesi birimlerinin durumu hızlı bir şekilde kötüye gittiğinde, Mehlis'in eleştirici ve pasif pozisyonu Stalin tarafından "*tamamıyla çürük*", cephe komutasına karşı şikâyetleri ise "*asılsız*" olarak tanımlanmıştır. Fakat Kırım'ın durumu artık ümitsizdir. Mayıs döneminde cephede ordu kayıpları 176 bin kişiyi bulmuştur. 3,500 silah, 347 tank

³⁷² Aga., Fon. 215, Op. 1185, D. 18, s. 8.

³⁷³ Aga., Fon. 215, Op. 1185, D. 25, s. 18; Bkz. Fotograf 5, 6.

³⁷⁴ Aga., Fon. 215, Op. 1185, D. 44, s. 528-530.

³⁷⁵ Stavka – Sovyetler Birliği'nin genel karargâhı. II. Dünya Savaşı'nda 23 Haziran 1941'de Sovyet Halk Komiserliği konseyi ve parti merkez komitesinin emriyle, yüksek Sovyet askeri kurulu olarak teşkilatlandı. Stavka, Sovyet silahlı kuvvetlerinin bütün faaliyetlerini kontrol ediyordu, fakat bu kontrolü devlet savunma komitesinin talimatları çerçevesinde yürüyordu. Stavka ile cephede savaşan komutanlar arasındaki işbirliği ve irtibat, komutanların Stavka'ya çağrılarak, bilgi verilmesi suretiyle gerçekleşiyordu. Aynı zamanda bu irtibat zaman zaman kurul temsilcilerinin de bizzat cephelere giderek denetim ve işbirliği yapmalarıyla da sağlanıyordu.

³⁷⁶ Aga., Fon. 215, Op. 1199, D. 9, s. 4-6.

³⁷⁷ Aga., Fon. 215, Op. 1199, D. 9, s. 4-6.

kaybedilmiş, Kırım Cephesi'nde savaşın sürdüğü 111 gün içerisinde can kaybı yaklaşık 450 bin kişiye ulaşmıştır.³⁷⁸ Güney Kafkasya tümenlerinin çoğu (224, 227, 396, 398, 400, 404) tamamen yok edilmiş ve ortadan kaldırılmıştır. Kuzey Kafkasya Askerî Cephesi'nden Kırım Cephesi'ne alınan tümenler bölge içlerine geri çekilerek neredeyse tamamen yenilenmiştir.

Güney Kafkasya'da oluşturulan tümenler aynı zamanda, Ayrı Kıyı Ordusu bileşiminde yer alarak (Otdelnaya Primorskaya Armiya) Sivastopol'un kahramanca savunulmasında rol oynamıştır. 338. ve 386. piyade tümenlerinde 5.676 ve 6.284 Gürcü asıllı asker vardır.³⁷⁹ 1942 yılının 20 Mart'ında Sivastopol için savaşan toplam 65 bin askerden 5,2 00 'ü (% 8) Gürcü, 4,300'ü (% 6,6) Azerbaycan Türkü ve 3,600'ü (% 5,5) Ermenidir.³⁸⁰ Efsanevi 95. Chapaevskaya piyade tümeni, 25. piyade tümeni ve 79. özel denizci tugayı ile kıyasla bu tümenler; sayıca daha çok olmalarına ve daha iyi silahlandırılmış bulunmalarına rağmen, daha tecrübesiz, karargâh çalışmaları daha zayıf ve düşman saldırılarına karşı daha dirençsizdirler. Bu yüzden, defalarca komutan Tümgeneral İ.Ye. Petrov'un eleştirilerine hedef olmuşlardır.³⁸¹ Petrov'un eleştirilerinden sonra 386. ve 388. piyade tümenlerinin muharebe hazırlıkları düşük olarak değerlendirildi ve bu yüzden birkaç defa *iyileştirme* faaliyetleri yürütülerek personelin anti-Sovyet unsurlardan *temizlenmesi* sağlanmıştır. Aslında bu tümenler iyi silahlandırılmış olarak bilinseler de, 13 Nisan 1942 yılı Prasolovka köyü (eski Smolensk, şimdi Kaluga Oblastı) yakınındaki silahlı çatışma raporlarına bakıldığında, bu silahların yetersizliği görülmektedir: "Alay, gün boyunca tüm silah gücüyle çatıştı, ancak saldırının başarısı için düşmanın topçu mevzilerini yok etmek gerekiyordu. Bunu tümen, top mermisi eksikliğinden yapamadı. Bölük komutanı karanlığın başlamasıyla ateşe devam edilmesine karar verdi. 14 Nisan 1942, saat 23.00'te başlayan karşı saldırı operasyonu, başarısızlıkla sonuçlandı."³⁸²

Aynı zamanda, genellikle Kafkasyalı askerlerden oluşan bazı askerî birlikler; cephede üstün başarı göstererek komuta katı tarafından olumlu bir şekilde karakterize edilmiştir. 17 Nisan'da 51. ordu komutanlarının ve askerî komiserlerin katılımıyla gerçekleştirilen Kırım Cephesi Askerî Konsey toplantısında, gerçekleştirilmiş taarruz operasyonu konu edilmiştir. 77. piyade tümeni, Şubat ve Mart aylarında 18. Romen tümeninin yenilgisiyle sonuçlanan operasyona katılarak birkaç yerleşim yerini Alman askerlerinden temizlemiştir. Çatışma sırasında tümen, birçok ganimet ele geçirmiştir. Bu toplantıda 77. piyade tümeni, 51. ordu

³⁷⁸ Zolotoryev V.A. (glav. red.), **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945**. Voenno-istoricheskoye ocherki. V 4-x tomah. Kniga 1: Suroviye İspitaniya, izd. Nauka, Moskva, 1998, s.332.

³⁷⁹ Babalashvili İ.P., **age.**, s.153.

³⁸⁰ Babalashvili İ.P., **age.**, s.154.

³⁸¹ **TsAMO**, Fon. 215, Op. 1185, D. 7, s. 81-86, 94-96, 107. Ayrıca bkz. Karpov V.V., **Polkovodets**, İzdatelstvo Hudojestvennaya Literatura, Moskva, 1985, s.134-135.

³⁸² **Aga.**, Fon. 216, Op. 1142, D. 29.

komutanı Korgeneral Vladimir Lvov tarafından övgü almıştır. Mehlis de duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir.³⁸³ Batum-Ahılkelek'te oluşturulan 51. ordu,³⁸⁴ çetin mücadelesine Ağustos-Ekim 1941 yılında Kırım savunmasında başlamış, 9 Mayıs 1945 yılında Kurlandiya Yarımadası'nda Nazi birliklerinin teslim alarak kahramanlıklarıyla tarihe adlarını yazdırmışlardır. Yine Güney Kafkasya'da oluşturulan 77. ve 398. piyade tümenlerinin tanklarla etkileşimi iyidir. Alman ve Romen karşı-saldırısı sırasında, 1942 yılının Ocak ayı ortalarında, 390. piyade tümeni mücadeleye girmiştir. Tümen, Sovyet birliklerinin Ak-Monaysk³⁸⁵ bölgesine çekilmesine kadar savunma hattını tutmuştur. Mart ayında tümen, 22. Alman panzer tümeninin taarruz saldırısına karşı savaşmıştır. Mayıs faciasının az evvelinde cephe karargâhının raporunda, 1942 yılının Mart ve Nisan aylarına ait cephenin her bir biriminin ayrı ayrı değerlendirmesi mevcuttur. Bu raporda Kafkasya birliklerinin çoğu olumlu olarak değerlendirilmiştir. Çok zor koşullarda gerçekleşen saldırı operasyonunda, çoğunlukla Azerbaycan Türkü ve Ermeni askerlerden oluşan 77, 390 ve 398. piyade tümenleri büyük başarı göstermiştir.³⁸⁶ Raporun operasyonel bölümü, muharebe gidişatının tarafsız bir analizi üzerine cephe karargâhının operasyonel bölüm uzmanları tarafından hazırlanmıştır.

Böylece, bazı Kafkas tümenlerinin muharebe niteliklerinin objektif değerlendirmesi ile Slav birliklerle kıyaslanarak yetersiz damgası vurulması arasında keskin bir farklılık vardır. Kritik dönemlerde ikinci değerlendirme her zaman galip gelmiştir. Siyasi birim çalışanları bile bütün Kafkasyalılara karşı, ayırım gözetmeksizin, olumsuz tutumu kabul etmektedir: “Askerlerin her türlü olumsuz tezahürleri, Rus olmayan milletlerden olan askerlere kayıtsız olarak atfedilirdi”.³⁸⁷

Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'nde, savaşın ilk haftalarında kadrolu tümenlerin tamamlanmasının ardından, cephe kumandanlığı yeni tümenlerin oluşturulmasına başlamıştır. Bu çalışmaların sonucunda 302, 333, 335, 337, 339, 341, 343, 345, 347, 349, 351, 353. piyade ve 35, 38, 40, 42, 56, 66, 68, 70, 72. süvari tümenleri teşkil edilmiştir. 1941 yılının Ekim ayında ise dokuz deniz tugayı, Harbiyelilerden oluşan altı piyade tugayı ve üç tugay

³⁸³ Aga., Fon. 215, Op. 1185, D. 72, s. 16-19.

³⁸⁴ Gurkin V. V., Malanyin K.A., age., s. 13.

³⁸⁵ Kerç Yarımadası'nın en dar yerinde bulunan Ak-Monaysk kıstağı (genişliği 18 km.), II. Dünya Savaşı sırasında şiddetli çatışmalara sahne olmuştur (bkz.Harita 8). Kerç-Feodosya Operasyonu (26 Aralık 1941 – 20 Mayıs 1942), baştaki başarılarla rağmen, büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır: üç Sovyet ordusu çevrilmişti ve yok edilmişti; yaklaşık 170.000 esir düşen dâhil olmak üzere, toplam kayıplar sayısı 300 bin kişiyi geçmiştir (Krivosheev G.F., Andronikov V.M., Burikov P.D., **Grif Sekretnosti Snyat: Poteri Voorujennih Sil SSCB v Voynah, Boevih Deystviyah i Voennih Konfliktah**. Statisticheskoye İssledovaniye, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1993). Ayrıca ciddi oranda ağır silah kaybı vardı. Yenilgi, kuşatılmış Sivastopol kaderini kötü etkilemiş ve Alman Silahlı Kuvvetlerin Kafkasya yaz taarruzu kolaylaştırmıştı.

³⁸⁶ TsAMO, Fon. 215, Op. 1185, D. 151, s. 16-25.

³⁸⁷ Aga., Fon. 288, Op. 9905, D. 19, s. 53.

büyükliğünde iki hava kolordusunun oluşturulmasına başlanmıştır. Daha sonrasında bölgede, ağırlıklı olarak daha çok savaş cephesinden çıkarılan tümenlerin yeniden oluşturulma işleri yürütülmüştür. 1942 yılının başında bunlardan beş adet vardır: 73, 242, 276, 320.³⁸⁸

Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi'nde Rusça konuşulan bölgelerden³⁸⁹ oluşturulan tümenlerin çoğunluğu Rus'tur. Bunların arasında 345. piyade tümeni istisnadır. Kuzey Osetya ve Dağıstan'da oluşturulan bu tûmende, Ekim ayının başında Osetler % 24, Çeçenler % 18, Dağıstanlılar % 7,5 oranında iken Slav kökenlilerin oranı sadece 38,8'dir.³⁹⁰

Bu durum; Kuzey Kafkasya özerk bölgelerinde yerli nüfusun nispeten sayısal azlığıyla değil, her şeyden önce, Kuzey Kafkasya dağlık bölge halklarına karşı savaşın başından beri kendini belli eden özel siyasi yaklaşımlarla açıklanabilir. Savaşın ilk aylarında, birçoğunun Kızıl Ordu saflarına erişimi engellenmiştir. Bu, *güvenilmez ve karşı-devrimci unsurların* orduya girişini engellemek genel hükümet programının bir parçası hâline gelmiştir.

19 Eylül 1941 yılında Kuzey Kafkasya Bölgesi'ne ulaşan, GUF tarafından onaylanan V/X/1875 numaralı talimatla, *yedek birimleri lüzumsuz, düşman ve güvensiz unsurlardan temizlemek* amacıyla, eşit oranda sadece Rus, Ukraynalı, Beyaz Rus (batılılar dışında), Kazan Tatarı, Mordivinler, Ermeni, Gürcü, Azerbaycan Türk'ü ve Yahudi kökenli olanların bulundurulması tescil edilmiştir.³⁹¹ Elenmiş olanlar arasında, Çeçen, İnguş, Kabardey, Balkar, Oset, Karaçay, Çerkes, Adıge gibi Dağıstan halkları ve Orta Asya halkları vardır. Elenme oranları etkileyicidir: 16. yedek piyade tugayından 10.342 kişi, 26. piyade tugayından 2.853 kişi, 45. piyade tugayından 1.817 kişi ihraç edilmiştir.³⁹² Bu elemelerin çoğunluğu etnik köken nedeniyle yapılıyor. Kuzey Kafkasya Cephesi seferberlik ve birlikleri tamamlama biriminin belgelerinde, elenen kişilerin 1941 yılının Kasım ayına ait listeleri vardır. Aralarında Karaçay, Çerkes, Kumık, Nogay, Abaza, Kamlık, Tatar halkları ve Orta Asya halklarından Türkmen, Tacik ve Özbekler vardır.³⁹³ Siyasî ve ahlakî gerekçelerle elenen kişilerin belgelerinde devlete karşı suçlardan mahkûmiyet, uygunsuz akrabalık ve saire sebep gösterilirken, milliyeti nedeniyle elenenlerde herhangi bir sebep gösterilmemiştir. Belli ki bölge komutanları bu tür açıklamalara pek gerek duymamışlardır. Elenenlere hızlı ve kolayca, şovenist ifadelerle damga vurulmaya devam edilmiştir: "Elenen milletler... aslında her zaman

³⁸⁸ Bkz. Gurkin V.V., Malanyin K.A., *age.*, s.76.

³⁸⁹ Stavropol ve Krasnodar bölgelerin nüfusu, büyük ölçüde Ruslardan (ve Rus Kazaklarından) oluşmaktadır. Kuzey Kafkasya bölge nüfusunun yarıya yakını Rus ve Slav kökenlidir. Nüfusun % 40 kadarı Kuzey Kafkasya yerli halklarından, % 10'a yakını da, Azerbaycan, Ermeni, Tatar, Türk (Ahıskalı), Kürt, Rum, Alman, Koreli ve diğer azınlıklardan oluşmaktadır.

³⁹⁰ **TsAMO**, Fon. 144, Op. 13189, D. 38, s. 80.

³⁹¹ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 22, s. 161-163.

³⁹² **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 22, s. 141, 153-156, 176.

³⁹³ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 93, s. 522-537.

hasta, iradesiz, oynak, kararsız, sürekli sağıklarının kötü olduğu konusunda şikayet edenlerdi...”³⁹⁴

GUF’un V/X/1875 numaralı direktifiyle 1923 yılı doğumlu olanlar için 1941 yılının sonbaharında asker alımı yapılacağı ilan edilmiştir. Askere alınmalarına izin verilen milletlerin sayılarının yeterli olmaması nedeniyle, birçok Kuzey Kafkasya Özerk bölge askerî komiteleri SKVO³⁹⁵ UF emirlerini yerine getirememiştir.

Askerlik çağına gelen genç erkekler, yedek birim ve ordu saflarından elenen askerlerle birlikte ağır işlerde kullanılmak üzere işçi taburlarına³⁹⁶ gönderilmiştir: “Bzıb-Sukhumi demiryolu inşaatı için orduya alınmayan milletlerden 6.000 kişi gönderilmiştir.”³⁹⁷ Kızılyar-Astrakhan demiryolu inşaatında sekiz işçi taburu kullanılmıştır; bu sayı toplamda yaklaşık 9 bin kişiye tekabül etmektedir.³⁹⁸ Kafkasyalı sivil halkın arka cephe inşaatlarındaki yükü oldukça ağırdır. Örneğin, sadece Grozny şehrinin eteklerinde Çeçen-İnguş ASSR’den sivil halktan 40.000 kişi çalışmıştır.³⁹⁹ Meselâ savunma amaçlı yapılardan biri de, petrol emdirilmiş saman şaftlarıyla doldurulan 30 kilometrelik tanksavar hendeğidir. Bu hendek ateşe verilerek, Alman ordularının Grozny petrol alanlarına geçiş yolu güçlü bir ateş duvarıyla kesilmiştir.⁴⁰⁰ İşçi taburlarına ve Kızıl Ordu’ya alım şartları aynı olduğu için her iki birimde yer alanların sahip oldukları imkân ve haklar da eşittir, ancak işçi taburlarında sıhhi

³⁹⁴ Aga., Fon. 144, Op. 13189, D. 22, s. 140

³⁹⁵ SKVO - Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi (Severo-Kavkazskiy voenniy okrug). Rusya Federasyonu (eski SSCB) Silahlı Kuvvetlerin 4 Mayıs 1918 – 1 Eylül 2010 arası silahlı operasyonel ve bölgesel stratejik oluşumu. 4 Ekim 2010 yılında Rusya, Kuzey Kafkasya Askerî Bölge’nin adını “Güney Askerî Bölgesi” (Yujnyy Voenniy Okrug [YVO]) olarak değiştirmiştir. Şu anda, Güney Askerî Bölge ordu ve güçleri Rusya Federasyonun üç federal bölge (Güney, Kuzey Kafkasya ve Kırım) sınırları içerisinde konuşlandırılmıştır. Ayrıca, uluslar arası sözleşmelere göre, Rusya Federasyonu dışında üç askerî üsleri bulunmaktadır: Güney Osetya, Abhazya ve Ermenistan. Bölge karargâhı Rostov-on-Don’da yer almaktadır. Kaynak: <http://encyclopedia.mil.ru/>: **Entsiklopediya Ministerstva Oborony RF** (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Ansiklopedisi)

³⁹⁶ İşçi Taburları – ya da işçi kolonileri; NKVD’ye bağlı halkın zorunlu hizmet sistemi. Savaş dönemi Sovyet belgelerinde “trudovaya povinnost”, “trudovoye zakonodatelstvo”, “trudoviy rezerv” terimleri ile geçer. Dört etaptan oluştuğu kabul edilir: Birinci etap Eylül 1941 – Ocak 1942, ikinci etap Ocak – Ekim 1942, üçüncü etap Ekim 1942 – Aralık 1943 yılları arası ve dördüncü etap Ocak 1944 – 1946 yılları arası. Bkz. Kozlov M.M. ve diğerleri, **Velikaya Otechestvennaya Voyna. 1941—1945**. Sovetskaya Entsiklopediya. Moskova, 1985, s. 727—729.

³⁹⁷ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D. 5, s. 96.

³⁹⁸ Aga., Fon. 144, Op. 13199, D. 13, s. 369.

³⁹⁹ Shaydayev M.G., **Na Zashite Kavkaza**, İzdatelstvo Nauka, Leningrad, 1971. s. 136.

⁴⁰⁰ İşçi Cephesi, askerî ve sivil işçi taburların, dönemin bilim adamların, askerî mühendislerin ve teknisyenlerin savunma hatların yapım seferberliğindeki önemi oldukça büyük olup, Rus tarihçiler tarafından 2000 yıllardan bu yana yoğun ilgi görmektedir. Çünkü savunma işçi kuruluşların, savaşın uç koşullarda edindiği deneyim, - yeni nesil askerî mühendisler için paha biçilmez bir bilgi kaynağı olarak görülür. Deneyim büyüktü. Savaş boyunca binlerce sivilin de gece-gündüz çalıştırılarak 50 bin kilometre savunma hattı inşa edilmiş, bir milyondan fazla kapalı ateş ve gözlem tesisi, 20 bin kilometre tanksavar hendekleri, engel hatları ve uçurumlar yapılmıştır (Bkz. Ekler Şema 1). Konu ile ilgili bakınız: Shaydayev M.G., **Na Zashite Kavkaza**. Leningrad, 1971; Malyarov V.N., **Stroitelnyy Front v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı: Sozdaniye Strategicheskikh Rubejey i Platsdarmov Dlya Obespecheniya Oboronitelnykh Operatsiy Voorujennıh Sil v Godı Voynı 1941—1945 g.** Voenno-injenernyy universitet, St. Peterburg, 2000.

şartlar, çalışma ve yaşam koşulları son derece ağırdır. Sivil kurumlar, bölgelerinde çalıştırılan işçi taburlarını uzun bir süre kendi bilançolarına almayarak, bu insanları açlığa ve donmaya mahkûm etmişlerdir.⁴⁰¹ Bu birimlerin her türlü ihtiyaçları arta kalan malzemelerle sağlanmıştır. Personele yiyecekler, en düşük orandan; giyecekler ise 4. kategoriden, yani aslında bir bez haline gelmiş, eskimiş kıyafetlerden verilmiştir. Doğal olarak, aynı endüstriyel veya şantiye birimlerinde çalışan sivil işçilere kıyasla, işçi taburlarında çalışan askerlerin hastalık ve ölüm oranları birkaç kat daha yüksektir.⁴⁰²

Bir süre sonra, Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi birimlerinde Kuzey Kafkasyalıların durumu tamamıyla belirsiz olmuştur. İşçi taburlarında bırakılması uygun görülen personel kategorilerinin listesi 9 Aralık 1941 yılında Shadenko'nun yönergesiyle bölgeye ulaşmıştır.⁴⁰³ Bu listedeki isimlerin arasında Kuzey Kafkasya halkları yoktur. Bu sessizlik bölge karargâhında, doğrudan bir yönergeye rastlanmasa da, Kuzey Kafkasyalıların işçi taburlarından çıkarılma emri olarak algılanır. Bundan sonra bölge karargâhı, Kuzey Kafkasya yerlileriyle ne muharebe birliklerini, ne yedek, ne de işçi taburlarını tamamlayabilmiştir. Bu durumda, askere alma ya da çıkarma işlemlerinde bölgedeki askerî yetkililer tamamen kendi takdirine bağlı olarak hareket etmişlerdir.

Yavaş çalışan askerî mekanizma ve bürokrasi nedeniyle, Moskova'dan gelen Kuzey Kafkasyalıları askeriye den arındırma emirlerinin sıklığına ve netliğine rağmen Kuzey Kafkasyalıların önemli bir kısmı uzun süre birimlerinde kalmaya devam etmiştir. Çıkarılma işlemi yapılmış, ancak çok yavaş bir tempoyla ve nadiren sonuna kadar gidilerek düzenlenmiştir. Askerî personelin yoğun rotasyonu, özellikle oluşturulma aşamasında olan birimlerin ve ayrıca Askerî Komitelerin sürekli yolladıkları ikmaller yüzünden, birçok defa çıkarılma işlemlerinin tekrar gözden geçirilmesi gerekmiştir.

GKO'nun sekiz yeni piyade tümeninin oluşturulma esaslarını açıklayan 28 Temmuz 1942 tarihli 2114 numaralı ve 1 Ağustos 1942 tarihli 0155 numaralı kararnamelerinde, Çeçen-İnguş ve Kabardey-Balkar dağlık halklarının askere alınma yasağı net olarak belirtilmiştir.⁴⁰⁴ Yedi birimin (73, 203, 242, 271, 276 ve 320. piyade tümenleri ile 58. askerî birim) belgelerinde, oluşturulma sırasında milliyeti kaydedilen Kuzey Kafkasya halklarından toplam 1.052 kişi (birimlerin yaklaşık % 1,4'ü) vardır.⁴⁰⁵ 1942 yılının yaz aylarında Adıgey, Çerkes ve Karaçayların muharebe bölümlerine alınma yasağı yokken bile alımları çok azdır. Burada,

⁴⁰¹ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13199, D. 13, s. 370. Ayrıca Bkz. **GRASPI.** Fon. 17, Op. 22, D. 35, s. 102, 140-144

⁴⁰² İsupov V.A., **age.**, s.165-166.

⁴⁰³ **TsAMO.** Fon. 144, Op. 13189, D. 105, s. 8.

⁴⁰⁴ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 125, s. 622-625, 661-671.

⁴⁰⁵ **Aga.**, Fon. 144, Op. 13189, D. 170, s. 93, 185; **aga.**, D. 137, s. 60, 112, 142, 169-171, 202, 233.

Osetlerin belirgin ayrıcalıklarıyla birlikte farklı Kuzey Kafkasya halklarına karşı eşitsiz bir tutum sergilendiği ortadadır.

Kızıl Ordu'nun etnik durumuyla ilgili veriler, savaş sırasında sürekli toplanıp kaydedilmesine rağmen, bir bütün olarak hâlâ gizlilik altındadır. Ancak tümen fonlarının gizliliği kaldırılmıştır. Bu yüzden, devasa bir iş olsa da, tek tek hesaplanabilir. Bu işi 70'li yıllarda A.P. Artemyev kısmen yapmıştır. Bu çalışmada, iki yüze yakın piyade tümeni, yani iki milyondan fazla kişi hesaplanarak, SSCB'nin genel nüfus yüzdesine göre Kafkasların Ruslardan daha az olmadığı gösterilmektedir.⁴⁰⁶

Birçok Kafkasyalı, 1942 yılının Nisan ayına kadar, yani Savunma Halk Komiserliği'nin işçi taburlarını dağıtma emrine kadar, çalışmaya devam etmiştir. Tabur askerleri, sağlık ya da siyasi-ahlak gerekçeleriyle cephede savaşmak için uygunsuz sayılıp terhis edilmiş ve savaş sürecince, işçi taburlarının bağlı olduğu iş kuruluşlarına atanmıştır.⁴⁰⁷

Moskova'dan gelen yasaklara rağmen, Kuzey Kafkasya halkları küçük miktarlarda da olsa, orduya alınmaya devam etmiştir. Böylece, 1942 yılının başında bazı birliklerde (151. Güney Kafkasya piyade tümeni ve 156. Kuzey Kafkasya piyade tümeni) özellikle Dağıstanlıların oranları (% 12'den % 40'a kadar) yüksektir. Bazı Güney Kafkasya birliklerinde ise Kafkasyalıların oranları % 1 ile % 5 arasındadır.⁴⁰⁸

1942 yılının Ağustos ayında Kuzey Kafkasya Cephesi'nde oluşturulan sekiz piyade tümeni (242, 271, 276, 317, 319, 328, 337 ve 351.) muharıpleri arasında Oset, Karaçay, Kabardey, Balkar ve Çeçenler vardır.⁴⁰⁹ 20 Kasım 1942 yılında, cephe şeridi Kabardey-Balkar, Çeçen-İnguşetya ve Dağıstan topraklarında geçen Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Askerî Grubu'nun bünyesinde; 1.483 Dağıstan halkı, 90 Çeçen ve İnguş⁴¹⁰, 1.094 Osetyalı⁴¹¹, 357 Kabardey ve Balkar⁴¹² vardır. Kafkasyalı askerlerin cephelerdeki sayılarına bakıldığında, alım kararlarının yerel askerî konsey düzeyinde verildiği ve yüksek makamların göz yummasıyla da uygulandığı göze çarpmaktadır. Örneğin, Osetlerin ve Kabardeylerin çoğu (719 ve 308 kişi) cumhuriyetlerinin sınırları içinde faaliyet gösteren 9. ordu saflarındadır, Dağıstanlıların çoğu ise (1.339 kişi) Dağıstan yönünü koruyan, 44. ordu saflarında yer

⁴⁰⁶ Bkz. Belgeler Ek 2.

⁴⁰⁷ TsAMO, Fon. 144, Op. 13189, D. 105, s. 439.

⁴⁰⁸ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 314, s. 32, 43, 112, 127-134.

⁴⁰⁹ Aga., Fon. 224, Op. 832, D. 133, s. 30.

⁴¹⁰ Aga., Fon. 209, Op. 1019, D. 42, s. 1569.

⁴¹¹ Hudalov T.T., *Severnaya Osetiya v Velikoy Otechestvennoy Voiny 1941 – 1945 gg.* Severo-Osetinskiy İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy, Vladikavkaz, 1992, s.16.

⁴¹² Semin Yu.N., Starkov O.Yu., "Kavkaz. 1942 – 1943 gg: Geroizm i Predatelstvo", *Voenno-İstoricheskiy jurnal*, № 8, Moskva, 1991, s. 40.

almaktadır. Kabardey-Balkar'da konuşlanan 37. Orduda, 858 Kabardey ve Balkar vardır.⁴¹³ Bu sayılar belgelerle kanıtlanabilir niteliktedir. Örneğin, Kabardey-Balkar Askerî Komiteleri, cumhuriyetlerinde konuşlanmış 37. ordunun asker ikmalini, yerel nüfusun özel seferberlik alımıyla yürütmektedir. Ancak askere alınan Kabardey ve Balkarlar cephede kullanılmamış, cephe arkası birimlerin oluşturulmasında (atlı taşıma bölümünde) kullanılmıştır.⁴¹⁴

Neticede askerî yetkililer, Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin gerçek seferberlik kapasitesinin sadece bir kısmını kullanmıştır. Söz konusu dönemde, Kuzey Askerî Grup birliklerinde yerli halk temsilcileri sadece % 1,8 oranındadır.⁴¹⁵

Kaynaklarda görüldüğü üzere, çoğunluğu Güney Kafkasya halklarından oluşan birimlerde ciddi bir dil sorunu söz konusuyken, Kuzey Kafkasya'da oluşturulan birliklerde bu konu önemsenmeyerek konuyla ilgili bir ize rastlanmamaktadır. Ancak, Kuzey Kafkasyalıların büyük sayılarda birliğe dâhil edildiği zaman, Rus dili eğitimi ihtiyaç hâline gelmiştir.

Yapılan analizler sonucunda, savaşın ilk döneminde Kafkas halklarının SSCB'nin silahlı kuvvetlerinde önemli bir tabaka oluşturduğu gözlemlenmektedir. Ancak, Kafkas bölgelerinden gelenlerin özel durumları (zayıf Rusça bilgisi, düşük askerî hazırlık, etnik komutan kadrosunun yetersizliği); askerî birimlerin oluşturulmasındaki rollerini ve cephede kullanılmalarını önemli ölçüde azaltmış ve zorlaştırmıştır.

SSCB cumhuriyetlerinde oluşturulan karışık etnik birlikler, Rusya ve Ukrayna bölgelerinde oluşturulan birliklerden, genellikle, daha düşük askerî niteliklere sahiptir. Savaş öncesi uygulanan exterritorial (bölge dışı) birim oluşturma sisteminin, kitlesel ordu oluşturma şartlarında verimsiz olduğu görülmüştür. Kafkasyalıların katılımıyla oluşturulan birimlerin mücadeledeki başarısızlıklarının nedenleri, genellikle ağır muharebe koşulları ve sosyal nedenler olmasına rağmen bu başarısızlıklar Rus komutanların onlara karşı önyargılı, negatif bir tutum geliştirmesini tetiklemiştir. Bunun sonucunda komutanlar, Kafkas milliyetli askerlerden kurtulmaya çalışmıştır. Her düzeyde komutanların kendi birimlerinde Kafkasyalıların sayısını en aza indirmek arzusu, genel bir eğilim olarak kabul edilebilir. Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarının mücadele birimlerine erişiminin sınırlandırılması işlemleri, hükümetin yüksek mercileri tarafından yürütülmüştür. Güney Kafkasyalıları içine alım sınırlamaları; sadece çeşitli resmî (üst amirlere dilekçe) ve gayri resmî (tümenlere kasıtlı alım gecikmesi, çeşitli bahanelerle onların yedek birimlere geri dönmelerin sağlanması

⁴¹³ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 40.

⁴¹⁴ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 40.

⁴¹⁵ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1019, D. 42, s. 1569.

vesaire) yollarla yürütülmüştür. İki durumda da, Kafkasyalıların orduya erişimlerinin sınırlandırılması ve saflardan elenme işlemi hiçbir zaman sonuna kadar yapılmamış belge ve kararnamelerde kalmıştır. Aksine, nesnel koşullar (ağır kayıplar, düzenli birim ikmallerinin eksikliği) bazen, resmî yasağın olduğu durumlarda dahi ordu ikmallerinin Kafkasya halklarından yapılan alımlarla tamamlanmasını zorunlu kılmıştır.

Savaşın başında Kızıl Ordu’da Kafkasyalıların kullanımına ilişkin faaliyetler, bir nevi doğaçlamadır, savaşan ordunun kötüleşen koşullarına anında verilen bir tepkidir. Ancak Kafkasya halklarının savaşan orduya uyumu ve Kızıl Ordu askerlerinin genel mücadele becerilerine yükseltilmesi tamamen yeni bir yaklaşım gerektirmiştir. 1941 yılının sonunda Sovyet hükümeti çıkış yolunu, 30’lu yılların sonunda dağıtılan tek milliyetli birimlerin yeniden oluşturulmasında görmüştür. Tek dil, kültür ve mantalite (zihniyet) anlayışı Rus olmayan askerlerin muharebe hazırlık kalitesinin arttırılmasına ve hızlandırılmasına, birimlerde disiplinin güçlendirilmesine ve personel dayanıklılığının sağlamaştırılmasına katkıda bulunabilmiştir.

2.2. Kızıl Ordu’da Milli Birliklerin Oluşturulma Süreci

Kızıl Ordu’nun oluşumu, ilk günlerinden itibaren mili-etnik askerî birlik geleneği, 1917 devrimden önce var olan eğilimin devamı çerçevesindedir. Ancak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde milli birliklerin sayıları yok denecek kadar azaltılmıştır. 1 Eylül 1939’da çıkarılan tüm halklar için zorunlu askerlik kararnamesinden sonra diğer milletlerden birçok “Sovyet” vatandaşı orduya alınmamaya devam etmiştir. Bu kararın alınmasının temel sebebi, kapıyı çalmakta olan II. Dünya Savaşı’nın her an başlama ihtimali idi. Savaşın başlangıcında karma askerî birlikler oluşturulmuş ve daha sonra ilerleyen aylarda ayrı milli askerî birlikler kurulması yoluna gidilmiştir. Milli sisteme geçişinin temel nedeni ise Kızıl Ordu’da yüksek kayıplar neticesinde kadrolu personel açığının oluşması ve SSCB’nin etnik bölgelerinde askerî eğitimini almış, Rusça bilen insan kaynağı sıkıntısıdır.

Savaşın başlamasıyla, 1941-1942 yıllarında yeniden oluşturulan milli birliklerle, malzeme ve insan kaynaklarını en az ölçüde kullanmak, savaş başında verilen ağır kayıpların yerini doldurup düşmanı durdurmak için son derece hızlı davranarak ve acil ihtiyaçları çözmek amaçlanmıştır. Bu nedenle oluşturulan birliklerde, düzensiz (kadrolu olmayan) askerî oluşumların ortaya çıkması, imha taburları gibi eli silah tutabilen gönüllü sivil birimlerin desteklenmesi, müstahfız (opolçentsı) tümenleri oluşturulması, partizan hareketi ve saire gibi askerî olarak sistemli olmayan oluşumlar söz konusu olmuştur.

1941 yılının ağustos ayında GKO kararıyla Letonya piyade tümeni oluşturulmaya başlamıştır. Hükümet, 1941 yılının kasım ve aralık aylarında Litvanya ve Estonya’da iki tümenin, genellikle Orta Asya cumhuriyetlerinden 15 piyade tugayının ve 20 süvari tümeninin kurulmasını onaylamıştır.⁴¹⁶

II. Dünya Savaşı’nın ilerleyen zorlu günleri, Sovyet hükümetini Slavları önceleyen bu tutumdan vazgeçmek zorunda bırakmıştır. Kızıl Ordu bünyesinde milli birliklerin yeniden oluşturulması 1941 yılının ağustos ayında Devlet Savunma Komitesi’nin 383ss⁴¹⁷ numaralı kararıyla (201. Letonya piyade tümeni) yeniden gündeme alınmış ve savaş yılları boyunca 11 Sovyet cumhuriyetinde milli birlikler kurulmuştur. Genel olarak Kızıl Ordu bünyesinde askerî milli birlikleri olan bölgeler şu bölgelerdir: Azerbaycan SSC, Ermenistan SSC, Gürcistan SSC, Tacikistan SSC, Türkmenistan SSC, Özbek SSC, Kazakistan SSC, Kırgızistan SSC, Estonya SSC, Litvanya SSC, Letonya SSC, Kalmuk ÖSSC, Başkurdistan ÖSSC, Çeçen-İnguş ÖSSC, Kabardey-Balkar ÖSSC, Çin ve Kore 88. Piyade Tugayı.

Kızıl Ordu’da toplam 66 milli askerî birlik kurulmuştur. Bunların 26’sı piyade ve dağlı piyade tümeni, 22’si süvari tümeni ve 18’i piyade tugayıdır. Bu milli birliklerden 37’si, II. Dünya Savaşı’nın cephelerinde aktif olarak yer almıştır. Bahsi geçen milli birliklerinin pek çoğunun; geçerli oldukları süre boyunca birçok kez adları ve numaraları değiştirilmiş, bazı durumlarda da bu birlikler milli kimliklerinden çıkarılmışlardır. Sovyet Ordusu’nda milli birlikler, XX. yüzyılın 50’li yıllarının ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür.

2.2.1. Kafkasya’da Milli Birliklerin Oluşturulması

Kafkasya milli birliklerinin tarihini anlamak için bu birliklerin oluşturduğu insan niteliklerini (sosyal, eğitim, genel kültür ve diğer) dikkatlice incelemek gerekmektedir. 1920-30’lu yıllarda Güney Kafkasyalıların küçük bir yüzdesi Kızıl Ordu safhalarına geçmiştir. Bu küçük grup, Trans Kafkasya Askerî Bölgesi’ne bağlı olan iki Gürcü, bir Ermeni ve bir Azerbaycan milli tümeninde görev yapmıştır. Bu tümenler büyük değildir ve tüm Güney Kafkasya gençliğini saflarına geçirememiştir. 1938 yılında bu tümenlerin dağılmasından ve SSCB’de genel alım kampanyaları başlatıldıktan sonra Güney Kafkasyalı asker adayları batı askeri bölgelerine gönderilmeye başlanmıştır. Exterritorial prensibi askerlerin, Rus çoğunluklu bir ortama daha çabuk adapte olmalarını sağlamıştır. Bu yüzden savaş öncesi Güney Kafkasya gençliğinin eğitim seviyesi yüksektir ve iyi derecede Rusça bilmektedirler.

⁴¹⁶ Kirsanov N.A., “Natsionalniye Formirovaniya Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voiny 1941-1942 godov”, *Jurnal Novaya i Noveyshaya İstoriya*, № 2, Moskva, 1995, s. 121.

⁴¹⁷ RGASPI, Fon. 644, Op. 1, D. 5, s. 182.

Ancak bu nüfus, 1941 yılı sonu -1942 yılı başında oluşturulan milli tümenlere kadar ulaşamamışlardır. Savaş öncesinde askere alınanlar, Alman ordularının ilk ağır taarruzları altında kalarak Kızıl Ordu'nun trajik kaderini paylaşmışlardır. 1942 yılında oluşturulan milli tümenlere ise geriye kalanlar daha yetişkin, ancak askerî eğitimi olmayan ve Rusça dil bilgisi seviyesi ya hiç ya da çok az olan nüfus alınmıştır.

Tablo 2.1 Kuzey Kafkasya Milli Birlikleri (1941-1942)

Cumhuriyetler	Birimler
Çeçen-İnguş ÖSSC	114. Süvari Tümeni
Kabardey-Balkar ÖSSC	115. Süvari Tümeni

Kaynak: Kirsanov N.A., “Natsionalniye Formirovaniya Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voiny 1941-1942 godov”, **Jurnal Novaya i Noveyshaya İstoriya**, № 2, Moskva, 1995

Tablo 2.2 Güney Kafkasya Milli Birlikleri (1941-1945)

Cumhuriyetler	Birimler
Azerbaycan SSC	27. Dağ Piyade Tümeni 76. K.Ye. Voloshilov isimli Krasnoznamennaya dağ piyade tümeni 77.Sergo Ordjonekidzhe isimli Krasnoznamennaya dağ piyade tümeni 77. Sergo Ordjonekidzhe isimli Suvorov nişanlı Simfiropolskaya Krasnoznamennaya Piyade Tümeni 151. Piyade Tümeni (2. Oluşumu) 217. Piyade Tümeni 223. Belgrad Krsanoznamennaya Piyade Tümeni 227. Temrükskaya Piyade Tümeni 271. Gorlovskaya Kranoznamennaya Piyade Tümeni (2. Oluşumu) 396. Piyade Tümeni 402. Piyade Tümeni 416. Suvorov nişanlı Taganrogskaya Kranoznamennaya Piyade Tümeni
Gürcistan SSC	9. Kutuzov nişanlı Kranodarskaya Krasnoznamennaya Dağ Piyade Tümeni 36. Suvorov şımalı Motorize Piyade Alayı (9. motorize tümenin içinde), (İlk ismi Kafkas Piyade Alayıdır.) 47. Yoldaş Stalin isimli Kranoznamenniy Dağ Piyade Tümeni 63. M.V. Frunze isimli Kızıl Yıldız Nişanlı Dağ Piyade Tümeni. İlk ismi 2.Gürcü Piyade Tümeni

	276. Temirukskaya Kranoznamennaya Piyade Tümeni 296. Piyade Tümeni 349. Piyade Tümeni 392. Piyade Tümeni
Cumhuriyetler	Birimler
	406. Piyade Tümeni 414. Kızıl Yıldız Nişanlı Anapskaya Piyade Tümeni
Ermenistan SSC	390. Piyade Tümeni 408. Piyade Tümeni 409. Piyade Tümeni 89. Piyade Tümeni (2. Oluşumu) 261. Piyade Tümeni (2. Oluşumu, 6 Ekim 1942 y.) 17. Ermeni Süvari Dağ Piyade Tümeni

Kaynak: Bkz. Kirsanov N.A., “Natsionalniye Formirovaniya Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1942 godov”, **Jurnal Novaya i Noveyshaya İstoriya**, № 2, Moskva, 1995.

1942 yılının başında Trans Kafkasya Askerî Bölgesi milli birliklerinin oluşturulmasına başlanmıştır. Eski bölge komutanı General Tyulenev anılarında, milli birlikleri oluşturulma kararındaki en büyük etkenin dil sorunu olduğunu belirtmiştir.⁴¹⁸ Ayrıca, Kafkasya savunması eşiğindeki bölge, esas olarak kendi gücüne güvenmelidir. Bu konuda cephe komutanını bizzat Stalin uyarmıştır.⁴¹⁹ Savunma Halk Komiserinin emri 3 Şubat 1942’de alınmıştır.⁴²⁰ Emirle, Trans Kafkasya Askerî Bölgesi’nde (Kafkasya Cephesi’nden Kırım Cephesi ayrıldıktan sonra oluşturulan) var olan 392. ve 406. Gürcü, 408. ve 409. Ermeni, 402. ve 223. Azerbaycan piyade tümenlerinin yeniden yapılandırılması talimatı verilmiştir. Aynı anda kısa bir süre önce Trans Kafkasya’dan Kırım Cephesi’ne gelen üç tümen yeniden yapılandırılmıştır: 224. Gürcü, 388. Ermeni ve 396. Azerbaycan tümeni. Sonunda, Güney Kafkasya’da oluşturulan yeni tümenler milliyete göre ayrılmıştır: 414. ve 418. Gürcü, 416. Azerbaycan ve 89. ve 419. Ermeni tümeni. Oluşturulan yeni tümenler *milli içerikli ve enternasyonel ruhlu* olarak karakterize edilmiştir.⁴²¹

⁴¹⁸ Kirsanov N.A., “Natsionalniye Formirovaniya Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1942 godov”, **Jurnal Novaya i Noveyshaya İstoriya**, № 2, Moskva, 1995, s. 123.

⁴¹⁹ Abbasov M.G., Aslanov İ.A., **Veteran vspominayut.** (Vospominayiya veteranov 416. Krasnoznamenniy Taganrogskiy ordena Suvorova II stepeni strelkovoy divizii). Azereşr, Baku, 1985, s.126.

⁴²⁰ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, s. 92-104.

⁴²¹ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, s. 95.

Tümenlerin yeniden yapılandırılması, genellikle personelin bir bileşimden diğerine geçmesiyle sağlanmıştır. Parti örgütlerinin yoğun maddi ve insan kaynağı desteğiyle Güney Kafkasya'da yeni düzenleme 15 günde tamamlanmış ve daha sonra muharebe eğitimine başlanmıştır.⁴²² Ancak, yapılan bu çalışmaların sonuçları beklentilerin gerisinde kalmıştır. Asıl sorun, milli komutan kadrolardaki ciddi yetersizlik olmuştur. Personel sorunu ülke genelinde birçok milli tümenin oluşturulmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Yeniden yapılandırma sırasında var olan personelle, orta ve üst düzey komutan kadrolarının en fazla % 50'sini tamamlamak mümkün olmuştur.⁴²³ Komutanların çoğu yedeklerden çağırılmıştır. Diğer kalan eksiklik ise Slav komutanlarla kapatılmıştır. Rus milliyetinden olmayan alt düzey komutanlarda (astsubay gibi) da personel sıkıntısı vardır. Buralardaki eksiklikler ise ihtisası (qualification) düşük olan, alay okulları mezunlarından tamamlanmıştır. Sadece siyasi birimlerde çalışanlarda sayısal bir sorun yaşanmamıştır.

Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin Merkez Komitesi sayesinde parti, komsomol organları ve eğitim çevrelerinden yeterli sayıda siyasi birim çalışanı orduya gelmiştir. Ama bu birim görevlilerinin de çoğunluğunun askerî tecrübesi yoktur.⁴²⁴ Milli tümenlerdeki bu zor şartlar (komutan eksikliği, eğitim yetersizliği ve deneyimsizlikler) yeni birliklerin mücadeleye hazırlanmalarının aylarca sürmesine neden olmuştur. Örneğin; 90. Özbek OSRB⁴²⁵ oluşumundan savaşa girmesine kadar yaklaşık 12 ay boyunca hazırlık aşamasında kalmış; 94. Özbek OSRB 10 ay, 100. ve 101. Kazak OSBR 11 ay, 16. Litvanya piyade tümeni 13 ay, Eston piyade tümeni 10 ay eğitim görmüştür. 1942 yılının eylül ayında Mareşal Voroshilov başkanlığında düzenlenen denetleme komisyonu, Orta Asya'da Kazak ve Özbeklerden oluşturulan bazı piyade tugaylarının askerî açıdan hazır sayılmaları için sekiz aylık bir sürenin yeterli olmadığını belirtmiştir. Bu birimlerin eğitim düzeyleri birçok açıdan yetersiz olarak değerlendirilmiştir.⁴²⁶

Oluşturulmaya çalışılan milli birliklerdeki olumsuzluklar sadece insan kaynakları ile sınırlı değildir. Birimlerdeki kötü yaşam koşulları da askerlerin ruh hallerinde olumsuz etki yaratmıştır. 1942 yılının haziran ayında yapılan Askerî Cephe Konseyi komisyonunun denetlemesi neticesinde 223, 414. ve 416. piyade tümenlerinde yaygın bir biçimde bitlenme olduğu ve yemekhanelerden gıda malzemelerinin çalındığı gözlenmiştir.⁴²⁷

⁴²² TsAMO, Fon. 209, Op. 999, s. 96.

⁴²³ Aga., Fon. 209, Op. 999, s. 94.

⁴²⁴ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 14, s. 3.

⁴²⁵ OSBR (Obyedinenniye Silı Bıstrogo Reagirovaniya) - Hızlı Müdahale Kuvvetleri; Özel Harekât Kuvvetleri

⁴²⁶ Russkiy Arhiv, T.23 (12-2). Dok. № 544, 545. s. 330-331.

⁴²⁷ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D. 3, s. 46.

Milli birliklerin oluşturulması sürecine ait belgeler, birimlerde yönetim kontrolünü kaybeden alay ve tümen komutanlarının, birimlerdeki disiplin sorunlarını gizlemeyi veya çarpıtmayı tercih ettiklerine dair birçok kanıt içermektedir. Bu gibi durumlar 223. 89. ve diğer piyade tümenlerinde kaydedilmiştir. Böyle birimlerde genellikle komuta üyeleri ve özellikle siyasi görevliler tamamen yenilenmiştir. Bahsedilen 223. ve 89. tümenlerde tümen komutanları, tümen siyasi birim başkanları ve komiserleri, alay ve çoğu tugay komutanları görevden alınmıştır.⁴²⁸

Tüm bu faktörler, 1942 yılında Orta Asya ve Kuzey Kafkasya’da kurulan milli oluşumların tedricen azaltılmasına yol açmıştır. 25 Mart 1942 tarihli Genelkurmay yönergesi “belirtilen tümenler yeterince eğitilmiş değildir ve modern savaşın tüm gereksinimlerini karşılamamaktadır”⁴²⁹ ifadelerini içermektedir. Hâlbuki 10-12 ay süren yeterince uzun bir eğitim döneminden sonra çoğu Sovyet milli piyade birliği, düşmana karşı mücadelede oldukça başarılı bir şekilde kullanılmıştır. Oysa çoğu - 16. süvari tümeni ve 10. piyade tugayı gibi - muharebeye katılamamıştır. Bu tarihten sonra dağıtılan milli oluşumların personeli ve malzemeleri, Kızıl Ordu’nun etkin birimlerine ikmal edilmiştir. Cepheye giden dört süvari tümeni ve beş piyade tümeninden iki tümen ve iki tugay, ağır kayıpları nedeniyle mücadelenin ilk aylarında dağıtılmıştır.

Savaş yıllarında Kızıl Ordu içerisinde oluşturulan milli birimlerin geçmişi genellikle son derece kısa olmasına rağmen Kafkasya milli tümenlerinin tarihi, olağan dışı olarak kabul edilmelidir. 1942 yılının yaz sonu ve sonbahar başlarında, birçok Kafkasya milli birliğinde yeniden yapılanma yerine; özünde tümenlerin komuta ve siyasi kadrolarının değiştirilmesi, milli siyasi kadroların güçlendirilmesi, birimlerin *güvensiz unsurlardan* temizlenmesi ve bunların yanı sıra ana dilde propagandanın güçlendirilmesi gibi yöntemleri içeren *iyileştirme faaliyetleri* yürütülmüştür.⁴³⁰ Bu faaliyetler Kafkasya milli birliklerinin tümü için geçerli olsa da uygulamada Güney Kafkasya ile Kuzey Kafkasya Cephelerinde farklılıklar oluşmuştur.

Güney Kafkasya’da oluşturulan milli tümenlerin kaderi farklı gelişmiştir. Trans Kafkasya Cephesi, harekâta bulunmayan bir cephe olduğundan savaş başından itibaren cepheye ikmaller vermiştir ve 1942 yılının yaz aylarına doğru tüm Güney Kafkasya’nın çevresi boyunca güvenliği sağlayan hazır askerî birim sayısı (20 piyade tümen ve tugay, 3 süvari tümeni, 3 panzer tugayı)⁴³¹ oldukça azdır. Genelkurmay karargâhı; Türkiye’den gelen tehlikeler ve kuzeyden Kafkasya’ya Alman askerlerinin atılım tehditleri durumunda, az

⁴²⁸ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D. 5, s. 100-102.

⁴²⁹ Russkiy Arhiv, T.23 (12-2). Dok. № 92, s. 65.

⁴³⁰ TsAMO, Fon 209, Op. 989, D. 5, s. 100-102.

⁴³¹ Russkiy Arhiv, T.23 (12-2). Dok. № 92, s. 69-70.

sayıdaki bu kuvvetlerin oldukça yetersiz kalacağını bilmesine rağmen bu milli oluşumları, Trans Kafkasya birliklerinin *ana direği* olarak görmüştür.⁴³² Kafkasya savunmasının başlamasıyla savunmaya geçen birimler de esas olarak kendi kaynaklarına güvenmek zorunda kalmıştır.

Kuzey Kafkasya'da da savaşın başında milli-askerî bir yapılanma oluşturulmuş ve bu alanda yapılan diğer faaliyetler gibi, bu oluşumlar da aslında ideolojik çerçeveye sahip olmuştur. GKO'nun kararıyla 13 Kasım 1941 tarihinde milli tümenlerin kurulmasına izin verilen cumhuriyetlerin seçimi şüphesiz rastgele değildir: Çeçen-İnguş (114. süvari) ve Kabardey-Balkar (115. süvari). Tam da bu bölgelerin yerli halklarından olan askerler 1941 yılının sonbaharında Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi yedek ve cephe birimlerinden ilk ihraç edilenler olmuştur.

Kuzey Kafkasya birliklerinin, Güney Kafkasya'daki benzeri tümenlere kıyasla bazı temel farklılıkları vardır. Öncelikle birliklerin oluşumunda gönüllülük esastır ve her türlü maddi ihtiyaçları -silahlandırma hariç- yerli halka ve cumhuriyet yetkililerine yüklenmiştir. Ayrıca bu birimlerde milli kıyafet kullanımına izin verilmiştir. Milli tümen saflarına gönüllü katılım ilkesi; ahlaki, siyasi ve fizikî açıdan en sağlam ve güvenilir insanları seçme imkânı sağlamıştır. Öyle ki bu faaliyetler, zorunlu alımın alternatifi olmuştur. Birimlerin oluşturulması esnasındaki şeffaflık, bir yurtseverlik gösterisi olarak algılanmış/algılatılmış ve tüm cumhuriyet nüfusunu çekerek düşmana karşı mücadeleye milli bir ruh imajı veren önemli bir propaganda sembolü yaratılmasına hizmet etmiştir. Aynı zamanda Kuban ve Don'daki süvari Don Kazak tümenleri de bu yöntemle oluşturulmuştur.

Meseleye *Bolşevikçe* başlayan Kabardey-Balkar Bölge Komitesi, önemli zorluklarla karşılaşmadan tümeni kısa bir süre içinde oluşturmayı başarmıştır.⁴³³ Çeçen-İnguşetya'da ise gönüllü sayısının az olması nedeniyle 114. süvari tümeninin oluşturulması fiilen mümkün olamamış; 1942 yılının mart ayında tümen, 225. Çeçen-İnguş süvari alayı olarak yeniden oluşturulmuştur. Her iki Kuzey Kafkasya mili oluşumunun da muharebe kaderi çok kısa olmuştur. Bu birimler 1942 yılının yaz aylarında, Kafkas savunması başlarında Don nehrinin sol kıyısında Wehrmacht-Nazi Alman silahlı kuvvetlerine karşı mücadelede kullanılmıştır. Kuzey Kafkasya Cephesi'nin birçok diğer birimlerinde olduğu gibi 225. süvari alayı ve 11. süvari tümeni de düşman tank armadası tarafından resmen süpürülmüştür. Bu iki milli oluşumun küçük fonlarında, karargâh komutanlarının günlük notları tesadüfen muhafaza edilmiştir. Günlükler - askerî belgelerde nadir rastlanan bilgi kaynağıdır - oluşumların

⁴³² **Russkiy Arhiv**, T.23 (12-2). Dok. № 92, s. 65.

⁴³³ **RGASPI**, Fon.17. Op. 43, D. 471, s. 14, 36,74; **aga.**, D. 472, s. 3.

mücadele nitelikleri hakkında ilginç notları günümüze ulaştırmıştır. Bu belgelere göre Komutan Yemelyanov (225. süvari alayı) ve Yarbay Ehohin (115. süvari tümeni) birimlerin biçilen görev dışında ve yanlış yerde - tanklara karşı savunmada - kullanıldığını belirtmektedirler. Ayrıca aynı belgeler; birimlerin geri çekilme karmaşasında genellikle net direktifler alamadığını, sıkça diğer birliklerin emrine geçirildiklerini ifade etmektedir. İki karargâh komutanının da ifadeleri, daha elverişli koşullarda ve doğru süvari kullanımı ile Kuzey Kafkasya birliklerinin kendilerini daha iyi kanıtlayabilecekleri yönündedir: “Çeçenlerle saldırıya geçmek iyidir. İşte burada cesurca savaşıyorlar.”⁴³⁴ 255. süvari alayı ve 115. süvari tümeni sayı yetersizliğinden ötürü, 1942 yılının sonbaharında dağıtılmış ve bir daha da toplanmamıştır.

2.2.2. Kafkasyalı Milli Birliklerin Askerî Faaliyetleri

1942 yılının haziran ayında Kızıl Ordu Harkov yenilgisinden sonra oldukça zayıflamıştır. Alman komutası, Sovyet birliklerinin gerekli direnişi gösteremeyeceklerini görünce, durumdan istifade ederek Kafkasya’da bir taarruz gerçekleştirmeye karar verir. Bir dizi savaş neticesinde Alman Ordu’su birkaç şehri ele geçirmeyi başarır ve bu şehirlerden biri de Hitler’e Kafkasya yolunu açan Rostov-on-Don şehridir.

Kafkasya; Ukrayna gibi, Alman birliklerinin bir an evvel ele geçirmeyi hayal ettikleri çok önemli bir stratejik bölgedir. Kafkasya ve Kuban’da Sovyet petrolünün, tahılın ve diğer ürünlerin büyük stokları vardır ve bunlar SSCB topraklarında mücadele yürütmek için Alman Ordusu’na güçlü bir destek sağlayabilecek durumdadır. Aynı zamanda Almanların Kafkasya harekâtının başarıya ulaşması, Türkiye’yi mihver devletler tarafında savaşa zorlayacak en büyük etkidir. Zira Almanlar, İran ve Türkiye üzerinden Ortadoğu’ya ulaşmayı amaçlamaktadır.

Böyle bir tarihsel konjonktürde gerçekleştirilen Kafkasya Muharebesi, iki aşamada meydana gelmiştir: Birinci aşama savunma operasyonu (25 Temmuz - 31 Aralık 1942), ikinci aşama taarruz operasyonu (1 Ocak - 9 Ekim 1943). İlk aşamada Alman Orduları bir dizi şehri kolayca ele geçirmiştir: Stavropol, Armavir, Maykop, Krasnodar, Elista, Mozdok ve Novorossiysk şehrinin bir kısmı. Savunma aşaması Eylül 1942’de Alman ordusunun Sovyet birlikleri tarafından Malgobek yakınlarında durdurulmasıyla sona ermiştir.

Kafkasya Muharebesi, kısmen ya da tamamen Kafkas kökenli askerlerden oluşan birliklerin en yoğun kullanıldığı çatışmalardır. Kafkas Muharebesi başlarında Kuzey Kafkasya ve Trans Kafkasya Cephelerinin emrinde 12 milli birim ve bileşik vardır: 115.

⁴³⁴ TsAMO, Fon. 255 kp, Op. 915461, D. 3, s. 9 (komutan Yemelyanov’un günlüğünden).

Kabardey-Balkar süvari tümeni; 255. Çeçen-İnguş süvari alayı (iki oluşum da Kuzey Kafkasya Cephesi'ne bağlıdır); 276, 392, 406, 414. Gürcü piyade tümenleri; 223, 402, 416. Azerbaycan piyade tümenleri ve 89, 408 ve 409. Ermeni piyade tümenleri (Trans Kafkasya Cephesi'ne bağlıdır). Bu birimlerin yanı sıra muharebe esnasında da milliyete göre birimlerin oluşturulmasına devam edilmiştir, ancak yeni bileşiklere milli statüsü verilmemiştir, çünkü eski tümenlerin isimleriyle birlikte yeniden oluşturdukları için yeni sayılmamışlardır. Bunun dışında, Kafkasya halkları belirtilen iki cephenin tüm diğer birliklerinde de vardır. G. S. Burnazyan'a göre, milli olmayan diğer altı tûmende (61, 151, 271, 276, 295, 319.) Kafkasyalıların sayısı % 60 ile % 70 arasındadır, üçünde (275, 328, 320.) % 50 ile % 60 arası ve dördünde de (176, 389. Piyade; 9, 20. dağlı piyade) % 30 ile % 40 arasındadır.⁴³⁵

Şartlar gereği muharebenin ilk haftalarında milli birliklerin büyük kısmı Groznıy-Bakü yönünde (Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Grubu)⁴³⁶ ve Büyük Kafkas sıradağları geçidinde (46. ordu birlikleri) yoğunlaşmıştır. Batı Kafkasya (Tuapse ve Novorossiysk yönü) ise 1 Eylül 1942 yılında Kuzey Kafkasya Cephesi içerisinde yeniden oluşturulan ve ağırlıklı olarak Slav kökenli askerlerin bulunduğu Trans Kafkasya Cephesi Karadeniz Kuvvetler Grubu⁴³⁷ savunmasındadır. Bu nedenle, Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Grubu ve 46. ordu milli birlikleri üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmak gerekmektedir.

İlk savunma planına göre, kuzeyden Güney Kafkasya'ya giden yolların korunması için Groznıy-Bakü yönü birlikler grubuna bazı milli tümenler dâhil edilmiştir: Birinci kademede 392. Gürcü ve 89. Ermeni; ikinci kademede 223, 416. Azerbaycan ve 414. Gürcü tümeni. Büyük Kafkas sıradağları geçitlerine ise Gürcü ve Ruslardan oluşan 394. Gürcü piyade tümeni ve 242. dağ piyade tümeni çıkarılmıştır.

Kafkas Muharebesi'nde Nazi-Alman komutası, Kızıl Ordu milli birliklerinin mücadele niteliklerinin düşük olduğuna inanmaktadır ve Kafkasya'da bununla karışılacağını ummaktadır. Alman kara kuvvetleri (OKW, Oberkommando der Wehrmacht) karargâh raporunda, Kafkas birlikleri hem malzeme donanım açısından hem de personel kalitesi

⁴³⁵ Burnazyan G.S., *Uchastiye Natsionalnih Soedineniy Zakavkazskih Respublik v Bitve za Kavkaz i Posleduyushih Operatsiyah Krasnoy Armii vVelikoy Otechestvennoy Voyne*. Rostovskoye Uchilishe im. Marshala M.İ. Nedelina, Rostov, 1967, s. 190-191.

⁴³⁶ Stavka, Kafkasya'nın kuzeyden gelen tehlikeden savunmasını sağlamak amacıyla 8 Ağustos 1942 yılında 44. ve 9. Ordu'sunu birleştirerek Transkafkasya cephesi Kuzey Grubu oluşturur. 11 Ağustosta gruba 37. Ordu dâhil edilir. Grup komutanlığına İ.İ. Maslennikov atanır.

⁴³⁷ Karadeniz Kuvvetler Grubu – II. Dünya Savaşı sırasında Transkafkasya Cephesi Sovyet orduların operatif oluşumudur. 1 Eylül 1942 yılında, Kuzey Kafkasya Cephesi'nden yenilenerek oluşturulur. 1942-1943 yıllar boyunca Kafkasya savunmasına yer alır. Deniz sahil savunmasını sağlar, 1942 yılında Novorossiysk operasyonunu tamamlar ve Tuapse operasyonunu gerçekleştirir. Ocak 1943'te, Krasnodar ve Novorossiysk üzerine ilerler. Mart 1943 yılına kadar yapısını koruyarak, 5 Şubat 1943'te Kuzey Kafkasya Cephesi'ne dâhil edilir. Komutanlar: Genel-Albay J. T. Cherevichenko, 17 Ekim 1942 yılından itibaren, Korgeneral İ.E. Petrov.

açısından *kusurlu kuvvetler* olarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Kafkas kökenli askerlerin Sovyet iktidarına karşı kayıtsız ve Alman işbirliğine eğilimli olduklarına inanılmıştır. Bu önyargılar, henüz Kuzey Kafkasya’da büyük muharebe başlamadan önce Alman 4. Panzer Ordu (General German Got) güçlerinin büyük bir bölümünü Stalingrad’a doğru çevirmelerinin gerekçesi sayılabilmektedir. Konuyla ilgili olarak Sovyet komutası da, Alman birliklerinin önemli bir savunma planı ve ciddi bir sayısal keşif yapmadan ağustos ayı ortalarında gelişigüzel ve pervasız bir şekilde ileriye hareket etmiş olmalarını, Sovyet askerleri tarafından ciddi bir direnişle karşılaşma olasılığını düşünmediklerine ve küçümseyici tavırlar içerisinde olduklarına yormaktadır.⁴³⁸

Ancak kısa bir süre sonra Naziler, beklenmedik bir durumla karşılaşmışlardır: Kuzey Kafkasya’da Sovyet Ordu’ları şiddetli bir biçimde ve hünelerle vatanlarını savunmaktadır. Naziler; 1942 yılının Ağustos ayında Novorossiysk, Tuapse ve Maykop yakınında, Büyük Kafkas sıradağları geçişinde, Mozdok’ta ve Nogay bozkırlarında Sovyet ordularının şiddetli direnişiyle karşılaştıkları sırada, milli birliklerin büyük kısmı henüz savaşa dâhil edilmemiştir. Bu büyük kısım, ikinci kademe savunma hattını oluşturmaktadır. Kafkas Muharebesi’nin başında - 1942 yılının Ağustos-Eylül ayları başı - Trans Kafkasya Cephesi; daha sonra cephenin en önemli bölgelerinde kullanılacak olan sekiz piyade tümenini (242, 271, 276, 317, 319, 328, 337 ve 351.) güç bela oluşturmuştur. Oluşturma sırasında, Schadenko’nun talimatıyla insan kaynaklarında öncelikle Rus, Beyaz Rus ve Ukraynalılara yer verilmiştir.⁴³⁹

Slav kökenlileri Kafkasyalılara tercih etme uygulaması cephe komutanlarının özel bir girişimi değildir. Yeni birimlerin oluşturmalarının kontrolü, Stavka’nın ve onun bölge temsilcilerinin yakın takibi altındadır. Örneğin, 61. piyade tümeni örneğinde Kafkasyalıları Slav kökenlilerle değiştirme kararı Stavka’nın yönergesiyle düzenlenmiştir. Bu dönem Kafkasya’da Devlet Savunma Komitesi yetkilisi olarak bulunan ve olağan yetkilere sahip olan L. Beriia’nın da uygulamalarda belirleyici etkisi olmuştur.⁴⁴⁰ Bu genel uygulamalarda özel ilgi Büyük Kafkas sıradağlarının geçiş savunmasındaki (geçişlerin savunmasını organize etmek Beriia’nın Kafkasya’ya gidişinin en önemli nedenlerinden biridir) tümenlere gösterilmiştir. Beriia’nın önerisiyle 351. ve 242. piyade tümeninden Özbekler, Azerbaycan Türkleri ve diğer halklar çıkarılmıştır.⁴⁴¹ Bu taktik, belirtilen halkların dağlık araziye ve dağ iklimine alışık olmadıkları varsayıldığında, mantıklı ve yararlı olmuştur. Bu uygulama, adı

⁴³⁸ TsAMO, Fon. 209, Op. 1064, D. 1, s. 125.

⁴³⁹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 138, s. 18.

⁴⁴⁰ Bkz. Bezugolny A.Yu., “Tovarish Beriia i Komanduyushiy Frontom Prikazali..., Uchastiye L. Berii v Rukovodstve Oborony Kavkaza v Avguste-Sentyabre 1942 g.”, **Jurnal “Voenno İstoricheskiy Arhiv”**, №3, Moskva, 2002, s. 68-96.

⁴⁴¹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 163, s. 288.

geçen tümenlerde Gürcülerin büyük kısmının muhafaza edilmesine neden olmuştur. Sadece Beriya'nın "bizzat denetimi ve desteğiyle"⁴⁴² oluşturulan, 276 ve 242. tümenler gibi bazı birliklerde ve Beriya'nın "hedeflerini belirleyen"⁴⁴³ 351. Tümeninde; Rus olmayan ordu mensupları önemli bir ölçüde korunmuştur. 276. Tümen, milli Gürcü tümeni olarak kabul edilmiştir. Yüksek makamlar tarafından kendilerine verilen ayrıcalıklı konum ve gösterilen özel ilgi sayesinde, bu tümenlerde iyi bir kadro oluşturulmuştur. Hepsi savaşta Nazi güçlerine karşı elde ettikleri başarılarla kendilerini belli etmişlerdir.

Belgelerin analizi; personel hareketlerinin ve kaydırmaların, birliklerin savaş hazırlığı üzerinde her zaman olumlu bir etki yaratmadığını göstermektedir. Sürekli uygulanan rotasyonlar, askerî savaş eğitiminin normal sürecini zayıflatmıştır. Örneğin, 1942 yılının Eylül ayında 320. piyade tümenin milli oranları üç kez değiştirilmiştir. Tümeniden diğer birimlere 6.846 kişi gönderilmiş, farklı birliklerden 7.442 kişi de tümene alınmıştır.⁴⁴⁴ Bazı birimlere en iyi personeller verilirken diğerlerine kaçılmaz olarak, az eğitilmiş asker ve komutanlar görevlendirilmiştir. Bu tür birimlerde Slav komuta ve Kafkasyalı erbaşlar arasında büyük bir orantısızlık oluşmuştur. Üstelik neredeyse istisnasız bir biçimde erbaşlar, Rusça bilmemektedirler ve askerî konularda eğitilmiş değildirlere. Aynı zamanda bu tür tümenlerin özel birimlerinde eğitilmiş personel açığı da yaşanmıştır. Konuyla ilgili olarak Trans Kafkasya Askerî Bölgesi UF (Ordu Oluşturma ve Tamamlama Merkezi) Başkanı General Kurdyumov, gözlemlerini cephe komutanına şu şekilde raporlamıştır: "Tümeniden tümene sistematik insanî kaynak transferleri, alınanlar yerine yeni oluşturma çabaları ve genel olarak personelle ilgili her türlü değişiklik tümen oluşum seyri üzerinde son derece olumsuz etki yaratmaktadır."⁴⁴⁵ Kurdyumov'a göre, sınırlı imkânlarla mümkün mertebede çok tümen oluşturma arzusu; sağlıklı askerî birimler oluşturulmasını sağlayamaz.

UF cephe yetkililerinin, rotasyonun askerî açıdan olumsuzlukları barındırdığı konusundaki ısrarlı uyarıları sonuç vermiştir. 1942 yılının sonbaharında Kafkas milli ve karma milliyetli birliklerin oluşturulma ilkesi yavaşça onaylanmıştır. Karma milliyetli birliklerde Kafkas kökenli asker sayısı en aza indirilmeye çalışılmıştır. Kafkasya savunması sırasında cephenin oluşturduğu on yedi bileşikteki⁴⁴⁶ Kafkasyalıların oranı, toplam sayının

⁴⁴² Aga., Fon. 1572, Op. 1, D. 8, s. 29.

⁴⁴³ Aga., Fon. 1671, Op. 1, D. 1, s. 2.

⁴⁴⁴ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 53, s. 96-98.

⁴⁴⁵ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 153, s.377-378.

⁴⁴⁶ 77, 151, 236, 242, 261, 271, 276, 317, 319, 320, 328, 337, 349, 351. piyade tümeni ve 1, 16, 103. piyade tugayı.

üçte birini biraz aşmaktadır.⁴⁴⁷ Bununla birlikte Kafkasyalılar genellikle birkaç birlikte yoğunlaştırılmıştır. Bunlar; 77, 261, 242, 271, 349. piyade tümenleridir.

Tablo 2.3 1942 Yılı'nın Eylül-Aralık Aylarında Oluşturulması Tamamlanan Trans Kafkasya Cephesi Birliklerinin Etnik Yapısı

Milliyet	Kişi Sayısı	Oran %
Rus	58.565	40,9
Ukraynalı	14.824	10,3
Beyaz Rus	1.750	1,2
Gürcü	18.770	13,1
Azerbaycan Türkleri	12.783	8,9
Ermeni	19.811	13,8
Yahudi	2.173	1,5
Tatar	1.129	0,8
Diğer	13.461	9,5

Kaynak: TsAMO, Fon. 209, Op. 999, D. 165, s. 24

Kafkasya savunmasının başında Trans Kafkasya Cephesi'nde mevcut olan tüm milli birlikler içerisinde düşman ile doğrudan mücadele edenler sadece 392. Gürcü ve 89. Ermeni tümenleri olmuştur. Her iki tümen için de bu muharebe ilktir ve her ikisi de düşmanın ana saldırı hattında yerlerini almışlardır. Kendilerine verilen görevleri de benzerdir: düşmanın istihbarat saldırılarına karşılık vermek. Ancak, Gürcü ve Ermeni tümenler benzer bu görevle farklı şekilde baş edebilmişlerdir. 37. ordu parçası olan 392. piyade tümeni komutanları ve muhاریleri, Ağustos ayının sonunda birkaç tank saldırısını durdurmuş sonra da kendileri taarruza geçerek birçok yerleşim yerini kurtarmıştır. Bu çatışmalarda topçu tümen komutanı olarak görev yapan A.Z. Pirmisashvili'ye Sovyetler Birliği Kahraman Madalyası verilmiştir.⁴⁴⁸ 89. piyade tümeninde ise tam tersi bir sonuç meydana gelmiştir. Bu tümenin görevi Adu-Yurt ve Ken-Yurt köyleri civarında Terek nehrinin sağ kıyısının savunmasını sağlayarak Grozny şehrini kuzeyden korumaktır. Tümenin savunması gereken bölge, Nazi-Alman ordularının ana saldırı hattının yan tarafında – batısında - Mozdok civarındadır. 89.

⁴⁴⁷ Bkz. Tablo 3.3.

⁴⁴⁸ Grechko A. A., *age.*, s. 113-114.

piyade tümeni askerlerinin payına, düşmanın oyalayıcı saldırılarına karşılık vermek ve istihbarat çalışmalarını engellemek düşmüştür. Ancak bu bile tümen için kaldırılamaz bir imtihan olmuştur. Düşmanın her sağ kıyı geçişinde savunmada olan altbölümler dağılarak gereksiz yere kayıp vermiştir. Ekim ayı başında Kuzey Ordu Grubu Komutanı kararıyla 89. tümen ikinci kademe savunma hattına atanmıştır.

Önceden belirtilen kötü yaşam koşulları, muharebe ortamında daha da kötüleşmiştir. Bu durum, askerî emirlerin yerine getirilmemesine ve ağır askerî suçların işlenmesine neden olmuştur. 1942 yılının Eylül ayında, sakın ancak tedarik organizasyonu için rahat olmayan Terek nehrinin sağ kıyısının savunmasını sağlayan 89. Ermeni piyade tümeni askerleri; korkunç yaşam koşulları içerisinde. 30 Eylül 1942’de Tümen Komutanı, 5 bin “tamamen çıplak ve yalınayak” insanın yetersiz beslenme ve susuzluktan eziyet çekmekte ve bu yüzden tümende “isyan vakalarının yaşanmakta” olduğunu bildirir.⁴⁴⁹

Belgelerin analizi askerî ve siyasi yetkililerin; birimlerdeki disiplinsizliği ya da daha genel olarak askerlerin ahlaki ve siyasi sorunlarını, her zaman kötü yaşam koşullarına bağlamadıklarını göstermektedir. Sebep olarak sıkça partinin siyasi çalışma düzeyinin düşüklüğü ve saflardaki *düşman unsurun çokluğu* gösterilmiştir. Yoğunlaştırılan propaganda, ajitasyon çalışmaları ve personel *temizlikleri* istenilen sonuca ulaştırmasa da kötü yaşam koşullarını bir nevi örtbas etmiştir.

Milli birliklerdeki düzensizlik; askerlerde güvensizliğin ve tereddütlerin güçlenmesi amacıyla düşman tarafından kullanılmıştır. 1942 yılında Kırım kampanyası başlangıcında düşman propagandası her ne kadar spontane ve gelişigüzel özellikliyse de, Kuzey Kafkasya’da sistematik, çeşitli ve hedefli hale gelmiştir. Naziler; Kafkas kökenli askerleri milli, sosyal ve dinî açıdan Slav kültürüne ve Sovyet siyasi sistemine yabancı olduklarına ikna etmeye çalışmıştır.⁴⁵⁰ Ayrıca Alman askerlerine yerli halkın geleneklerine, özellikle kadınlara ve esirlere karşı saygılı olmaları için sıkı talimatlar verilmiştir. Belirli bir birimin askerlerine hitap edilen sayısız broşür ve radyo yayınları, düşman esaretinde bulunan eski arkadaşların hitapları ve vaatler; sefil durumda olan askerleri etkilememiştir denememektedir.

Düşman propagandası, savaşın zorlukları ve olumsuz yaşam koşulları; askerî suçların işlenmesine özellikle düşmana teslim olunmasına neden olmuştur. Bu konuda Rus arşiv kaynaklarının kullanılması hâlâ mümkün değildir. Alman kaynaklarında ise tersine, Kafkasya savunması sırasında Kızıl Ordu askerlerinin esir sayısına dair veriler, Nazi-Alman Ordusu’nun geçici başarılarını göstermek için sıkça kullanılmıştır. Nalçik yönünde yaz ve

⁴⁴⁹ TsAMO, Fon. 273, Op. 873, D. 2, s. 88.

⁴⁵⁰ RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 94, s. 55.

sonbaharda ilerleyen 3. panzer kolordusu, sonra da 1. panzer ordusu komutanı Alman General E. Von Mackensen'e göre, Kafkasya kampanyasının sadece ilk iki ayında kolordusuna esir düşen Sovyet asker ve komutanların sayısı 5 bindir ve bunlardan 2.465'i firar edenlerdir.⁴⁵¹

Milli tümenlerdeki bu durum, Kuzey Ordular Grubu komutasını hiç memnun etmemiştir. Bu konuyu öncelikli olarak, grup komutanı Korgeneral İ.İ. Maslennikov dile getirmiştir. Maslennikov bu birimleri Trans Kafkasya Cephesi'nden hazır bir şekilde aldığı için birimlerin oluşturulma süreçleri ve askerlerin muharebe eğitim düzeyleri noktasında doğrudan bir sorumluluk taşımamaktadır. Bu nedenle, tahrişini açıkça dile getirebilmiştir. Maslennikov; İçişleri Halk Komiseri L.P. Beriya (bu esnada iç ve sınır birliklerinin yardımcı komiseridir) ile yakın ilişkileri sayesinde Stavka Yüksek Başkomutanlığı ile doğrudan iletişim kurma imkânını kullanarak cephe komutanını atlamış; Eylül ayının sonunda Stavka'ya, 89. Ermeni, sonra da üç Azerbaycan (402, 416 ve 223.) piyade tümenlerinin *güvensiz unsuzlardan* temizlenerek ve küçültülerek (her birinde 4.356 kişi olarak) piyade tugayına dönüştürmesi talebinde bulunmuştur.⁴⁵² Bu değişiklik, milli birliklerde asker sayısının % 40'tan % 60'a kadar azaltılması anlamına gelmektedir.

Maslennikov'un Askerî Cephe Konseyi üyelerini atlayarak doğrudan Stavka'ya gönderdiği rapor; üyelerin öfkesine neden olmuştur. Trans Kafkasya Cumhuriyetlerinin tüm birinci sekreterleri - G.A. Arutyunov, M.D. Bagirov ve K.P. Charkivani - Askerî Cephe Konsey üyesidir. Maslennikov'un en çok da Askerî Konsey tarafından örnek tümen olarak gösterilen 89. Ermeni piyade tümenini eleştirmesi, üyeler tarafından bir meydan okuma olarak algılanmıştır. Tümen askerleri çok dikkatli biçimde seçilmiş, parti ve Komsomol olanların oranı (normalde % 15-20 olmalıyken % 53'tür) rekor seviyeye ulaşmıştır. Diğer Ermeni birimlerden en iyi olanlar, bu tümene aktarılmıştır.⁴⁵³ Tümene, siyasi görevliler olarak birçok üst düzey parti görevlisi ve Ermenistan SSC Yüksek Sovyet milletvekilleri gönderilmiştir. Siyasi birim yetkililerinin 1942 yılının başına ait raporunda tümen; komuta kadrosu ve siyasi kadrolarıyla "tecrübeli, cesur, iradeli ve enerjik; Lenin-Stalin parti düzenine sadık" olarak karakterize edilmiştir.⁴⁵⁴ Savaşın zor şartları altında bu kadar özenle oluşturulan birlik ile ilgili olarak, daha ilk çatışmanın sonucuna göre değerlendirmeler yapılması; komutanlar ve siyasi birim çalışanları tarafından iç karartıcı olmuştur. Diğer yandan bu olumsuz değerlendirmeler

⁴⁵¹ Bkz. Stepanchikov K., Pervushina Ye., **Ot Buga do Kavkaza. III Tankoviy Korpus v Kampanii Protiv Sovetskoy Rossii 1941-1942 godov**, İzdatelstvo AST, Moskva, 2004 (Geyer Herman, **Vom Bug Zum Kaukasus**, Mackensen Eberhard von, **Das III. Panzerkorps in Feldzug Gegen Sowjetrußland 1941/42**. Neckaargemünd, 1967).

⁴⁵² **TsAMO**, Fon. 273, Op. 879, D. 1, s. 161-165; aynı yerde Fon 209, Op. 1063, D. 166, s. 29

⁴⁵³ Kirsanov N.A., **age**, s.121.

⁴⁵⁴ **Aga.**, Fon. 1251, Op. 1, D. 64, s. 7.

doğal olarak, askerî ve merkezi hükümetin gözünde Trans Kafkasya parti liderlerinin otoritesi de zayıflamıştır.

9 Ekimde çok nadir görülen bir biçimde; üç Trans Kafkasya lideri (Arutyunov, Bagirov ve Charkivani) bir araya gelmiş ve cephe komutanı Tyulenev'i de yanlarına alarak Stalin adına bir telgraf göndermişlerdir. Bu önemli telgraf, Tyulenev'in de imzasıyla Stalin'e ulaştırılmıştır. Bu telgrafta, Kuzey Grubu Askerî Konseyinin öne sürdüğü piyade tümenlerinin yeniden düzenlenme önerisinin, yanlış olduğu belirtilmiştir. Bu talebin temeli, 89. piyade tümeninde yaşanan sadece tek bir olay üzerinden yapılandırılmıştır. Askerî Konsey, bu durumun üç sebebini tespit etmiştir. Askerî Konsey'in öne sürdüğü bu üç tespitten birincisi, milli birliklerde “güvenilmez unsurların” varlığı; ikincisi kötü “parti ve siyasi çalışmaların organizasyonlarındaki aksaklıklar” üçüncüsü ise ilk kez bu tespitlerde dile getirilen bir özellik olan “çatışma yönetimi sırasında etnik özelliklerin ihmali” olarak belirtilmiştir. Askerî konsey, milli birlikleri yeniden düzenleme kararının iptal edilmesini talep etmiştir. Durumu düzeltmek için geleneksel önlemler önerilmiştir. Bu önlemlerin ilki, birimlerde *derinlemesine siyasi çalışmalar* yapmak, ikincisi ise birimleri *korkak ve hainlerden temizlemektir*.⁴⁵⁵ Stalin, Askerî Cephe Konseyinin talebini desteklemiştir. Bu aşamada, sorun çözülmüştür. Tüm Trans Kafkasya Cumhuriyetlerinin Parti Merkez Komiteleri ve cumhuriyetlerin üst düzey parti yetkilileri; Merkez Komite Sekreterleri başkanlığında, piyade tümenlerine komisyon göndermiştir.

Kuzey Grubu milli birliklerinin çoğu (402, 416, 414, 417, 89, 223 ve çoğunluğu Kafkas halklarından oluşan 271, 320 ve 77. piyade tümenleri) savunmanın daha sakin olduğu bölgelerde yer alan 44. orduya ve ikinci sırada yer alan 58. orduya atanmışlardır. Böylece düşmanla mücadele yükünü, çoğunlukla Slav kökenlilerden oluşan ve çatışmalarda aşırı bitkin düşen 9 ve 37. ordu taşımıştır.

Kuzey Ordular Grubu ve Trans Kafkasya Cephesi askerî konseyi arasında yaşanan çekişmenin analizi, aşağıdaki sonuçları gösterir. Kuzey Grubu Askerî Konseyi, komuta kadrolarında, Kafkasyalı askerler hakkında olumsuz bir görüşe sahiptir. Tümen komutanlarının çeşitli bahanelerle Kafkasyalı askerî birliklerin ikmalini reddeden belgeler vardır.⁴⁵⁶ Ancak Maslennikov'un, üstlerinin desteğini almadan, milli bir politika alanına müdahaleye cesaret edebileceği düşünülememektedir. Özellikle Beriya'nın Kafkasya'da geçirdiği Eylül ayının ilk yarısı, Maslennikov'un Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi'nden en *bağımsız* hareket ettiği dönemdir. Kuzey Grubu komutanı genellikle, alınan

⁴⁵⁵ TsAMO, Fon. 1251, Op. 1, D. 64, s. 29.

⁴⁵⁶ Aga., Fon. 209, Op. 999, D. 156, s. 60-64.

kararları yetkilisine bildirmeden, direk olarak sadece iki adrese raporlamıştır: Stalin'e ve Beriya'ya. Bu bağlamda, Kafkasya savunmanın tüm döneminde, Kuzey Ordular Grubu ve Trans Kafkasya Cephesi askerî konseylerinin ve bizzat Generaller Tülenev ve Maslennikov'un arasındaki ilişki oldukça çekişmelidir.⁴⁵⁷

Maslennikov üzerindeki Beriya himayesini, Maslennikov'un eleştirileri esnasındaki seçiciliği açıklar niteliktedir: Maslennikov tarafından yeniden düzenlemeye çıkarılan dört tümeninden üçü Azeri, biri Ermeni tümenidir. Hiçbir Gürcü tümeni Maslennikov'un eleştirilerine maruz kalmamıştır. Gürcülerden oluşan bazı tümenlerin muharebe kapasitesi, Azeri ve Ermeni tümenlerinden yüksek değildi ancak Maslennikov, halk komiserinin Gürcü birimlerin oluşumuna gösterdiği yoğun ilgi ve çabaları şüphe altına koyamamaktaydı. Ayrıca Maslennikov, Beriya ve Stalin'in Gürcü asıllı olduklarını da hesaba katmıştır. Hâlbuki 414. Gürcü tümeni *düşük disiplinli* bir birlik olarak karakterize edilmiştir. 1942 yılı yazından itibaren Klukhor, Sancharo ve Marukh geçişlerinin savunmasını sağlayan 394. Gürcü tümeni hakkında notlar belirsizdir. Ayrıca bu tümen, Trans Kafkasya Cephesi siyasi birimi tarafından *zayıf* olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵⁸ Kendini iyi bir biçimde kanıtlayan, 37. ordu dâhilinde olan ve Nalchik yönünde savaşan 392. piyade tümeni (G.İ. Kuparadze) olmuştur.⁴⁵⁹ Almanlar, 25 Ekim 1942'de 37. ordunun Nalchik yakınlarındaki savunmasını kırdıktan sonra tümen, diğer Sovyet ordularından tamamıyla kopuk, dağlara sıkışık bir durumda kalmış ve düşman tarafından yok edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Buna rağmen güçlü ve kararlı bir yönetim sayesinde Dovguz-Orunbaşı dağ geçidinden beş gün içerisinde geçmeyi ve askerî bir birim olarak kalmayı başarmıştır.⁴⁶⁰

Azerbaycanlılara, daha doğrusu Türk kökenli halklara - Azerbaycan, Ahıska Türklerine ve Tatarlara ki bu askerlerin çoğunun evraklarında milliyet bölümünde ya Gürcü ya da Azerbaycanlı yazılmıştır- karşı çoğunlukla olumsuz bir görüş oluşmuştur. Daha Kırım kampanyası sırasında, L. Mekhlis'in ısrarlarıyla tümenlerin etnik durumu defalarca değiştirildiğinde, ilk önce Azerbaycanlı askerlerden kurtulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde eleştirilerle Azerbaycanlılar sadece diğer askerlerden değil Güney Kafkasya askerlerinden de ayrılmıştır: “Derhal Azerbaycanlılarla ve diğerleriyle gelen trenleri karşılayın” (Transkafkasya Cephesi UF Müdürü Kurdyumov)⁴⁶¹, “milli birlikler, özellikle

⁴⁵⁷ Detaylı bilgi için Bkz. Bezugolnyy A.Yu., “Komanduyushiy Frontom Prikazali..., Uchastiye L. Berii v Rukovodstve Oborony Kavkaza v Avguste-Sentyabre 1942 g.”, **Jurnal “Voenno İstoricheskiy Arhiv”**, №3, Moskva, 2002.

⁴⁵⁸ **TsAMO**, Fon. 224, Op. 832, D. 3, s. 95-96.

⁴⁵⁹ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1063, D. 194, s. 29.

⁴⁶⁰ **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 53, s. 120, 125.

⁴⁶¹ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D. 156, s. 60.

Azerbaycanlı...” (Maslennikov)⁴⁶², “siyasi çalışmaları arttırmak lazım, özellikle milli birliklerde, mesela Azerbaycan tümenlerinde” (Kaganovich).⁴⁶³ Sovyet gözünde Azerbaycan Türkleri, Türkiye’deki anti-Sovyet halkla ortak kökenlere sahiptir ve bu nedenle tamamen güvenilir sayılamamaktadır. 1942 yılının eylül ayında, Sovyet - Türk ilişkileri bilhassa akut dönemi geçirdiği sıralarda, 402. Azerbaycan piyade tümeni Türkiye sınırından alınmıştır. Onları orada tutmak “*maksada uygun olmama* olarak kabul edilmiştir.”⁴⁶⁴ Azerbaycan bu tehlikenin farkındadır. Azerbaycan Askerî Konseyi üyesi Komünist Partisi Merkez Komite Birinci Sekreteri M.D. Bagirov’un, Azerbaycanlı askerlerin, diğer askerler tarafından ezilmelerinden ve alaylara maruz kalmalarından şikâyet eden anonim bir mektuba tepkisi tipiktir. Bagirov’un karar cevabı ikilidir: “tabii onlar eşitlikçidir, ama şikâyetlerinizi kontrol etmek lazım.”⁴⁶⁵ Azerbaycanlı askerler ise ancak üstlerini, şikâyetleri göz ardı edildiği takdirde Türk Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’ndan yardım talebinde bulunacakları şeklinde safça tehdit edebilmişlerdir.

1942 yılının Ekim ayında Güney Kafkasya parti liderleri; Kuzey Ordu Grubunun Askerî Konseyin niyetine karşı birleşip karşı çıksalar da, en aktif savunma pozisyonunu M. Bagirov almak zorunda kalmıştır. Diğerlerine kıyasla, milli tümenler üzerinde çıkan tartışmalarda en çok Bagirov araya girmiştir. Bagirov bu gibi durumlarda çeşitli belgelerle Azerbaycan tümenlerinin faaliyetleri hakkında yorum yapmış ve böylece onları olumlu bir biçimde sunmaya çalışmıştır. Bagirov’un bizzat Azerbaycan tümenlerini kontrol edip birliklerin durumlarının iyileştirilmesi için cephenin askerî konseyine bilgi verdiği ve çeşitli önlemler geliştirdiğine dair çok sayıda bilgi mevcuttur.⁴⁶⁶ Cephe UF Başkanı Korgeneral Kurdyumov, cephe dâhilinde olan bölgelerden hiç kimsenin, ne özerk ne de diğer cumhuriyet liderlerinin, bu kadar askeriye yüklenmediğini belirtmiştir.⁴⁶⁷

Askeriyeye karşı siyasi bir baskı aracı kullanan ilk komutan Bagirov’dur. Bagirov, özellikle sadece Rusça bilenlerden bir birim oluşturmasını talep eden cephe UF başkanının emrini *provokasyonlu ve şeffaf olmayan* bir talep olarak tanımlamıştır.⁴⁶⁸ Kafkasya parti liderlerinin sorunu bilinçli olarak siyasi boyuta taşınması, askerî komutanlar ile çekişmelerinde güçlü bir araç haline gelmiştir. Onların kendi eylemlerine gerekçe aramamaya zorlamıştır.

⁴⁶² Aga., Fon. 209, Op. 1029, D. 25, s. 247.

⁴⁶³ Kaganovich L.M., **Pamyatniye Zapiski Rabochego, Kommunist-Bolşevika, Professora, Partiynogo i Sobetsko-Gosudarstvennogo Rabotnika**, İzdatelstvo Vagrius, Moskva, 1997, s. 472.

⁴⁶⁴ TsAMO, Fon. 209, Op. 1064, D. 2, s. 198.

⁴⁶⁵ Aga., Fon. 209, Op. 1019, D. 412, s. 155.

⁴⁶⁶ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 5, s. 100-102; D. 24, s. 243-245.

⁴⁶⁷ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 232.

⁴⁶⁸ Aga., Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 232.

Trans Kafkasya Askerî Konseyi belgeleri arasında Bagirov adına, daha çok siyasi birim görevlileri ve Azerbaycan uyruklu orta düzey komutanlar (siyasî memur, kıdemli siyasî memur, teğmen, yüzbaşı) tarafından yazılan kişisel mektuplara rastlanır. İtaat kuralıyla değil de vicdanla -“devrimci bilinçle”- yönlendirilen bu görevliler, açık bir üslupla savaşçıların ağır yaşam koşullarından, Rusça konuşan topluluk arasında Azerbaycanlılarla propaganda ve eğitim çalışmalarının zorluklarından, Azerbaycanlı askerlerin etnik duygularının incitildiğine dair delillerinden Merkez Komite sekreterini samimiyetle haberdar etmişlerdir.⁴⁶⁹ Bagirov da bu tarz resmî olmayan hitapları ilgisiz bırakmamıştır. Bu gibi belgelerin üzerlerinde hem Bagirov’un hem de önlemlerin alınması için gönderdiği diğer cephe komutanlarının birçok not ve kararı mevcuttur. Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi Geniş Belge Dizisi’nde askerlerin Gürcistan ve Ermenistan liderleriyle yaptıkları bir yazışmaya rastlanmamıştır.

Bagirov’un aktif olması, Beriya ile yakınlığı hatta dostane ilişkileri ile izah edilebilmektedir.⁴⁷⁰ Savaş başında Güney Kafkasya’da Beriya’nın kişilik kültü yeterince oluşmuştu ve Stalin kültüründen bir alt çaptaydı. Maslennikov ve Bagirov aynı Kremlin liderinin adaylarıydı. Ancak, Azerbaycan liderinin doğrudan Stalin’le görüşebilme potansiyeli vardı ve o da bunu etkin olarak kullanmaktaydı.

Bagirov, tüm imkânlarıyla Azerbaycanlılara karşı olan önyargıyı ortadan kaldırmak için çabalamıştır. Azerbaycan birimlerinde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komite yetkilileri sürekli olarak kendilerini cephede iyi gösteren seçkin askerler hakkında birinci sekreteri düzenli bir biçimde haberdar etmişlerdir. Bagirov ise, bu bilgileri, Askerî Cephe Konseyi’ne ulaştırmıştır. Azerbaycan uyruklu askerlerin kitlesel bir kahramanlık örneği; Terek nehrinin kuzey kıyısında yer alan İshcherskaya köyü bölgesindeki 9. piyade kolordu birimlerinin mücadelesidir. Kolordu dâhilinde, tamamıyla Azerbaycan uyruklulardan oluşan birkaç birim vardır. Kolordu oluşturulmasından sonra düşmanla henüz temasa geçmiştir ve cephe tecrübesi azdır. 40. Alman panzer kolordusu 17 Kasım’da zırhlı araç ve motorize piyadesiyle, Sovyet piyadesini şiddetli saldırılara maruz bırakmıştır. 9. kolordu birimleri, onlarca saldırıyı püskürterek kurtulmayı başarmıştır. Mücadelede birçok Azerbaycan uyruklu asker ve komutan üstün kahramanlıklar sergilemiştir. Bunlardan ikisi Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına layık görülmüştür. Örneğin, teğmen İdris Suleymanov dört kez

⁴⁶⁹ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 12-13, 350; aga., Op. 1019, D. 412, s. 155; aga., D.420, s.1-6.

⁴⁷⁰ RGASPI, Fon. 17, Op. 171, D. 474, s. 66-71 (Zapiska R.A.Rudenko v Prezidium TsK kpss o M.D. Bagirove. 15 Marta 1954 goda; Slujebnaya Perepiska ss); Ayrıca bkz. Haustov V.N., **Delo Beriya. Prigovor Objalovaniyu ne Podlejti**, İzdatelstvo MFD, Moskva, 2012, s. 428-431.

yaralanmış ancak birimiyle birlikte yeni bir sınırı almadan savaş alanını terk etmemiştir.⁴⁷¹ Bu örnek, Azerbaycanlıların da cesurca mücadele edebildiklerini göstermektedir.

Bu sıralarda, 1942 yılının Kasım ayında, Stalingrad şehrinin caddelerindeki çatışmanın şiddeti çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Çatışmalar her metrekaşe, her sokak ve her ev için devam ederken 58 gün boyunca “Pavlov’un⁴⁷² Evi”ni teslim etmeyen askerlerin kahramanlıkları dünyaca ünlü olmuştur. Düşman bu eve hava topu, topçu ve havan ateşi açmıştır ancak evin savunucuları bir adım geri çekilmemiştir. “Pavlov’un Evi”⁴⁷³ savunucuları arasında Rus, Ukraynalı, Gürcü, Kazak, Özbek, Yahudi ve Tatar milliyetli askerler vardır. Bu ev ve onun savunucuları Volga şehrinin kahramanca savunulmasının sembolü hâline gelmiştir.

Aralık 1942’de milli birimlerin etrafında dönen tartışmalarda yeni bir aşamaya gelmektedir. Bu dönemde, Trans Kafkasya Cephesi, Sovyet - Alman cephesinde faşist Alman ordularının güney kanadını yenmek için Yüksek Başkomutanlığın büyük stratejik planına dâhil edilmiştir. Stalingrad istikametinde ilerleyen cephelere destek vermek için Kuzey Kafkasya’daki Sovyet güçleri, Kuzey Grubu birliklerine karşı yürüten 1. Alman panzer ordusunu önce durdurmak sonra da yok etmek ve böylelikle düşmanın Kafkasya kuvvetlerini tam çembere alarak imha etmek için ortam oluşturmak zorundadır.⁴⁷⁴

Bu denli büyük bir görevin üstesinden gelmek için cephedeki mevcut olan tüm güçlerin katılımı gereklidir. Bu zamana kadar Kuzey Kafkasya’da Sovyet birlikleri mücadele deneyimi edinmiş, düşmanla savaşmayı öğrenmiştir. Bunu, Tuapse ve Novorossiysk’in kahramanca savunması ve Mozdok, Vladikavkaz yakınlarında yürütülen yetkin savunma ve karşı-saldırı operasyonları göstermiştir. 1 Aralık’ta Kuzey Grubu önündeki kuvvetlerin dengesi Sovyetler Birliği’nin lehinedir: Piyadede 3’e 1, topçularda 2’ye 1, tanklarda 1’e 1, hava topu 4’e 1.⁴⁷⁵ Düşman, ona diğer silahlarda üstün olan Sovyet birliklerine karşı şimdiye kadar saldırma imkânını sağlayan en büyük üstünlüğünü, tank kuvvetlerini, kaybetmiştir. Operasyonun planlamasında ilk defa ana umutlar, yeni tamamlanan Tümgeneral V.A. Khomenko komutasındaki 44. ve Tümgeneral K.S. Menlik komutasındaki 58. ordu birliklerinin üzerindedir.

⁴⁷¹ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D. 20, s. 243-245.

⁴⁷² Pavlov Yakov Fedotovitch (17 Ekim 1917 – 29 Eylül 1981), Başçavuş, Stalingrad sokak dövüşleri sırasında kendini gösteren 13. Hassa Motorize Piyade Tümenin 42. Hassa Piyade Alayın bir makineli tüfek bölümünün komutanı, 13. Hassa Motorize Tümenin savunma sisteminde önemli dayanak noktası olan ve kentin orta kesiminde bulunan bir evi ele geçirerek savunmasını organize etmiştir. Savaşı Berlin’de, hassa teğmen rütbesiyle sona erdirmiştir. Sovyetler Birliği Karhamı (27 Haziran 1945), Volgograd şehrin fahri vatandaşı (7 Mayıs 1980).

⁴⁷³ Bkz. Fotoğraf 18.

⁴⁷⁴ TsAMO, Fon. 209, Op. 1063, D. 31, s. 187-194.

⁴⁷⁵ Aga., Fon. 209, Op. 1063, D. 200, s. 9-12.

Sovyet birliklerinin Stalingrad'a karşı-saldırı operasyonu başladığı için Kuzey Grubunun hazırlık işlemlerini tamamlama süresi oldukça sınırlıdır. Birçok etkinlik mecburen kısaltılmış, bazıları ise iptal edilmiştir. Çatışmalarda bitkin düşen 37 ve 9. ordu birimlerinin ikmali kısmen yapılmış, yedek malzeme stoklanmamış, besleme sistemi ve yaralı askerlerin tahliye işlemleri gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca düşman kuvvetler hakkında tam teşekküllü istihbarat verilerine ulaşılamamıştır. 27 Kasım'da 37 ve 9. ordu birlikleri; 30 Kasım'da ise 44. ordu birlikleri, Kuzey Grubunun tüm cephesi boyunca büyük bir taarruza geçmiştir. Başından itibaren operasyon; düşmana nefes aldirmama ve Stalingrad'a mekanize tümen transferlerini önleme emirleri veren Stavka'nın sürekli baskısı altında yürütülmüştür. Birlikler ağır kayıplar verirken ilerleyişler neredeyse durmuştur. Dahası düşman iki mobil, 23. panzer ve *Viking* SS motorize tümenini boşa çıkarmayı ve kuzeye göndermeyi başarmıştır.

Taarruz, 7 Aralık'ta durdurulmak zorunda kalınmıştır. Genelkurmay Başkanı Korgeneral A.İ. Antonov Cephe Askerî Konseyi'ne, 'Kuzey Grubu birimleri herhangi önemli bir başarı elde edemedi ...ve aslında karşı-saldırı operasyon planı başarılı olmadı" ifadelerini içeren bir rapor göndermiştir.⁴⁷⁶ Bununla birlikte, 4 ve 5. hasa kolordunun ve 44. ordu birimlerinin düşman güçlerine karşı dövüştükleri Terek nehrinin sol kıyısında bir başarı elde edilmiştir. Bunun üzerine, ana saldırının cephenin bu bölgesine taşınmasına karar verilmiştir. Böylece 9 ve 37. ordu savunmaya geçmiştir.⁴⁷⁷

11 Aralık'ta Sovyet taarruzu yeniden başlatılmış ve 31 Aralık'a kadar devam etmiştir. Bu süreçte 44. ordu bünyesindeki 402, 416 ve 223. Azerbaycan, 409. Ermeni, 414. Gürcü piyade tümenleri ve çoğunlukla Ermeni nüfuslu 320. tümen saldırıya geçmiştir. Daha sonra çoğunlukla Azerbaycanlılardan oluşturulan 271. tümen, çoğunlukla Ermenilerden oluşturulan 151. tümen ve karışık etnik kökenlilerden oluşturulan 347. tümen mücadeleye dâhil edilmiştir. Terek nehrinin güney kıyısında 58. ordu birlikleri bünyesinde yer alan 89. Ermeni tümeni ve birkaç karışık etnik kökenli tümen, taarruza geçmiştir. Kuzey Grubu'na ait birliklerde Kafkasyalı askerlerin toplam oranı ise % 42,5'tir.⁴⁷⁸

Böylece, taarruzun en büyük ağırlığı bu kez Kafkasya halklarından oluşturulan tümenlere düşmüştür. Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu'nun Aralık taarruzu, II. Dünya Savaşı sırasında milli birliklerin bu kadar yoğun kullanıldığı tek operasyondur.

Maslennikov, 44. ordu komutanı Khomenko ile yaptığı telgraf görüşmelerinde ısrarla şu ifadeleri tekrarlamıştır: "Yan ve arkanıza bakmadan en kararlı adımlarınızı talep ediyorum.

⁴⁷⁶ TsAMO, Fon. 209, Op. 1063, D. 200, s. 194.

⁴⁷⁷ Aga., Fon. 273, Op. 879, D. 5, s. 449-453.

⁴⁷⁸ Mamukelashvili E., **Voenno-Organizatorskaya i İdeologicheskaya Deyatelnost KPSS v Bitve za Kavkaz (1942-1943gg)**, Doktorskaya Dissertatsiya, Tbilisi, 1982, s. 88.

Var olan tüm gücünüzü kullanmanız ve ne pahasına olursa olsun verilen görevi yerine getirmeniz lazım”, “Yorgunluktan ve [askerlerin] yenilerle değiştirilme ihtiyacı hakkında konuşmak zararlıdır”, “Gündüz görevini tamamlamayan birlikler, bu görevi gece bitirmelidir”, “Her türlü yollarla, hiçbir şeyin karşında durmadan... birlikleri taarruza zorlamak...”⁴⁷⁹

Taarruz esnasında uzun süre birlik ve karargâhlar arasında iletişim sağlanamamış, herhangi bir bağlantı kurulamamıştır. 44. ordu karargâhı operasyon birimi, diğer tümen ve karargâhlar gibi, taarruz harekâtını yönetmeye ve koordine etmeye hazır değildir.⁴⁸⁰ Taarruza geçen ordu karargâhı, ilerleyen birimlerden çok uzakta kalmış, bunun sonucunda bazen birkaç gün süreyle cephe hakkında ayrıntılı bilgi alınamaz hâle gelinmiş ve gerçek durumla örtüşmeyen bilgiler yüksek karargâhlara bildirilmiştir. Trans Kafkasya Cephe karargâhının bildiri raporlarında; 44. ordu bileşiklerinin mücadele durumu hakkında bilgi raporları yerine, sıklıkla *bilgi alınmamıştır* ya da *durumda değişiklik yok* gibi ifadeler yer almaktadır.⁴⁸¹

Kafkasya tümenlerinin komutanları; çoğunlukla yedekten alınan, yüksek niteliklere sahip olmayan askerlerdir ve şablon savaş taktiklerini kullanmışlardır. Ayrıca komşu tümenler genellikle birbirlerinden habersizdir ve bu nedenle birbirlerine yardım edememektedir. Örneğin, 402. piyade tümenin Novo-Melnikov köyü civarında yok edildiği haberi ancak birkaç gün sonra alınabilmiştir. Hâlbuki aynı esnada harekât hesaplamaları, bu tümenin planlı ilerleyişine dayanmaktadır. Komutanların yetersizliği ve bölgesel zorluklar (olanca düz bir bozkırda konumun belirlenebileceği bir işaretin neredeyse olmaması) birimlerin sık sık bozkırda kaybolmasına ve gezgin düşman grupları ile çatışmasına neden olmuştur. Tümen uzmanları (topçular, havan topçuları, muhabereci vs.) saldırıya geçen piyadelere destek verememekte ve birimler arası etkileşimi sağlayamamaktadır. Sağlıklı mühimmat ve gıda takviyesinin yanı sıra yaralı tahliyesi de yeni yıla kadar düzenlenememiştir. Sürekli beslenme aksamaları yaşanırdı. 416. Azerbaycan tümeninde yemek aksamaları olmadan tek bir gün bile geçmemiş; 89. Ermeni tümeninde askerler iki ay yıkanmamış, bitlenmiş, kıyafet ve ayakkabıları eskimiştir. 58. orduda ciddi gıda eksikliği ve kış şartlarına uygun giysi sorunu vardır. Siyasiler bütün bunları, “bazı birimlerin askerî emirleri yerine getirmemelerinin” ana sebebi olarak göstermişlerdir.⁴⁸²

1942 yılının Aralık ayında piyade birimleri ağır kayıplar vererek çoğu, 1 Ocak 1943 tarihine doğru personelinin % 50-70 kadarını kaybetmişlerdir. Belirleyici bir başarı ise elde

⁴⁷⁹ Aga., Fon. 399, Op. 9385, D.20, s. 353.

⁴⁸⁰ TsAMO, Fon. 273, Op. 879, D.8, s. 365-366.

⁴⁸¹ Aga., Fon. 273, Op. 879, D.8, s. 365-366.

⁴⁸² Aga., Fon. 209, Op. 1063, D.473, s. 553-555.

edilememiştir. 44. ordu birimleri, Aralık ayında diğer tüm Trans Kafkasya cephesi orduları arasında en yüksek kayıpları vermiştir.⁴⁸³ Komutanın raporuna göre ordu, ay sonunda neredeyse savaşıacak durumda değildir.

Tablo 2.4 1942 Yılı Aralık Ayında Trans Kafkasya Cephesi Askerî Kayıpları

Askerî Birlik ve Birimler	Ölen	Yaralı	Kaybolan	Diğer Kayıplar (Hastalık, Donma, Esaret)	Toplam
44 A	7.135	18.032	5.003	1.293	31.463
58 A	1.839	3.712	159	1.017	6.788
SGV'ye Bağlı Birimler (4. ve 5. Süvari Kolordosu; 151. Piyade Tümeni)	3.954	5.991	3.387	2.396	15.728
9 A	3.882	9.020	305	1.165	14.371
46 A	104	133	39	953	1.229
56 A	225	477	53	863	1.707
18 A	1.258	3.294	133	2.613	7.298
47 A	255	662	147	853	1.917
37 A	1.135	2.711	966	485	5.262
Tuapse Sav. Bölgesi	10	4	40	436	450

Kaynak: TsAMO, Fon. 209, Op. 1063, D.432, s. 157

Tüm taarruz yükü deneyimsiz, kötü eğitilmiş, aç ve yarı çıplak Kafkasyalı askerlerin omuzlarına yüklenmiştir. Onlar, savaşın birçok sahnesinde örnek cesaret ve kahramanlık göstermiştir. Kuzey Grubu Genelkurmay Başkanı Tümgeneral A.A. Zabaluyev, birliklerle ilgili olarak “piyademiz altındır, tüm felaketlere dayanır” demiştir⁴⁸⁴. Azerbaycan tümenlerindeki yüksek kayıplarla ilgili olarak karargâhın analitik raporlarının birinde; “Azerbaycan uyruklu piyade askerlerin cesurca savaştığı ve tank saldırılarında geri adım atmadıkları ancak çoğu zaman, anti-tank ateş desteği olmadığı ve gerektiği şekilde tanksavar

⁴⁸³ Bkz. Tablo 2.4.

⁴⁸⁴ TsAMO, Fon. 273, Op. 879, D.39, s. 34.

bombası ile şişelerin kullanımını bilmedikleri için ağır kayıplar verdiği” özel olarak vurgulanmıştır.⁴⁸⁵

Kayıplar ve mücadelenin zorluğu, birliklerde disiplin seviyesinin düşmesini de beraberinde getirmiştir. Bu koşullarda, Kuzey Ordular Grubu yönetimi, milli birliklerin elverişsiz olduklarını yeniden dile getirmeye başlamıştır. General İvan İvanovich Maslennikov⁴⁸⁶ ciddi askerî suçların (fırar, kendini yaralama, düşmana gönüllü teslimiyet) büyük çoğunluğunun Güney Kafkasya milliyetli savaşçılar tarafından işlendiğini savunmuştur. Cephe Askerî Konseyi ve Genelkurmay Başkanı adına yazılan ihbar raporunda General Maslennikov; 416, 402, 223. Azerbaycan ve 409. Ermeni piyade tümenlerini “manevra kabiliyeti düşük, dirençli değil ve cephede ilerleme yeteneğine sahip değil” şeklinde karakterize eder.⁴⁸⁷ Birimlerdeki büyük temizliklere rağmen “ilk mayın ya da merminin patlamasıyla tümen birlikleri[nin] topluca yere yat[tığı ve] böyle birlikleri kaldırma[nın]... zor[luğu]”⁴⁸⁸ birimlerle ilgili diğer belgelerde geçen ifadelerdir. Devamında Maslennikov milli tümenlerde “yaralanmaların % 60’ının sol ele denk geldiğini” belirterek askerî suç yaygınlığını açıkça ima etmiştir.⁴⁸⁹ Sonuç itibarıyla komutan, taarruz operasyonun başarısızlığını milli tümenlere yüklemiş; 416, 409 ve 320. Ermeni tümeninin terhisini ve yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Bunun dışında Maslennikov, ağırlıklı olarak Slavlardan oluşan ve mücadelede kendini kanıtlamış olan 10. hassa piyade kolordusunun bu orduya dâhil edilmesini istemiştir.⁴⁹⁰

Belgelerin analizi; General Maslennikov’un sadece kendi ve Kuzey Grubu Askerî Konsey üyelerinin pozisyonunu yansıtmakla kalmamakta aynı zamanda geniş üst düzey komutan (askerî yoldaş) kesimlerinin ve yönetim zincirinin yaklaşımını da yeterince göstermektedir. Otoriter bir tanık olan A.D. Daniyalov’un⁴⁹¹ sıkça sarf ettiği sözleri de durumu özetler niteliktedir: “İsrarla, [Maslennikova] Azerbaycan ve Kafkasya halklarından oluşturulan milli birliklerin savaş için aciz ve kabiliyetsiz olduklarını kanıtlamaya çalışırlardı.” 24 Aralıkta Daniyalov; 5. hassa Kazak süvari kolordusu komutanı Tümgeneral Selivanov’un 44. ordu karargâhının operasyonel personeliyle yapılan önemli bir toplantıda

⁴⁸⁵ **Aga.**, Fon. 273, Op. 879, D.8, s. 361.

⁴⁸⁶ 8 Ağustos 1942 tarihinde Maslennikov Transkafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu komutanlığına; 24 Ocak 1943 tarihinde Kuzey-Kafkasya Cephesi komutanlığına ve 1943 yılın Mayıs ayında Volkhov Cephesi komutanlığına atanır.

⁴⁸⁷ **TsAMO**, Fon. 273, Op. 879, D.5, s. 509-513.

⁴⁸⁸ **Aga.**, Fon. 273, Op. 879, D.5, s. 509-513.

⁴⁸⁹ **Aga.**, Fon. 273, Op. 879, D.5, s. 509-513.

⁴⁹⁰ **Aga.**, Fon. 273, Op. 879, D.39, s. 13.

⁴⁹¹ Daniyalov, Abdurahman Daniyalovich (1908 –1981), Sovyet ve Dağıstan siyasi ve parti faaliyet adamı. Etnik köken olarak Dağıstanlı Avarlarındandır. Büyük Vatanseverlik Savaşı döneminde 44.Ordu Askerî Konseyi ve Makhachkala Savunma Komitesi üyesiydi.

bulunmuştur: “Çeşitli varyantlarda tek bir düşünce geliştirdi: Başarısızlığın ana nedeni Azerbaycan ve Ermeni tümenlerinin korkakça, neredeyse haince rolüydü.”⁴⁹² Kafkasya tümenlerinin mücadele niteliklerini objektif ve tartarak değerlendiren komutanlar, azınlıktadır. Bunların arasında özellikle, taarruz başında bu göreve atanan grubun Genelkurmay Başkanı A.A. Zabaluev⁴⁹³ vardır.

Kafkasyalı tümenlerin savunmasına; cephe komutanı ve Trans Kafkasya Cumhuriyetleri’nin merkez komitesi birinci sekreterleri dışında, 1942 yılının Kasım ayında Stalin’in önerisiyle Askerî cephe konseyine dâhil edilen Politbüro⁴⁹⁴ ve Devlet Savunma Komitesi üyesi L.M. Kaganovich⁴⁹⁵ gibi otoriter bir isim katılmıştır.⁴⁹⁶ Büyük enerjiye ve siyasi emellere sahip olan Kaganovich, milli tümenler üzerinde büyüyen ihtilafa izleyici kalmamış ve kendi sözleriyle “Politbüro üyesi olarak, sıradan Askerî Konsey üyesinden” daha büyük bir sorumluluk hissettiğini dile getirmiştir.⁴⁹⁷ Kaganovich kendisini “Stavka’nın doğru eleştiri” iletkeni Stalin’in şahsi temsilcisi olarak görmüştür. Konuşmalarında Stalin’in sözlerini sıkça kullanarak otoritesini arttırmıştır. General Maslennikov’un milli tümenlere yönelik olumsuz çıkışlarına karşı gelmek üzere 19 Aralık’ta Stalin’e, Maslennikov’un konuyu “yeterince gözlememiş olabileceğini” ve “yanlış hareket edebileceğini” belirterek kendisine “emir ve tavsiye” verilmesini ısrarla talep etmiştir.⁴⁹⁸ Stalin’in Kaganovich’e cevabı bulunmamaktadır ancak Kaganovich’in Maslennikov’a karşı gösterdiği sert çıkışlardan, Stalin’in bu konuda Kaganovich’e destek verdiği anlaşılabilmektedir. Belli ki Stalin, Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyini desteklemektedir ve verdiği emirlerin birinde de

⁴⁹² **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.8, s. 356-360.

⁴⁹³ Zabaluev, Aleksandr Alekseeviç (1906-1949); Sovyet komutanı, Rus, Tuğgeneral (15.07.1941), 1932 yılından itibaren SBKP (b) üyesi, NKVD ordu komuta temsilcisi, Ekim 1942, Tümgeneral A.A. Zabaluev Mozdok-Malgobek ve Ordzhonikidzevskiy-Nalçik savunma operasyonları sırasında ordu yönetimini; 24 Ocak - 20 Kasım 1943 arası Kuzey Kafkasya Cephesi Genelkurmay Başkanlığını yapmıştır. 400 km derinliğe kadar Kuzey Kafkasya’nın Sovyet topraklarını kurtarmak için askeri ve cephe operasyon planların oluşturulmasında aktif bir rol almıştır. Bu planlara göre Mozdok, Nalchik, Pyatigorsk, Georgievka, Mineralniye Vodi, Stavropol, Armavir, Kropotkin ve diğerleri kurtarılmıştır. Aralık 1943 yılında, Tümgeneral AA Zabaluev Arhangelsk Askerî Bölgesine karargâh Genelkurmay Başkanı olarak atanmıştır. Temmuz 1944 yılında, Tümgeneral A.A. Zabaluev Sibirya Genelkurmay Başkanlığına ve 9 Temmuz 1945’te Novosibirsk şehrine Batı Sibirya Askerî Bölgesi Genelkurmay Başkanlığına atanmıştır.

⁴⁹⁴ Politbüro - Politik Büro’nun kısaltılmış biçimi. KPSS Merkez Komitesi Siyasi Bürosu. SSCB tarihinde komünist partinin, politikaları belirleyen en üst karar organıydı. Rusya’da 1917 Sovyet Devrimi’nden sonra devlet yönetimi üzerinde uyguladığı sıkı denetim 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla sona ermiş, ardından varlığı fiilen sona ermiştir. Rusçası Politicheskoye Buro.

⁴⁹⁵ Kaganovich, Lazar Moiseyevich (22.10.1893 – 25.07.1991); Stalin döneminde önemli yönetim ve parti görevlerinde bulunan Yahudi asıllı Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) yöneticisi.

⁴⁹⁶ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 1029, D. 232, s. 134 [Postanovleniye Voennogo Soveta Zakavkaskogo Fronta № 0146 ot 25 Noyabrya 1942 g.].

⁴⁹⁷ **RGASPI**, Fon. 558, Op. 11, D. 743, L. 111.

⁴⁹⁸ **Aga.**, Fon. 558, Op. 11, D. 743, L. 112.

Maslennikov'dan sert bir şekilde: "Tyulenev ile didişmeyi kesin ve onun emirlerine uyun"⁴⁹⁹ talebinde bulunmuştur.

Kaganovich daha önce, Karadeniz Ordular Grubu'nda, milli birlikleri cephede gözlemlemiş bir isimdir. 1942 yılının Ekim ayında Ordular Grubu bünyesinde savaşan 408. Ermeni piyade tümeni düşmanın ana saldırı hattında yer almıştır ve neticede yok edilmiştir.⁵⁰⁰ Karadeniz Ordular Grubu komutanının (Orgeneral Cherevichenko Yakov Timofeevich; 17 Ekim 1942 tarihi itibarıyla Korgeneral Petrov İvan Efimovich) 29 Ekim 1942 tarihli emrinde zayıf muharebe eğitimi ve personel istikrarsızlığına değinilmiştir. Birimin askerî ve siyasi yöneticileri görevlerinden alınmıştır.⁵⁰¹ Aynı zamanda grubun askerî konseyi, tümenin yenilgisindeki objektif-nesnel durumları göz ardı etmemiş ve Sovyet ordularının karşı taarruz harekâtına geçinceye kadar çemberin içinde cesurca ve sonuna kadar mücadele eden tümen birimlerini, özel bir emirle belirtmiştir.⁵⁰² Birçok tarihçi, 408. tümenin faaliyetleriyle ilgili yapılan bu değerlendirmeye katılmaktadır.⁵⁰³ Karadeniz Ordular Grubu belgelerinde 408. piyade tümen askerlerine ve grubun diğer birimlerindeki Rus olmayan askerlere karşı herhangi bir milliyetçi çıkış bulunmamaktadır. Böylelikle Kaganovich, Karadeniz Grubu Askerî Konseyi üyesi olarak milli birlikler konusundaki yaklaşımını net olarak ortaya koymuştur.

Kaganovich, Maslennikov'a güvenle ve kararlılıkla tepki vermiştir. Daha sonra Kaganovich, milli birliklerdeki durumu inceleyen komisyonun başına geçmiş ve şahsen bölgeleri kontrole gitmiştir.⁵⁰⁴ Cephe Askerî Konseyi özel bir kararnamede, Maslennikov'un 8 Aralık'ta taarruzun durdurulmasından sonra taarruz organizasyonunda ortaya çıkan eksiklikleri tarafsız bir biçimde gidermek yerine, 'tüm çabalarını, kaba hata ve gaflarına mazeret bulmaya ve yönetim eksikliklerini askerlere yüklemeye yönlendirmiştir" diye belirtilir.

Kaganovich çatışmanın çözümlemesinde kasıtlı olarak siyasi motiflerin tırmandırılması yoluna gitmiştir: "Siz, milli tümenleri kötüleyerek, tamamıyla yanlış bir yola doğru kayıp gidiyorsunuz..."⁵⁰⁵ Kuzey Grubu Askerî Konsey'ine yönlendirilen başka bir belgede ise

⁴⁹⁹ **Russkiy Arhiv**, T. 16 (5-3), Dok. № 685, Velikaya Otechestvennaya: Stavka VG., Dokumentı i Materialı 1943. Moskva, 1999. s. 466.

⁵⁰⁰ Batırov U.A., Grebenyk S.V., Matveev V.G., **Bitva za Kavkaz**, izd. Triada-f Moskva, 2002, s. 135-136

⁵⁰¹ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 999, D.138, s. 250.

⁵⁰² Grechko A.A., **age.**, s.189.

⁵⁰³ Bkz. Kirsanov N.A., **age.**, s. 121-129; Grechko A. A., **age.**, s. 187-190; İvanov V.Ye., **Natsionalniye Voinskiye Chasti v SSSR: Opıt Stroitelstva i Primeneniya**, İzdatelstvo Ekaterenburg, Ekaterenburg, 1996, s. 59.

⁵⁰⁴ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1063, D.200, s. 98-99.

⁵⁰⁵ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1063, D.200, s. 98-99.

yaşanan hadise “kaba bir siyasi hata” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁰⁶ Bu değerlendirmelere aşına olan A. Daniyalov Aralık ayının sonunda Kaganovich’e sunduğu raporda daha ileri gitmiş ve Kuzey Ordular Grubu’nun bazı kumandanlarının tutumunu “esas olarak faşist” diye tavsif etmiştir.⁵⁰⁷

Bu gelişmeler, büyük bir tepki yaratmış ve Trans Kafkasya Cephesi Karadeniz ve Kuzey Grubu birimlerinde Kızıl Ordu Siyasi Merkez Yönetimi tarafından geniş kapsamlı kontrollerin yapılmasına neden olmuştur. Kontrollerin sonuçları ise GlavPU Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sherbakov’un, 24 Ocak 1943 tarihli ve 1 numaralı yönergesinde özetlenmiştir. Yönergede askerlerin olumsuz yaşam koşulları, formalite icabı yapılan parti-siyasi çalışmaları ve Rus olmayan milletlerden askerlere karşı komutanlar arasında yayılan şovenist yaklaşımlar belirtilmiştir.⁵⁰⁸

Bu olaylardan sonra bir süreliğine milli tümenler problemi, yönetim organlarının odağı olmuştur. “Hatasını itiraf eden” ve Rus kökenli olmayan askerleri “küçümseyen” yaklaşımlarını sona erdirmek için söz veren Kuzey Ordular Grubu Askerî Konseyi; kendi belirlediği on dört maddeli kapsamlı bir program kabul etmiştir. Burada özellikle, Güney Kafkasya halklarının dillerinde propagandayı güçlendirmek, Kafkasyalı askerler arasından alt komutan yetiştirmek, formalite icabı yürütülen parti-komsomol örgütlerini güçlendirmek vs. gibi acil önlemlerden bahsedilmiştir. Ayrıca askerlerin beslenme ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve üstelik yiyecek listesindekilerin milli hassasiyetler ışığında revize edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca, doğrudan yerinde çalışmak üzere gruptan üyeler cephelere gönderilmiştir.⁵⁰⁹ Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi, L. Kaganovich başkanlığında milli tümenlerin durumunu yakından takip etmiştir. Onların siyasi birim yöneticileri güncel durumları Kaganovich’e şahsen bildirmişlerdir.

Ancak bu siyasi faktör, askeriyein kararları üzerinde uzun vadeli bir etki sağlayamamıştır. 1943 yılının Ocak ve Şubat aylarında Kuzey Kafkasya’dan geri çekilen düşmanın kovuşturma operasyonu gibi önemli bir operasyon başladığında, sürekli ilerlemek zorunda kalan ordunun; bu ağır koşullar altında, milli birimlerindeki durumun iyileştirilmesi için planlanan programı gerçekleştirmesi mümkün olmamıştır. Buna karşılık, ilerleyen birimler -ve sadece milli birimler değil- yüzlerce kilometreye kadar ulaşan uzun yürüyüşlerine son derece soğuk kış şartları gibi ek yükler yüklenmişlerdir.

⁵⁰⁶ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.27, s. 8-10.

⁵⁰⁷ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.8, s. 358.

⁵⁰⁸ **Russkiy Arhiv**, T. 17 – 6 (1-2), Dok. № 197, s. 206-208. (Velikaya Otechestvennaya. Glavniye politicheskiye organı Voorujennih Sil SSSR v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 gg. Dokumentı i materialı).

⁵⁰⁹ **TsAMO**, Fon. 273, Op. 989, D.27, s. 9-10.

24 Ocak 1943 tarihinde Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Grubu bağımsız bir Kuzey-Kafkasya Cephesi'ne dönüştürülmüştür. Yeni oluşumun başkanlığına Korgeneral (30 Ocak itibarıyla Orgeneral) Maslennikov getirilmiş ve neredeyse aynı anda Kaganovich, Moskova'ya alınmıştır. Böylelikle milli birlikler konusunda yeni cephe komutanının kendi takdirine bağlı olarak hareket etmesine fırsat doğmuştur. Ancak Maslennikov bu dönemde artık “kaba siyasi hatalar” olarak yorumlanan milliyetçi saldırılara izin vermemiştir. Bu nedenle milli tümenlerin birçoğu, birkaç aylığına arka savunma hatlarına çekilerek Kuban Taarruz Operasyonu'na katılmamıştır. Bu durumun bir diğer sebebi de cephe hattının hızla daralmasıyla birlikte bu birliklere büyük bir ihtiyaç duyulmamasıdır.

Kaynakların analizi; savaşın başlangıcında askerî oluşumların milli sisteme geçişinin nesnel-objektif nedenlere dayandığını ortaya koymuştur. Bu temel neden; Kızıl Ordu'da yüksek kayıplar neticesinde kadrolu personel açığının oluşması ve SSCB'nin etnik bölgelerinde askerî eğitimini almış, Rusça bilen insan kaynağı sıkıntısıdır.

Kuzey ve Güney Kafkasya milli birlikleri daha oluşturulma aşamasındayken belirgin farklılıkları vardır. Kuzey Kafkasya tümenleri, başlangıçta genel olarak bölgede hükümetin baskıcı politikalarını telafi edici bir işlevi yerine getirmektedir. Bazı Kuzey Kafkasya halklarının silahlı kuvvetlere erişimini kısıtlayan genel bir eğilimle birlikte milli tümenler, Kafkasyalılarda olumlu vatansever duyguları canlandırmak için tasarlanmıştır. Bu nedenle, milli birliklerin oluşturulması açıkça ve gönüllü olarak yapılmıştır. Her ne kadar savaş şartları milli tümenlerin oluşturulmasını zorunlu hâle getirse de siyasi hedefler, askerî çıkarların önüne geçmiştir. Bu nedenle asıl amaçlanan Kızıl Ordu saflarına Kafkasyalıların kitlesel katılımını sağlamak değil tekil olarak örnek birimlerin oluşturulmasıyla sınırlı kalmak olmuştur. Gönüllülük politikasının bu denli önemle işlenmesi de bu asıl amacı gözler önüne serer niteliktedir. Sonuç olarak, Kafkasya milli birliklerinin varlığı son derece kısa sürdüğü için, bu birliklerin siyasi tarih içerisinde gelişimi mümkün olmamıştır.

Güney Kafkasya'da, Kuzey Kafkasya'nın aksine, milli birliklerin oluşturulmasında iyi derecede Rusça bilmeyen ve askerî eğitim almamış Güney Kafkasya halklarından mevcut olan tüm insan kaynaklarının maksimum derecede Kızıl Ordu saflarına alımı amaçlanmıştır. Bu bölgede milli tümenler, Kızıl Ordu'da geçerli olan genel şartlar altında oluşturulmuştur.

Milli birliklerin oluşturulması, birçok farklı etnik bölgede devam etmiştir, ancak sadece Kafkasya'da düşman tarafından gerçek bir tehdidin ortaya çıkması ile milli birliklerin oluşturulması çakışmıştır. Bu nedenle, her ne kadar kendine özgü kadro sorunları yüzünden düşük mücadele yeteneğine sahip olsalar da dağıtılmamışlar, tam tersine Trans Kafkasya Cephesi savunmasında önemli bir unsur olmuşlardır. Ancak ilk muharebede kendini gösteren

milli birliklerin iç eksiklikleri; Trans Kafkasya Cephesinin siyasi ve askerî liderleri arasında büyük bir çekişmeye sebep olmuştur. Tartışma, Kafkasyalı tümenlerin gerçek sorunlarının tartışılmasından çok öteye gitmiştir. Askeriyenin iddiaları kapsamında Kafkas milliyetli askerlerin siyasi güvenilirliği ve sadakatının sorgulandığı belirgin bir şekilde okunurken Trans Kafkasya liderleri de siyasi argümanları kullanarak askerî yönetimi büyük Rus milliyetçiliğiyle suçlamışlardır.

Cephedeki durumun ağırlaşması ve zorlaşmasıyla birlikte siyasi argümanlar daha da yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Böylece çatışmanın her iki tarafı da bu şekilde kendi eksiklerini maskeleymiştir. Cephe siyasi liderleri, milli birliklerin oluşturma aşamasındaki eksiklikleri gündeme getirirken askerî liderler, mücadele esnasındaki eksikliklere odaklanmıştır. Bu nedenle, tartışma objektiflikten ve tarafsızlıktan oldukça uzaklaşmıştır. Bu görüşü destekleyen bir başka argüman ise Kuzey Grubu Askerî Konseyi'nin eleştirdiği birliklerdeki belirgin seçiciliktir. Örneğin, Gürcü oluşumlar her zaman tartışmaların dışında kalmıştır. Bu örnekte, Stalin'in ve Kafkas muharebesinin denetlemesi görevinde bulunan L. Beriya'nın Gürcü olmalarının büyük bir rolü olduğu yadsınamamaktadır.

Siyasi ve askerî liderler arasındaki çekişmenin çözülmesi için Stalin'in arabuluculuğu gerekmiştir. Nitekim Stalin'in dengeli tutumu sayesinde orduda etnik gerginliklerin daha fazla büyümesine imkân verilmemiş ve milli birliklerin çoğu askerî birim olarak muhafaza edilmiştir. Bu birlikler savaşın ilerleyen dönemlerinde ise kendilerini iyi bir biçimde kanıtlamışlardır.

2.3. Stalingrad Sonrası Kafkasya Milli Birlikleri (1943-1945)

Kızıl Ordu için 1943 yılı zafer yılı, Stalingrad, Novorossiysk, Kursk, Donbas ve Dinyeper'de kazanılan büyük başarılar için dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmelerden sonra Kızıl Ordu, zafer ruhuna bürünmüştür. Kafkasya milli tümenlerinin savaşın bu köklü değişimine önemli katkıları olmuştur ancak bu tümenler, 1943 yılına çok bitkin hâlde girmişlerdir. 1943 yılının Şubat ayında, tümenlerin çoğu birkaç aylığına, takviyelerin ve savaş eğitimlerinin yapıldığı ikinci kademe veya ikincil savunma bölgelerine çekilmiştir.

Kafkasya milli tümenlerinin bu yıllardaki tarihi çok az araştırılmıştır. Mevcut araştırmalar ise milli birliklerin savaşın son yıllarındaki durumu ile ilgili istikrarlı bir biçimde benzer görüşler belirtmektedir. Buna göre, Kafkasya tümenlerinin tek uluslu yapısı (savaşın başında oluşturulan tüm milli birlikler gibi) farklı milletlerden yapılan ikmaller nedeniyle, hızlıca bozulmaya başlamıştır. Aynı zamanda Baltık ülkeleri ve Doğu Avrupa'da geri kazanılan bölgelerden temin edilen asker gücü ve bu halklardan oluşturulan birimler, milli

birliklerdeki çözölmeyi hızlandırmıştır.⁵¹⁰ A. P. Artemyev'e göre ise artık milli tümenlere gerek kalmamıştır, çünkü Rus milliyetinden olmayan askerler yeterince olgunlaşmış, tecrübe edinmiş, Rusça öğrenmiş ve Slav kökenli Kızıl Ordu askerleriyle eşit seviyede savaşır hâle gelmiştir.⁵¹¹

Belgeler, savaşın sonlarına doğru milli birliklerde belirgin niteliksel değişiklikler olduğunu kaydetmektedir. Kafkasya'da yaşanan ağır mücadeleler birliklerde derin izler bırakmıştır. Rus kökenli olmayan askerler savaş deneyimi edindikçe, siyasi ve ahlaki durumları istikrarlı bir hâl almaya başlamıştır. 276. Gürcü tümen komutanının sözleriyle, insanlar "sertleş[miş]ti."⁵¹² 1943 yılının ortalarında Kafkasya milli tümenlerine yoğun personel ikmalleri yapılmış ve belgeler, genellikle 1941-1942 yılında gözlenenlere zıt bir durum kaydetmeye başlamıştır. Kafkasyalı askerler, kendi birimlerinin gazileri olarak, farklı milletlerden yapılan yeni ikmaller için artık bir otorite hâline gelmiş, birimlerin çekirdek kadrosunu oluşturmuşlardır.⁵¹³ Bu askerler artık, disiplin ihlal edici olarak nadiren anılmaktadır.

Savaşın sonlarına doğru birçok Kafkasya tümeni cephenin en önemli ve kritik bölgelerinde saldırı operasyonları gerçekleştirmiştir. Örneğin, 1943 yılında 223. Azerbaycan piyade tümeni, Dinyeper taarruzu⁵¹⁴ sırasında Aul bölgesindeki köprübaşının ele geçirilişinde ve Harkov düşman savunma hattının kırılmasında yer almıştır.⁵¹⁵ 1944 yılının ilkbaharında tümen, Dinyster (Turla) nehrinin sağ kıyısındaki köprübaşı için yoğun bir biçimde mücadele etmiş, Ağustos ayında da 3.327 Alman asker ve subayın esir alındığı Yassy-Kishinev stratejik taarruz harekâtında⁵¹⁶ yerini almıştır.⁵¹⁷ Genel olarak, Sovyet Cumhuriyetlerinde insan kaynaklarının tükenmesi nedeniyle Kafkasya halklarının Kızıl Ordu'ya girişi önemli ölçüde azalmıştır. Böylece, Kafkasya savunma operasyonunun sonuna doğru Kuzey Kafkasya Cephesi

⁵¹⁰ İvanov V.Ye., **age.**, s. 116-117; Kirsanov N.A., **agm.**, s. 123; Gradoselskiy V.V. "Natsionalniye voinskiye formirovaniya v Velikoy Otechestvennoy voyne", **Jurnal "Voенно-İstoricheskiy Arhiv"**, № 1, Moskva, 2002, s. 19.

⁵¹¹ Bkz. Artemyev A.P., **Bratskiy Boevoy Soyuz Narodov SSSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı.** Moskva, 1979.

⁵¹² **TsAMO**, Fon. 1572, Op. 1, D.8, s. 31.

⁵¹³ **Aga.**, Fon. 1495, Op. 1, D.6, s. 51.

⁵¹⁴ Dinyeper Taarruzu - Dört ay süren (24 Ağustos 1943-23 Aralık 1943) harekât sırasında, Dinyeper'in doğu kıyıları, beş Kızıl Ordu "Cephe"si tarafından, birkaç nehir geçiş taarruzu ile geri alındı. Harekât sırasında nehrin batı kıyılarında birkaç köprübaşı da oluşturulmuştur. Harekâtın devamında bağımsız bir taarruzla Kiev geri alınmıştır.

⁵¹⁵ Bkz. Ftoğraf 17.

⁵¹⁶ Doğu Romanya'daki Yassy ve Moldovya'daki Kishinev gibi iki önemli kente yönelen Sovyet genel taarruzudur. 20 - 29 Ağustos 1944 tarihleri arasında gerçekleşen taarruz, savunmadaki Alman birliklerinin kuşatılması ve büyük kısmının imha edilmesiyle sonuçlandı ve Kızıl Ordu'ya Doğu Avrupa içlerinde ilerlemek yönünden stratejik bir elverişlilik sağladı. Ayrıca Romanya'yı, Mihver safından Müttefik Devletler safına geçmeye zorladı.

⁵¹⁷ **Aga.**, Fon. 1495, Op. 1, D.4, s. 1-4.

ordularında Ermeniler, Azerbaycan Türkleri ve Gürcülerin sayısı bir yıl içerisinde - Kasım 1942'den Kasım 1943'e kadar - % 42,5'ten % 12,9'a düşmüştür.⁵¹⁸

Tablo 2.5 1 Kasım 1943 Tarihinde Kuzey Kafkasya Cephesinde Rus Olmayan Halkların Sayısı (9., 18., 56. Ordu ve Cephe Birimleri)

Milliyet	Subay	Çavuş	Asker	Toplam
Gürcü	1.187	1.914	6.686	9.788
Azerbaycan Türkleri	320	832	5.330	6.482
Ermeni	1.548	2.700	8.678	12.927
Kazak	64	217	623	904
Kırgız	6	58	137	201
Türkmen	19	45	153	217
Tacik	17	66	201	289
Özbek	91	329	1.597	2.017
Tatar	240	471	1.189	1.900
Başkir	40	90	194	324
Ukraynalı	7.910	9.292	20.272	37.477
Toplam	11.442	16.017	45.061	72.520
Genel Toplam	49.077	63.973	170.696	283.446

Kaynak: TsAMO, Fon. 51, Op. 952, D.55, s. 425

1942/1943 kış taarruz kampanyasından sonra mevcut Kafkasya mili oluşumları ile ilgili devlet düzeyinde hiçbir karar alınmamıştır. Bu nedenle tek milliyetli birimleri devam ettirme konusu büyük ölçüde geçerliliğini yitirmiştir. Artık bu konu özel değerlendirilmelere ve kararlara; ağırlıklı olarak da sübjektif faktörlere (Trans Kafkasya liderlerinin irade ve arzusuna, milli oluşumların dâhil olduğu mevcut askeri birliklerin komutanlarına ve belirli bir ölçüde bu birimler için askerler hazırlayan Trans Kafkasya Askerî Cephesi'nin yaklaşımına) bağlı duruma gelmiştir. Bu faktörler içerisinde yer alan cephe yönetimi için tek milliyetli

⁵¹⁸ Bkz. Tablo 2.5.

oluşumların devam ettirilme konusu, lüzumsuz bir *baş ağrısı*dır. Böylece birimlere, bilinçli olarak ve eşit bir şekilde Rusça konuşan ikmaller yapılmıştır.⁵¹⁹

Bu dönem tümenlerinin milliyet durumuyla ilgili istatistikî veriler düzensiz tutulmuştur, bu nedenle dönemin tam bir analizini vermek zorlaşmıştır. Tablo 2.2 dağınık belge verilerine dayanarak oluşturulmuştur, ancak genel eğilim ortadadır. Daha 1942 yılının Aralık ayında nerdeyse % 100'lük bir oranla tek etnik gruptan oluşan Kafkasya milli tümenleri, hızlı bir şekilde tek uluslu özelliklerini kaybetmişlerdir.

Tablo 2.6 1943-1945 Yılları Arasında Milli Piyade Tümenlerindeki Askerlerin Etnik Kökenlerinin Tümen İçerisindeki Oranları (Toplam Sayı Üzerinden %)

Tümen No.	1.01.1943	1.07.1943	1.01.1944	1.07.1944	1.01.1945
276. Gürcü	85,5	61,5	12,0	-	-
349. Gürcü	64,0	-	3,6	-	-
77. Azerbaycan	-	21,5	-	13,1	-
223. Azerbaycan	86,1	24,6	19,4	11,2	-
414. Gürcü	84,9	-	75,5	78,8	56,9
89. Ermeni	-	-	-	62,7	57,7
409. Ermeni	-	-	29,1	17,5	16,8

Kaynak: TsAMO, Fon. 1222, Op. 1, D.94, s. 21, 81-83; **aga.**, Fon. 1495, Op. 1, D. 1, s. 34; **aga.**, Fon. 1720, Op. 1, D. 99, s. 6; **aga.**, Fon. 1733, Op. 1, D. 2, s. 250; **aga.**, Fon. 1736, Op. 1, D. 36, s. 34, 35, 78, 90

Savaşın sonlarına doğru tek milliyetli tümenlere ikmaller, düzensiz ve münferit bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Tümenlerin milli kimliğinin korunması, genellikle komutanlarını ya da siyasi liderlerinin inisiyatifiyle yapılmıştır. Tümen komutanları ve siyasi başkanlar kendi birimlerindeki milli çekirdeğin zayıfladığını iki adrese bildirmişlerdir: yüksek komutanlığa ve kendi cumhuriyetlerinin parti merkez komitesine. Askerî komutanlık sıkça bu bildirimleri göz ardı etmiştir, çünkü talep edilen milliyetlerden yedek eksikliği gibi zorunlu ve geçerli bir nedenleri vardır. Bu nedenle sonuç, büyük bir ölçüde cumhuriyetlerdeki parti liderlerinin kararlılığına ve istekli olmasına bağlı kalmıştır. Kafkasya muharebesinden sonra merkezî hükümet Kafkasya milli tümenlerine karşı ilgisini kaybettiği ve bu birimlerin tek uluslu yapısını korumak için resmî bir program da olmadığı için gelişmeler, gayri resmî bir

⁵¹⁹ TsAMO, Fon. 1495, Op. 1, D.4, s. 109, 126.

biçimde yürütülmüştür. Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin merkez komite sekreterleri tarafından, Trans Kafkasya Cephesi ordu komutanı General Tyulenev'in askeriye çevresindeki geniş bağlantıları kullanılarak, GUF PKKA başkanı Orgeneral Yefim Afanasyevich Shadenko'ya, tümenlerin bağlı olduğu cephe komutanlarına ve sorunun çözümünde önemli rol oynayan kişilere selamlar yollanmıştır.⁵²⁰

Bu konuda, cepheden en aktif şekilde sürekli isteklerde bulunan isim Güney Kafkasya KP Merkez Komitesi sekreterlerinden M. Bagirov olmuştur. Güney Kafkasya liderlerinin ısrarlı talepleriyle askerî imkânlar uyumlu olduğu olduğunda, birliklere düzenli olarak istenilen milletlerden ikmaller yapılmıştır. Örneğin, 1943-1944 yıllarında 4. Ukrayna cephesi bünyesinde savaşan 77 ve 416. Azerbaycan tümenleri bu şekilde devam etmiştir. Askerî Konsey üyesi olarak atanan Albay Orgeneral Ye.A. Schadenko, milli tümenlerin ihtiyaçlarına aşınadır ve bu yüzden Bagirov'un taleplerini geri çevirmemeye çalışmıştır.⁵²¹ Bu şartlar altında 22 Haziran 1943'te Bagirov; Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyine 416 ve 77. piyade tümenlerinin milli özelliklerini korumak için talepte bulunmuştur. Askerî Konsey buna itiraz etmemiş ve Orgeneral Schadenko'ya bir dilekçeyle, ikmal için gerekli sayıda askerlik çağındaki Azerbaycanlı askerlerin tahsis edileceğini bildirmiştir.⁵²² K. Charkviani⁵²³ ve A. Arutyunov⁵²⁴ gibi isimler de bu tarz taleplerde bulunmuştur.⁵²⁵

Kafkasyalı milliyetçi siyasi elitler için milli birliklerin varlığı ideolojik açıdan olağanüstü öneme sahiptir. Azerbaycan tümenlerinden biri hakkında söylendiği üzere milli tümenlere katılım, Azerbaycanlıların Sovyet halkına ve Stalin'e karşı olan sadakatının reddedilemez kanıtlarından biridir.⁵²⁶ Bu birimlerin tek uluslu özelliğini yitirmesi kabul edilemez olarak nitelenmektedir. 1930'lu yıllardaki askerî reformlar sırasında, milli statüsünü yitiren eski Güney Kafkasya tümenlerinin yeniden oluşturulmasında bir canlanma olmuştur. Örneğin, 1942 yılının sonunda 77. piyade tümeninde yeni yapılanma sayesinde birçok Azerbaycanlı komutanın ve Azerbaycan uyruklu siyasi kişilerin ataması yapılmış ve tümen tekrar milli olarak adlandırılmıştır.

⁵²⁰ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D.39, s. 18; D. 30, s. 231.

⁵²¹ **Azerbaydjanskaya SSR v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941-1945 gg).** T. 1. Dok. № 342, Sbornik dokumentov i materialov v 2-h tomah. Baku, 1976, s. 455.

⁵²² TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D.30, s. 231.

⁵²³ Charkviani, Kand Nesterovich (1907 - 1994) - Sovyet parti lideri. İktisat Bilimleri Doktoru. 31 Ağustos 1938 - 2 Nisan 1952 yılları arası - Gürcistan SSC Komünist Partisi Birinci Sekreteri.

⁵²⁴ Arutyunov (Arutyunyan), Gregory Artemyevitch (1900 - 1957), Ermeni Sovyet parti ve devlet lideri. 1937 - 1953 yılları arası Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri.

⁵²⁵ TsAMO, Fon. 1736, Op. 1, D.39, s. 16.

⁵²⁶ Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**. 5 Oktyabrya № 204, Baku, 1943.

Aynı zamanda, milli tümenler sayesinde milli itibarını korumak isteyen Kafkasya liderleri, kabul edilebilirliğin fazlasıyla farkındaydılar. 1943 yılının Şubat ayında 416. tümen subaylarından Yarbay G.K. Kafarov, aldığı yeni ikmalle birliğine doğru ilerlerken yol boyunca diğer birliklerden kalan çoğunluğunu Azerbaycanlı askerlerin oluşturduğu büyük bir asker kitlesi toplamıştır. Durumla ilgili olarak Kafarov, Bagirov'a "onların böyle boş gezmeleri... ve Kızıl Ordu askerlerinin itibarını düşürmemeleri" için "enternasyonal tugayın" oluşturulması ile ilgili gayri resmî (dostça bir mektup aracılığıyla) bir öneride bulunmuştur.⁵²⁷ Girişimci Yarbay Tikhoretsk; şehrinde hızla malzeme kısmı ile birlikte, piyade ve tugay özel birimleri oluşturmuş ve hatta ödenek onayını almıştır. Kafarov birimin Güney Cephesine dâhil edilmesini önermiş ancak Bagirov, Güney Cephesi Askerî Konseyi karşısında Kafarov'u desteklemeye cesaret edememiştir. Kafarov'un topladığı kendi birliklerinden geri kalan askerlerin, askerî gizli teşkilat organları tarafından özel kontrollere tabii tutulmaları gerekmiştir. Kafarov'un faaliyetleri, her ne kadar iyi bir amaç için olsa dahi keyfi hareket etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle Bagirov, konuyla ilgili resmî tutumunu beyan etmeden, tugayı ve Yarbay Kafarov'un kaderini Kuzey Kafkasya Cephesi komutanının takdirine bırakmıştır⁵²⁸ ancak Kafarov'a göre, Bagirov'un konuyla ilgili tutumu olumludur.⁵²⁹ Kısa süre sonra ise tüm personel yedek alaylarına gönderilmiş, Kafarov ise askerî mahkeme tarafından idam cezasına çaptırılmıştır. 1941 ve hatta 1942 yılındaki koşullar altında böyle bir girişimin; yeni bir askeri birimin etkin ordu bünyesine dâhil edilmesiyle sona ermiş olması muhtemeldir. 1943 yılının başında ise bu uygulamalar artık bir suç olarak kabul edilmeye başlanmış ve milli birliklerin savunucusu olan Bagirov da milli tümenlerden elini çekmek zorunda kalmıştır.

1943 yılının ortalarından itibaren uygulamada milli tümenlerin tek uluslu yapısının bozulmasına (milli mahiyetini kaybettirme) paralel olarak oluşan yeni olgu, bu tümenlerin savaş sonuna kadar varlıklarını belirli bir ölçüde sağladıklarını ve savaş sonrası tarihçiliğinde ise mitlerin temelini oluşturduklarını varsaymaktadır. Savaşın en çetrefilli dönemlerinde üst düzey askerî ve parti-hükümet liderleri arasında sıcak ama son derece gizli tartışmaların nesnesi olan milli birlikler, artık kamu politikası ve propagandası alanında tartışılır olmuştur.

Savaşın ilk yıllarında milli birliklerin cephe yolu propagandası, aşırı sıkı askerî güvenlik kurallarıyla engellenmiştir. Birimlerin yer değiştirmenin yerini, numaralarını, komutan isimlerini, muharebe gücünü ve diğer birçok bilgisini basında yayınlama veya başka şekilde

⁵²⁷ TsAMO, Fon. 224, Op. 926, D.15, s. 79.

⁵²⁸ Aga., Fon. 224, Op. 926, D.15, s. 76-77.

⁵²⁹ Aga., Fon. 209, Op. 999, D.407, s. 239.

açığa çıkarma izni verilmemiştir. Bu tür kaynakların, düşmanın bu tarz genel bilgilere kolayca ulaşmasını sağlayabileceği düşünülmektedir. Diğer yandan Sovyet yayınlarında ve sözlü propagandasında bu tarz bilgilerin olmaması; cepheden gelen bildirimlerin adressiz, ilgi çekmeyen ve soyut olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. 1943 yılının yaz sonu ve sonbaharında, mevcut durum önemli bir ölçüde değişmiştir. Kızıl Ordu'nun büyük zaferleri ile bağlantılı olarak savaşın tüm cephelerinde, kurtarılmasında Kızıl Ordu'nun önemli katkılarının olduğu veya uzun bir süre yer değiştirme yeri olan yerleşim yerlerinin isimlerinin; birim ve birliklere fahri unvan olarak verildiği bir kampanya başlatılmıştır. Buna paralel olarak kamuoyuna birim ve birliklerin numaraları da açıklanmıştır. Basına, komutanlar ve siyasi yetkililer açıkça çıkarılmış, konuşturulmuştur. Ordu Savunma Halk Komitesi tarafından verilen bu tür isimlendirmeleri ilk alan Kafkasya milli tümenleri; 89. Ermeni ("Tamanskaya"), 416. Azerbaycan ("Taganrogsкая") ve 414. Gürcü ("Anapskaya") piyade tümenleri olmuştur. Adı geçen tümenler bu andan itibaren *faşizme karşı mücadele faaliyetine katkıda milli sembol olarak* ulusal basının yakın ilgi konusu olmuştur. Bu gelişmeler, milli kahramanları halka tanıtmaya konusundaki eski uygulamalara kıyasla önemli bir ileri adımdır. 1943 yılının sonbaharından itibaren bu birliklerin askerî güzergâh değerlendirmeleri, Güney Kafkasya gazetelerinin sayfalarında düzenli olarak yayınlanmış, cephe ile cephe gerisi delege-
heyet değişimi yapılmıştır.⁵³⁰

Savaşın sonuna kadar milli tümenlerin çoğuna onursal fahri isimler, çeşitli nişanlar ve farklı nedenlerle hassa⁵³¹ isimleri verilmesine rağmen milli birliklerin mücadele tarihi, kamuya açık olarak yukarıda sıralanan üç piyade tümeniyle sınırlı kalmıştır. Azerbaycan basınında zaman zaman 223. piyade tümenin de adı geçmektedir ancak bu tümen, "Azerbaycan halkının gururu"⁵³² olan 416. piyade tümenin gölgesinde kalır. Ermeni basınında ise 89. tümen dışında başka hiçbir tümen, kamuya açıklanmamıştır. Gürcü yayınında ise 414. tümen hakkındaki yazılar bile kısa sürede kesilmiştir. Bununla birlikte ulusal gurur nesnelerinin seçimi oldukça tesadüfidir. Daha önce de belirtildiği gibi, bahsi geçen tümenler, ilk fahri isimleri alan milli tümenlerdir. Oysa diğerler tümenlerin cephe serüvenleri en az bu tümenler kadardır. Bazıları (örneğin 77. Azerbaycan Krasnoznamyonnaya Sergo Ordjonikidze isimli tümen ve 76. Ermeni Krasnoznamyonnaya K.E.Voroshilov isimli

⁵³⁰ Bkz. meselâ: Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**, № 204, 5 Ekim 1943; № 218, 23 Ekim 1943; № 224, 4 Kasım 1943; 1944 № 1, 1 Ocak; № 50, 8 Mart; № 55, 15 Mart v.s. / Gazeta **Kommunist**, № 209, 12 Ekim 1943; № 216, 22 Ekim 1943.

⁵³¹ Hassa tümeni: II. Dünya Savaşı sırasında saldıran düşmana karşı vatani savunmak için birlik askerleri tarafından gösterilen kahramanlık, cesaret ve yüksek askeri becerileri sayesinde birliğe SSCB onursal fahri "Gvardeysk(aya)iy" - Hassa ismi verilmekteydi.

⁵³² Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**, № 60, 21 Mart, 1944.

tümen) Kızıl Ordu'nun kuruluşundan beri saflardadır. Stalingrad savunmasında ün kazanan 76. Ermeni piyade tümeni, tüm Kafkasya milli tümenleri arasında, hassa unvanı alan ilk ve tek tümandır. 223. Azerbaycan tümeni ise Dinyeper geçişini gerçekleştiren ilkler arasında, Yassy-Kishinev stratejik taarruz harekâtı sırasında düşman kuvvetlerin imha edilmesinde, Belgrad'ın kurtuluşunda ve diğerler muharebelerde etkin rol oynamıştır. Yayınlarında adı geçen tümen sayısının daha fazla olmamasının bir diğer nedeninin de yayınların açıklık süresinin çok kısa zamanda sona ermesi ve süper gizlilik ilkesinin tekrar galip gelmesi olduğu tahmin edilebilmektedir. 1943 yılının sonuna doğru Yüksek Komutanlık tarafından kamuya, ödüllere laik görülen kahraman birliklerin imajını kişiselleştirmeye imkân vermeyen çok kesik bilgiler verilmiştir. Örneğin, Tümgeneral Bobrakov birliğine onursal “*Simferopolskaya*” unvanı verildiği sırada Azerbaycan basınında hiçbir haber yer almamıştır.⁵³³ Hâlbuki adı geçen birlik, Kırım'ın kurtuluşunda devasa katkıları olan en kıdemli 77. Azerbaycan tümenidir.

Bu uygulamalardan propaganda organların amacının, milli birliklerin cephe faaliyetlerini objektif bir şekilde anlatma ve tanıtmaya olmadığı ve bazı tümenlerin yüceltilmesindeki temel amacın, propaganda faaliyetlerinde kullanılabilir bir *ideal imaj* oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Oluşturulan imaj ise bu birliklerin çetin ve çelişkili askerî sürecinin gerçeklerinden uzak, tipik ideolojik klişeler ve mitolojik görüntüler içermektedir. Böylece, 1942 yılının sonbaharındaki Terek nehri çatışmalarında güvenilmez ve mücadele yürütemez olarak kendini gösteren 89. Ermeni tümeni; şimdi ise “tüm Sovyet silahlarının ateş gücünü işgalcilerin başına yık[arak]”, “savunma sınırları[nda] çelikten aşılmaz duvar ol[arak]” Ermeni askerlerinin “şanlı yolunun” başında oldukları yazılırdı. Yine 1942 yılının Aralık ayındaki kanlı saldırı savaşı sırasında Alman savunma hattını bir defa bile yaramayan ve personelinin % 80'ini kaybeden 416. Azerbaycan tümeni, “*Bakinskiy Rabochiy*” gazetesine göre “askeri operasyonları ard arda başarılı bir şekilde gerçekleştir[miş]” ve “düşman savunması[nı] sonunda kır[mıştır].⁵³⁴ Aslına bakılırsa bu ifadelerin yazarı olan tümen komutanı Albay D.M. Sızranov; gerçek gidişat hakkında tüm gerçek bilgiye sahiptir ancak şu ya da bu sebepten dolayı böyle mitler yaratma faaliyetine girişmiştir.

Böylece, milli birliklerin tarihine taban tabana zıt olarak, daha sonra geniş bir savaş sonrası tarihçiliğinin temelini oluşturan farklı bir tarih daha ortaya çıkarılmıştır.

⁵³³ Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**, № 75, 12 Nisan, 1944.

⁵³⁴ Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**, № 204, 5 Ekim, 1943.

Savaşın son döneminde Kızıl Ordu milli birliklerinin kaderinde beklenmeyen bir dönüş yaşanmıştır. 1 Şubat 1944 yılı SSCB I. Dönem Yüksek Sovyet⁵³⁵ 10. Oturumu'nda "Sovyet Cumhuriyetlerinde askeri birliklerin kurulması ve bu bağlamda Halk Savunma Komiserliğinin merkezî yapıdan ziyade cumhuriyetler komiserliğine dönüştürülmesi" yasası kabul edilmiştir. Buna göre SSCB Anayasası'nda değişiklik yapılmış (madde 14, 18 ve 60) daha sonra da Cumhuriyetlerin anayasasında düzeltmeler yapılmıştır. Bundan sonra bölgelerdeki askerî yapılanmada temel yönetim merkezde kalırken Cumhuriyetlere kendi askerî birimlerini ve askerî bakanlıklarını bulundurma hakkı tanınmıştır. Oturumda askerî reformla ilgili ana raporu, Dışişleri Halk Komiseri V.M. Molotov sunmuştur.

Raporun temel tezi, başarılı sosyalist inşaat sonucunda Sovyet Cumhuriyetlerdeki sosyo-politik ve kültürel gelişimin yeni bir seviyeye ulaşması iddiasıdır. Aynı zamanda cumhuriyetlerin imkânları ve ihtiyaçları da artmıştır. Bu da Cumhuriyetlere; SSCB'nin dış politikası çerçevesinde bağımsız bir dış politika yürütmeye ve Kızıl Ordu bünyesinde kendi askerî yapılanmalarını kurmaya yönelik imkânlar verilmesini gerekli kılmıştır.

Cumhuriyetlerin dışişleri bakanlıkları konusunda Molotov yeterince somuttur: Cumhuriyetlere özgü kültürel ve ekonomik çıkarlar; milli kimlikleri dikkate alınarak, kendi dışişleri çalışmalarını yürütölmelerini gerektirmektedir. Bu değışiklikten itibaren, Sovyet Cumhuriyetleri yabancı devletlerle direkt görüşmeler yapabilir, onlarla sözleşmeler imzalayabilir, karşılıklı diplomatik temsilcilikler açabilir duruma gelmiştir. Ancak bu durum, ulusal diplomatik personelin eğitim sorununu ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyetlerde kurulacak olan dışişleri bakanlıklarının yabancı ölkelerle sosyo-kültürel işbirliği vurgusu; cumhuriyetleri Yabancı Ölkelerle Tüm-Birlik Kültürel İlişkiler Derneği⁵³⁶ ile benzer bir işleve dönüştürmüştür. Fakat cumhuriyetler dekoratif yetkilerinin içini, uygulamada bir şekilde doldurabilmeyi başarmıştır.

Buna karşılık, Cumhuriyetlerin askeri reform terminolojisi ve Cumhuriyetlerle ilgili uzun vadeli planlar oldukça belirsizdir. Molotov, Kızıl Ordu'nun gücünün gelecekteki büyüklüğü hakkında propaganda sloganlarıyla sınırlı kalmış ve yeni Halk Savunma Komiteleri'nin tam olarak ne yapacaklarını belirtmemiştir. SSCB Yüksek Komitesi oturumunun daha sonraki konuşmacıları ve Trans Kafkasya Cumhuriyetleri Yüksek Komite oturumlarındaki konuşmacılar, gerekli talimatları alamayınca, Molotov'un konuşma özetini ve Stalin'in mevcut talimatlarını seslendirmişlerdir: Milli birliklerin cephedeki büyük

⁵³⁵ Verkhovny Sovet (Yüksek Sovyet) – 1938-1991 yılları arasında faaliyet gösteren Sovyet Birliği'ndeki cumhuriyetlerin yasama organlarının (parlamento) genel adıdır.

⁵³⁶ VOKS: Vsesoyuznoe Obshestvo Kulturnih Svyazey s Zagranitsey.

başarıları, milli komutan kadrolarının profesyonel açıdan büyümesi, milli askerî geleneğin yeniden kurulması gerekliliği gibi bildirimlerde bulunmuşlardır.⁵³⁷ Reformun terminolojik çerçevesi sonuna kadar tespit edilmemiştir. Yeni yasa “Cumhuriyetlerin askerî oluşumları” tanımını açmamaktadır, yeni terimi Molotov da açıklamamıştır. Bunun sonucunda Cumhuriyet yetkilileri var olan milli tümenleri örnek olarak göstermiştir, ancak yasada Cumhuriyetlerin askerî yapı“oluşturulması” söz konusudur. Cumhuriyetlerin askerî oluşumu terimi, “milli birlikler” terimiyle aynı anlama gelmemektedir. Cumhuriyetlerdeki yeni Halk Savunma Komitelerinin fonksiyonları ise açıklanmamıştır.

Tüm bu karışıklıklara rağmen SSCB cumhuriyetlerinde konu, anayasal reformların dışına çıkarılmamıştır. 1944-1945 tarihleri arasında Trans Kafkasya Cephesi ve Trans Kafkasya Cumhuriyetleri Merkez Komitesi Bürosu belgeleri arasında, yeni askerî politika ile ilgili tek bir net karara rastlanmamıştır. Askerî Konsey ve Trans Kafkasya Cephesi Karargâhı; Trans Kafkasya’daki askerî yapılanmada, cumhuriyetlerdeki askerî komitelerin ve parti merkez komitelerinin askerî birimleriyle koordineli çalışmaya devam etmiştir.

SSCB’de Yüksek Kurul kararları gizlilik taşımamış, basın ve diğer özel yayınlarda yayınlanmıştır. Bu nedenle, Kafkasya’da askerî yapılanmayla ilgili faaliyetlerin büyük çoğunluğunun aksine, Birlik Cumhuriyetlerinde Halk Savunma Komitelerinin kurulmasına ilişkin yasa derhal kamuya bildirilmiştir. Çıkarılan yeni yasaya rağmen 1944 yılının baharında, Trans Kafkasya’da Yüksek Sovyet oturumu döneminde başlatılan propaganda kampanyasının birden kesilmesi, reformun eksikliğini ve formalite yapısını yansıtmaktadır. Bu konuda Molotov’un sunmuş olduğu birkaç rapor da açıklayıcı değildir. Hatta Şubat 1944’te Kızıl Ordu’nun 26. yıldönümüne adanmış bayram konuşmasında seslendirilen birlik cumhuriyetlerinin askerî oluşumları hakkındaki Stalin tezi, propaganda tarafından bile göz ardı edilmiştir.⁵³⁸ Bu kadar önemli anayasal değişiklikler Sovyet döneminde ciltlerce yayınlanan birlik cumhuriyetlerinin tarihine herhangi bir şekilde yansıtılmamıştır.

Belgelerin analizi; reformun aceleyle hazırlandığını, milli birlikler konusunda deneyime sahip olan bölgelerle koordineli olmadığını ve belki de, başından beri gerçekleştirilmeyeceği bilinen bir formalite olduğunu göstermektedir. Askerî reform konusunda yorum yapan çok az tarihçi olmakla birlikte bu reformun köklerini dünya politikasında aramak gerektiğine değinilir.⁵³⁹ Bu dönemde, II. Dünya Savaşı’nın bitiminde, savaşın galibi ülkeler tarafından, ülkeler arasındaki anlaşmazlığı ortadan kaldırarak ileride meydana gelebilecek ve kendi

⁵³⁷ Bkz. meselâ Gazeta **Bakinskiy Rabochiy**, № 50, 51, 8,9 Mart 1944 (5 Sessiya Verhovnogo Soveta Azerbaydjanskoy SSR I. Soziva. 6-8 Marta 1944 g. Stenograficheskiy Otschet).

⁵³⁸ Stalin İ.V., **age.**, s. 114.

⁵³⁹ Kirsanov N.A., **agm.**, s. 124.

güvenliklerini tehdit edebilecek bir savaşın önüne geçebilmek amacıyla; Birleşik Milletler gibi küresel bir kuruluşun oluşturulma fikri ortaya atılmıştır. N.A. Kirsanov reformun amacını; bu dönemdeki, Hitler karşıtı koalisyonun çerçevesinde dünya güvenliğini koruyacak olan küresel bir örgütün kurulması ve bu örgütün üye ülkelerinin oylama düzeni üzerine yapılan yapısal tartışmalara bağlamaktadır.⁵⁴⁰ Nitekim Ağustos 1944’de Amerikan Dumbarton Oaks’ta düzenlenen ve özellikle bu konuya adanan bir konferansta kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü ile ilgili en sıcak konulardan biri örgüte üyelik olmuştur. Sovyetler Birliği, 16 cumhuriyetinin tamamının örgüt üyeliğine dâhil edilmesini şart koşmuştur. Bu nedenle de Cumhuriyetlere, kendilerinde eksik olan egemen devlet özelliklerini - ordu ve bağımsız bir dış politika oluşturabilme gibi- vermek gerekmiştir. Sovyetler Birliği’nin bu talebi, müzakerelerdeki ana ortakların - İngiliz ve Amerikan heyetlerinin - güçlü protestolarına neden olmuştur. Winston Churchill durumu şöyle açıklamıştır: “Rusya, kendi gücünün farkında ve daha açgözlü olabilir.”⁵⁴¹ Birlik Cumhuriyetlerinin yıldırım hızıyla *olgunlaşması* müttefikleri tatmin etmemiştir. Onlar, *özgürlüğe yavaş ve sabırla yaklaşan* Britanya dominyonları örnek almaktadır.⁵⁴² Batılı devletlerin baskısı üzerine Sovyetler Birliği konuyu konferans gündeminden çekerek çözülmesini daha sonraya ertelemiştir. Bununla birlikte Stalin’in; Roosevelt’e oldukça keskin bir şekilde “Birlik Cumhuriyetlerinin liderlerinin, Sovyet Anayasasındaki uluslararası ilişkiler alanında yetkilerinin genişletilmesi kararına; diğer dost devletlerin nasıl yaklaşacaklarına dair oldukça kuşku içinde olduklarını” ve bu “son derece önemli konunun daha ayrıntılı incelenmesi gerektiğini” ifade ettiğine dair rivayetler vardır.⁵⁴³

Sovyetler Birliği’ne Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde veto yetkisine sahip daimi üye statüsü verildikten sonra Sovyet tarafı için, 16 cumhuriyetin Birleşmiş Milletler bünyesine kabul edilmesi artık o kadar önemli olmaktan çıkmıştır. Bu konu; geleceğin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi bileşimi ve Konsey içindeki oylama sistemi, Birleşmiş Milletler’in Doğu Avrupa’daki etki alanlarını belirleme sorunu, Almanya’nın geleceği, Polonya sorunu ve diğerleri gibi daha önemli konular yanında ikinci sırada kalmış ve Batılı müttefiklerle diplomatik pazarlık konusu olmuştur. 1945 yılının Ocak ayında, Yalta

⁵⁴⁰ Kirsanov N.A *agm.*, s. 124.

⁵⁴¹ Roosevelt Franklin Delano, Louenheym Francis, Harold Langley, Manfred Jonas, Winston Spencer Churchill, **Sekretnaya Perepiska Roosevelt i Churchill v Period Voyni**. Dok. № 435, izd. Terra, Moskva, 1995, s. 648

⁵⁴² Churchill W.S., **Vtoraya Mirovaya Voyna**. T. 6, Voenizdat, Moskva, 1991, s. 200 (**The Second World War** - London-Toronto, Cassell and Co Ltd., 1950; Çev. Volkogonov D.A., Orlov A.S.).

⁵⁴³ Gromiko A.A., Hvostov V.M., Zemskov İ.N., Belov G.A., **Perepiska Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR s Prezidentami USA i Premyer-Ministrami Velikobritanii vo Vremya Velikoy Otechestvennoy Voyni, 1941-1945 gg**. T.2. Perepiska s Roosevelt i Harry Truman (Ağustos 1941 – Ekim 1945 g.) Dok. № 225, Gospolitizdat, Moskva, 1986, s. 296.

Konferansı sırasında, bir uzlaşmaya varılmıştır: Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, önümüzdeki San Francisco Birleşmiş Milletler toplantısında, Belarus ve Ukrayna'ya Birleşik Milletlerin daimi üyesi statüsünün verilmesi için Sovyetlerin önerisine destek sözü vermiştir.⁵⁴⁴

1943 yılının sonbaharında Güney Kafkasyalıların askere alım işlemlerinin durdurulması ile yukarıda bahsedilen dış politika alanındaki gelişmeler arasında bir ilişki olup olmadığı sorgulanabilir. Aslında ilk bakışta, bu iki olay arasında kronolojik bir uyum varmış gibi durmaktadır. Hitler karşıtı müttefiklik ve savaş sonrası dünya düzeni üzerine ilk defa 19-30 Ekim 1943 tarihinde, Moskova'da, dışişleri bakanları toplantısında görüş bildirilmiştir. Dünya güçlerinin uluslararası güvenlik örgütünü oluşturma kararı, Kasım 1943'te Tahran Konferansı'nda teyit edilmiştir. Başlangıçta Sovyet hükümetinin; Sovyet Cumhuriyetlerine gerçek devlet statüsü vermek için, cumhuriyetlerde Silahlı Kuvvetler'in kurulması konusuna ciddi olarak hazırlanıyor olduğu varsayılabilir. Sonradan yeni milli birliklerin oluşturulması amacıyla, insan kaynakları tasarrufu için askeri alımların durdurulması bu nedene yorulabilmektedir. Buna karşı SSCB'nin sadece birkaç cumhuriyetinde alımların iptal edilmesi, Birlik Cumhuriyetlerinde Savunma Halk Komiserliklerinin ve askerî birimlerin oluşturma kararının usulen yapılıyor olması ve cumhuriyetlerin Birleşmiş Milletlere dâhil edilmesi konusunun gündemden kaldırılması; yapılan reformların göstermelik olduğuna dair son derece önemli gelişmelerdir.

1 Şubat 1944 tarihli SSCB Yüksek Sovyet kararı; uygulamaya koyulmamakla birlikte, milli birliklerin büyük bir politika ve hatta dış politika konusu olduğunu bir kez daha göstermiştir. Milli Birlikler Yönetmeliği tam bir kurgu olmasına rağmen Sovyet Anayasası'nda ve cumhuriyetlerin anayasalarında uzun yıllar boyunca kalmıştır.

1943-1945 yıllarında Trans Kafkasya milli birliklerinin tarihi; birliklerin, gelişmesiyle birlikte yavaşça tek uluslu özelliğini kaybetme eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bunun nedeni; kurtarılmış topraklardan birliklere alınan ikmaller ile Güney Kafkasya'da alım ve seferberlik işlemlerinin kaldırılmasından sonra Güney Kafkasya halklarından yapılan alımlardır. Mücadele sırasında tümenlerin kadrosu birçok kez yenilenmiştir ve Kafkas halklarından oluşan çekirdek kadro, birimlerin istikrar temeli olmuştur. Eski muharip Kafkasyalıları yeni ikmal askerler için bir örnek olmuştur. Güney Kafkasya'da oluşturulan birliklerin milli karakterini korumak, bölgesel liderlerin görevi olmuştur. Bunlar, birliklere

⁵⁴⁴ Andriyanov P.M., *Sovetskiy Soyuz na Mejdunarodnih Konferentsiyah Perioda Velikoy Otechestvennoy Voiny 1941 – 1945 gg.* T. III. Konferentsiya predsdateley SSSR, USA i Velikobritanii v Dumbarton Oaks (21 avgusta – 28 sentyabrya 1944), Sbornik dokumentov. Politizdat, Moskva, 1978, s. 18.

gerekli ikmallerin sağlanması için çabalamışlar ve çoğu zaman da başarılı olmuşlardır. Genel olarak Kafkasya milli birlikleri, hem milli bileşimi hem de mücadele özellikleri açısından Kızıl Ordu'nun diğer birimleri ile fiilen eşit duruma gelmiştir.

1943 yılının ikinci yarısından itibaren Kafkasya milli birlikleri, kamuda büyük bir ün elde etmiştir. Milli birliklerin askerî maceralarının propagandası - popülerleştirilmesi - hükümetin düzenlediği genel bir programın parçasıdır.⁵⁴⁵ Böylelikle, Alman-faşist işgalcilerin üzerine cesurca yürüyen Kızıl Ordu kahraman birimleri halkla tanıştıracaktır. Milli birlikler ile ilgili yaratılan propaganda içerikli imaj ile birliklerin gerçek tarihleri arasında tam bir uyum söz konusu değildir. Buna rağmen bu yaklaşım, Kafkas halklarının askerî yiğitlik sembolü oluşturma gereksinimlerini karşılamıştır. Böylece Milli tümenlerle ilgili gerçeğin dışında mitolojik bir paralel tarihin temelleri atılmıştır. Bunun üzerine, son derece politize olmuş ve bir başka görüşün varlığını imkânsız kılan bir savaş sonrası tarihçiliği kurulmuştur.

1944 yılının kış ve baharında Yüksek Konseylerin almış olduğu SSCB cumhuriyetlerinde milli askerî yapılanma kararları önemli bir ilgiyle karşılanmıştır. Ancak bu kararlar, uluslararası arenada kendi rollerini oynadıktan sonra hemen unutulmuştur. Savaşın son yıllarında milli birliklerin iki şekilde var olduğu söylenebilir: gerçek mücadele birimleri ve ideal bir ideolojik imaj olarak. Her ikisine de yeterince somut görevler yüklenmiştir.

Savaş yıllarında Kafkasya milli birliklerinin tarihinin analizi; birimlerin oluşturma şartları ve prensipleri, askerî olarak kullanım taktikleri, askerlerin muharebe ve eğitim hazırlıkları, Kızıl Ordu'nun diğer askerî birimlerinden farklı, özel bir kurum olduklarını ve böylece diğerlerinden farklı bir yollarının olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, geleneksel askerî-tarihsel araştırma yöntemleriyle birlikte, savaş yıllarında Kafkasya'da, milli politikaların ve siyasi süreçlerin incelenmesini birleştiren, özel bir inceleme metodunun geliştirilmesini gerektirmiştir.

Milli tümenlerin bir diğer açık bir ideolojik işlevi olan SSCB'de belirli halkların faşizme karşı mücadeleye katkılarının bir sembolü olarak görülmesi, milli tümen tarihinin araştırılmasına önem katmaktadır. Propaganda ve halka açıklık olma yükünün yanı sıra milli birlikler, asla “çok gizli” işaretli belgeler ötesine çıkmayan, Sovyet ve cumhuriyetler ölçeğinde siyasi ve askeri elitler arasında hararetli ve örtük tartışmaların konusu olmuştur. Bu polemğin merkezinde milli tümenlerin mücadele verimliliğinin - askerî kabiliyeti - değerlendirmesi yer almıştır. Bu tartışmalar, milli birliklerin mücadele kaderi üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Milli tümenlerin muharebe değerleri hakkında alınan sonuçlar;

⁵⁴⁵ Bkz. Posterler 1 ve 2.

mensup oldukları halka uyarlanarak hiç şüphesiz, Sovyet hükümetinin milli politikasının oluşturulmasında büyük bir rol oynamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAFKASYALI ASKERLERE YÖNELİK İDEOLOJİK PROPAGANDA ÇALIŞMALARI

3.1. Sovyetlerin Savaş Sırasındaki Propaganda Çalışmalarının Önemi

Latince *yayılabak şeyler* anlamına gelen propaganda terimi, “bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz, yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma”⁵⁴⁶ olarak tanımlanmaktadır. Propaganda, bir bütün olarak toplumun ya da belirli bir kesimin inanç, tutum ve davranışlarını yönlendirmek amacıyla, bilinçli olarak seçilmiş bilgi, olgu ve savları sistemli bir çaba içinde ve çeşitli araçları kullanarak yayma etkinlikleridir. Temel amacı belirli hedefler doğrultusunda geniş bir kitleyi ikna etmek olduğundan, düşüncelerin sunulmasında çoğu kez tek yanlı bir yaklaşım temel alınır.⁵⁴⁷ Genellikle politika alanında kullanılan terim, askerî alanda da eski zamanlardan beri devletlerin hem kendi halkları ve askerleri hem de düşman olarak kabul ettikleri halklar ve askerler üzerinde psikolojik durumu etkileme yöntemi olarak kullanılan çok güçlü bir silah olmuştur. Karşıt/muhafız ideolojilerin (national-faşist, liberal-demokratik, enternasyonal-komünist) çarpışması niteliğini taşıyan II. Dünya Savaşı; askerî faaliyetlerdeki propaganda desteğine son derece önemli bir karakter kazandırmıştır. Sovyet propaganda tarihçisi G. D. Komkov’a göre, bu dönemde ideolojik mücadele, savaşan ülkelerin kaderini önemli ölçüde belirleyen ayrı bir cepheye dönüşmüştür.⁵⁴⁸ Alman tarihçisi R. Zultsman; benzer bir fikri ifade ederek hem asker ve siviller üzerindeki tesiri hem de açtığı yaraların derinliği açısından propagandayı, herhangi bir silah ile eşit olarak değerlendirmiştir.⁵⁴⁹ Bu manevi alanda ödün vermeyen, uzlaşmaz, topyekûn mücadele şöyle bir formülle ifade edilmiştir: “*Bizim çalışmadığımız yerde düşman çalışır, çünkü doğada boşluk diye bir şey yoktur.*”⁵⁵⁰ Batıda propaganda ilgili olarak kullanılan yalan silahları kavramı çoktan yerleşmiş sıfattır. Ancak bu kavramın doğruluğu tartışmalıdır çünkü kasıtlı yanlış bilgi vermenin, gerçekleri süslemenin veya istenilen açıdan sunmanın yanı sıra propaganda çalışmalarının önemli bir bileşeni de kendi askerlerini ve düşman askerlerini cephelerdeki koşullar, uluslararası ve diğer durumlar hakkında objektif bir şekilde bilgilendirmek olmuştur. Bu objektif bilgilendirme bileşeni

⁵⁴⁶ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.1628.

⁵⁴⁷ **AnaBritannica**, Cilt 18, İstanbul, 1990, s.169.

⁵⁴⁸ Komkov G.D., **İdeyno-Politicheskaya Rabota KPSS v 1941-1954 godah**, izd. Nauka, Moskva, 1965, s.11

⁵⁴⁹ R. Zultsman, **Propaganda kak Orujiye na Voyne, İtogi Vtooy Virovoy Voyni**. Voenno-istoricheskaya biblioteka, Moskva, 1998, s.516.

⁵⁵⁰ **TsAMO**, Fon. 228, Op. 536, D. 27, s. 61.

olmadan propaganda ürünlerinin, muhataplarının güvenini kazanması mümkün görünmemektedir. Objektiflik özelliğinin ve bilinçli olarak üretilen mitlerin birleşmesiyle; düşmanın, ordunun, halkın ideal tasvirlerinin oluşturulması ve bu unsurlar arasındaki silahlı çatışmaları üyelerin kolaylıkla sindirebilmeleri sağlanmıştır.

Propaganda kavramı, 19. ve 20. yy. Rus devrimcileri tarafından iki farklı yönü birbirinden ayırarak kullanılmıştır. Bu farklı yönler *ajitasyon* ve *propaganda* olarak adlandırılmıştır. Propaganda da birçok fikrin belirli bir zümreye kabul ettirilmesi söz konusuysen ajitasyonda belirli bir düşüncenin kalabalık kitlelere kabul ettirilmesi söz konusudur. Başka bir tanımla: propaganda açıklar, ajitasyon çağırır. Propaganda genellikle basılı yayınlar aracılığıyla, ajitasyon ise sözlü olarak yapılır.⁵⁵¹ Bu iki alanda da Sovyet askerî ve siyasî organlarının başarıları oldukça etkileyicidir. Almanlar dahi Sovyet propagandasının üstünlüğünü itiraf etmişlerdir. Propaganda alanında uzman Alman Gimmer, Sovyet deneyimini özetleyerek 1943 sonbaharında şunları yazmıştır: “Bolşevik askerinin fanatizmleri, sertlikleri ve ölüme karşı kayıtsızlıkları; ancak onların sürekli ve son derece başarılı bir siyasi propaganda etkisi altında oldukları bilindiği zaman anlaşılabilir [...] sadece siyasi mekanizmanın çalışmaları, askerî teknik eğitim veya daha yüksek çalışmalarla eşit değerde kabul edildiği için bu çalışmalar; Kızıl Ordu’ya önemli bir kuvvet verir.”⁵⁵² Gimmer’in meslektaş B. Reichardt ise 1943 yılında özel bir raporda şunları vurgulamıştır: “Propaganda ve ajitasyon eskiden beri Bolşevizm’in en tehlikeli silahı olmuştur, ama şimdi bin kat daha tehlikelidir, çünkü [...] onlar, yüz binlerce ve milyonlarca insanın hayatları pahasına olsa da, dinamik bir güce dönüşmektedirler.”⁵⁵³

Kafkas halklarına uygulanan politik propaganda çalışmalarına geçmeden önce, savaş sırasında bir bütün olarak devlet ideolojisinin gelişim özelliklerini incelemek gerekmektedir; çünkü ikincisi kesinlikle ve tamamen birincinin formunu ve içeriğini belirlemiştir. Çalışmamızın konusu gereği o dönemde Sovyetler Birliği’nde milliyet sorununu yansıtan devlet ideolojisinin bu katmanına önem vermemiz gerekmektedir.

⁵⁵¹ Bkz. Kojevnikov V.P., **Propaganda i Agitatsiya Bolşevikov v Dooktyabrskiy Period**, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, Moskva, 1983.

⁵⁵² **RGASPI**, Fon. 17, Op. 125, D., 169, s. 185-186.

⁵⁵³ **Aga.**, Fon. 17, Op. 125., D., 166, s. 75.

3.2. Sovyetlerin Savaş Dönemindeki İdeolojik Gelişimi

Stalin döneminin devlet ideolojisinin gelişimi, modern bilim tarafından yoğun olarak incelenmektedir. Tüm araştırmacıların ortak temel tezlerinden biri, resmî ideolojik çizginin aşırı esnekliği ve mevcut durum üzerinden fırsatçılık yapıldığı iddiasıdır.⁵⁵⁴ Bu dönemin devlet ideolojisi, devletin mevcut ihtiyaçları doğrultusunda aniden değişen ve anında yayınlanarak çoğaltılan bir özellik göstermektedir. Bununla birlikte devlet ideolojisinin evrim vektörü; Sovyet devletinin gelişme mantığına uyarak, enternasyonal/sınıf temelli boyuttan egemen/milliyetçi boyutlara geçmektedir. Sovyet ideolojisindeki bu dönüşümün tespiti yeni değildir, benzer sonuçlar XX. yüzyılın 70-80’li yıllarında birçok Batılı Sovyet bilimcinin (B. Schaefer, H. Davis, M. Rivkin, H. Rauch)⁵⁵⁵ çalışmalarında da yer almıştır. Ancak günümüzde kaynak tabanı ölçülemeyecek kadar genişlemiştir, bu da günümüz Rus bilim adamlarının problemin incelenmesine önemli bir katkıda bulunmalarına imkân sağlamıştır.

Son yıllarda yapılan çalışmalar; enternasyonal/sınıf temelli ve egemen/milliyetçi ideoloji yaklaşımlarında ve ona hizmet eden bilimlerde (özellikle tarih) gözlenen gelgitlerin aslında 30’lu yılların başlarında boy göstermeye başladığı tespit etmiştir. Bu gelgitler, Sovyet devletinin gelişimini ve dış politika değişikliklerinin temel eğilimlerini yansıtmaktadır: Totaliter bir toplumun oluşması, milli ekonominin endüstriyel raylara geçmesi, sosyal hayatın ve ekonominin askerleştirilmesi, bir dünya devrimi için yeşeren umutların solması ve Almanya’da Nazizm’in zaferi nedeniyle yeni büyük bir savaş için önkoşulların oluşması.

İdeolojinin gelişim özelliklerinden biri de pratik ve uygulanabilir olmasıdır. İdeolojik gelişim, genellikle devletin politikasındaki değişiklikleri takiben beklenmedik dönüşler yapmıştır. Savaş öncesi yıllarda çağdaş tarihçiler tarafından iyi araştırılmış olan Sovyetler Birliği’nin Nazi Almanya’sına karşı inişli çıkışlı politikası buna güzel bir örnek olabilir. İdeolojik mekanizma; önce Sovyet-Alman dostluğunun sağlamlığını ve sonsuzluğunu, sonra Hitler rejiminin insanlık dışı ve suçlu olduğunu kanıtlamıştır.⁵⁵⁶ Çoğu kez Stalin’in herhangi bir konuşmasından sonra hemen gerçekleşen bu tür dönüşler, Sovyet vatandaşlarını sıkça şaşırtmış, ama totalitarizmin şartları gereği sorgulamadan kabul edilmiş ve yeni ideolojik bakış açısı hemen benimsenmiştir.

⁵⁵⁴ Bkz. Senyavskaya Ye. S., **Psihologiya Voynı v XX veke: İstoricheskiy Opıt Rossii**, İzdatelstvo ROSSPEN, Moskva, 1999, s. 202-203.

⁵⁵⁵ Bu konuda daha detaylı bilgi için Bkz. Kulkov Ye.N., Rjeshevskiy O.A., Chelışhev İ.A., **Pravda i Loj o Vtoroy Mirovoy Voynı**. Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1983, s. 241-245; Mustafayev A.H., **Natsionalniye Otnosheniya v SSSP v Trudah Turetskih Avtorov** (Kriticheskiy analiz natsionalisticheskikh kontseptsii), İzdatelstvo Elm, Baku, 1990, s. 33-43.

⁵⁵⁶ Bkz. Nevejin V.A., **Sindrom Nastupatelnoy Voynı: Sovetskaya Propaganda v Predverii “Svyashennih Boyev”**. 1939-1941 g., Airo-XX, Moskva, 1997.

Savaş dönemindeki ideolojik gelişmede yaşanan gelgitler; yeni ideolojik yapının temel dayanağını, Milliyetçi Rus vatanseverliği olarak belirlemede karar kılmıştır. Literatürde bu yeni ideolojik model *yeni imparatorluk* ismini almıştır.⁵⁵⁷ Bu yeni modelin oluşturulması aşamasında, Rus İmparatorluğu tarihinin kısmi olarak aklanması (öncelikle askerî ve dış politika) ve M.N. Pokrovskiy’in⁵⁵⁸ Ortodoks-komünist tarihsel ekolünün yok edilmesiyle güçlenen enternasyonalist ve sınıfsal yaklaşımların etkili olmuştur.⁵⁵⁹

Stalin’in Sovyet ideolojisine savaşın da etkisiyle yeni bir karakter verme yolundaki çalışmaları, Sovyet Rusya içerisinde yer alan Türk halkları için de yeni bir dönem anlamına gelmektedir. 1924 tarihine kadar olan dönemde Sovyet Rusya içerisinde olan Türk halkları, komünist teşkilatlanma aracılığıyla federatif cumhuriyetler hâline gelmişlerdir. Lenin’in ölümünden sonra ise gerek parti genel sekreterliği içinde gerekse devletin bütün kademelerinde yetkiyi elinde toplayan Stalin devrinde uygulanan politikalar, Lenin’in politikalarından birkaç yönden ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi Stalin’in milliyetler meselesine bakış açısı diğeri ise ihtilâl yönetiminin devamlılığı meselesidir. Bu politika sonucunda Stalin, Sovyet sınırları içinde bulunan bütün halk topluluklarını sosyalist düzene adapte etmeyi hedefleyen *tek tip insanı* yaratmaya çalışacak ve bu doğrultuda baskı ve şiddet yöntemine başvuracaktır.⁵⁶⁰

Stalin’in tek tipçi politikası, Sovyetler Birliği’ne bağlı Türk halklarının dil, din, kültür ve millî tarihlerini tahrif ve yok etme ve uygulamalarına girişmiştir. Lenin “*Milletlerarası İlericilik*” adına Sovyetler Birliği’nde yaşayan Müslümanları Arap alfabesini terk edip Latin alfabesi almaya zorlamış, 1939’da ise Stalin onlara Rus alfabesini zorla kabul ettirmiştir.⁵⁶¹ Dil alanında öncelikle, her Türk lehçesi için birbirinden farklı Kiril alfabeleri hazırlanmıştır. Kiril alfabesinin kabulü iki önemli sonuç yaratmıştır. Bu sonuçlardan ilki; Rusçadan ödünç alınan kelimelerin yoğunluğu ile sunîleştirilen bu yeni dillerin, birbirlerini anlayamaz hâle

⁵⁵⁷ Bordyugov G., Buharyev V., “Natsionalnaya İstoricheskaya Mısl v Usloviyah Sovetskogo Vremeni”, *Natsionalniye İstorii v Sovetskom i Postsovetstkih Gosudarstvah*, Sbornik Statey, Airo-XX, Moskva, 1999, s. 29-38.

⁵⁵⁸ Pokrovskiy, Mihail Nikolayeviç, (29 Ağustos 1868, Moskova, Rus Çarlığı - 10 Nisan 1932, Moskova, SSCB), SSCB’li tarihçi ve devlet adamı. Rus Marksist tarihçilerinin önde gelen temsilcilerindendir. Marksist tarihçilik ile “burjuva tarihçiliği” arasında hiçbir ortak yan olamayacağını öne süren; tarihçiyi proletaryanın ve partinin tarih cephesindeki bir neferi sayan katı anlayışlarına karşın, hep kitlelerin rolünü vurgularken önder-bireylerin rolünü gözden kaçırdığı gerekçesiyle, düşünceleri Stalin tarafından Marksizm ve bilim dışı olarak değerlendirilmiştir. (Bkz. *Bolshoy Rossiyskiy Entseklopedicheskiy Slovar*, İzdatelstvo Drofa, Moskva, 2009; *İstoricheskiy Spravochnik Russkogo Marksista*, 1999).

⁵⁵⁹ Bordyugov G., Buharyev V., *agm.*, s. 37-38.

⁵⁶⁰ Zenkovsky Serge A., *Rusya’da Pan Türkizm ve Müslümanlık* (Çev. İzzet Kantemir), Üçdal Neşriyat Yay., İstanbul, 1990, s.35.

⁵⁶¹ Bkz. Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği* (Çev. Ağâh Oktay Güner), İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.261.

gelmeleridir. İkincisi ise yeni neslin hem Türk - Çağatay alfabesiyle yazılmış çok sayıdaki edebî mirastan mahrum olmaları hem de Sovyetler Birliği dışındaki diğer Müslüman ülkelerde yazılan eserleri anlamamaları, hatta inkâr etmeleri ve eski kültürü bilenleri de modası geçmiş fikirlerle dolu kişiler olarak kabul etmeleridir. Bu durum, Orta Asyalıların genel anlamda dünyanın geri kalan kısmından ve özel anlamda da Müslüman dünyasından düşünsel ve kültürel açıdan tecrit edilmelerine yol açmıştır.⁵⁶²

Daha sonraki yıllarda, “Stalin’in dil konusunda verdiği meşhur emirlerin gayesi sosyalizmin milletlerarası dilinin Rusça olduğunu göstermekti[r]. 1 Ocak 1950’de Davit Zazlavskiy, Literaturnaya Gazeta’da *Çağımızın Dili* başlıklı bir makale neşretmiştir. [Buna göre] Rus dili milletler arası çapta dünyanın birinci dilidir. Kozmopolitliğin ona milli karakterini kaybettirdiği kabul edilemez. Hiç kimse eğitim ve kültür dili Rusça olmazsa büyük müelliflerin eserlerinin okunmasını mümkün olabileceğini iddia edemez.”⁵⁶³

Dine karşı yapılan yok etme hareketleri sadece İslam dinine münhasır kalmamış aynı zamanda Rus Ortodoks dinî temayül ve kurumlarına da yöneltmiştir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki bu tasfiye hareketinin başında bizzat Rusların bulunmuş olmasından dolayı Müslüman halka ve kurumlara yapılan baskı ve zulümlerin derecesi biraz daha fazla olmuştur.⁵⁶⁴

Kültürel tahrife yönelik çalışmalar da tıpkı din alanındaki faaliyetler gibi Rus olmayan milletlerin neredeyse tamamına yöneliktir. Rus olmayan unsurların tarihlerini *Sovyetleştirme* faaliyetleri, Stalin döneminde önemle yürütülmüştür. Türk kökenli tarihçiler, millî tarih ve kültürlerini yansıtan eserler yazmaktan ve eserlerinde Çarlık döneminde Türklere reva görülen haksızlık ve zulümlerden bahsetmekten men edilmişlerdir. Buna karşın; onlardan Çarlık ve Sovyet dönemlerinde, Türkistan’ın istilası konusunda objektif ve mantıklı açıklamalar yapmaları ve bu işgalin bir kurtarıcı niteliğinde olduğunu yansıtmaları istenmiştir.⁵⁶⁵

Sovyet döneminde enternasyonalizm konsepti, milli politika tarihçileri tarafından, yeni Sovyet insan topluluğu oluşturulması düşüncesi ile yakın ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Stalin’in oluşturduğu politikalarla Sovyet halklarını bir yandan etnikleştirici diğer yandan ise homojenleştirici bir yöntemle farklı gruplardan gerektiği kadar monolitik bir Sovyet insanı ve

⁵⁶² Bu konuda Bkz. Shahrani Nazif, **Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama**, Çev.: Vildan Serin, Akademik Araştırmalar Dergisi, S. 6.

⁵⁶³ Bkz. Hans Kohn, **age.**, s.279.

⁵⁶⁴ Saray Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1998, s. 243-244.

⁵⁶⁵ Bkz. Kayabal İsmail, Arslanoğlu Cemender, **Orta Asya Türklüğünün Tarihî ve Bugünkü Durumu**, Kömen Yay., Ankara, 1978, s.219.

sonuçta bir Sovyet milliyetçiliği yaratmak adına ultra otoriter bir rejim uyguladığı bir gerçektir. Stalin'in Sovyet milliyetçiliği için dört ilke esastır: ortak dil, ortak vatan, ortak ekonomi ve ortak zihin yapısı.⁵⁶⁶

Stalin'in milliyetçilik politikaları, savaş yıllarında Kızıl Ordu'da ideolojik propaganda çalışmalarına son derecede ciddi yaklaşılmasını ve dolayısıyla bu konunun ayrı bir bölüm olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

3.2.1. Yurtseverlik İdeolojisi ve Milliyetçilik

Stalin dönemindeki değişken ideoloji içerisinde savaş sırasında, milliyetçi motifler ideolojik alanda yeni bir ivme kazanmıştır. Milliyetçi motifler, diğer ahlaki faktörlerle birlikte Sovyet vatandaşının kolektif bilincinde güçlü bir bütünleştirici faktör olmuştur. Stalin dönemi milli politikası alanında çalışmalar gerçekleştiren ünlü araştırmacı G.V. Kostırchenko'ya göre; devlet, "kendi için kritik bir dönemde, halkta içgüdüsel olarak ortaya çıkan sağlıklı vatanseverlik duygularını teşvik etmek ve yapıcı yönde yönlendirmek zorunda[dır]."⁵⁶⁷ Bütün bunlarla beraber "Hitler toprak ağaları ve kapitalist sistemi geri getirmek istiyor..."⁵⁶⁸, "...Alman faşistleri tarafından kurulan köle-hizmetli sistemi, işçilerin ve köylülerin değil Alman plütokrası ve bankacıların kârıdır"⁵⁶⁹ gibi sınıf söylemleri de kullanılmaya devam etmiştir. Ancak savaş döneminin öncelikli ideolojisi, milliyetçi Rus fikirler olmuştur. *Askerler arasındaki bazı katmanları yanlış yönlendirebilen* ve ikili anlama sahip olan *Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!* sloganı, 1941 yılının Aralık ayında GlavPU NKO başkanı I. Derece Ordu Komiseri L.Z. Mehlis'in emriyle silahlı kuvvetlere dağıtılan tüm basılı malzemelerde, *Alman işgalcilere ölüm!* olarak vatansever bir söylemle değiştirilmiştir.⁵⁷⁰

Mehlis'in biyografisini yazan V. Rubtsov'un izlenimlerine göre; Stalin'in düşüncelerini çok hızlı ve doğru kavrayan bir insan⁵⁷¹ olarak Mehlis, askerî propagandada *Rus yandaşlığının* (Rusofili) ideolojik sözcülüğünü yürütmüştür. Savaşın ilk haftalarında, savaş dönemi şartlarında parti-siyasi çalışma deneyimini analiz eden Mehlis, mevcut savaşta

⁵⁶⁶ Bu konuda Bkz. Berg G. Fragner, **Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cumhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras**, Orta Asya ve İslam Dünyasından Kimlik Politikaları (içinde), Der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, Çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2004, s.29.

⁵⁶⁷ Kostırchenko G.V., **Taynaya Politika Stalina: Vlast i Antisemitizm**, İzdatelstvo Mejdunarodniye Otnosheniya, Moskva, 2001, s. 250.

⁵⁶⁸ **Russkiy arhiv**, T.17 (6), Dok. № 31, Moskva, 1996, s. 39 (Velikaya Otechestvennaya: Glavniye politicheskiye organı Voorujennih Sil SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voynе 1941-1945 gg.: Dokumentı i material).

⁵⁶⁹ Stalin İ.V., **age.**, s. 46.

⁵⁷⁰ **Russkiy arhiv**, T.17 (6), Dok. № 94, s. 91; Bkz. Poster 5.

⁵⁷¹ Bkz. Rubtsov Yu.V., **Alter Ego Stalina: Stranitsı Politicheskoy Biografii L.Z. Mehlisa**, İzdatelstvo Zvonitsa-MG, Moskva, 1999.

savaşan taraflara açıkça şunu belirtmiştir: “Hitler ve onun çetesi, ele geçirmek istiyorlar... Sovyet Rusya’yı, Sovyet Ukrayna’yı, Sovyet Beyaz Rusya’yı, Slav halkları yok etmeyi...”, “Hitler - Rus ve diğer Slav halklarının kin dolu düşmanıdır...”, “Hitler vahşice, Slavlardan ve özellikle Rus halkından nefret eder...”⁵⁷² Mehliş’in bu kışkırtıcı sözleri arasında Sovyetler Birliği’nin başka halklarından hiç söz etmemesi dikkat çekicidir. Bu anlamda belirtmek gerekir ki Mehliş, Stalin’den çok daha ileri gitmiştir. Çünkü Stalin, 3 Temmuz’da radyodan yaptığı konuşmasında, faşizme karşı ölümcül mücadeleye giren “Sovyetler Birliği’nin özgür halkları arasında” SSCB’nin hemen hemen tüm titular (egemen etnik grup) milletlerini özenle saymıştır: “...Her şeyden önce, bizim insanlarımızın, *Sovyet halkının*, ülkemizin ne kadar derin bir tehdit altında olduğunu anlaması lazım... o (düşman) toprak ağalığının ve çarlığın geri getirilmesini amaçlıyor, milli kültürü ve Rus, Ukraynalı, Beyaz Rus, Litvanyalı, Leton, Estonyalı, Özbek, Tatar, Moldovan, Gürcü, Ermeni, Azerbaycanlı ve Sovyetler Birliği’nin diğer *özgür halklarının milli devlet yapısını* yıkmak, onları Almanlaştırmak, Alman prenslerinin ve baronlarının köleleri hâline getirmek⁵⁷³ istiyor.”

Savaş döneminde milliyetçi söylemlere geçiş sürecinde, SSCB halklarını *ırksal değerliliğine* göre sınıflandıran Nazi propagandasının ırkçı tutumu, büyük ölçüde katalizör (rehber) olmuştur. Bu sınıflandırmada genel olarak Rus ve Slavlar en düşük seviyeye atanmıştır. Aynı zamanda, Naziler tarafından Rus ve Sovyet terimleri eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Örneğin, 11 Ağustos 1941’de *Tüm Ezilen Slav Halklarına Yönelik Panslavist (pan-slavic; vseslovyanskiy) Miting Hitabesi*’nde⁵⁷⁴, 6 Kasım 1941 tarihinde Stalin’in Moskova Kent Konseyi toplantısında yaptığı konuşmasında⁵⁷⁵ ve diğer resmî belgelerde Rus yandaşlığı (Rusofil) tezleri, Rus ve diğer Slavlara yönelik Nazi propaganda saldırılarına karşı bir tepki olarak ortaya sürülmüştür. Böylelikle Sovyet propagandası, Slav halklarının lehine vurgu yapan bir savaş ideolojisini savunmaya başlamıştır. Konuyla ilgili olarak 1943 yılında Nazilerin propaganda uzmanı V. Reichardt; savaş zamanında Sovyetler’in, Marksist doktrinin verimsizliği nedeniyle, Almanlardan *faşist* - milliyetçi - propaganda yöntemini ödünç aldıkları hükmüne varmıştır.⁵⁷⁶ Öyle ya da böyle Rus zihniyeti, kültürü, tarihi ve dili orduda çok uzun süre propaganda çalışmalarının temel direği olmuştur.

Savaşın ilk döneminde propaganda organları tarafından yürütülen başlıca ideolojik kampanyalar milliyet konusuyla ilgilidir. Yukarıda belirtilen *Panslavist Miting Hitabesi*’nde

⁵⁷² **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. № 36, s. 42.

⁵⁷³ Stalin İ.V., **age.**, s. 11-16.

⁵⁷⁴ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. № 61, s. 65-67.

⁵⁷⁵ Stalin İ.V., **age.**, s. 29-31.

⁵⁷⁶ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 125, D. 166, s. 67.

(10-11 Ağustos) ve 6 Kasım tarihli Stalin'in konuşması dışında; yurtsever şarkıların teşviki ve propagandası hakkındaki 5 Eylül tarihli GlavPU 226 numaralı direktifte *Rus şarkısı ve neşeli Rus dansı* vatansever unsurlar olarak geçmiştir.⁵⁷⁷ 7 Kasım'da, Kızıl Meydan'daki askerî geçit töreninde Stalin, yaptığı konuşmasında orduyu Rus komutanların isimleriyle kutsamıştır: “*Bu savaşta, bizim büyük atalarımızın cesur sureti size ilham kaynağı olsun: Alexander Nevsky, Dmitry Donskoy, Kuzma Minin, Dmitry Pozharsky, Aleksandr Suvorov, Mihail Kutuzov!*”⁵⁷⁸ GlavPU tarafından 14 Kasım'da gönderilen ve silahlı kuvvetlerde okunacak bildiri ve dersler listesinde yer alan başlıkların her biri ayrı bir konuşma konusu olmuştur.⁵⁷⁹ 5 Nisan 1942'de Peipus (Çudskoye) Gölü'nde “Alman Germen şövalyelerin” yenilgisinin⁵⁸⁰ 700. yıldönümünün kutlanması, propaganda açısından geniş ses getirmiştir. 28 Mart GlavPU 51 numaralı direktifte ise Alman işgalcilere karşı mücadelede Rus halkının şanlı askerî gelenekleri vurgulanmıştır.⁵⁸¹

Savaş sırasında Rus Ortodoks Kilisesi'nin aklamaları yapılmıştır. Hükümet, savaşan halkın moralini güçlendirmek ve korumak için kilise ile görev paylaşımı yapmıştır.

GlavPU kampanyalarının analizi; milliyetçilik ve vatanseverlik fikirlerinin kullanım yoğunluğunun, cephede gelişen durumun ciddiyetine bağlı olduğunu göstermektedir. Vatansever hitaplar, öncelikle, savunma kampanyaları eşliğinde yapılmıştır. Örneğin, 1941-1942 yılının kışındaki büyük zaferlerden sonra Rus halkının ve Rus tarihinin büyüklüğüne yönelik hitaplarda azalmalar görülmektedir. Bu hitapların yerini Nazilerin tam yenilgisi ve savaşın 1942 yılında sona erdirilmesi sloganları almıştır. Ancak 1942 yazında bu çağrılarının imkânsızlığının belli olmasıyla NKO'un ünlü 227 numaralı “*Asla bir adım geri atma!*” emrinin arkasından GlavPU; *anavatan* ve *Rus kanı* gibi milliyetçi söylemler ile Rus generallerin imajları üzerinden propaganda yürütmeye yeniden başlamıştır. 1943 yılından, savaşın köklü dönüm noktasından, itibaren Rus yandaşlığı çerçevesindeki fikirler ikinci plana çekilmiştir, *Rus* teriminin yerini *Sovyet* terimi almıştır.

Savaştan kısa bir süre sonra, Stalin'in bizzat kendisi bu konuda bazı açıklamalar yapmıştır. 24 Mayıs 1945 tarihinde ordu komutanları onuruna verilen bir davet sırasında Rus halkının sağlığı için yaptığı ve aslında geniş kitlelere duyurulmasını amaçlamadığı bir masa başı konuşmasında Stalin; “umutsuzluk dolu 1941-1942 yıllarında Rus halkı, kendi liderlerine

⁵⁷⁷ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. № 72, s. 74-75.

⁵⁷⁸ Stalin İ.V., **age.**, s. 37; Bkz. Poster 1.

⁵⁷⁹ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. №84, s. 83-84.

⁵⁸⁰ Peipus Gölü Savaşı, Çudskoye Gölü Savaşı veya Buz Savaşı olarak da bilinir. Novgorod prensi Aleksandr Nevski'nin istilacı Töton Şövalyeleri'ni yenilgiye uğrattığı çarpışma. Novgorod'un zaferi, Töton Şövalyeleri'nin Rus toprakları üzerinde hak iddiasından vazgeçmeleri ile sonuçlanır.

⁵⁸¹ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. №121, s. 123-124.

olan güveni reddetmek için her türlü nedene sahipti; diyebilirdi ki, siz bizim beklentilerimizi karşılamadınız, çekip gidin, biz başka bir hükümet getireceğiz [...] ama Rus halkı bunu yapmadı, çünkü hükümetinin politikasının doğru olduğuna inanmıştı ve kayıpları göz önüne almıştı” ifadelerini kullanmıştır. Sovyet hükümeti, savaşın büyük ağırlığının Rusların omuzlarında olduğunu anlarcasına savaşın başında Rus halkını öne çıkarma (apologia) çabalarıyla, sanki onlarla bir tür *resmî sözleşme* yapmıştır. Stalin; Rus halkını doğrudan tüm Sovyet halkıyla birlikte değil de (“Sovyet halkı ve öncelikle Rus halkı”) ayrı olarak anarak Rusların, Sovyetler Birliği'nin tüm milletlerinin en *seçkin* ve *yönetici* milleti olduğunu bildirmektedir.⁵⁸²

Bu devlet ideolojisinin özellikle savaşın başındaki koşulsuz *Rus Slav değerlerin egemenliği* tutumunun arka planında, Kafkasya’da ve Kafkasya halklarından oluşturulan Kızıl Ordu birimlerinde, ideolojik modellerin gelişim analizinin yapılması zorunludur.

3.2.1.1. Kafkasya’da Yurtseverlik İdeolojisi ve Milliyetçi Politikalar

Savaş öncesi, 1918-1921 yıllarında demokratik cumhuriyetler zamanında, burjuva milliyetçiliğine indirgenmeyen, yeni bir *milli yurtseverlik ideolojisi* arayışı vardır. Güney Kafkasya’da, 1937-1938 yılları sürgün döneminin ana siyasi süreçleri, devrimden sonra Güney Kafkasya milletlerinin kısa bağımsızlık döneminin mirası olarak görülen burjuva milliyetçiliğinin kökünden sökülmesi sloganı altında düzenlenmiştir. Savaş öncesinde oluşturulmak istenen yeni bir milli ideolojinin dayanağı tarihte aranmıştır. Bu süreçte Kafkasya halklarının tarihlerinin yorumlanması, ancak Rus halkına öncü bir rol tanınması şeklinde gelişmiştir: Sınıf yaklaşımından milli-yurtseverliğe doğru. Sovyet döneminin Güney Kafkasya’sına ait tarihçiliğin ayrıntılı bir analizini yapan A. Shnirelman, mevcut siyasi durumun gerekçeleri ile tarihsel yönelim arasında yakın bir bağ olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, 1939 yılında Azerbaycan tarihi üzerine yayımlanan ilk ders kitabında, IX. yüzyılın mistik-dinsel destanı olan *Babek Destanı*, anti-feodal köylü mücadelesinin bir anıtı olarak; 1943 tarihli ders kitabında ise Arap işgalcilere karşı Azerbaycan halkının milli kurtuluş mücadelesini anlatan destan olarak incelenmiştir.⁵⁸³ 1930’lu yıllarda başlatılan Kafkas halklarının tarihsel köklerini arayış, savaş yıllarında da devam etmiştir. Burada, kendi halklarının tarihi geçmişlerini İslam’dan ve Türklükten uzaklaştırma görevi verilen

⁵⁸² Stalin İ.V., *age.*, s. 151.

⁵⁸³ Shnirelman V.A., *The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia*. Osaka: National Museum of Ethnology, 2001, s.106.

Azerbaycan tarihçileri başarılı olmuştur. Bu dönemde Azerbaycanlılar, antik Medyan⁵⁸⁴ kültür kökenli olduklarını açıklayarak Gürcistan ve Ermenistan'ın zengin kültürüyle aynı silsileye koyulmuş aynı zamanda da İslam inancı ve Türk etnik kimliğinden kopmuş olmaktadır. Buna benzer şekilde Ermenileri Hint - Avrupa kültürüne bağlayan *Urartu Ermenileştirilmesi* yapılmıştır. Böylelikle bu milletler, Nazilerin Doğu halklarının kusurluluğu hakkındaki ırkçı teorilerinin zemininde, Almanlardan çok daha derin tarihi geçmişe sahip olmuşlardır. Yukarıda da söz edilen V. Reichardt'ın söylemine göre, "Sovyetler Birliği hemen her konuda *milli* olmuştur. Tam anlamıyla milli-Rus değil ancak yine de milli-Rus, milli-Gürcü ve milli-Tatar ve saire olmuşlardır."⁵⁸⁵ Savaşın başından itibaren teşvik edilen Kafkas milliyetçiliği, Sovyetler Birliği'nin güneyindeki dış politika sorunları ve Kafkas halkları arasındaki etnik gerginlikler nedeniyle içeriği boşaltılmış net sınırlara sahiptir.

Kafkasyalıların savaşçılık imajı geniş insani nitelikleri içermektedir: Cesaret, kararlılık, sadakat ve dağlılara atfedilen bir özellik olarak gurur, dürüstlük, özgürlük aşkı. Bu imaj oluşturulurken kan davası, toplu sorumluluk, kâfirlere karşı kutsal savaş (gaza veya cihat), velilere olan savaş borcu, Almanların şiddetine karşı kadınlara olan saygılı tutumlar gibi Kafkas-Müslüman düşünce tarzının geleneksel unsurları kullanılmıştır.⁵⁸⁶ Hükümetin Kafkasyalıların bu niteliklerini *doğru yöne* yöneltme çabaları ortadadır. Örneğin, *özgür olanlardan özgür* sıfatıyla donatılmış Çeçenler için "hiçbir zaman başında bir sahibin olmasını tahammül etmeyen Sovyet halkının oğludur... Bu yüzden yakında Almanlar [onların] darbe[sini], devrim müritlerinin darbesini hissedecekler"⁵⁸⁷ gibi sloganvari ifadeler sarf edilmiştir.

İslam terminolojisi, ilk defa iç savaş sırasında sekülerleşmeye uğramıştır. Kuzey Kafkasya'da Sovyet iktidarının mücadelesinde aktif bir katılımcı olan Çeçen asıllı kahraman Aslanbek Sheripov'un (1897-1919) imajıyla İslam ile devrim iç içe geçirilmiştir. Bu sentezin en başarılı örneği, Aslanbek'in devrim müritleri söylemiyle kendini gösterir: "*Biz, gazavat müritleri olmadığımızı, devrim müritleri olduğumuzu ispatlarız!*" Savaş yıllarında süreç yeni bir hücumla devam etmiştir. Sovyet vatani için gazavat konusu resmî desteği almış ve birçok kez Müslüman din adamları tarafından dile getirilmiştir. A.A. Nurullayev'in de dediğine göre

⁵⁸⁴ Medler, MÖ 858 – MÖ 549, günümüzdeki İran'ın Kuzeybatı ve günümüzdeki Azerbaycan'ın Güney ve Güneydoğu kesimlerinde yaşamış bir halk.

⁵⁸⁵ RGASPI, Fon.17, Op. 125, D. 166, s. 68.

⁵⁸⁶ Bkz. meselâ **Dagestanskaya Gazeta**, № 208, 209, 228, 235, 232. 19, 20 Avgust 1942, 12, 16, 19 Sentyabr 1942. SSCB'de savaş yıllarında gazavat konusu Müslüman halklar için yaygın olarak kullanılan propaganda sembolü olmuştur. (Bkz. Nurullayev A. A., **Musulmane Sovetskogo Soyuzu v Velikoy Otechestvennoy Voynе**. //Religiozniye organizatsii Sovetskogo Soyuzu v Godi Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945 gg. Materiali "kruglogo stola", Posvyachennogo 50-letiyu Pobedi 13 Aprelya 1995 goda. Moskva, 1995, s. 62-63).

⁵⁸⁷ Gazeta **Dagestanskaya Pravda**, № 232, 16 Eylül 1942 g.

“Sovyet rejimi, Nazi Almanyasına karşı olan savaşın, Müslümanların dinî savaşı olması fikrinin yaygınlaştırılmasına izin vermiştir...”⁵⁸⁸

Aynı zamanda siyasi organlar, doğrudan askerî birliklerde dinî (hem Müslüman hem Hristiyan) inançların yayılmasını teşvik etmemektedir. Dinî propaganda sadece cephe arkasında, geleneksel Sovyet propaganda etkisini arttıran bir faktör olarak seferberlik ve alımlarda ajitasyona yönelik kullanılan bir propaganda yöntemidir ve askerler cepheye gönderildikten sonra kesilmiştir.

Bu dönemde daha çok soya ve putperestliğe dayanan yiğitlik ile ilgili inançlar teşvik edilmiştir. Tarihçi B.Z. Pliev, Osetlerde Nart⁵⁸⁹ askerî geleneklerin teşvik edildiğine şu şekilde tanıklık etmektedir: “Soy önünde yemin etmek (lauzganan) ve çıplak kılıçlardan yapılan geçitten geçmek, Nart değerlerine özendirilmek; fedakârlıkla vatani koruma sevgisi, savaşta cesaret, fazla yiyecekten kaçınma, kadınlara saygılı tutum, ebeveynlere saygı ve onların bakımı, iyilik ve adaletin eğitilmesi gibi.”⁵⁹⁰

Savaş yıllarında tarihten gelen kahramanlık sembolleri ve karakter kompleksleri, mevcut savaşta yeni kahramanların oluşmasına temel oluşturmıştır. İstisnasız tüm Sovyetler Birliği’nin kahramanları, milli üne sahip edilmiş ve propaganda malzemesi olarak genişçe kullanılmışlardır. Henüz savaş yıllarında onlar hakkında şarkılar yazdırılmış, isimleri tomografik nesnelere ve askerî makinelere verilmiştir. Her cumhuriyetten, öne çıkarılan bir iki kahraman seçilmiş ve onun üzerinde yoğunlaşmıştır. Örneğin İnguş ve Çeçenler için 1942 yılının Eylül ayında 20 yaşında şehit düşen topçu Hanpaşa Nuradilov böyle bir sembol olmuştur. Ölümünden sonra Nuradilov’a Sovyetler Birliği’nin Kahramanı unvanı verilmiştir. Kendisi bu unvana layık görülen ilk Çeçendir. Aynı zamanda Kuzey Kafkasya’da iç savaş döneminden kalan kahraman isimler de propagandada kullanılmıştır: S.M. Kirov, G.K. Ordjonikidze, Aslanbek Şeripov, Mahaç Dahadaev, Ullubiy Buynakskiy ve diğerleri.

Savaş boyunca Stalin ki tüm propaganda çalışmaları onun konuşmaları temelinde inşa edilmiştir, bir defa bile SSCB’de milliyet sorunu üzerine açık bir şekilde konuşmamıştır. Aynı zamanda konuşmalarında, *milliyet ve din ayrımı yapılmaksızın tüm işçilerin ortak çabası*,

⁵⁸⁸ Nurullayev A.A., **age.**, s.58.

⁵⁸⁹ Nartlar, aynı adlı destanlarda bahsedilen (Kuzey Kafkasya halklarının sözlü geleneği içerisinde anlatılan ve büyük ölçüde derlenmiş olan yiğitlik destanı) bir halktır ve gerçekte bu ada sahip bir toplumun geçmişte yaşayıp yaşamadığı bilinmemektedir, fakat yaygın görüşe göre tek bir toplum olmayıp binlerce yıldır birlikte yaşayan ve değişik ırklardan gelen kavimlerin kaynaştığı bir Kafkas halkıdır. Daha doğrusu bugün de var olan bir halklar bütünüdür. Karaçay-Balkar (Alan ve Tavlu), Çeçen-İnguş (Nohçı ve Galgay), Oset (İron ve Digor), Abhaz, Adige, Avar ve başka pek çok küçük nüfuslu toplumlarının kültürel olarak kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır, ancak her biri kendi dillerini konuşur. Buna karşın ortak kültürel unsurların kime ait olduğu ve hangisinden geldiğini belirlemek bazen çok zor bazen de imkânsızdır. Bkz. Karakurt, Deniz (2011). **Türk Söylence Sözlüğü**, Türkiye.

⁵⁹⁰ Pliev B.Z., **Voini Yujnoy Osetii v Boyah za Sovetskuyu Rodinu**, İzdatelstvo Metsniebera, Tbilisi, 1979, s. 7.

halklar arası yıkılmaz dostluk ve savaş tezleri yer almıştır. Sovyetler Birliği halklarının dostluğu; savaş başında diğer faktörlerin yanı sıra, savunma için önemli bir koşul olarak, savaş sonunda ise zafer koşullardan biri olarak ilan edilmiştir.

Kızıl Ordu GlavPU milliyet konusunda girişimde bulunmamıştır. Savaşın ilk yılında Kafkas halklarının alındığı ve kullanıldığı cephe ve bölgelere (Trans Kafkasya, Kafkas, Kuzey Kafkasya, Kırım), onlarla yapılacak eğitim çalışmalarını ve ideolojik çalışmaları düzenleyen herhangi bir direktif yollanmamıştır. Öte yandan, Kafkas birlikleri oluşturma deneyiminde ilk olarak, Kafkasların askerî eğitim sürecini ciddi olarak yavaşlatan ve kazanımlarını azaltan özelliklerin, Kafkas birliklerinin kendilerine özgü özellikleri olduğu belirtilmiştir. Bu konuda Melhis'in tepkisi örnek mahiyetindedir. Melhis, Şubat-Mayıs 1942'de, Kırım Cephesi'ni nerdeyse yönetirken birliklerde milliyete göre yeniden düzenleme ve Kafkasyalıların muharebe birimlerinden arınması gibi düzeltici önlemler aramıştır ve genellikle bulmuştur.

Eğitim politikasını şekillendirmede öncül rol Kafkas Cephesi siyasî organlarına ve Kafkas cumhuriyetlerinin parti örgütlerine aittir. Bu politikanın ideolojik temelini cumhuriyetlerin parti liderleri şekillendirmiştir. Bu çalışmaların hareket noktası Stalin'in milli politikasının ana dogmaları olmuştur: Rus halkının üstünlüğü ile SSCB halklarının eşitliği, Rus olmayan halkların Sovyet döneminde gelişmesi ve onların yıkılmaz kardeşçe dostlukları.

Rus olmayan askerlere yönelik özel çalışma yöntemlerinin geliştirilmesi konusu, ciddi eksiklikler tespit eden cumhuriyetlerin askerî komiserlikleri ve Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konsey üyelerinin katılımıyla, 1941 yılının Eylül toplantılarından sonra gündeme gelmiştir. Ekimde üç Güney Kafkasya Komünist Parti Merkez Komite bürosu, Kafkasyalı askerlerde öğrenme yetisini arttırma amaçlı ve disiplini güçlendirmeye yönelik ayrıntılı düzenlemeler hazırlamıştır.⁵⁹¹ Kızıl Ordu'nun moral seviyesini güçlendirmeye yönelik düzenlemelere, diğer düzenlemelerin yanında önemli bir yer ayrılmıştır. Cumhuriyet ve cephe basınında milli temalar üzerine yayınlara başlanmıştır. Bu temaları birkaç alt gruba ayırabilir: Birincisi Kafkas halklarının çağdaş Sovyet tarihi üzerine yapılan yayınlardır. Bunların amacı Kafkas cumhuriyetlerinde Sosyalist düşüncenin, gelişimdeki başarısını göstermektir. İkincisi Kafkas halklarının tarihleri üzerine makalelerdir. Burada, milli bağımsızlık mücadelesi dönemine vurgu yapılmıştır. Kafkasya halklarının dostluğunu gösteren yayınlar ise ayrı bir gruba dâhil edilebilir.

⁵⁹¹ RGASPI, Fon. 17, Op. 22, D. 532, s. 187.

Kafkasyalı-savaşçı imajın kurumsallaşması hakkında, ancak Kafkasya savunmasının başlamasıyla söz edilebilir. Ayrıca bu süreç, Kuzey Kafkasya’da Güney Kafkasya’ya nazaran daha gelişmiş durumdadır. Burada İlya Ehrenburg, Georgi Leonidze, Petr Pavlenko ve Vitaly Zakrutkin tarafından yaratılan, bölgesel ve cephe yayınında bolca basılan canlı sanat tasvirlerinin büyük bir etkisi olmuştur. Bu uygulamalarda, Hitlerin ırkçı Nazi propagandasında düşmanını insan varlığından mahrum eden yöntemi kullanılmıştır. Bu tasvirler; görece yakışıklı ve gururlu Kafkasyalının, iğrenç görüntülü *kare kafa* ve *beyinsiz salımcı* Alman-işgalciyle karşılaştırma yapmasına yöneliktir. Bu tasvirlerde olumsuz ve hayvansı görüntülerin (canavarlar, kurtlar, zehirli pençelerini salan çakallar vs.) kullanılması yaygındır. Böylece, düşmanın şeytani doğası, Nazilerin dağ köylerinde yaşattıkları zulüm delilleriyle vurgulamaktadır. Daha da inandırıcı olması için, bu trajik delillere tanıklık yapmaları için köy büyükleri getirilmektedir.

Yazılı ve sözlü propagandada Kafkasyalıların militarist ve milliyetçi duygularını arttırmaya yönelik çalışmalar; Kabardey-Balkar ve Çeçen-İnguş büyüklerinin Kabardey’in Kızburun-I (şimdi Atajukino) köyünde işgalcilerin yaptıkları zulümler hakkında Kuzey halklarına yönelik yaptıkları hitabeyi yayarak ve arkasından 7 Ağustos 1942 yılında Güney Kafkasya’da, 13 Ağustos 1942’de Kuzey Kafkasya’da düzenlenen mitinglerle başlatılmıştır. Resmî olarak bu mitingler, halkın atılımı ve girişimi olarak adlandırılmıştır ancak AgitProp⁵⁹² Başkanı G. F. Aleksandrov tarafından düzenlendiği bilinmektedir. Aleksandrov 30 Temmuz 1942 yılında VKP(b) sekreterlerine A.A. Andreev, G.M. Malenkov ve A.S. Scherbakov’a (Scherbakov GlavPUKKA başkanı) gönderdiği notta; “*Mitingler, Nazi işgalcilere karşı mücadelenin güçlendirilmesi için Güney ve Kuzey Kafkasya halklarının seferberliği sıfatı altında yapılmalıdır*”⁵⁹³ ifadelerini kullanmıştır.

Kuzey Kafkasya halklarına yönelik 1942 yılında başlatılan propaganda kampanyası; onların Kızıl Ordu saflarına katılmalarına değil de öncelikle partizan mücadeleye, dağların geçit savunmasına yönlendirmesiyle ilgi çekicidir. Dağlarda mücadele eden Kafkasyalılar için belirlenen hedeflerin çetinliği, ordu saflarında olanlardan aşağı değildir: “Vatanseverlik! Savaşın cephelerinde Dağıstan’ın kahraman evlatlarının Nazi yamyamlarını yok ettikleri gibi yok edeceğiz...”⁵⁹⁴ Kuzey Kafkasya halkları için vatanseverliğin bu şekli; genişleyen anti-Sovyet isyancı hareketlerin, Kuzey Kafkasya halklarının orduya alınmamasının, Çeçen ve İnguş askerlerin yedek birimlere alınmasının arka planında gelişmektedir. Yakın bir zamanda,

⁵⁹² Tüm-Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) Merkez Komitesi *Ajitasyon ve Propaganda Merkez Bürosu*’nun (1942-1948) kısaltılmış halidir. Agitation (ajitasyon) ve propaganda kelimelerin kısaltılmış halidir.

⁵⁹³ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 125, D. 106, s. 59.

⁵⁹⁴ Gazeta **Dagestanskaya Pravda**, № 209, 20 Avgusta 1942 goda .

bu halklar kendi tarihsel vatanlarından sürgün edilecek, onların vatanseverlikleri tamamen reddedilecek ve onlara vatanlarında yaşama hakkı verilmeyecektir.

Propaganda sloganları ile gerçek durum arasındaki mesafe oldukça geniştir. Savaşın ilk yıllarında Sovyet cumhuriyetlerinde milli-vatanseverlik ideolojisinin gelişimi, merkezî ideolojik kurumlar tarafından ciddi müdahale görmeden gelişmektedir. AgitProp ve GlavPU, bölge komünist parti merkezlerine ve cephe siyasi yönetimine genel öneriler sunmakla sınırlı kalmışlardır.⁵⁹⁵ Bu arada savaş, SSCB halklarının milli bilincinin büyümesini sağlamıştır. Devletin merkezî ideoloji ayarı - SSCB halklarının dostluğu ve Rus halkının önder rolü ikinci plana çekilmiştir. Örneğin 3 Kasım 1942 tarihinde Gürcü yazar G. Leonizhe'nin duygu dolu "*Kafkasya savaşıyor!*" isimli yazısında, Rusların faşizme karşı silahlı mücadelede üstünlüğü üzerine hiçbir söz yoktur.⁵⁹⁶

Savaşın son döneminde merkezî yönetim, milli bölgelerde mevcut durumla ilgili endişelerini göstermeye başlamıştır. Bunun en açıklayıcı örneği; 1943-1944 yıllarında M. Abdıkalkov ve A. Pankratova redaktörlüğünde çıkan, ülkenin önde gelen tarihçileri arasında bir tartışma başlatacak olan ve AgitProp başkanı F. K. Aleksandrov'un da belirttiği gibi sonunda *anti-Rus* olarak değerlendirilen "*Antik Çağlardan Günümüze Kadar Kazakistan SSC Tarihi*"⁵⁹⁷ isimli bir monografi yayınında görülmektedir. Adı geçen eserde, Çarlığın Orta Asya'daki saldırgan politikası eleştirilmiştir ki bu konu Stalin'in daha savaş öncesinde "*Rus Çarlığının Dış Politikası*" makalesinde fiilen beraat etmiş olduğu bir konudur. Devlet ideolojisinin başında bulunan parti yetkililerinin açıklamaları ise hep aynıdır: "Sovyetler Birliği halkları ailesi içinde ağabeyin Rus halkı olduğu, herkes tarafından kabul edilir."⁵⁹⁸ Neredeyse aynı zamanda, Tatarların *Edige Destanı*'nın yaygınlaştırılması/popülerleştirilmesi sebebiyle Tatar tarihçiler Aleksandrov'un ve Rus yanlısı tarihçilerin keskin eleştirilerine maruz kalmıştır.

Askerî propagandacılara yönelik şikâyetlerini GlavPU başkanı A. S. Sherbakov 1944 baharında dile getirmiştir. A. S. Sherbakov Sovyetler Birliği'nin halklarının dillerinde üretilen cephe basınında *ideolojik ve politik hatalara* değindiği konuşmasında; bazı gazetelerin, basıldığı dilin halk mensuplarının "askerî faaliyetlerini ve kahramanlıklarını, sayfalarında gösterilirken" bir yandan "büyük vatanseverlik savaşında Rus halkının öncül rolü ile ilgili açıklamalara" gerekli özenin gösterilmediğini, diğer yandansa "el ele ortak düşmana karşı

⁵⁹⁵ RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 85, s. 70.

⁵⁹⁶ *Ot Sovetskogo Informbüro... 1941-1945*, Tom 1-2, T. 1, Moskva, 1982, s. 293-296.

⁵⁹⁷ Abdıkalkov M., Pankratova A. (pod. red.), *İstoriya Kazahskoy SSR s Drevneyşih Vremyon do Nashih Dney*, Alma-Ata, 1943, s. 670.

⁵⁹⁸ Kostirchenko G.V., *age.*, s. 253; Bkz. Poster 3.

mücadele eden diğer SSCB halklarının yeterince yansıtılmadığını...” belirtmiştir.⁵⁹⁹ Ağustos 1944’te 349. Gürcü piyade tümenin üçüncü yıl dönemi münasebetiyle; Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi’nin tümen için yazdığı tebrik telgrafında ise: “Kuzey Kafkasya’da aylarca Kızıl Ordu’nun diğer bileşikleriyle birlikte, çılgın Nazi ordularının çılgın saldırı hücumunu dizginlemek ve yok etmek onuruna sahipti” yazılmıştır. Bu telgrafın üzerinde Askerî Konsey Tümgeneralî Efîmov’un eliyle “Rus vatanseverler başkanlığında” cümlesi eklenmiştir.⁶⁰⁰ Yine, 1944 yılının sonunda 349. tümen kontrolleri sırasında “Büyük Rus halkına yönelik sevgi propagandası unutulmuş. Bu konuda bir ders bile verilmemiş” ifadeleri sarf edilmiş, bu tümenin Rus subayı; “tümende Gürcü milliyetçiliği öyle boyutlara ulaştı ki savaş öncesi milli tümenler bunların yanında çocuk kalır” diye bildirmiştir.⁶⁰¹

Savaşın sonunda bazı yöneticiler için Kafkas tümenlerinin milli statüsü yıpratıcı bir faktör olmuştur. Bu durum 1945 yılının Şubat ayında, 45. ordu karargâhından 13. piyade kolordu karargâh başkanına şu şekilde bildirilmiştir: “İkinci kez bildiriyorum, 13. piyade kolordusunda milli birlikler yoktur. Eğer 392. piyade tümeni büyük çoğunluğunda Gürcü asıllı çavuş ve erler ile donatılmışsa bu onun milli sayılması gerektiği anlamına gelmez.”⁶⁰² Milli oluşumların milli sayılmaları için acaba başka hangi temel ölçütlerin bulunması gerektiğini tahmin etmek zordur. Kaldı ki 392. piyade tümeni 1942 yılından itibaren resmî olarak *milli* sıfatıyla adlandırılmıştır.

1941 yılının sonbahar aylarında (20 Ekim ve 6 Kasım) Trans Kafkasya Cephesi siyasi birim başkanı Solomko tarafından büyük güç (büyük güç şovenizmi) tezahürlerine hemen tepki gösterme ve anında cezalandırma emri veren iki direktif yayınlanmıştır. Aynı zamanda, *Stalin’in milli politikasını*, SSCB halklarının dostluğu üzerine propaganda çabalarını yoğunlaştırmak gerekliliği fark edilmiştir. Bunun üzerine mevcut savaşın Rus olmayan kahramanlarını tüm askerlere tanıtmak amacıyla, etnik-savaşçının olumlu propaganda imajının yaratılmasının önemi özel olarak vurgulanmıştır (20 Ekim 1941 tarihli direktifte Gürcü Sitataşvilli ve Tsurumiya, Ermeni Grigoryan, Azerbaycan Türkü Tagurov belirtilmiştir).⁶⁰³ Ancak bu program, diğer uzun vadeli eğitim faaliyetleri gibi, D. T. Kozlov komutasındaki Kafkasya Cephesinin (Karargah Komutanı F.İ. Tolbuhin’dir.); Kerç-Feodosya Harekâtı’na (26 Aralık 1941-20 Mayıs 1942) katılması sebebiyle sonuna kadar yerine

⁵⁹⁹ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok.№ 248, s. 266-267.

⁶⁰⁰ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D. 46, s. 23.

⁶⁰¹ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D. 46, s. 23.

⁶⁰² **Aga.**, Fon. 209, Op. 999, D. 703, s. 53.

⁶⁰³ **Aga.**, Fon. 209, Op. 1113, D. 137, s. 100-101.

getirilmemiştir.⁶⁰⁴ Yenilgiyle sonuçlanan bu harekâta üç Kızıl Ordu birliğinin yok edilmesi, Güney Kafkasya halklarının ortak trajedisi olmuştur.

Savaş sırasında Kızıl Ordu'da farklı milliyetli askerler arasında iletişim de önemli değişikliklere uğramıştır. Tarihsel literatürde, farklı milletli Kızıl Ordu askerleri arasındaki güçlü dostluklar olduğuna dair kuvvetli bir kanı vardır. Sovyet tarihçiliğinden gelen bu tez o zamandan beri bir daha incelenmeye alınmamıştır. Bu arada, Kafkas halklarının katılımıyla meydana getirilen birliklerin, oluşturulma süreçlerine eşlik eden farklı özellikteki birçok sorunun (dil bariyerleri, kültürel-mental ve dinî farklılıklar) insan ilişkileri gibi hassas bir konuda milletler arası iletişimi etkilemediğini düşünmek zordur. Özellikle de, savaşın ilk aylarında Rus dilli asker ve komutanların Kafkasyalılarla iletişimi konusuna ve onların eğitimine yeterince ilgi gösterilmemiştir. Kafkas halklarından oluşturulan birimlerde komutanların çoğunun Slav kökenli olmalarından dolayı ve gerekli eğitimlerin verilememesi neticesinde askerî kolektifte etnik sınıflandırmalar ve gerginlikler, milliyetçilik tezahürler gibi her türlü olumsuz olaya zemin hazırlamıştır.

Baş politik komiseri H.D. Şirinov'un, Bagirov adına yazdığı 14 Temmuz 1942 tarihli uzun özel bir mektup, savaşın ilk aylarında etnik ilişkileri düzeltme çalışmaları konusunda önemli bir kanıttır. Belgenin içeriği ve stiline bakılırsa, H.D. Şirinov eğitilmiş ve son derece kültürlü bir siyasi birim çalışanıdır. Tüm Kırım kampanyası sırasında, etnik olarak karışık olan 404. piyade tümeninde çeşitli üst düzey görevlerde bulunmuştur. Mektupta daha cephe arkasında “enternasyonal eğitim konusu, çalışmamızın en zayıf noktasıydı” diye belirtmiştir.⁶⁰⁵ Şirinov'a göre “genç teğmenler... Rus olmayanlara çok kötü davran[mışlar], [...] onları güya kasten Rusça konuşmamakla suçla[mışlar] onlara Rusça *tovariş* değil de yoldaş⁶⁰⁶ de[mişlerdir].”

Kızıl Ordu'da Kafkas milliyetli askerler hakkında olumsuz, sabit bir algı oluşmuştur. Bu durumu baş politik komiser H.D. Şirinov Bagirov'a bildirmiştir: “Feodosya'dan geri çekildiğimizde (Ocak 1942'de) diyorduk ki ‘Feodosya’yı yoldaşlar teslim etti’. Gerçekte ise bu ‘yoldaşlar’, komutanları Kerç'e geçmişken bile, bir tek tüfeklerle, yiyeceksiz ve mühimmatsız olarak Feodosya dağlarında savaşmaya devam etmişlerdir.”⁶⁰⁷ Mayıs 1942'de Kerç, Kızıl Ordu tarafından teslim edildikten sonra da aynı görüş hâkimdir. Gerçi Mehlis'in çabalarıyla bu zamana kadar Kafkasyalıların ordudaki oranı en aza indirilmiştir.

⁶⁰⁴ Bkz. Harita 8.

⁶⁰⁵ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D. 8, s. 13.

⁶⁰⁶ Yoldaş terimi Türk dillerinde *arkadaş*, *dost* anlamındadır, ama burada incitici bir anlam yüklenerek kullanılmıştır.

⁶⁰⁷ **Aga.**, Fon 209, Op. 989, D. 8, s. 13.

Belgelerde, Rus olmayan asker ikmallerinin yerine, diğerini almak için Rus komutanların mevcut olan askeri bir an evvel *harcamak* istediklerine dair görüşler kaydedilmiştir. Nisan 1942’de Güney Cephesi süvari birimlerinden birinin komutanı sinik bir şekilde: “Bırakın onları düşman tankları ezsin ve ateşlesin, o zaman daha çabuk yeni oluşum için cephe ötesine gideriz. Kazak (Burada Don Kazakları kast edilmekte) ve Rusları korumak gerek, onlar bize lazım olur” demiştir.⁶⁰⁸ Alay komutanı ikmallerle yeni gelen 300 kişiyi eğitimsiz bir şekilde savaşa göndermiştir ve sonuçta birçok kişi ölmüştür.⁶⁰⁹

Siyasi organlar ve özel NKVD birimleri (daha sonra SMERŞ⁶¹⁰) bu tarz bariz suç eylemlerine acil ve sert tepkiler göstermektedir. Bahsedilen komutan tutuklanmış ve askerî mahkemeye sevk edilmiştir. Ancak *bireysel nasyonalizm*, ciddi engeller görmeden varlığını sürdürmüştür. Ayrıca alaycı, aşağılayıcı takma isimler (Afrikalılar⁶¹¹, yoldaşlar⁶¹² vb.) ve Slavların Kafkasyalılara yönelik zenofobi⁶¹³ yakıştırmaları (“On beş Ukraynalı hepinizi öldürür ve tüm alayınızı yok eder”⁶¹⁴ gibi) askerî kolektifi önemli ölçüde zayıflatmıştır. H. D. Şirinov Kırım kampanyası sırasında "Bunlar Rus ve Kafkasyalılar arasında bir uzlaşmazlık yarattı, aralarına güvensizlik ekti”⁶¹⁵ diyerek bu durumun altını çizmiştir. Bazen Kafkasyalıları sindirmede siyasi çalışanlar da yer almıştır.

Kafkas birimleri oluşturuldukları bölgede kaldıkları sürece milli sorunlar ciddi boyutlara ulaşmamıştır. Cephe şartlarında ise, komutanlar şahsen verilen görevleri yerine getirmekle sorumlu tutuldukları ve sürekli üst komutanın baskısı altında oldukları için, memnuniyetsizliklerini genellikle az eğitilmiş ve Rusça bilmeyen asker ikmalleri sırasında belirtmişlerdir. Bu şikâyetlerin son derece nesnel bir tarafı vardır: Komutanların Kafkasyalılara yönelik özel eğitim faaliyetleri düzenlemek için zamanları yoktur.

Kızıl Ordu’da milli gerginlik vakalarının çoğu, genellikle komutan Rus askerî personeller ile er asker ya da alt düzey komutan olan Kafkasyalılar arasında gerçekleşmiştir. Aslında bu durum, sorunların temelinde her şeyden önce, çok dilli askerî kolektifin

⁶⁰⁸ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 125, D. 85, s. 64-65.

⁶⁰⁹ **Aga.**, Fon. 17, Op. 125, D. 85, s. 64-65.

⁶¹⁰ Büyük Vatanseferlik Savaşı sırasında Sovyet Ordusu’nun 1943’te kurduğu özel karşı istihbarat bölümüdür; 1946’da kapatılmıştır.

⁶¹¹ **TsAMO**, Fon. 1495, Op. 1, D.68, s. 65.

⁶¹² **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.8, s.13; Fon 215, Op. 1199, D.15, s. 151.

⁶¹³ Yunancada yabancı korkusu-nefreti anlamındadır. Kişinin yabancılardan ya da bir şekilde kendisinden farklı olan insanlardan korkmasına ve nefret etmesine verilen addır. Değişik olanın tehlikeli olduğu düşüncesiyle oluşan bir korkudur. Irkçılık da bazen zenofobinin bir türü olarak nitelendirilmektedir. Zenofobi tehcir ve en kötü durumda soykırım gibi vahşi ve saldırgan tepkilere de yol açabilir. Bilimkurguda dünya-dışı varlıklardan korkma anlamına da gelir.

⁶¹⁴ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.8, s.158-160.

⁶¹⁵ **Aga.**, Fon. 209, Op. 989, D.8, s.13.

organizasyonunda bir problemin olduğunu göstermektedir. Milletler arasında yaşanan sorun, organizasyon karmaşasının bir ürünüdür denebilir.

Kafkasyalılar savaş tecrübesi edindikçe ve mücadele becerileri yükselince bu sorunların temelini oluşturan zemin de yok olmuştur. Örneğin, 417. piyade tümenin siyasi birim komiseri, Rus olmayan askerler hakkındaki 4 Mayıs 1944 tarihli raporunda “hepsi Rusça biliyor, birçok kez savaş alanında bulundular ve birimlerin geri kalanları ile aralarında aslında bir fark yoktur” demiştir ve bundan dolayı onlar için özel bir eğitimin yapılmasına gerek olmadığını bildirilmiştir.⁶¹⁶

Eserleri, gerçek yaşamı yansıtmaması nedeniyle okuyucuların sevgisini kazanmış Rus yazar-askerler; cepheye şaşkın ve acemi bir şekilde gelen ve Rus milliyetinden olmayan yeni gelenlerin, gerçek asker olarak doğmalarını oldukça canlı tablolarla tasvir etmişlerdir. Örnek olarak Viktor Astafyev’in *Proklyaty i Ubitiy* (Lanetli ve Ölü) adlı romanındaki *Kazak Talgat* veya Alexander Bek’in *Volokolamskoye Şosse* (Volokolamsk Şosesi) kitabındaki Almatı’da oluşturulan Panfilov tümenin ünlü kahramanları verilebilir.⁶¹⁷ Savaşı cephelerde yaşayanlar arasında da gelecekte yazar ve şair olacak pek çok isim vardır: Yuri Bondarev, V. Bykov, K. Vorobiev, B. Vasilyev, V. Astafyev, D. Samoylov, S. Orlov, S. Gudzenko, Bulat Okucava. Bu yazarların eserleri genellikle Stalin’in ölümünden sonra yayımlanmıştır ve birçoğu da devletin ve devletin silah gücünün büyüklüğü yerine, savaşın içinde kendini bulan insanın büyüklüğünü anlattıkları için sert eleştirilere maruz kalmıştır.

3.3. Eğitim ve Propaganda Çalışmaları

Savaş yıllarında Sovyetler’de Stalin’in düşünceleri doğrultusunda geliştirilen yeni politikalar, bariz bir biçimde *Rus yandaşlığı* üzerinden sürdürülmektedir. Bu ideoloji, genel olarak bakıldığında milliyetçilik ideolojisi içerisinde yer almaktadır ve sadece Rus halkını değil Sovyetler Birliği’ne bağlı tüm halkları ilgilendirmektedir. Özellikle II. Dünya savaşının kilit cephelerinin yer aldığı Kafkasya coğrafyasında oluşturulan milli tümenler düşünüldüğünde bu ideoloji, Kafkas Türkleri için birkaç farklı alanda girift bir biçimde öneme sahip olmuştur. Bu iç içeliğin genel olarak iki ana grupta incelenmesi mümkündür. Birincisi, Sovyetler’de *Rus yandaşlığı* üzerinden başlatılan milliyetçilik ideolojisinin Kafkas Türkleri için de kendi milli benlikleri ve tarihleri üzerinden bir milli yurtseverlik arayışına girmeleridir ki bir önceki bölümde bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. İkincisi ise Stalin’in oluşturduğu ve Rus yandaşlığı merkezli politikaların, propaganda yoluyla Kafkas Türklerine

⁶¹⁶ Aga., Fon. 1739, Op. 1, D.54, s.37-38.

⁶¹⁷ Bkz. Fotoğraf 16.

aşılması ve tek tip Sovyet insanının oluşumuna yönelik önemli bir adımın atılmasıdır. Bu ikinci unsurun en önemli uygulamaları siyasi ve askerî eğitim alanında ve ordudaki çeşitli propaganda faaliyetlerinde görülmektedir.

3.3.1. Siyasî ve Askerî Eğitim Çalışmaları

Kızıl Ordu'da tüm siyasî işleri GlavPU RKKA yönetmiştir. Bu idarenin başkanı, NKO yardımcısı statüsüne ve yetkilerine sahiptir. Savaşın önce bu pozisyona 1. Derece Ordu Komiseri L.Z. Mehlis; Temmuz 1942'den itibaren Sovyet Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri A. S. Scherbakov atanmıştır. Cephe Askerî Konsey yetkilileri ve siyasi birim başkanları tarafından yürütmüştür. Siyasi organların yapısı savaş boyunca, sürekli geliştirilmiştir. Siyasi organlar, her biri belirli parti-siyasi çalışmalarını yürüten bölüm ve birimlerden oluşmuştur: propaganda ve ajitasyon, kadro, komsomol çalışmaları, özel propaganda, siyasi eğitim, basın, parti üyelik işleri vs.

Savaşın ilk günlerinde, 16 Temmuz 1941'de, Askerî Komiser Enstitüsü Kurumu⁶¹⁸ (alt birimlerde ise siyasi komiserlik yani "politruk") yeniden başlatılmıştır. Bu kararın sebebi; orduda siyasî çalışmaları genişletme ve derinleştirme ihtiyacını gidermek, askerî birimlerin komutanlarına muharebe faaliyetlerini organize etmekte yardımcı olmaktır. Ancak Ekim 1942'de bu kurum kaldırılmıştır.

Kadrolu siyasi eğitmenler için; alt askerî birimlerden oluşturulan birincil komünist ve komsomol örgütleri, önemli destek sağlamıştır. Komünist Parti ve Komsomol üyeleri, askerî birimlerin omurgası olarak kabul edilmiştir. Ordu siyasi birimleri başkanlarının ana görevi, bu örgütlerin yapısını desteklemek ve genişletmektir. Savaş süresince tüm askerlerin % 15-20'sinin Komünist ve Komsomol üyesi olması norm olarak kabul edilmiş, bazen bu seviye % 40-50'lere kadar yükselmiştir. Ordunun alt birimlerinde küçük grup askerler ile Komünist parti üyelerinden ve parti üyesi olmayan Bolşeviklerden seçilen ajitatörler (siyasi propagandistler) çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Siyasi propaganda ağı tüm askerî personeli kapsar niteliktedir, bu ağın istikrarını korumak ise siyasi organların en önemli görevlerindendir.

Bunun dışında farklı zamanlarda, özellikle savaşın başlangıcında, Kızıl Ordu üzerinde siyaset ve propaganda etkisini güçlendirmek için farklı yollar denenmiştir. Özellikle doğaçlamaya dayalı, arkaik ama canlı devrimci tecrübeleriyle bilinen L. Mehlis, bu konuda

⁶¹⁸ Kızıl Ordu'da komiserlik kurumu 1918-1935, 1937-1940 ve Temmuz 1941- Ekim 1942 arası faaliyet göstermiştir. 1942'den sonra Stalin'in emri üzerine komiserler siyasî subaylığa atanır. Askerî birimlerinde siyasî bölümlerin varlığı devam edilir (İnstitut Voennih Komisarov).

oldukça girişkendir. Böylece savaşın başlangıcında, yoğun bir şekilde komünist bölükler ve taburlar oluşturulmuştur. Bu bölük ve taburlardaki askerî tecrübesizlik; Bolşevik disiplini ve kararlılık ile tazmin edilmiştir. Askerî birimlerinde ahlaki ve siyasi tutumun yükseltilmesi amacıyla, bu birlikler fazladan *siyasi askerlerle* doldurulmaya çalışılmıştır. Siyasi askerler; sıradan bir askerin görevlerini yerine getirmenin yanı sıra, birliklerde sürekli olarak mücadele propagandası yürütmek zorundadır.

Birliklerde, siyasi kuruluşların faaliyet koordinasyonu; ordu siyasi organları ve cephe PU⁶¹⁹ propaganda eğitmenleri tarafından takip edilmiştir. Onlar sürekli askerî birlikleri gezip kontroller yapmışlardır. Askerî arşivlerde bulunan ve siyasi eğitmenler tarafından düzenlenen denetim belgeleri; yapılan siyasi çalışmalar, disiplin çalışmaları gibi uygulamalar hakkında istatistikî, geniş kapsamlı ve güvenilir bilgiler içermektedir.

Kafkas uyruklu askerleri içeren birliklerdeki eğitim çalışmalarının kalitesini ciddi bir şekilde etkileyen çok önemli ve savaşın sonuna kadar çözülemeyen sorunlarından biri, kadro sorunu olmuştur. Daha 1938 yılında milli tümenlerin dağıtılmasından sonra, Trans Kafkasya askerî bölgesinde neredeyse tüm Kafkas uyruklu siyasi eğitmen kadrosu kaybetmiştir. Bu eğitmenlerin çoğu, batı askerî bölgelerine transfer edilmiştir ve diğerleri savaşın ilk aylarında ordu dışı bırakılmıştır. Ayrıca, tüm Sovyet komutanları gibi Kafkasyalı komutanlar da 1937-1938 arasındaki *büyük temizliğe* dâhil edilmiştir. 1939 yılının ortasında, temizlik terörü dalgası yatıştığı zaman, Kafkasya askerî bölgelerinin siyasi birimlerinin başında genç ve tecrübesiz amirler yerlerini almıştır. Bu görevlere, genellikle Alay Komiseri pozisyonuna, bölük ve birimlerim *politrukları* atanmıştır.⁶²⁰ Trans Kafkasya askerî bölgesinin siyasi idaresi, yeni atanan Alay Komiseri tarafından yönetilmiştir.⁶²¹ Savaşın başında askerî seferberlik ve ordu oluşturma işlemleri başlatıldığında, bu komutan kadrosu sıkıntısı daha da artmıştır. Kadro sıkıntısını çözmek üzere parti merkez ve bölge komitelerinin (*obkom partii*) kararlarıyla, orduya parti yetkilileri gönderilmiş ve gönderilen bu yetkililere hemen askerî rütbelere verilmiştir. Ancak komutan sıkıntısı ve sorunun bu şekildeki çözümü, orduyu; yapılması planlanan en başarılı operasyonların dahi boşa çıkma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Nitelikli Kafkas uyruklu uzman eksikliği, ordu siyasi bölümlerinin üst yönetim mercilerde de kendini hissettirmiştir. Bu nedenle milli tümenler üst mercilerde de korumasız

⁶¹⁹ GlavPU'ya bağlı siyasi yönetim; GlavPU ya da Politupravleniye - Kızıl Ordu siyasi yönetimi – 1919 ile 1991 yılları arasında var olan RSFSC (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) ve SSCB'in silahlı kuvvetlerinde parti-siyasi çalışmalarını yürüten askerî-siyasi merkez organıdır.

⁶²⁰ **RGVA**, Fon. 25873, Op.1, D. 447, s. 3-13

⁶²¹ **Aga.**, Fon. 21873, Op.1, D. 128, s.6

kalmıştır. Rus uyruklu komutanlar sıklıkla milli askerî birliklerin özelliklerini dikkate almamıştır. Örneğin, 44. ordunun neredeyse sadece milli tümenlerden oluştuğu 1942/1943 kış döneminde, ordunun siyasi bölümünün başına Komiser Dolin atanmıştır. Üst komutanlar kendisini “iyi bir komünist, ama tecrübesiz” olarak değerlendirmektedir.⁶²² Oysa Dolin, Askerî Konsey duruma müdahale etmek zorunda kalmadan evvel, milli tümenlerin vahim durumunu ve Rus uyruklu komutanlar arasında milliyetçi düşüncelerin yayılmasını görmezden gelmiştir. Genel olarak, Kafkas uyruklu siyasi eğitimci birliklere ancak Kafkas uyruklu askerler arasında ciddi disiplin sorunları yaşandıktan sonra atanmıştır.

Siyasi komiserlerin yanlış uygulamalarından ötürü, kadro surunu daha da büyümüştür. GlavPU tarafından çok defa eleştirilen sorunlar arasında; arka cephelerde yönetici kadro eksikliğinden dolayı siyasi eğitimci o görevlere atanması ve askerî malların ikmalî gibi arka cephe sorunları ile ilgilenmek zorunda kalmaları yer almaktadır. Öte yandan siyasi eğitimci zaman zaman askerî mücadele planlanması ve yönetimi gibi komuta görevlerini de üstlenmişlerdir. Hâl böyle olunca, siyasi yöneticilerin kişisel nitelikleri oldukça önemli bir konuma gelmiştir. Bazıları askerlerle yakın ilişki kurarak komutanın güvenilir bir yardımcısı olmuştur. Ancak, Trans Kafkasya Cephesi Siyasi Bölüm uzmanı G. Akopyan siyasi yöneticilerin bu tutumlarını farklı bir biçimde yorumlamıştır. Akopyan’a göre; idari işlerle ilgilenmek daha kolay olduğundan siyasi eğitimci bu tür görevleri sık sık üstlenmiştir.⁶²³ Akopyan, siyasi eğitimci Rus uyruklu olmayan askerlere yönelik eğitim çalışmalarından kaçınarak daha kolay uğraşlar edinme derdinde olduklarını açıklamaktadır.⁶²⁴

İktidarda olan siyasi kurumlar ise, siyasi eğitimci niteliklerini sürekli yükseltmeyi hedeflemiştir. Sıkça ordu ve cephe toplantı ve seminerleri düzenlenmekte, bu eğitimlerde bilgi paylaşımı yapılmaktadır. Bu toplantı ve seminerler, oldukça geniş çaplı duyurulmaya çalışılmıştır. En iyi eğitimci tecrübelerini paylaşmak ve eğitimci özendirmek için bu toplantı raporları, cephe basınında yayınlanmıştır. Bu döneme ait siyasi organların belgeleri arasında sıkça *falançanın tecrübesi*, *falançanın çalışma sonuçları* diye isimlendirilen analitik raporlara rastlanmaktadır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Kızıl Ordu ve sivil KP organlarının yakın işbirliği çok verimli olmuştur. Kızıl Ordu’nun siyasi çalışmalarının; Komünist Parti siyasi örgütlerinin önemli katkısı olmadan, büyük bir ilerleme kaydetmesi mümkün değildir. Bu esnada Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin güçlü parti örgütleri tarafından orduya sağlanan yardımın

⁶²² Aga., Fon. 21873, Op.1, D. 20, s.140.

⁶²³ Aga., Fon. 21873, Op. 989, D. 41, s.94-96.

⁶²⁴ Aga., Fon. 21873, Op. 989, D. 41, s.94-96.

boyutları ise oldukça etkileyicidir. Stavka'nın Kafkas cephe ve bölgelerine yüklediği yedek birimlerin hazırlanması görevi devasa bir iştir, bu yüzden siyasi birimlerin, yeni oluşturulan birliklerin eğitim sürecini sağlamak için nesnel olanakları yoktur. Bu sorun özellikle savaşın ilk yıllarında ciddi boyutlara ulaşmıştır; bu nedenle Kafkasya merkez ve ilçe komünist komitelerinin yardımı çok gereklidir ve tam zamanında gelmiştir.

Ordu ve cephe askerî konseylerinden gelen isteklere göre Kafkasya Komünist Parti kurumları kendi saflarından cepheye sürekli siyasi eğitmen göndermiştir. Komünist Parti Merkezinin toplantı protokolleri, parti tarafından cephelere atanan yetkili siyasi eğitmenlerin uzun isim listeleri içermektedir. Kafkasya cumhuriyetleri, tüm basın ve yayın imkânlarını da cephe ihtiyaçlarına yönlendirmiştir. Birliklere günlük gazeteden kitaplara kadar her türlü basılı yayın gönderimi sağlanmıştır. Merkezî ve Bölge Komünist Komite sekreterleri, hükümet üyeleri ve diğer üst düzey yetkililer tarafından yönetilen cumhuriyet heyetleri gezileri de asker üzerinde oldukça etkili olmuştur. Heyetler, kültür ve sanat dünyasının tanınmış isimlerinden ve topluluklardan oluşmaktadır. Böylece siyasî kurumlar; sürekli ve yoğun propaganda ve ajitasyon çalışmalarının güçlü etkisiyle, tüm askerî personeli etkisi altına tutmuştur.

Eğitim kurumlarının orduda disiplini güçlendirmek; askerlerin mücadelede sabrını, cesaretini ve askerî becerilerini arttırmak; vatani korumak uğruna kendilerini feda etmek ve her şart altında komutanların emirlerine itaat etmek gibi görevleri vardır. Bu siyasi kurumlar, savaş durumunda askerî personele yönelik çalışma şekillerini ve yöntemlerini sürekli geliştirmişlerdir; haksız ve gereksiz baskıdan, şekilcilikten ve duyarsızlıktan kaçınmaya çalışmışlardır.

Eğitim çalışmaları savaş ortamında yapılmıştır. Savaşın ilk yıllarında bu koşullar pek verimli olmamıştır. Henüz yeni oluşturulan ve eğitilmiş personel eksikliği yaşayan askerî bölükler ağır savunma mücadeleleri vermektedir ve bu nedenle eğitimin süresi hep kısaltılmıştır. Bu da doğal olarak eğitimin verimini düşürmektedir. Rus milliyetinden olmayan askerlere yönelik eğitim çalışmalarının eksikliği özellikle savaşın ilk döneminde kendini çok belli etmiştir.

Komünist Parti'nin siyasi çalışmalarının önemli özelliklerinden biri, çalışmaların sistematik ve planlı değil de bir takım askerî kampanyalara göre yapmalarıdır. Askerî kampanyaların başlatılma emirleri, Kızıl Ordu'nun baş siyasî idaresinden gelmektedir. Çalışmaların ideolojik çizgisini ve bu çizginin değişimini genellikle bizzat Stalin belirlemiştir. Stalin'in bu konulardaki yönlendirici faaliyetleri, yine genellikle yaptığı kamu konuşmalarında; 23 Şubat, 1 Mayıs, 7 Kasım gibi bayram günlerinde özel olarak düzenlediği

NKO emirnamelerinde açıklanmaktadır. Bayramların tarihleri elverişli bir şekilde ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış askerî harekât başlatma dönemlerine denk gelmiştir. Bayramların yıl içindeki düzenli dağılımı da, geçmiş dönemin sonuçlarını değerlendirmeye ve gelecek dönem için yeni bir program hazırlamaya imkân vermektedir. Kamuya açık NKO emirleri; *Pravda*, *İzvestiya* ve *Krasnaya Zvezda* gazetelerinde yayımlanan baş makaleler, ülkenin siyasi liderleri (Molotof, Kalinin), saygıdeğer sanatçılar ve askerî muhabirlerin (K. Simonov⁶²⁵, İ. Erenburg, A. Tolstoy vd.) yayınlanmış konuşmaları, KP Merkez Komitesi Ajitasyon ve Propaganda İdaresi ve Kızıl Ordu'nun Genel Siyasi İdaresi'nin propaganda çabalarını yansıtarak Sovyet propagandasının gelişim tablosunu net olarak göstermektedir. Askerî basın ise tüm gücünü, propagandacı ve ajitatörlerin bu tür yayınlarını açıklamak için kullanmıştır.

İşlevselliği şüphe götürmeyen plansız, kampanyacı propaganda çalışmaları bazen de formaliteye dönüşmüş, siyasî kurumların günlük çalışmalarını engeller hâle gelmiştir. Genel olarak Moskova'dan yeni emrin gelmesi ile birlikte bir önceki çalışmalar tamamlanmadan sona erdirilmiştir. Diğer yandan bazı programlı, statülü evraklar da artık gündem dışı olmalarına rağmen orduda uygulanmaya devam ettirilmiştir. Örneğin 1942 yılının kış döneminde Kızıl Ordu'nun askerî başarılarından ilham alarak NKO 23 Şubat 1942 tarihli 55 numaralı ve 1 Mayıs 1942 yılı 130 numaralı direktiflerle, Hitler Ordusu'nu hızlı bir şekilde ezme ve yılsonuna kadar bu savaşı bitirme emri verilmiştir. Ancak Alman Yüksek Komutanlığı tarafından düzenlenen yaz harekâtıyla, Sovyet birlikleri Kırım ve Harkov'da ağır bir yenilgiye uğramış; eski planlar ve emirler geçersiz olmuştur. Fakat siyasi propaganda tarafından, 55 numaralı direktif daha uzunca bir süre ana program belgesi olarak 1942 yılının Temmuz ayına kadar kullanılmıştır. Hatta bu uygulama, cephelerde gerçek durumun farkında olan askerlerin şaşkınlığına neden olmuştur. Nihayet 28 Temmuz 1942'de 55 numaralı emir yerine “*Geri adım yok!*” şeklinde yeni bir direktif çıkarılmıştır.

Formalite icabı verilen ve içeriksiz direktifler bazen, yetkililerin sorumsuz tutumlarına neden olmuştur. Sorumsuz tutumlar eşliğinde, çalışmaların *sadece planı yürütmek zorunluluğu olduğu için* yapılması sonucu ortaya çıkmıştır.⁶²⁶ 20. dağcı piyade tümeninin siyasi çalışmalarını kontrol eden Karadeniz Kuvvetleri Grubu'nun siyasi idare eğitmeni, bunun bir örneğini sergilemiştir: Siyasi işler sorumlusu ve Alay komutanı yardımcısı kaptan Feinberg, ön hazırlık yapmadan askerlere bir toplantı yapmaktadır. Askerler toplantı konusunu, tamamen ilgisiz bir şekilde dinlemektedir. Feinberg, ilgilerini çekmek için çeşitli

⁶²⁵ Bkz. Fotoğraf 13.

⁶²⁶ TsAMO, Fon. 209, Op. 1113, D. 19, s. 526.

yollara başvurup askerlerin düşüncelerini almaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır.⁶²⁷ Bu anekdotun Feinberg tarafından, siyasî kurumlar için düzenlediği toplantı raporundaki anlatımı ise “toplantı ideolojik fikirler açıdan yüksek düzeyde ve aktif bir şekilde geçmiştir” şeklindedir.⁶²⁸

Feinberg örneğindeki gibi kolayca anlaşılan samimiysiz yaklaşımlar, nispeten sakin zamanlarda, tüm yetkililer tarafından göz ardı edilmiştir. Fakat birimlerde herhangi bir olağandışı durum söz konusu olduğunda, eleştirilerin ve saldırıların en ağırları yaşanmıştır. Bu gibi durumlarda, askerlerin siyasî ve ahlakî durumu hakkındaki değerlendirmeleri diğer kurumların (komuta, istihbarat kurumları, cumhuriyetlerin KP komisyonları gibi) yetkilileri yapmaktadır. Bu değerlendirmeler de çoğu zaman siyasi birimlerin raporları ile uyuşmamaktadır.

Birçok zorluğa rağmen siyasi eğitmenlerin Kafkas uyruklu askerler üzerinde yaptıkları eğitim ve propaganda çalışmaları, tecrübelerin oluşmasını ve birikmesini sağlamıştır. Edinilen tecrübeler sonucunda cephelerde, özellikle Sovyet-Alman cephesinin güney kanadında, Rusça dil eğitim programları geliştirilmiş, enternasyonallık ve vatanseverlik konularında söyleyişler düzenlenmiştir. Güney cephesi, daha savaşının ilk aylarında çok sayıda Kafkas ve Orta Asya uyruklu askerin alındığı bir cephe olma özelliğine sahiptir. Temmuz 1942’de P. Soyın ve M. Gusterov’un *Rus uyruklu olmayan askerler üzerinde eğitim çalışmaları (Güney cephesinin bölümlerinden tecrübeler)* başlıklı broşürler yayınlamışlardır. Broşürlerde; Donbas madencilerinden oluşturulan ve cephenin en iyi alaylarından biri örnek alınarak, komutanların, siyasî eğitmenlerin ve askerlerin, Rus uyruklu olmayan yeni gelen askerlere ne kadar hassas ve sevecen davrandıkları gösterilmiştir. Bu broşürlerdeki bilgilere göre, yeni gelen askerler gelir gelmez savaş cephesine atılmamaktadır ve öncelikle 12 günlük bir hazırlık döneminden geçirilmektedir. Alayda Rus olmayan siyasi eğitmen yedeği de mevcuttur. Yeni gelen askerler, birliğin günlük yaşamına dâhil edilerek herkesin ilgi kaynağı olmaktadır. Doğal olarak bu tür davranışlar anında olumlu sonuçlar vermiştir. Örneğin Teğmen Oganov’un bataryası, örnek birim olarak gösterilmiştir. Bu birimde yer alan Rus, Ukrayna, Ermeni, Azerbaycan ve Tatar uyruklu 16 kahraman; Alman tanklarına karşı sonuna kadar mücadele etmiş, hepsi hayatlarını kaybetmiş, ama geri adım atmamıştır.⁶²⁹

GlavPU PKKA, etnik ilişkileri düzenleyici faaliyetlere savaşın başlangıcından 15 ay sonra dâhil olmuşlardır. Bu durum GlavPU Başkanı Melhis’in kişisel görüşünden

⁶²⁷ Aga., Fon. 209, Op. 832, D. 3, s. 316.

⁶²⁸ Aga., Fon. 209, Op. 832, D. 3, s. 316.

⁶²⁹ Aga., Fon. 224, Op. 832, D. 17, s. 443-467.

kaynaklanmıştır. Melhis, Rus uyruklu olmayan askerlerin Kızıl Ordu'da adaptasyon sorunu yaşadığını ısrarla kabul etmemiştir.⁶³⁰ Eylül 1942'de GlavPU'nun yeni başkanı Aleksandr Sergeevich Scherbakov tarafından *Rus uyruklu olmayan asker ve astsubaylara yönelik eğitim çalışmaları* direktifi yayınlanmıştır. Bu direktif, bilinen ve araştırmacılar tarafından incelenmiş bir belgedir ve bazı bölümleri ise Sovyet basınında da yer almıştır.

GlavPU'nun 012 numaralı direktifi uzun süre, Rus uyruklu olmayan askerlere yönelik eğitim çalışmalarının ana dokümanı olduğu için özel öneme sahiptir. Scherbakov, Rus olmayan askerlere yönelik özel bir eğitimin *büyük siyasi önem taşıdığını* vurgulamıştır. Siyasi kurum yetkilileri ve askerî komiserler, her bir askerın kendi ana dilinin, gelenek ve göreneklerinin olduğunu unutmuş; bu etnik özelliklerin önemini dikkate almadan tüm askerlere aynı biçimde yaklaşmışlardır. Sonuç olarak anlaşmazlıklar, çeşitli kazalar, firarlar ve vatana ihanet gibi sorunlar Rus uyruklu olmayan bazı askerler arasında yayılmıştır. A. S. Scherbakov; tüm siyasi kurum yetkililerine ve askerî komiserlere Rus uyruklu olmayan - özellikle Kafkas ve Orta Asyalı - askerlere yönelik çalışmalara önem verilmesi emrini vermiştir. Bunun yanı sıra tüm birimlerde etnik dilleri bilen yeterli sayıda propagandacı bulundurulması; gazete ve broşürlerde, milletler arası dostluk konuları içeren ve Nazizm'in ırkçı doğasını açıklayan bazı rapor ve söyleyişlerin çevirinin yayınlanması gibi düzenlemeler yapılması şart koşulmuştur.

Propaganda çalışmaları, savaşın mevcut cephelerinde Rus olmayan askerlerin yaptığı kahramanlık örneklerinin yaygınlaştırılmasını içermektedir. Özellikle "Sovyetler Birliği'nin tüm halklarının ağabeyi olan Büyük Rus milletinin" kapsayıcı rolü vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Büyük Rus Şovenizminin tezahürleri ve Rus uyruklu olmayan askerleri küçümseme yasaklanmıştır; farklı uyruklu askerler arasındaki dostluğun teşvik edilmesi emredilmiştir.⁶³⁰ 012 numaralı direktifin yayımlandığı gün, bu olaydan bağımsız olarak, Bagirov başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan denetim raporuna dayanarak Trans Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi tarafından, Azerbaycan 223. piyade tümeninin durumunu açıklayan kararname yayınlanmıştır. Bu kararname cephenin tüm yetkili siyasi ve askerî personeline duyurulmuştur. Kararnameye göre Askerî Konsey; tüm yetkililere "küfürbazlığı, fiziksel istismarları, Kızıl Ordu askerlerinin milli duygularını rencide edecek her türlü davranışı, Azerbaycanlı askerlerin düşmana karşı savaşma yeteneğini küçümseyici eylemlerde bulunan ve bu eylemleri destekleyenleri acımasızca cezalandırmayı" emretmektedir.⁶³¹

⁶³⁰ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. №. 168. s. 173-175.

⁶³¹ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D.5, s. 102.

GlavPU'nun ve Trans Kafkasya Cephesi Askeri Konseyi'nin ayrımcılığa karşı koymak üzere aldığı tüm önlemlere rağmen askeriye içerisinde Rus uyruklu olmayan askerlere yönelik olumsuz tutumlar oldukça yavaş bir biçimde değişmiştir. 012 numaralı direktif yayımlandıktan sonra Kuzey Grubu Kuvvetleri siyasi bölüm başkanı Tugay Komiseri Nadorshin; askerî komutanların ve siyasî kurum yetkililerinin “Rus uyruklu olmayan askerlerle az ilgilenmekte, [onların] ihtiyaç ve isteklerini bilmemekte, gelenek ve göreneklerini öğrenmeye çaba göstermemekte” olduklarını ve bu nedenle çalışmalarda şekilciliğin, vurdumduymazlığın hatta edepsizliğin hâkim olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶³² Nadorshin'in belirttiği tutumlar, milli askerî bölümlerde disiplin sorunlarına ve askerî suç oranının yükselmesine neden olmuştur. Daha ilk askerî mücadelede, 89. Ermeni ve 392. Gürcistan tümenlerinden birkaç yüz asker düşman tarafına geçmiştir.⁶³³ 223. Azerbaycan tümeninden 168 silahlı asker, taarruz yapılırken firar etmiştir.⁶³⁴ Bu tür sorunlar 1942/1943 kışında, milli tümenlerin askerî mücadeleye katıldığı dönemde artmıştır. Askerlerin bu tavırları, Trans Kafkasya Cephesi ve Kuzey Ordular Grubu Askeri Konseyleri arasında, milli tümenlerin muharebe yeteneği ve Kafkas uyruklu askerlerin siyasi güvenilirliği konusunda çekişmelere neden olmuştur. Diğer yandan, Ocak 1943'te Kuzey Kafkasya'ya gönderilen GlavPU'nun denetim heyeti “GlavPU'nun 012 numaralı direktifinden birçok birliğin siyasi komiserlerinin haberi yokmuş” şeklinde şaşkıncı tespitlerde bulunmuştur. Bu olaylardan şu sonuç çıkmaktadır: 89. Ermeni, 223. Azerbaycan ve 414. Gürcü piyade tümenlerinin siyasi birim yetkilileri bu direktifi diğer evraklara dâhil etmişler, ancak parti ve Komsomol toplantılarında duyurmamış ve tanıtmamışlardır.⁶³⁵

Komutan kadrosunun enternasyonal eğitimine özel önem verilmiştir. Subayların diğer askerlere nazaran eğitim ve kültür seviyesinin daha yüksek olmasına dikkat edilmiş, subay siyasi eğitimlerinde Kafkasya ve Kafkas halkları konuları daha kapsamlı işlenmiştir. Kafkas halklarının kahramanlık geçmişi, gelenek ve görenekleri, Hitler Ordusu ile mücadeleleri seminer ve söyleyişlerin önemli bir konusu olmuştur. Subay eğitimlerinde ayrıca, Çarlık ve Sovyet dönemlerinin Kafkas kökenli generallerinin geçmişi anlatılmıştır.⁶³⁶ Buna rağmen subaylar arasında da, her toplulukta kaçınılmaz olan mesleki sürtüşmeler bile, sonunda milliyetçilik üzerinden ayrışmalara dönüşmüştür. Etnik azınlıklardan çıkan komutanlar (milli tümenlerde Rus komutanlar) her zaman subay kolektifiyle kaynaşamamış ve bu durumun

⁶³² Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 39-40.

⁶³³ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 39.

⁶³⁴ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 39.

⁶³⁵ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. №. 197. s. 206.

⁶³⁶ **TsAMO**, Fon. 209, Op. 989, D.41, s. 86-88.

açıklaması etnik uyuşmazlıklarda aranmıştır. Örneğin, Aralık 1942’de 414. Gürcü piyade tümeninin bazı Rus komutanları, aralarında geçen konuşmalarda, dışlandıklarından şikâyet etmişlerdir.⁶³⁷ Yine 1943 yılında 223. Azerbaycan ve 1944-1945 yıllarında 349. Gürcü piyade tümenlerinde Rus ve Gürcü subayları arasında çıkan benzer anlaşmazlıklar büyük yankı yaratmıştır.⁶³⁸

24 Ocak 1943’te GlavPU başkanı tarafından Rus olmayan Kızıl Ordu askerlerine ve genç komutanlara yönelik eğitim çalışmaları ile ilgili ikinci ve son yönergesi yayınlanmıştır. Yönerge; Kafkas askerlerle çalışmaların tamamen ihmal edildiğini ya da çok yetersiz olduğunu, şovenist yaklaşımların var olduğunu, faaliyetlerin biçimselliğini ve askerlerin zorlu yaşam koşulları altında olduklarını vurgulamıştır. Scherbakov, siyasi eğitmen komiserlerden merhametsizliğe ve bürokrasiye derhal son verilmelerini istemiş, komiserlere büyük Rus milliyetçiliğine karşı mücadeleyi yeniden başlatmalarını emretmiştir. Siyasi komiserlerin “birincil görevi[nin] asker ve komutanların günlük ihtiyaçlarıyla ilgilenmek” olduğunu belirtmiştir. Çünkü “Kızıl Ordu askerlerinin yanında olmayan siyasi eğitmen, onun günlük hayatını ve ihtiyaçlarını bilemez, gereken otoriteye sahip olmaz, uygulamada birimlerin ruhu ve ilham kaynağı olamaz, bütün parti ve siyasi çalışmaları da ancak boş muhabbete dönüşür.”⁶³⁹

012 numaralı GlavPU direktifi; Rus komutanların birçoğunun Kafkas milli birliklerinin varlığının uygunluğunun, siyasi güvenilirliğinin ve Kafkasyalıların silahlandırılıp vatanını savunma yeteneklerinin sorgulandığı, kısacası Kafkas milli askerî birlikleri için en kritik dönemde yayınlanmıştır. Ancak tüm bunlar tartışılırken Sovyet Ordu’nun Stalingrad’ı ele geçirmesiyle savaşın gidişatında yaşanan dönüm noktası, Kafkasyalı askerlerin kaderini de kökten değiştirecektir.

1942-1943 kış muharebelerinden sonra, milli tümenler çok kayıp vererek sayı olarak azalmış ve yorgun düşmüş fakat savaş tecrübesi kazanmış ve olgunlaşmıştır. Bu tecrübelerin sonucunda milli tümenler, 1943 ilkbahar ve yaz aylarında askerî bölümlerin ikmal temelini oluşturmuştur. 320. tümen komutanı Albay Zajigalov bu durumu, “muharebeler sonucunda tümenlerde tecrübeli asker ve komutanlardan oluşan sağlam bir omurga oluşmuştur” şeklinde değerlendirmiştir.⁶⁴⁰ Üç ay süren ve aşırı derecede zor şartlar altında gerçekleştirilen taarruzun ağırlığını üstlenen milli birliklere, dinlenme fırsatı verilmiştir. 1943 yılının yaz

⁶³⁷ Aga., Fon. 1436, Op. 1, D.47, s. 96-98.

⁶³⁸ Aga., Fon. 1495, Op.1, D.6, s. 62.

⁶³⁹ Aga., Fon. 1495, Op.1, D.6, s.208.

⁶⁴⁰ Aga., Fon. 1633, Op.1, D.7, s.65.

sonunda ve sonbaharında savaşa devam eden birlikler, kendilerini hemen göstermişler, birliklerine nişan ve fahri unvanlar kazandırmışlardır.

Milli birliklerdeki bu değişimi açıklayabilmek için tecrübe dışında savaş boyunca Kızıl Ordu askerleriyle yapılan parti-siyasi çalışmalarının başarısını, siyasi propagandacıların yapılan alım kampanyalarına karşı duyarlılığını, askerlerin ruh hâlini, moralini ve hatta fiziksel durumunu belirleyen *ana faktörlerin evrimini* incelemek gerekir. Askerlere sunulan gıda ve sıhhi malzemelerin niteliği, bu faktörlerin en önemlilerindendir. Savaşın ilk yıllarında, zorunlu nedenlerden ötürü, bu hizmetlerin seviyesi oldukça düşüktür. Askerî yetkililer, birçok defa çeşitli belgelerde de belirtildiği üzere, yaşam koşulları ile birliklerin savaş gücü arasında doğrudan bir bağlantı olduğunun farkındadır ve bu gözlemler, GlavPU başkanı tarafından da vurgulanmıştır.⁶⁴¹ Nisan 1943'te Kuzey Kafkas cephesi siyasi birim yetkilisi söz konusu bağlantıyı bu şekilde yorumlamıştır: “Bir asker, donanmamış sığınağın içinde, dış dünyadan bağlantıları kesilmiş ıssız bir adada Robinson gibi oturuyorsa, farklı olumsuz ruh hâllerine girebilir; düşman ise bu durumundan faydalanabilir.”⁶⁴²

Ülke ekonomisi savaş raylarına geçince, ordu tedarikleri yavaşça düzelmiştir. Kuzey Kafkasya kurtuluşu sırasında, birliklerin sıhhi - yaşam ihtiyaçları ile ilgili talepleri önemli ölçüde artmıştır. 1943-1945 dönemine ait piyade tümen evraklarında askerlerin yaşam koşullarına dair raporlar ve çeşitli yazılı belgeler bulunmaktadır. 1943 yılında, askerlerin yeme içmesinde önemli ölçüde düzelmeler olmuştur. Günde iki kez cepheye sıcak yemek ve çay verilmesi sistemleştirilmiş, öğle yemeğinde de sucuk ve domuz pastırması gibi kuru erzaklar verilmiştir. Ayrıca, menü de çeşitlendirilmiştir. Bu düzenlemelere uyulmadığı takdirde, tedarik çalışmaları yetersiz kabul edilmiştir.⁶⁴³ Gıda alanında yapılan düzeltmeler, giyecek alanında da geçerli olmuş, yıpranmış giysiler tamir edilmiş veya değiştirilmiştir.⁶⁴⁴ Savaşın ilk döneminde Kafkasya tümenlerinin taarruzları sırasında, arkadan gelen tedarik hizmetleri uzun süreliğine aksatılmış ve bu durum dolayısıyla askerî başarıyı olumsuz etkilemiştir; savaşın son dönemlerinde ise tedarik hizmetlerindeki aksamalar neredeyse hiç hissedilmemiştir. Örneğin, Nisan 1944'te 414. Gürcü tümeni uzun taarruzdan sonra, yeni mıntıkaya toplandığında, ilk günden askerlere günde 3 öğün sıcak yemek verilmektedir.⁶⁴⁵

Askerlere karşı olan tutum da radikal bir şekilde iyi yönde değişmektedir. 1942 yılının sonundan itibaren ön cephede bulunan birliklere periyodik dinlenme fırsatı verilmiştir. Cephe

⁶⁴¹ **Russkiy Arhiv**, T. 17 (6), Dok. №. 197, s. 207; **TsAMO** – Fon. 209, Op.1019, D.42, s.553-555.

⁶⁴² **TsAMO**, Fon. 228, Op.536, D.27, s.61.

⁶⁴³ **Aga.**, Fon. 1495, Op.1, D.6, s.189.

⁶⁴⁴ **Aga.**, Fon. 228, Op.536, D.54, s.9.

⁶⁴⁵ **Aga.**, Fon. 1736, Op.1, D.47, s.109-110.

hattına yakın olan birliklere verilen kısa dinlenme süresi altı güne çıkarılmıştır. Aynı zamanda talimat gereği bu süre zarfında askerin ve onların giysilerinin, sıhhi işlemlerden geçirilmesi talimatı verilmiştir. Dinlenme, askerî eğitimle birlikte devam etmiştir: 09.00 ile 17.00 arası taktik, silah, marş ve mühendislik eğitimleri.⁶⁴⁶ 89. Ermeni piyade tümenin evrakları arasında Haziran 1943'te 1100 askere yapılan anket sonuçlarını içiren bir doküman bulunmuştur. Bu anket; askerlerin yaşam koşullarını tespit etmek, şikâyet ve önerilerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Anket sonuçlarına göre; askerler yemek çeşitliğinin ve kalitesinin artırılmasını, ailelerine yardım edilmesini, konser, sinema ve bunun gibi sanat faaliyetlerinin artırılmasını talep etmişlerdir. Geçmiş yıllarda buna benzer hiçbir çalışma yapılmamıştır.

Birliklere katılan yeni askerlere, muhaberele ve savaş koşullarına alışmış eski askerlere nazaran, itina ile davranılması gerekmiştir. Çünkü bu kategoridekiler, yabancı bir ortama yeni katılan ve daha önce hiç askerlik tecrübesi olmayan askerler oldukları için, en yüksek vukuat oranı bu birliklerdedir. Zamanla yeni gelen askerleri, törenle karşılama bir gelenek hâline gelmiştir. Bu törenler sırasında birliğin askerî gelenekleri tanıtılmakta ve yeni gelenler kolektifle tanıştırılmaktadır. Birliklere yeni gelen askerler ilgi odağı olmuştur. Onlar için hemen hamam hazırlanmakta, karınları doyurulmakta, kıyafet ve ayakkabı tamiri gibi ihtiyaçları karşılanmaktadır. Komutanlar ve siyasi eğitimciler, elverişli koşullarda ve şahsi olarak yeni gelen askerlerle tanışmıştır. Askerî hastanelerden birliğe dönen ve savaş deneyimi çok olmayan askerler, çoğu zaman tümen komutanları tarafından ödüllendirilmiştir.⁶⁴⁷ Örneğin, 2. süvari piyade tümeninde kısa bir süre içerisinde yeni gelen askerlerin % 50'si ödüllendirilmiştir.⁶⁴⁸ Şehit düşen birlik kahramanının özel silahı, yeni gelenlerden en iyi olan askere, törenle takdim edilmiştir. Bu samimi davranışlar, yeni gelen askerlerin birliklere uyum sağlama süreçlerini hızlandırarak birliklerin savaşma kapasitesini arttırmıştır.

3.3.2. Moral ve Motivasyona Yönelik Propaganda Çalışmaları

Askerlerin moralini ve savaşçı ruhunu yüksek tutmak için; kahramanlık ve cesareti teşvik eden ödüllendirme ve özendirme sistemi önemli bir rol oynamaktadır. Savaşın ilk dönemlerinde ödüllendirme sistemi külfetli, henüz oturmamış ve yavaş işlemektedir. Ödülü hak eden asker veya komutanın ismi önce alay komutanı tarafından sunulur, sonra tümen komutanı tarafından onaylanırdı. Sonra Ordu Askerî Konseyi'nin kararı ve Cephe Askerî Konseyi'nin emirnamesi alındıktan sonra asker ödülünü alabilirdi. Kahramanlığın yapıldığı ve

⁶⁴⁶ Aga., Fon. 3470, Op.1, D.13, s.76-77.

⁶⁴⁷ Aga., Fon. 228, Op.9925, D.4, s.23-27; Fon 1739, Op.1, D.54, s.37-38.

⁶⁴⁸ Aga., Fon. 228, Op.9925, D.4, s.23-27.

ödülün alındığı zaman dilimi arasında bazen aylar geçebilirdi. O zamana kadar ödüle layık görünen asker çeşitli sebeplerden dolayı birlik dışı olmuş olabilirdi. Ayrıca ödüller oldukça titizce, sadece benzeri olmayan kahramanlık durumunda verilir. Bu yüzden ödüllendirme politikasında aktif olan Batı ve Bryansk Cephelelerinde bile Eylül 1941'de ödüllendirilmiş sadece 350-400 asker vardır.⁶⁴⁹ Doğal olarak böyle bir sistemin propaganda etkisi yok sayılacak kadar azdır. Zamanla bu ağır yürüyen ödüllendirme şeması kolaylaştırılmaya başlanmıştır. Ağustos 1941'den itibaren ödül törenleri bizzat birliklerde ordu veya Cephe Askerî Konseyi yetkilileri tarafından yapılmaya başlamıştır. Mart 1942'de bu askerî birimlere, daha sonra SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumunun onayını alma imkânı sağlanarak ödül kararı alma ve SSCB madalyaları ile ödüllendirme hakkı verilmiştir.⁶⁵⁰

Buna rağmen, ödüle layık görülen ve ödüllendirilen asker sayısı arasında çok büyük bir fark vardır. Bu durumun normal dışı olduğu çok açıktır. Bu durum, en çok milli cumhuriyetlerin yetkililerini ve siyasi eğitmen komiserlerini endişelendirmiştir. Onlar için hemşerilerin ödüllendirilmesi, Sovyet hükümetinin; cumhuriyetlerin savaşta çabalarını görmesi ve tanınması anlamına gelmektedir.⁶⁵¹

10 Kasım 1942'de nişan ve madalya ile ödüllendirme sistemi daha da kolaylaştırılarak ödüllendirme yetkisi tümen, tugay ve alay komutanlarına verilmiştir.⁶⁵² 21 Temmuz 1943 tarihinde Kuzey Kafkasya Cephesi Askerî Konseyi, savaşta kahramanlık gösteren asker ve komutanların ödüllendirilmesinin derhal yapılmasına dair kararı yayınlanmıştır. Karar; düşman siperlerine ilk giren ve diğer birimlerin başarısını sağlayan manga askerî personelinin 24 saat içinde, göstermiş oldukları yiğitliğe göre Alexander Nevsky, Kızıl Yıldız ve Vatanseverlik Savaşı Nişanları ile ödüllendirilmelerini emretmektedir.⁶⁵³ 414. tümen Komutanı Albay Kuraşvili, kahraman askerleri savaş meydanında ödüllendirmiştir. Taarruz operasyonlarında ödüllendirilmiş olanların sayısı katlanarak artmıştır. 1943'ün sonbaharında Taman Muharebesi sırasında, sadece iki haftada, 673 askerî personel nişan ve madalya ile ödüllendirilmiş, bunun dışında 82 kişi yüksek nişanlara layık görülmüştür.⁶⁵⁴ Nisan 1944'te sadece dört haftada 77. Azerbaycan tümeninden 942 kişi ödüllendirilmiştir; 10 kişi Sovyet Birliği Kahramanı ödülüne laik görülmüştür.⁶⁵⁵

⁶⁴⁹ RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 78, s.59-60.

⁶⁵⁰ Russkiy Arhiv, T. 17 (6). Dok. № 144. s. 171.

⁶⁵¹ TsAMO, Fon. 209, Op. 989, D.20, s.243-245.

⁶⁵² Russkiy Arhiv, T. 13 (2 – 2). Dok. №. 287. s. 360-361.

⁶⁵³ TsAMO, Fon. 1572, Op.1, D.8, s.111; Bkz. Ekler Rozet ve Madalya.

⁶⁵⁴ Aga., Fon. 1736, Op.1, D.47, s.18.

⁶⁵⁵ Aga., Fon. 1222, Op.1, D.94, s.111-112.

Sovyet saflarında birkaç yıl savaşıyor veya yaralananlar için toplu hizmet unvanıyla ödül verilmesi norm haline gelmiştir. Ödüllendirilen askerî personelin oranı 1944 yılının ortasına kadar bazı birliklerde % 80-90'a kadar ulaşmış; bazı askerler ise ikinci veya üçüncü kez ödüllendirilmiştir.⁶⁵⁶ Bu durumunu izleyen Nazi propaganda uzmanı B. Reichardt, 1943 yılının sonbaharında bu konudan ironiyle bahsetmiştir: “Kızıl Ordu asker ve partizanlarına verilen ödül ve ikramiyeler, bereket boynuzundan⁶⁵⁷ dökülür gibidir.”⁶⁵⁸ Bu arada, bu ödüllendirme politikası, siyasi birimlerce doğru bir şekilde uygulandığı zaman büyük bir eğitici etki sağlamaktadır. 223. Azerbaycan tümen komutanı Albay Shkondukovich, tümenindeki ödüllendirme politikasını şöyle değerlendirmiştir: “Başarımızın en önemli etkenleri arasında, ajitatörlerimizin Rus uyruklu olmayan askerlerin başarılarını yayması; onların başarılarını, disiplinini ve ilerlemelerini teşvik etmeleri sayılabilir.”⁶⁵⁹ Başarılı asker ve komutanların propagandasını yapmak, zamanla askerî ajitatörlerin ana işleri arasına girmiştir. Kahraman askerlerin diğer askerî personelin önünde konuşmalar yapma, tecrübe ve deneyimlerini paylaşma uygulamaları yaygınlaştırılmıştır. Ödüllendirilen askerlerin isimleri, birlikten çıktıkları zamanlarda bile saygın bir biçimde yaşatılmıştır. Asker ve komutan kahramanların isimleri, cephede şehit düştüklerinde birliğin ebedi personeli listesinde yer almış, günlük yoklamalarda onların isimleri söylenmiş, onlara ait silahlar ise çok değerli bir manevi ödül olarak en başarılı askerlere devredilmiştir. Örneğin, yalnız başına Alman tankları ile mücadele eden 5. hassa Kazak süvari kolordu topçusu er Aydamir Açmizov (23.03.1912 - 02.12.1942), şehit olduktan sonra Sovyetler Birliği'nin Kahramanı Altın Yıldız ödülüne layık görülmüş ve ismi kendi birliğinin listesinde sonsuza dek kayıtlı kalmıştır.

Birliğin ödüllendirilmesi, komutan ve askerlerin manevi durumlarını ve askerlikle ilgili psikolojilerini önemli ölçüde etkileyecek dereceye ulaştırılmıştır. Savaşın başlangıcında Kızıl Ordu'da İç Savaş sırasında ün kazanmış az sayıda birlik bulunmaktadır. Bu birliklerin bayraklarında fahri unvan ve nişan madalyaları vardır. Böyle birliklerde görev almak ise çok onur vericidir ve bu durum, siyasi eğitimler tarafından her fırsatta vurgulanmıştır. Savaş başladıktan birkaç ay sonra mücadelelerde başarı gösteren birliklerin ismi, hassa birlikleri olarak değiştirilmiştir. Bu birliklerin askerî personeli başka birliklere tayin edilse de, bu savaşta hizmet ödülü olarak sayılan hassa askerî, hassa yüzbaşı gibi unvanları da taşımaya devam etmiştir. 1943'ün ortasından itibaren, yerleşim yerlerinin kurtuluş mücadelelerinde özel başarı gösteren birliklere onur ödülü olarak o yerleşim yerlerinin adları verilmeye

⁶⁵⁶ **Aga.**, Fon. 1736, Op.1, D.39, s.15-16.

⁶⁵⁷ Antik Yunan mitolojisine dayanan bolluk ve zenginlik sembolü.

⁶⁵⁸ **RGASPI**, Fon. 17, Op. 125, D. 166, s.74.

⁶⁵⁹ **TsAMO**, Fon. 1495, Op.1, D.6, s.160-161.

başlanmıştır. Bunun yanı sıra birlikleri nişan ile ödüllendirme uygulaması da devam etmiştir. Bu uygulamayla tümen; esaslı, gururlu ve onurlu olmuş olmaktadır. Savaşın sonuna doğru bazı tümenlerin isimleri şöyledir: 414. Gürcü Tümeninin tam ismi, 414. Anapa Kızıl Sancaklı Piyade Tümeni (Anapskaya Krasnoznamennaya strelkovaya diviziya); 77. Azerbaycan Tümeni ise 77. Simferopol Kızıl Sancaklı Suvorov Nişanlı Sergo Ordjenikidze Tümeni (Simferopolskaya Krasnoznamennaya ordena Suvorova diviziya im. Sergo Ordjonikidze). Birliklerin nişan veya onur unvanını almasının, tüm birlik tarafından büyük bir mutluluk duyulmasını ve birliğin gurur kaynağı olmasını sağladığını birçok belge kanıtlamaktadır.⁶⁶⁰

NKO veya Cephe Askeri Konseylerin birlik adına yazılan teşekkür belgeleri de büyük öneme sahiptir. Belge içeriğinin ise yıldırım hızı ile askerler arasında yayılmasına önem verilmiştir, emirnamenin okunuşu törenle ve alkışlar eşliğinde yapılmıştır.⁶⁶¹

Askerlerin moralini olumlu yönde etkileyen bir diğer önemli faktör ise askerlerin kendi memleketlerindeki komünist, hükümet yetkilisi ve sanayideki öncü işçiler ile bağlantı sağlamalarıdır. Genel olarak, milli cumhuriyetlerden birlikleri ziyaret amaçlı gelen heyetler, cömert hediyeler ve sanat etkinliklerini beraberinde getirmişlerdir. Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Komiser Konseyi Sanat İşleri İdaresi'nin belgelerine göre, savaşın başından 1942'nin sonuna kadar askeri birliklerde 1276, askeri hastanelerde 2640 konser verilmiştir, yüzlerce profesyonel sanatçı ve amatör sanat toplulukları ile bağlantı kurulmuştur. Azerbaycan Rus Drama Tiyatrosu Kuzey Kafkasya Cephe turnesinde toplam 70 bin seyirciye 37 tiyatro gösterisi ve 122 konser vermiştir. *Karaoğlan*, *Şah İsmail* ve *Leyla ile Mecnun* operaları sahnelenmiştir.⁶⁶²

1941-1942 yıllarında Azerbaycan'da oluşturulan tümenlere 5 kütüphane, 50 bin siyasi ve 3 milyon edebi kitap; 900 bin propaganda afişi ve 3 milyonu aşkın Azerbaycan, Rus ve Ermeni dillerinde yazılmış çeşitli siyasi broşür gönderilmiştir.⁶⁶³

Askerlere yapılan maddi yardım ise oldukça önemlidir. Cumhuriyet heyetleri hiçbir zaman elleri boş bir şekilde cepheye gitmemişlerdir. Bu heyetlere, halkın topladığı onlarca vagon hediye eşlik etmiştir. GKO'nun 18 Mayıs 1942 tarihli kararnamesiyle askerlere özel koli⁶⁶⁴ gönderme izni verilmiştir. Örneğin, sadece Kasım 1942'de Azerbaycan heyeti, Kuzey Ordular Grubu'ndaki Azerbaycan birliklerine 51 vagon hediye getirmiştir. Hediyeler arasında 32,6 bin özel koli, 6 bin özel dikiş paketi, 8 vagon kışlık kıyafet, 26 vagon gıda

⁶⁶⁰ Aga., Fon. 1736, Op.1, D.39, s.16; D. 47, s. 50.

⁶⁶¹ Aga., Fon. 228, Op.536, D.47, s.50.

⁶⁶² Azerbaydjanskaya SSR... age., s. 347-349; Bkz. Fotograf 12, 13.

⁶⁶³ Madatov G.A., *Azerbaydjan v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı*, İzdatelstvo Elm, Baku, 1975. s. 73.

⁶⁶⁴ TsAMO, Fon. 209, Op.1019, D.412, s.100.

bulunmaktadır.⁶⁶⁵ Aynı dönemde Gürcistan'dan da cephelere yaklaşık 100 vagon hediye gönderilmiştir.⁶⁶⁶

Askerlerin memleketleriyle mektup aracılığıyla iletişimi hiç kesilmemiştir. Çeşitli kurumlarla toplu mektuplaşma geleneği oluşturulmuştur. Ayrıca memleketlerden gelen öğüt nitelikli mektuplar, yüz binlerce kişi tarafından imzalanmıştır⁶⁶⁷, bunun da askerleri etki altında bırakmaması imkânsızdır. Genel olarak hemşerilerle bağlantıda kalmak; askerlerin, hangi cephede olduklarına bakılmaksızın vatani koruma duygularını güçlendirerek onlara ayrı bir motivasyon sağlamıştır. Savaşın sonunda birliklere gelen toplu mektup sayısı o kadar artmıştır ki, tümen gazetelerinde *Memleketten Mektuplar* isimli ayrı bir bölüm oluşturulmuştur.⁶⁶⁸ Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin Komünist parti örgütleri; askerlere, işgal edilmiş memleketlerinde Nazilerin acımasızca yaptığı zulümleri açıklayan mektuplar ve fotoğraflar göndermiştir. Bu mektuplar *düşmana karşı nefreti ve kini arttırma amacı*⁶⁶⁹ gütmüştür.

Şehitlerin teşhis ve defininin düzgün bir şekilde yapılması, askerlerin moralini olumlu olarak etkileyen faktörlerdendir. Savaşın ilk yıllarında savaş meydanından asker cesetlerini toplamak, teşhis etmek ve saygın cenaze törenleri düzenlemek her zaman mümkün olmamıştır. Bu durumda, savaş meydanında bırakılan şehit asker arkadaşlarının cesetlerini gören askerlerin demoralize olacağını düşünemeyen komutan ve siyasi eğitimcilerin ihmali de söz konusudur. Bunun ötesinde bu şehitler, aynı zamanda, kayıp listelerinde yer almaktadır. Oysa bu kayıp kategorisine düşmana gönüllü olarak teslim olanlar da dâhil edilebilmektedir. Bunun yanında, yoğun mücadeleler sırasında birliklere gelen yeni asker ikmallerinin kayıtları da tam olarak yapılmadığı için, şehitlerin isimleri sonsuza kadar bilinmemesine neden olmaktadır.⁶⁷⁰ Şehitlerle ilgili dikkatsizliklerin olumsuz etkisini, Ekim 1942'de 89. Ermeni piyade tümeni partisinin toplantısında Kolordu Komiseri A.Ya. Fominin dile getirmiştir: “Kayıp asker sayınız oldukça fazladır. Herkesi aynı sepete koydular: Öldürülen, yaralı olarak savaş meydanlarında bırakılan... Savaş meydanında cesurca şehit düşen birine bu şekilde davranmak doğru mu?... Çocuklar şehit babalarıyla gurur duymalıdır.”⁶⁷¹ Komünist T. Gasparyan ise Fominin'in konuşmasını doğrulayarak şunları söylemiştir: “Yaralı askerler

⁶⁶⁵ Aga., Fon. 209, Op.989, D.8, s.241-242.

⁶⁶⁶ Aga., Fon. 209, Op.1019, D.412, s.175.

⁶⁶⁷ Azerbaydjanskaya SSR... age., s. 389.

⁶⁶⁸ Aga., Fon. 1738, Op.1, D.77, s.45.

⁶⁶⁹ Aga., Fon. 1738, Op.1019, D.420, s.10-15; Düşmana karşı nefreti arttıran propaganda posterleri için Bkz. Poster 4, 5, 6.

⁶⁷⁰ Aga., Fon. 1633, Op.2, D.8, s.192-194.

⁶⁷¹ Aga., Fon. 209, Op.1019, D.42, s.503-504.

çoğu zaman savaş meydanında bırakılarak arkadaşların gözleri önünde ölmekteydi ve herkes ‘yarın ben de bu durumu yaşayacağım’ diye düşünmekteydi.”⁶⁷²

Şehitlerle ilgili durum, ancak 1943’ten itibaren askerî kayıt işlemlerinin, ceset teşhis ve defin işlerinin düzene girmesiyle düzelmeye başlamıştır. Ekim 1943’te, Taman Muharebesinden sonra, oluşturulan özel askerî gruplar tüm obrukları ve haliçleri tarayarak Sovyet askerlerinin cesetlerini toplamışlardır. Her ordunun kendisine ait toplu anıt mezarlıkları vardır. Mezarlıkların bakımından yerli yetkililer sorumlu tutulmuştur.⁶⁷³ Ağır mücadelelerin yaşandığı savaş alanlarına dikilen anıtlar, şehit düşen askerlere karşı olumlu tutumun yeni bir göstergesi olmuştur. 89. Ermeni piyade tümenin çabaları ile Ağustos 1944’te, Kırım’da da, asker arkadaşlarının daha Ekim 1942’de şehit oldukları bölgede törenle birkaç dikili taştan oluşan bir anıt mezar yapılmıştır.⁶⁷⁴

3.3.3. Karşı-Propaganda Çalışmaları

Sovyet siyasi birimleri, Kafkas askerlerini kazanmak adına düşmanla ciddi bir propaganda mücadelesi vermiştir. Naziler Sovyet birliklerini etnik kitlelere bölmeye, askerler arası etnik ve dinî farklılıklara dayalı nefret ve kin uyandırmaya çabalamıştır. Güney Kafkasya bölgesinde milli tümenlerin oluşturması sırasında, Rus ve Bolşeviklere karşı propaganda broşürleri Alman uçakları tarafından atılmıştır. İran’ın Sovyet askerî işgali altındaki bölgesinde, 15 Eylül 1941’de bulunan Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış bir broşürde; Sovyet Ordusu’nun yenildiği, *dağılmış bir durumda* geri çekildiği ve Stalin Sovyet sisteminin sonunun geldiği yazmaktadır. Sonrasında ise askerlerin ayaklanmaları ve *yenilmez Alman Ordusu*’na teslim olmaları çağrıları bulunmaktadır.⁶⁷⁵

Savaşın başında, Hitler’in *savaş sonrası işgal edilen doğu bölgelerinin kaderini etkileyebilecek siyasi kararlar*⁶⁷⁶ ile ilgili bazı tereddütlerden sonra Naziler; asker ve komutan mahkûmlardan oluşan Werhmacht milli birimlerini oluşturmaya karar vermiştir. Esir kamplarına gelen propagandacılar, açlık ve hastalıktan bitkin düşen insanlara, prestijli bir askerlik dönemini ve savaştan sonra sorunsuz bir hayat sürdürebileceklerini vaat etmişlerdir.⁶⁷⁷ 1942 yılının Şubat ayında kurulan Doğu Lejyon Karargâhı (sonradan Komutanlığı) yönetiminde Ermeni, Gürcü, Azerbaycan (Türk), Kuzey - Kafkasya lejyonları oluşturulmuştur. Alman Ordusu tarihçisi B. Muller-Guillerbrand’a göre 1943’ün başlangıcında

⁶⁷² Aga., Fon. 209, Op.1019, D.42, s.503-504.

⁶⁷³ Aga., Fon. 224, Op.926, D.15, s.127-129.

⁶⁷⁴ Aga., Fon. 1251, Op.1, D.69, s.27.

⁶⁷⁵ RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 94, s.55.

⁶⁷⁶ Mueller-Hillebrand B., *Suhoputnaya Armiya Germanii 1933-1945*, İzd. İzografus, Moskva, 2002, s. 342

⁶⁷⁷ Bkz. Fotograf 9.

Werhmacht kayıtlarında 11 Azerbaycan, 8 Ermeni, 11 Gürcü ve 13 Kuzey Kafkasya taburu bulunmaktadır.⁶⁷⁸ Yani Kafkasyalı düşmanla-işbirlikçilerden oluşan Alman birliklerinin sayısı fazladır.

Kafkasya savunması sırasında bu taburlardan bazıları Kızıl Ordu milli tümenleriyle karşı karşıya gelmiştir. Kuzey Kafkasya’da Alman Ordusu bünyesinde en az 3 alay (Kuban Kazaklardan oluşturulmuş Jungshcults süvari alayı, Sovyet kaynaklarında *belokazaçiy* (Beyaz Kazak) olarak geçen 207. süvari alayı ve kadrosunun büyük kısmı Kızıl Ordu savaş esirlerinden oluşturulan Brandenburg alayı) ve yedi tabur (Gorets, 802. Kavkas, 311. yedek Azerbaycan, 804. ve 805. Azerbaycan, 809. Ermeni ve bir Gürcü lejyonu) tamamen düşmanla işbirlikçilerden oluşturulmuştur.⁶⁷⁹ Bunun dışında, tüm tümenler ve birliklerde Kafkas, Kazak ve Slav uyruklu askerlerden oluşturulmuş bölük ve süvari bölükleri vardır; özellikle jandarma, güvenlik, yol-inşaat, ganimet gibi yardımcı birimlerde bu gruplara rastlanmıştır.

Başta, Nazi yetkililerinin milli lejyonları; Kızıl Ordu’ya karşı bir *siyasi savaş aleti* olarak kullanmak istediklerini belirtmek önemlidir. Werhmacht’ta bu çalışmaları yürüten General J. Hoffmann bu lejyonları “*dinlerini ve vatanlarını Bolşeviklerden kurtarmak isteyen gönüllüler birliği*” diye adlandırmıştır.⁶⁸⁰ Kafkas uyruklu Sovyet askerlerine bunun yoğun propagandası yapılmıştır. Siyasi organların bildirilerine göre, Almanların bu propagandaları özellikle Kafkasya savunması sırasında zirveye ulaşmıştır. Propagandanın çeşitliliği (siyasî broşür, radyo yayınları, afiş, hatta Sovyet birliklerin bulunduğu yere heyetlerin gönderilmesi), belirli bir kitleye yönelik ve sürekli olması düşmanın elinde çok kuvvetli bir silaha dönüşmüştür. Bunların hepsi düşmana gönüllü teslimiyet gibi olumsuz olaylara dönüşerek Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu Askeri Konseyi’nin Kafkas uyruklu askerleri *siyasi açısından güvenilmez* olarak suçlamalarına neden olmuştur.

1942’de ağır ve kanlı Kırım ve Kafkas mücadelelerinde, askerlerin yaşam koşullarının en zor olduğu dönemde, Nazi yetkilileri çok fazla çaba harcamadan en zayıf düşmüş ve umudunu kaybetmiş askerleri; Alman Ordu'sundaki güzel imkânları tanıtarak kandırmayı başarmıştır. Fakat çok geçmeden bu askerler, Alman lejyonlarındaki güvensiz atmosfer ve baskıcı düzenle karşı karşıya kalmıştır. Ekim 1942’de savaşın ilk dönemlerinde pek yaşanmayan ilginç bir olay yaşanmıştır. Bir Gürcü lejyonu (Sovyet kaynaklarında Georgiyen-legion alayı) hep birlikte Kızıl Ordu tarafına geçmeye karar vermiştir. 750 silahlı ve teçhizatlı askerin Kızıl Ordu tarafına geçmesi, Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubun 37. ordu

⁶⁷⁸ Mueller-Hillebrand B., *age.*, s. 390.

⁶⁷⁹ **TsAMO**, Fon. 209, Op.1063, D.200, s.64.

⁶⁸⁰ Bu konuda Bkz. Hoffmann J., **Ostlegionen 1941 bis 1943**. Freiburg, 1976, s. 58; Bkz. Ek 13.

komutanlığıyla tüm ayrıntılarına kadar planlanmış ve kararlaştırılmıştır. Lejyonerler, kendi kardeşlerine karşı savaşmak istemediklerini ve kendilerine verilen silahları Almanlara karşı kullanmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir.⁶⁸¹ Bu geçiş, bazı askerlerin durumu Alman komutanlara ihbar etmeleri sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu durumu değerlendiren tutsak bir Alman subayı, *Alman askerlerinin genel görüşünü* şu sözlerle ifade etmiştir: “Tüm bu yabancı birlikler ilk fırsatta bize ihanet ederler... Alman askerleri bu birliklere güvenmiyorlar...”⁶⁸² Gerçekten de birçok lejyonda buna benzer bir hava vardır, ama Kızıl Ordu tarafına toplu geçişler hiç yapılmamıştır. Bunun en büyük sebebi ise Sovyet cezai organlar tarafından uygulanacak olan baskı ve sürgün korkusudur. Yu.N. Semin ve O.Yu. Starkov eserlerinde konu ile ilgili olarak “Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanlı askerler, kendi soydaşlarına karşı savaşmak istemediklerini, ancak Rus askerler tarafından kurşuna dizilme korkusundan dolayı Kızıl Ordu’ya geçmediklerini kendi aralarında konuşuyorlardı”⁶⁸³ ifadelerine yer vermişlerdir.

Gürcülerden oluşan lejyonun Kızıl Ordu tarafına geçme planları daha Sovyet Alman cephesine giderken yolda yapılmıştır. Sovyet siyasi kurumları ise Werhmacht’ın milli askeri birlikleri ayrıştırma çalışmalarına karşı başarılı olamamıştır. Daha Aralık 1942’de Karadeniz kuvvetleri ordular grubu siyasi komutanlığının bir belgesinde; Werhmacht milli asker birliklerinin ayrıştırma çalışmalarının *oldukça güncel* bir konu olmakla birlikte hâlâ başlangıç seviyesinde olduğu belirtilmiştir.⁶⁸⁴ Bu çalışmalar arasında, propaganda siyasi broşürlerinin dağıtımı, Kafkas dillerinde radyo yayınlarının yapılması ve en önemlisi Kızıl Ordu’ya teslim olmaları için milli lejyonlara sözlü propaganda yapacak ajan ve özel esirlerin gönderilmesi gibi uygulamalar yer almaktadır.

Kuzey ordular grubunun siyasi birimi, Kafkasyalı lejyonerlere yönelik Kafkas dillerinde yayınlanan *Kafkasya’da Sovyet Ordular Komutanlığın Emri* (Prikaz Komandovaniya Sovetskimi Voyskami na Kavkaze)⁶⁸⁵ ilginç isimli bir belge hazırlamıştır. Evrak barışçıl bir tonla yazılmıştır. Belgede lejyonerler kandırılan, *kendi elleriyle kardeşlerini öldürmeye zorlanan* Nazi kurbanları olarak gösterilmiştir.⁶⁸⁶ Devamında da Alman subayların, hiçbir dürüst Gürcü, Ermeni veya Azerbaycan Türk’ünün kendi ülkesine ihanet edemeyeceğini bildikleri için, onları Kızıl Ordu tarafına geçtikleri takdirde, Sovyetler tarafından kurşuna dizileceklerine inandırarak korkuttukları belirtilmiştir. Sovyet hükümeti bütün bunların *küstah*

⁶⁸¹ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 35.

⁶⁸² Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 36.

⁶⁸³ Semin Yu.N., Starkov O.Yu., **agm.**, s. 38.

⁶⁸⁴ **TsAMO**, Fon. 224, Op.832, D.2, s.111-114.

⁶⁸⁵ **Aga.**, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264.

⁶⁸⁶ **Aga.**, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264.

bir yalan olduğunu bildirmektedir. Aksine, bütün *eski Kızıl Ordu askerlerinin*, birliklerine gönüllü olarak döndükleri hâlde, yaşam güvenliği, Kızıl Ordu'ya yeniden kayıt ve hatta memleketlerine gitme izni alacaklarına dair imkân sağlanacağını açıklamıştır.⁶⁸⁷ Bu cazip sözlere rağmen büyük geçişler yapılmamıştır. Geçenlerin evraklarında tek bir askerin dahi Kızıl Ordu'ya yeniden kayıt edildiğine dair bir vakaya rastlanmamıştır. Tam tersine, bu askerler istihbarat birimlerine teslim edilmiş, yakınları ise tüm devlet desteğinden ve haklarından mahrum bırakılmıştır.⁶⁸⁸

Genel olarak Sovyet siyasî kurumlarının düşman propagandasına karşı savaşları, başarılı olarak değerlendirilebilir. Çünkü çalışmalar neticesinde Kızıl Ordu askerlerinde düşman hakkında olumsuz bir imaj yaratılması başarılarak Kafkasyalı askerlerin Alman Ordu'suna akın etmesi engellenmiştir. 1943'ten itibaren Kafkas uyruklu askerlerin üzerinde Nazi propagandasının etkisi yok denecek kadar azalmıştır. Düşman tarafına geçiş ve teslim vakaları da kesilmiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında Kafkas uyruklu askerlere yönelik uygulanan parti-siyasi ve eğitim çalışmaların özellikleri analiz edildikten sonra, aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Savaş yıllarında Sovyet genelinde hâkim olan ideoloji modeli milli-yurtseverliktir. Savaşın ilk savunma döneminde bu model kesinlikle Rus (veya daha geniş bakıldığında Slav) halklarla ilişkilendirilmiştir. SSCB'nin milli cumhuriyetlerinde (özellikle birlik cumhuriyetlerinde) milli-yurtseverlik kavramları mutlaka Rus halkının üstünlüğünün kabul edilmesiyle gelişmiştir. Stalin'in de yaptığı bir konuşmasında ifade ettiği gibi “Rus halkı Sovyetler Birliği'ni teşkil eden bütün milletlerin en yiğit ve en dikkate şayanıdır. Bu savaş boyunca Rus milleti, Sovyetler Birliği'ndeki diğer milletlere nazaran daha ağır basan bir değeri olduğunu ispat et[mıştır]. Onun hükümete verdiği itimat, güven, insanlığın düşmanı olan faşizme karşı tarihi bir zafer sağlamıştır.”⁶⁸⁹ Kuzey Kafkasya milli özerk bölgelerinde milli-yurtsever ideoloji süreçleri yavaşlatılmış, bazı cumhuriyetlerde ise durdurulmuştur. Bunun sebebi, savaş yıllarında Kuzey Kafkasya'da sosyal ve siyasi durumun gerilmesi ve bazı etnik bölgelerde devlet baskısının arttırılmasıdır. Buna karşın, Güney Kafkasya'da bu milli-

⁶⁸⁷ **Aga.**, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264.

⁶⁸⁸ Stalin'in söz dağarcığını inceleyen araştırmacı M. Weisskopf'un ilginç bir tespiti var. Savaş döneminde *kardeş* terminolojisi resmi konuşmaların hitap sıralamasında her zaman sonunda bulunarak cephenin öbür tarafına geçen askerleri kastedilmektedir. Burada M. Weisskopf, hükümetin *kardeşlere* karşı olan güvensizliği sezmektedir. Bu nedenle onlara *yoldaş* ya da *vatandaş* gibi olumlu hitabelerden kaçınıldığını söyler. Stalin'in erken dönem konuşmalarında *yolunu kaybeden kardeşler* ve *işçi sınıfına ihanet eden kardeşler* gibi örnek hitabeler de bu düşünceyi aslında doğrular mahiyettedir. Bkz. Weisskopf M., **Pisatel Stalin**, Novoye Literaturniye Obozreniye, Moskva, 2002, s. 88-92.

⁶⁸⁹ Hans Kohn, **age.**, s.265.

yurtsever ideolojinin gelişimi o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır ki merkezî ideoloji kurumları bazı yönlerini *milliyetçi* olarak değerlendirmiştir. Kendi tarihsel kültleri, savaş kahramanları ve milli tümen kültleri Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde yeni milli-yurtseverlik haritasının temeli olmuştur.

Askerî kurumların yardımıyla Güney Kafkasya KP Merkez Komitesi bu haritaların askerler arasında aktif bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Ancak 1941-1942 yıllarında başarısız yürütülen savaş operasyonları nedeniyle kısmen ya da tamamen Kafkas uyruklu askerden oluşturulmuş Kızıl Ordu birliklerinin düştüğü durumda vatanseverlik sloganları, askerî personeli pek etkilememiştir. Ayrıca Rus komutanların milliyetçi davranışları büyük çapta yaygınlaşmıştır.

Kızıl Ordu'da Kafkas uyruklu askerlere karşı olumlu bir yaklaşım ve Kafkas uyruklu askerlerin durumlarındaki iyileşmeler, dönüm noktası olarak değerlendirebileceğimiz 1943 yılının ortasından itibaren gözlenmektedir. Bu durum, bütün Sovyet askerlerinin mücadele ruhunun yükselmesini sağlayan Kızıl Ordu'nun olağanüstü zaferleri ve düşmanların Sovyet topraklarından kovulması ile bağlantılıdır. Bunun yanı sıra ülke ekonomisinin savaş koşullarına geçmesiyle ordunun donanması ve birliklerin yaşam koşullarının iyileşmesi de önemli bir rol oynamıştır. Askere bir birey olarak yaklaşım kökten değişmiştir. Bu atmosferde, 1942 yılının savaş muharebelerinde paha biçilmez tecrübe kazanan Kafkasyalı askerler olgunlaşmış ve cesur birer asker olmuşlardır. Kafkasyalı askerlerin de bulunduğu vukuat sayısı yok derecesine inmiştir. Bundan sonra Kafkasyalı askerler ikmallerle yeni gelen Slav uyruklu askerlerin eğitmenleri olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAFKASYA HALKLARIN SÜRGÜNÜ ve KAFKASYALI ASKERLERİN DURUMU

4.1. Kafkasya’da Etnik Sürgünler

II. Dünya Savaşı döneminde bazı Kafkas halklarına yönelik yapılan sürgünler, son yıllarda çeşitli araştırmacıların ilgi odağı olmuştur. Bu durum, sadece önceki hükümlerin yeniden düşünülmesine hizmet eden modern tarihsel yöntemlerin ve etno-politik biliminin gelişimiyle alakalı değil aynı zamanda 1990-2000 yıllarında bölgede yaşanan ve birçok yazar tarafından ortaya çıkış sebebi, savaş zamanındaki olaylara bağlanan politik süreçlerin güncelliğiyle ilgilidir.⁶⁹⁰ Çalışmamızın zaman dilimi kapsamında olan Kafkasya’da etnik sürgünler konusu; sürgün emirleriyle birlikte Kızıl Ordu saflarından terhis edilen ya da savaş sonunda yurtlarına geri dönen Kafkasyalı askerlerin durumuna değinmemiz gerektiğini göstermektedir.

Sovyet tarihçiliğinde, savaş sırasındaki ve savaş sonrası yıllardaki sürgünlerden hiç bahsedilmemiştir. Bunun yerine, genişçe Sovyet halkının yıkılmaz dostluğundan bahsedilmiş ve *Kafkasya’da Leninist - Stalinist milli politikanın başarısı* propaganda edilmiştir.⁶⁹¹ Savaş sonrasında, Kafkasya’dan sürgün edilenler ve onların II. Dünya Savaşı zaferindeki katkıları hakkında var olan tüm kitaplar, kütüphanelerin açık fonlarından kaldırılmıştır. Sansür gereğince sadece kitaplar değil yayınlar hakkında bilgi içeren kataloglar da *özel depolamaya* geçirilmiştir.⁶⁹² Ancak 14-25 Şubat 1956 yılında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. kongresinde parti genel sekreteri Nikita Sergeevič Kruşçev tarafından kişilik kültünün eleştirilmesinden sonra bölge halklarının sürgünleri ile ilgili tarihçiliğin gelişiminde önemli değişiklikler olmuştur. Kruşçev’den sonra Sovyet tarihçileri SSCB’de Lenin ve Stalin’in milli politika yaklaşımlarını karşılaştırmaya başlamıştır. Sovyet halkına yönelik zorunlu göçler *sosyalist yasallığın* ve *Leninist milli politikanın* ihlali olarak değerlendirilmiş; sebepleri de bizzat İ.V. Stalin ve özellikle L.P. Beri ya ile ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşım, 6 ciltlik *Büyük*

⁶⁹⁰ Bunlar, Dağlık Karabağ yüzünden Azerbaycan-Ermenistan sorunu, Gürcistan-Osetya ve Gürcistan-Abhazya sorunu, 1993 yılında Gürcistan’da iç savaş, Osetya-İnguşetya ve Rusya-Çeçenistan sorunlarıdır. Bugüne kadar Kafkasya’daki etnik sorunların hiçbiri sonuna kadar çözülmemiştir.

⁶⁹¹ Bkz. meselâ Shmonin A., *Nepokorenniy Kavkaz*, İzdatelstvo Dagiz, Mahaçkala, 1943; Azizyan A., “Narodı Kavkaza Nikogda ne Budut Rabami”, *Bolşevik*, № 15, Yerevan, 1942.

⁶⁹² Goryayeva T.M. (glav. ruk.), *İstoriya Sovetskoy Politicheskoy Tsenzuri*. Dokumentı i Materialı, ROSSPEN, Moskva, 1997, s.507.

Vatanseverlik Savaşı Tarihi isimli temel çalışmada yansıtılmıştır.⁶⁹³ Bu tarz çalışmalar *Kruşçev açılımı* (Hrushevskaya ottepel) döneminde, bölgesel tarihçilikte de ortaya çıkmıştır. V.İ. Filkin'in çalışmasında, Çeçen ve İnguş halklarının savaş yıllarındaki kaderinden bahsedilir.⁶⁹⁴ Başka bir örnek olarak D.A. Napso, Karaçay sürgününden bahsetmeden *Stalin kültü nedeniyle* savaş yıllarında yok edilen özerkliklerin 1957 yılında geri verilmesi gerektiğini belirtir.⁶⁹⁵ Bu yıllardan sonra ise sürgün konusu, Sovyet tarihçiliğinde yine *popüler olmayan* bir konu hâline dönüşmüştür. 1960-1980 yılları arasında, bu konuda yapılan özel araştırma sayısı çok değildir. Örneğin H. İ. Hutuev; "Balkar halkının sürgün edilmesinin ve milli özerklik statüsünün kaldırılmasının, SSCB Anayasası ile ters düştüğünü, bu durumun sosyalist yasaların aleni ihlâli" olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁶ Karaçay halkının sürgünü konusu ise ilk defa Ç.S. Kulaev'in yüksek lisans tezinde incelenmiştir. Kulaev tezinde, bu zamana kadar Sovyet tarihçiliğinde oluşan yaklaşımlar doğrultusunda, "kişilik kültü döneminde Karaçay halkına karşı zulüm ve şiddet uygulandığını" yazmıştır. Yazar, "etnik nefreti eken ve halkların dostluğunu baltalamaya çalışan" sürgünün suçlusu olarak L.P. Beriya'yı göstermiştir. Bununla birlikte Ç.S. Kulaev, Karaçay halkının rehabilitasyonunun başlangıcını, L.P. Beriya'nın "teşhir edilmesine" ve "Sosyalist yasalarının aleni ihlâlinin ortaya çıkmasına" bağlamıştır.⁶⁹⁷

II. Dünya Savaşı ve Doğu Cephesi çalışmalarında sürgün konusu; Sovyet toplumunun tarihi ile ilgili yeni çıkan başvuru kitaplarında veya temel/fundamental çalışmalarda özel bir bölüm ya da makale olarak yer almamıştır; bölgedeki genel çalışmalarda da konu ile ilgili oldukça kısa bilgiler verilmiştir. Örneğin *Kabardey-Balkar ÖSSC Tarihi* kitabında *kişilik kültü* döneminde Balkar halkına karşı, sürgün edilme ve özerkliğin alınması gibi *haksızlıklar* yapıldığı belirtilmiştir. Ancak bu haksızlıklar, Sovyet sosyal sisteminin doğruluğunu sorgulamak açısından değerlendirilmemiştir. Haksızlıklar ve sistem arasında böyle bir ilişki kurulmadığı için esere göre; tarihte yaşananlara bakılmaksızın "Balkar halkı vatanseverlik duygusunu göstermiştir. Onlar aktif olarak çalışma hayatına atılmış, büyük çoğunluğu

⁶⁹³ Bkz. Pospelov P.N. (pred.red.kom.), *İstoriya Belikoy Otechestvennoy voynı Sovetskogo Soyuza*, 6-tomniy trud, Voenizdat, Moskva, 1965.

⁶⁹⁴ Filkin V.İ., *Çeçeno-İnguşkaya Partiynaya Organizatsiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı*. Grozniy, 1960.

⁶⁹⁵ Napso D.A., *Partiyniye Organizatsii Karaçaya v Çerkessii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı*. Po Lenin-mu Putı. Partiynaya Organizatsiya Karaçaya i Çerkessii v Borbe za Kommunizm. Çerkessk, 1963. s. 162.

⁶⁹⁶ Hutuev H.İ., *Balkarskiy Narod v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı i Poslevoenniy Period* (Vosstanovleniye Avtonomii Balkarskogo Naroda), DKN, Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Rostov na Donu, 1965, s.99-100.

⁶⁹⁷ Kulaev Ç.S., *Voenno-Organizatorskaya i Politicheskaya Rabota Mestnih Partiynih Organizatsiy v Godı Voynı*. Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1981, s. 186.

dürüstlükle ve özenle çalışmıştır.”⁶⁹⁸ Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi hakkındaki tarihî çalışmalarda ise daha kapsamlı bilgiler verilmiş, ancak bunlar da çağın ideolojik gereklerine uygun olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmalara göre de 1943 yılında Karaçay özerkliğinin tasfiyesi “milli politikanın ihlâli” olarak değerlendirilmiştir, ancak “hiçbir şey ülkemizin sosyo-ekonomik doğasını zayıflatamaz, halklar arasındaki dostluğu yıkamaz.” bakış açısı bu çalışmalarda da hâkimdir. Çalışmalar, 1943-1945 yılları arası Karaçaylıların “yeni ikamet yerlerinde” bir sürü iş/emek kahramanlıkları örneği verilerek devam eder.⁶⁹⁹

Sovyet tarihçilerin aksine yabancı tarihçiler ve muhacirler, Kafkas halklarının trajik kaderi üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bunlardan biri SSCB’yi bir nevi *kötülük imparatorluğu*⁷⁰⁰ olarak adlandıran A.G. Avtorhanov’dur.⁷⁰¹ Avtorhanov çalışmasında; SSCB halklarının sürgünlerini, en korkunç devlet suçu olarak nitelemiştir ve “böylece bütün bir halkı; yaşlıları, kadın ve çocukları sadece etnik nedenlerden dolayı *düşman halk* olarak ilan etmek, Hitler’in soykırım tarzının bir uygulamasıdır” açıklamalarını yapmıştır.⁷⁰² A. M. Nekrich’in henüz Sovyetler Birliği’nden göç etmeden ve 1970’li yıllardan itibaren üzerinde çalışmaya başladığı kitabı, 1978 yılında New York’ta yayınlanmıştır.⁷⁰³ O da, SSCB’nin bazı halklara karşı yaptığı sürgünleri, baskıcı önlemler olarak nitelendirerek Sovyet hükümetinin eylemlerini eleştirmiştir.

Yakın zamana kadar muhacirlerin ve yabancıların tarih çalışmaları, Sovyet tarihsel yaklaşımından oldukça farklı gelişmiştir. 1980-1990 yıllarında ülkenin toplumsal düzeninde yaşanan radikal değişikliklerin etkisiyle bazen, SSCB’den sürgün edilen halklar ve Sovyet milli politikası üzerine eski değerlendirmelerle çelişen yeni değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. Bu değerlendirmeler, özellikle medya ortamında; toplu sürgünler, milli devlet özerkliğinin ortadan kaldırılması, yerli habitatların tahrip edilmesi ve komünist rejimin Sovyet halklarına karşı suçlamaları, genellikle Batılı yazar ve muhacirlerin ifade ettiklerinin bir tekrarı niteliğindedir. Ancak zamanla ve büyük ölçüde bilim dünyasına giren yeni kaynaklar sayesinde, II. Dünya Savaşı yıllarındaki Kafkasya tarihinin incelenmesinde yeni yaklaşımlar geliştirilmeye başlanmıştır.

⁶⁹⁸ Kumikov T.H., *İstoriya Kabardino-Balkarskoy ASSR: s Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Do Nashih Dney*, v 2-x tomah, Nauka, Moskva, 1967, s. 286-287.

⁶⁹⁹ Nevskaya V.P., *Ocherki İstorii Karaçaevo-Çerkesii*, v 2-h tomah, T. 2, Sovetskiy period, Çerkesk, 1972, s.282-283.

⁷⁰⁰ Bu terimle (Evil Empire) 8 Mart 1983 yılında, Florida’da Evanjeliklerin Ulusal Birliğinde konuşma yapan Reagan, Sovyetler Birliğini adlandırarak söylemiştir.

⁷⁰¹ Bkz. Avtorhanov A., *Narodoubiystvo v SSCB*, Svobodniy Kavkaz, Münih, 1952.

⁷⁰² Avtorhanov A., *İmperiya Kremlya. Sovetskiy Tip Kolonializma*. IMOI-INPA, Vilnius, 1990, s.187.

⁷⁰³ Nekrich A., *Nakazaniye Narodı*, izd. Hronika, New York, 1978.

İncelenen sorunun statüsündeki değişiklikler, yapılan özel bilimsel konferanslarda kendini göstermektedir. Bu açıdan, özellikle Elista (1992, 1993 ve 2003 yılında), Karaçayevsk (1993 ve 2003 yıllarında), Nalçik (1994 yılında) ve Grozny (2006 yılında) gibi bölgelerde gerçekleştirilen Sovyet halklarının sürgünü konulu, ulusal ve uluslararası konferanslar oldukça dikkat çekicidir. Bu konferanslarda yayınlanan materyaller, önemli kaynak niteliği taşımaktadır.⁷⁰⁴

Bu konuda N. F. Bugay'ın çalışmaları büyük öneme sahiptir.⁷⁰⁵ Bugay, sadece sürgün sorununu yirmi yıl boyunca titiz bir biçimde araştırmakla kalmamış aynı zamanda bu konuda bir dizi uzman yetiştirmiştir. Bugay, Sovyet halklarının sürgün tarihi ve sonuçları üzerine kitap, makale ve çeşitli eserler yayınlanmıştır. Onun yönetiminde ya da onun doğrudan katılımıyla yüksek lisans ve doktora tezleri savunulmuştur. Diğer çağdaş Rus araştırmacılar arasında, Viktor Nikolaeviç Zemskov⁷⁰⁶ ve Pavel Markoviç Polyani⁷⁰⁷ zikretmek gerekir. Kuzey Kafkasya'da sürgünler konusunu; İ. V. Alferova⁷⁰⁸, A. M. Gonov⁷⁰⁹, A. S. Hunagov⁷¹⁰ gibi isimler incelemişlerdir. Karaçay-Balkar sürgünleri konusu ise K. Çomaev, O.O. Ayshaev, E.A. Adjiev, D.V. Shabaev ve M.A. Sabanchieva gibi araştırmacıların çalışmalarında

⁷⁰⁴ Meselâ bkz. **Repressirovanniye Narodi: İstoriya i Sovremennost**, Materialı II. Vserossiyskoy Nauçnoy Konferentsii, 1-2 Noyabrya 1993 g., Karaçayevsk, 1994; **Repressirovanniye Narodi: İstoriya i Sovremennost**, Tezisi Dokladov i Soobşeniy III Vserossiyskoy Nauçnoy Konferentsii, 6-7 Marta 1994 g., Nalçik; **Repressirovanniye Narodi: İstoriya i Sovremennost**, Materialı Respublikanskoy Nauçnoy Konferentsii, 30-31 Oktyabrya 2003, Karaçayevsk, 2003; **Natsionalnaya politika Sovetskogo gosudarstva**: Represii Proviv Naroda i Problemy ih Vozrojdeniya: Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii 23-24 Oktyabrya 2003 g., Elista, 2003; **Repressirovanniye Narodi: İstoriya i Sovremennost**, Tezisi Dokladov i Soobşeniy Vserossiyskoy Nauçnoy - Prakt. Konferentsii, 28-29 Maya Elista, 1992; **Repressirovanniye Narodi**: Uprazhneniya ih Gosudarstvennosti i Problemy Reabilitatsii: Materialı Vserossiyskoy Nauçnoy - Prakt. Konferentsii, 26-27 Dekabrya 1993 g., Elista, 1993.

⁷⁰⁵ Bugay N.F., "K Voprosu O Deportatsii Narodov SSSR v 30-40-h godah", **Sbornik Voyna i Obshestvo, 1941-1945 gg.** Kniga Vtoraya. İzd. Nauka, Moskva, 2004; *Aynı yazar.* **L. Beriya – İ. Stalin'u: "Soglastno Vashemu Ukazaniyu..."**, AYPO-XX, Moskva., 1995; *Aynı yazar.* **Deportatsiya Narodov Krıma**, izd. İnsan, Moskva, 2002; *Aynı yazar.* **Deportatsionniye Protsey Na Kubani: İh Posledstviya.** Severniy Kavkaz: Natsionalniye Otnoheniya (İstoriografiya, Problemy). Maykop, 1992; Bugay N.F., Gonov A.M., **V Kazahstan i Kirgiziyu iz Prielbrusya(20-e - 50-e godı).** Nalçik, 1997; *Aynı yazarlar.* **Kavka: Narodi v Eshelonah (20-60-e godı),** İzdatelstvo İnsan, Moskva, 1998 ve diğerleri.

⁷⁰⁶ Zemskov V.N. **Spetsposelentsı v SSSR, 1930-1960**, Nauka, Moskva, 2003; *Aynı yazar,* "Politicheskiye Represii v SSSR (1917-1990)", **Rossiya XXI**, № 1-2, Moskva, 1994; *Aynı yazar,* "K Voprosu O Mashtabah Repressiy v SSSR", **Sotsiologicheskiye İssledovaniya**, № 9, Moskva, 1995, s.118-127.

⁷⁰⁷ Polyani P.M., **Ne Po Svoey Vole: İstoriya i Geografiya Prinuditelnıh Migratsiy**, O.G.İ.- Memorial, Moskva, 2001; *Aynı yazar,* **Deportatsii i Etnichnost.** Stalinskiye Deportatsii. 1928-1953 g., izd. Demokratiya, Moskva, 2005.

⁷⁰⁸ Alferova İ.V., **Gosudarstvennaya Politika v Otnoshenii Deportirovannıh Narodov (konets 30-h – 50-e gg.):** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1997.

⁷⁰⁹ Gonov A.M., **Problemy Deportatsii i Reabilitatsii Repressirovannıh Narodov Severnogo Kavkaza: 20-90 godı XX veka**, Doktorskaya dissertatsiya, Rostov na Donu, 1998.

⁷¹⁰ Hunagov A.S., **"Viselit Bez Prava Vozvrasheniya..."**, Deportatsiya Narodov Yuga Rossii. 20-50-e godı. (na materiale Krasnodarskogo i Stavropolskogo krayev), izd. Meoti, Maykop, 1999.

incelenmiştir.⁷¹¹ Çeçen ve İnguş halkının sürgünü konusunu; N.F. Bugay, R.S. Agiev ve L.Ya. Araphanova, Musa İbragimov ve Movsur İbragimov tarafından incelenmiştir.⁷¹² Bu incelemelerin yanında Ahıska Türklerinin sürgünü konusu ise yirmi beş yıla yakın bir zaman boyunca gizli tutulmuş, savaş sonrası haritalarında bile bölge hâlâ Türklerle meskûn bölgeler olarak gösterildiği için haritacıları da yanıltmıştır. Batılı araştırmacılar, Ahıska sürgünleri ile ilgili ilk bilgi kaynağının, Balkanlar hariç bütün sürgünlerde aktif görev alan kaçak Binbaşı Burlizky olduğunu yazmaktadır.⁷¹³ Bu konuda salt akademik zeminde bilimsel araştırmalar bulunmamakla birlikte başta Yunus Zeyrek, Orhan Uravelli, N.F. Bugay, V.A. Simonenko, Robert Conquest, A. Dadaev ve diğerleri tarafından çalışmalar yapılmıştır.⁷¹⁴

Yeni araştırmalar, sürgünün ne şekilde yapıldığını inceleme ve sürgün edilen halkların sayılarını tespit etme imkânı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra çağdaş araştırmacıların çoğu sürgünleri; Stalin'in totaliter rejiminin keyfiliği, insanlık dışı bir eylem ve kanunsuzluk olarak değerlendirmektedir.

Bugüne kadar sürgünlerin sebepleri, tarihçilikte farklı şekillerde yorumlanmış ve açıklanmıştır. Bu farklı yorumların oluşumunda başat öge, sürgün edilen halkların savaş döneminde düşmana destek veren *hainler* olduğuna dair standart yorumlar ve suçlamalardır. Yazarların önemli bir kısmı, sürgünleri Sovyet totaliter rejiminin doğasında görmektedir.⁷¹⁵

⁷¹¹ Chomayev K.İ., **Nakazanniy Narod**, izd. PUL, Çerkessk, 1993; Shabaev D.V., **Pravda o Vıselenii Balkartsev**. 2-e izdaniye, Nalçik, 1994; Ayshaev O.O., **Borba Balkarskogo Naroda Protiv Politiki Genotsida i Etapı Ego Vozrojdeniya (1944-1945)**: Doktorskaya dissertatsiya, Nalçik, 1997; Sabanchiev H.- M.A., **Bili Soslanı Navechno: Deportatsiya i Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda**, izd. Elbruz, Nalçik, 2004; *Aynı yazar, Deportatsiya, Jizn v Ssilke i Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda (1940-e – načalo XXI v.)*: Doktorskaya dissertatsiya, Rostov na Donu, 2007; Shamanov İ.M., Tambiyeva B.A., Abrekova L.O., **Nakazanı Po Natsionalnomu Priznaku**, izd. Çerkessk: KÇF MOSU, Çerkessk, 1999; Adjieva E.A., **Deportatsiya Narodov Severnogo Kavkaza v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı: Priçini i Sledstviya**: (Na Primere Karaçevskogo İ Balkarskogo Narodov): Doktorskaya dissertatsiya, Karaçevsk, 2001 ve diğerleri.

⁷¹² Bugay N.F., “Pravda o Deportatsii Çeçenskogo i İnguşskogo Narodov”, *Jurnal Voprosı İstorii*, № 7, Moskva, 1990; Agiev R.S., **Tragediya Çeçenskogo i İnguşskogo Narodov v 30-50-h godah XX v.** (Deportatsiya, Spetsposeleniye, Reabilitatsiya): Doktorskaya dissertatsiya, Rostov na Donu, 2002; İbragimov Musa, İbragimov Movsur, **Çeçnya: Çerez Krugi Ada**. Pereseleniya i Deportatsiya Çeçenskogo Naroda izd. Akvarius, Moskva, 2003; Araphanova L.Ya., **Deportatsiya Narodov Kak Spetsifiçeskiy Aspekt Natsionalnoy Politiki Sovetskogo Gosudarstva: (Na Primere İnguşskogo Naroda)**. Doktorskaya dissertatsiya, Moskva, 2002 ve diğerleri.

⁷¹³ Bu konuda Bkz: Zeyrek Y., **Ahıska Araştırmaları**, Ankara, 2006; Robert Conquest, **Stalin Völker Mord (The Nation Killers)**, Wien 1974, s.42.

⁷¹⁴ Zeyrek Y., **age.**; Bugay N.F., **Turki İz Meshetii: Dolgiy Put k Reabilitatsii**. İzdatelskiy dom ‘ROSS’, Moskva, 1994; Simonenko V.A., **Meshetinskiye Turki: İstoriçeskaya Sudba i Problemi Kulturnoy Adaptatsii**, Doktorskaya dissertatsiya, Krasnodar, 2002; Uravelli Orhan, “Cellâtlarımızı Tanıyalım”, **Bizim Ahıska Dergisi**, Ena Grup Yay., Ankara, 2012, s. 15-19; Robert Conquest, **Stalin Völker Mord (The Nation Killers)**, Wien 1974; Dadaev A., **Osmanlı Devleti – Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler**, yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

⁷¹⁵ Koychuev A.D., “Totalitarizm i Falsifikatsiya Roli Meloçislennih Narodov Severnogo Kavkaza v Velikoy Otechestvennoy Voynı Kak Priçina Deportatsii Tselih Narodov”, **Vestnik Karaçevo-Çerkesskogo Gosudarstvennogo Universiteta**, № 5, Karaçevsk, 2001, s. 36–54; Chernyak E.V., **Natsionalnaya Politika v Totalitarnom Obsçestve**. Kazan, 1993, s. 6; Bugay N.F., **L.Beriya... age.**, s. 5.

V.A. Tishkova'ya göre etnik sürgünlerin sebebini, *halk önderlerinin (vojd narodov)* çılgın jeopolitik fantezileri veya paranoya derecesine varan şüpheciliği dışında açıklamak zordur. Tishkova aynı zamanda, endüstriyel projeler için köle-işgücü oluşturulması ile ilgili düşüncelerini de belirtmektedir.⁷¹⁶ Ancak ikincisi, savaş yıllarında ülkenin doğusuna bu kadar çok insanı taşımanın maliyetli bir faaliyet olduğu düşünüldüğünde sürgünlerin sebebini açıklamada anlamsız kalmaktadır. Bazı yazarlar Müslümanların sürgününü, dış politika faktörüyle - Türkiye'nin himayesinde anti-Sovyet İslam bloğu oluşturulması tehdidiyle ilişkilendirmektedirler.⁷¹⁷ Bazı yazarlar ise, Kuzey Kafkasya'daki sürgünleri bölgedeki genel duruma - Alman ajanlığı, firar ve Sovyet karşıtı çeteler oluşturma-bağlamakta ve hatta sürgünleri zorunlu göç edilme olarak adlandırmaktadır.⁷¹⁸ İ.V. Pihalov, Stalin sürgünlerini sadece âdil olarak değil, aynı zamanda savaş yıllarında insancıl bir misilleme olarak değerlendirmiştir.⁷¹⁹ Aslında yazarın vardığı bu sonuç, yoğun bir şekilde kullanılan birkaç arşiv belgesine dayanmaktadır. İ.V. Pihalov'un yorumları üzerine bazı Kuzey Kafkasyalı tarihçiler, NKVD'nin Kuzey Kafkasya'daki çetelerle ilgili dosyalarının sahte olduğunu belirtmektedirler.⁷²⁰ Ancak bütün bu tespitlerin sıradan bir inkârla değil, ayrı bir tarihsel kaynak analizi yapılarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Savaş dönemi belgeleri kullanılırken kesinlikle ciddi bir kaynak eleştirisi yapılması gerektiği çok açıktır.

V.A. Kozlov ve M.Ye. Kozlova; daha az siyasetleştirilen Çeçen-İnguş halkının sürgünü üzerine yeni değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre “*Birlik içinde geleneklerine bağlı olarak organize bir şekilde yaşayan ve yeterince savaşçı bir etnik grubun otomatikleştirilmesi (burada Sovyetleştirilmesi anlamında)*” zordur ve yeni toplumsal yapıya da uygun değildir. Bu yüzden “*komünist liderler, bu uygun olmayan etnik grubu çok iyi bildikleri bir yöntemle eritmeyi denemiştir.*” Bu yöntem; halkın statüsünü yok etmek, köklerinden koparmak ve sürekli ikamet ettikleri yerden uzaklaştırmaktır.⁷²¹

⁷¹⁶ Tishkov V.A., “Natsionalnosti i natsionalizm v postsovetском prostranstve (istoričeskij aspekt) Etničnost i Vlast v Polietničnıh Gosudarstvah”, **Materialı Mejdunarodnoy Konferentsii**, 1993 g., Moskva, 1994, s.24

⁷¹⁷ Burov A.N., “K Voprosu ob Osnovnih Pričinah Deportatsii “Nakazannıh” Narodov: Repressirovannıye Narodı.”, **İstoriya i Sovremennost**, Elista, 1992, s.59-60.

⁷¹⁸ Gonov A.M., **Problemi Deportatsii...agt.**, s.17.

⁷¹⁹ Pihalov İ.V., **Za Sto Stalin Viselyal Narodı? Stalinskiye Deportatsii – Prestupnyıy Proizvol ili Spravedlivoe Vozmezdıye?**, izd. Yauza-press, Moskva, 2008, s.267-269.

⁷²⁰ Aliyeva S.K., **Materialnaya i Finansovaya Pomosh Trudyashihsya Severnogo Kavkaza Krasnoy Armii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**: (na materialah Adıgeyskoy, Karaçaeveskoy, Çerkesskoy avtonomnih oblastey i Kabardino-Balkarskoy ASSR), Doktorskaya dissertatsiya, Karaçaevesk, 2001, s. 14-15.

⁷²¹ Kozlov V.A., Kozlova A.Ye., Benvenuti F., Polyan P.M., Sheremet V.İ., **Vynahi i İmperskaya Vlast: Problemi Çeçni i İngušetii vo Vnutrenney Politike Rossii i SSSR (naçalo XIX-seredina XX veka)**, İzdatelstvo Rossiyskaya Politicheskaya Entsiklopediya, Moskva, 2011, s.681-682.

Sovyetler Birliği'nde insanların ve halkların sürgünü, siyasi bir baskı biçimi olarak görülür⁷²² ve aynı zamanda, Rusya'nın emperyal politikasının hâkimiyeti altında olan halklara yönelik bu baskı ve zulüm, geleneğin bir devamı olarak yorumlanır. Örneğin B. B. Zakriyev, 1930-1940 yıllarında Sovyet iktidarının Kuzey Kafkasya halklarına yönelik baskıları ve sürgünler ilgili olarak bu uygulamaların “sadece Stalinist dönemin bir ürünü olma[dığını] bu vahşi buluşun, 1816-1826 yıllarında II. Ekaterina ve Kafkasya Valisi A.P. Ermolov'a ait” olduğunu belirtmektedir.⁷²³ Zakriyev'in yorumlarında Rusya'nın daha eski uygulamalarına göndermeler vardır: Ruslar; 19'uncu yüzyılda, Kafkasya'ya tamamen hâkim olduklarında, Karadeniz sahillerinde yaşayan yaklaşık 1.000.000 - 1.500.000 Kafkasyalı'yı, Osmanlı İmparatorluğu'na sürmüş ve yerine Rusları yerleştirmiştir.⁷²⁴

Sürgünle ilgili bazı görüşlerde özerk bölge yönetim liderlerinin rolü üzerinde durulmuştur. Özellikle Karaçay VKP(b) bölgesel komite (obkom) sekreteri U.B. Tokayev; yetkili makamları, henüz teslim olmamış birkaç hain ile ilgili sorunun bölgede çözülebileceğine inandırmak yerine, direnişi bilinçli bir şekilde büyütmesi ve Karaçay topraklarına Kızıl Ordu kuvvetlerinin girmesi talebinde bulunması açısından eleştirilmiştir. Karaçay yetkililerinden farklı olarak Dağıstan birinci sekreteri A.D. Daniyalov'un, “sadece görevini değil, hayatını riske atarak” bizzat İ.V. Stalin'den görüşme kabulü alabilmiş ve “halkını zorlu sürgünden kurtarmış” olduğu söylenmektedir.⁷²⁵ Aslında bu değerlendirmeler, Sovyet tarihçiliğine has olan bir sübjektivizm/öznellik içermektedir; Stalin'in, bu konu üzerinde yerel liderlerin görüşlerini almış olsa bile pek dikkate alacağını düşünmek mümkün değildir. Diğer yandan mevcut bilgiler, bu zor dönemde yöneticilerin kendi siyasi kişiliklerini açıkça göstermiş olması açısından önemlidir.

Kuzey Kafkasya halklarının sürgünü neticesinde, Sovyetler Birliği'ndeki demografik değişiklikleri değerlendiren ilk özel çalışmayı V.İ. Kotov yayınlamıştır.⁷²⁶ SSCB'de sürgün edilen halkların demografik kayıpları üzerine detaylı çalışmaları ise D.M. Ediev'in

⁷²² Bkz. Kisilev A.F., Shagin E.M., **Hrestomatiya Po Otechestvennoy İstorii (1946-1955)**, Vlado, Moskva, 1996, s. 600.

⁷²³ Zakriyev B.B., “Deportatsii Çeçentsev: Ot A.P. Ermolova Do İ.V. Stalina”, **Narodı Çeçenskoy Respubliki v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1945 Godov**. Materialı Vserossiyskoy Nauç.-Prakt. Konferentsii. 65-letiyu Pobedi v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 gg., Grozniy, 18-19 Maya 2010, s. 261.

⁷²⁴ Yanar Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, Ağustos 2002., s.30-31.

⁷²⁵ Bayramukov İ.H., “Subyektivniy Faktor v Deportatsii i Reabilitatsii Karaçayevskogo Naroda”, **Repressirovanniy Narodı: İstoriya i Sovremennost**. Materialı Respublikanskoy Nauçnoy Konferentsii, 30-31 Oktyabr, Karaçayevsk, 2003, s.16-17.

⁷²⁶ Kotov V.İ., **Deportatsiya Narodov Severnogo Kavkaza: Krizisniye Yavleniya Etnodemografikiçeskoı Situatсии**. Severniy Kavkaz: Vıbor Puti Natsionalnogo Razvitiya. Maykop, 1994.

monografisi içermektedir.⁷²⁷ Araştırmacılar sürgün sonucu bazı halkların yok olma tehdidi ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedirler. Sürgünlerden sonra Kuzey Kafkasya nüfusunun genel yapısı değişmiştir; idari-toprak sınır değişiklikleri, yeni etnik uyumsuzlukların temelini oluşturmuştur. Sürgünün, bölge ekonomisinin gelişimi üzerinde de olumsuz etkisi olmuştur: Hayvancılık, tarım, geleneksel el sanatları gibi faaliyetler sekteye uğramıştır. Güney Kafkasya'da ise Ahıska Türklerinin sürgünüyle 220 köy ve civarı boşaltıldığı için bölgenin etno-ekonomik yapısı tamamen değişmiştir.

Sürgün edilmiş ve özel yerleşimciler statüsüne alınmış olan halklar; Orta Asya, Uzak Doğu ve Sibirya'da balıkçılık, orman kesimi, kömür madenciliği ve inşaat işletmeleri gibi alanlarda, ucuz işgücü olarak kullanılmıştır. Bu halklar arasında ölüm oranının yüksek olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin Kuzey Kafkasya'da 1944-48 arası sürgün edilenlerden 144.704 kişi (sürgün edilenlerin % 23,7'i) vefat etmiştir. Örneğin, Nisan 1944 ile Temmuz 1949 arası, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde ölen Çeçen, İnguş ve Balkar sayısı 101.036 kişi (% 23,3) olarak kaydedilmiştir.⁷²⁸

Çağdaş tarihçilikte, sürgün edilen halkların sonraki kaderleriyle ilgi önemli bilgilere yer verilmiştir. Onların; geleneklerini sürdürebilme, eğitim alma ve eski ikamet yerlerine dönebilme imkânları gibi medeni haklarının kısıtlanması ve ağır yaşam şartlarına rağmen sürdürdükleri iş etkinlikleri üzerine çalışmalar yapılmıştır. Zorunlu bir sürgün olması nedeniyle bu halkların yaşam alanlarında, yaşam tarzlarında, beslenmelerinde ve maddi durumlarında çok keskin değişiklikler olmuştur; büyük bir ölçüde kültürleri de zarar görmüştür.⁷²⁹ Ayrıca sürgün konusu, halk folklorunda da yerini almıştır.⁷³⁰

V.G. Schneider, Kafkas halklarının sürgünü neredeyse hiç karşı gelmeksizin kabullenişlerini; savaş koşullarına, çok belirgin akrabalık bağlarına, NKVD birliklerinin zalimliğine, güçlü ve iyi organize edilmiş uygulamalara, Sovyet sosyal ve siyasal sistemin oluşturduğu korkuya bağlamaktadır.⁷³¹ 90'lı yıllardan sonra Kafkas halklarının rehabilitasyonu (aklaması) üzerine çalışmalar da yapılmıştır.⁷³² Diğer Kafkas halklarının

⁷²⁷ Ediev D.M., **Demografiçeskiye Poteri Deportirovannih Narodov SSSR**. Stravropol, 2003, s.303.

⁷²⁸ GARF, Fon. P-9479, Op. 1, D. 925, s. 137.

⁷²⁹ Bu konuda bkz. Magamadov S.S., **Narodı Çeçenskoy Respubliki v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1945**: Materialı Vserossiyskoy Nauç.-Prakt. Konferentsii Posvyaşennoy 65-letiyu Pobedi v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 yy., Grozny, 18-19 Mayıs, 2010 y., s. 635 ve diğerleri.

⁷³⁰ Bkz. meselâ: Bayramukova F., **Buşuu Kitab (Kniga Skorbi)**: V 2-x çastyah. Çerkessk, 1991; Hadjieva T., **Köçgünçüle Esgermesi** (Slovestniye Pamyatniki Viseleniya). Nalçik, 1997.

⁷³¹ Schneider V.G., **Sotsiokulturniye Osnovaniya Akta Deportatsii Ryada Narodov Severnogo Kavkaza v 1943-1944 gg.**, Vestnik Armavirskogo İnstituta Sotsialnogo Obrazovaniya (filiala) MGSU. Nauchniy i uchebno-metodicheskiy ejegodnik. № 1, 2003, s.191.

⁷³² Bkz. meselâ: Alfaeva A.A., Sabanchiev H.M.A, **Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda: Problemi i Reşeniya**. Otechestvennaya İstoriya, Moskva, 2008; Kaltahchan A., "Reabilitatsiya Repressirovannih Narodov Rossii:

(Çerkesler, Adıgeler) neden sürgün edilmediğiyle ilgili de farklı görüşler çalışmalarda yerini almıştır.⁷³³

Aslında bütün bu görüşleri doğrulamak ya da yalanlamak mümkün değildir, çünkü İ.V. Stalin'in asıl planı ve niyeti hiç bir zaman belgelerde yer almamıştır ve genel olarak Kafkas halklarının sürgün tarihi, incelenen en siyasileştirilmiş konulardan biri olmaya devam etmektedir.

Belirtmek gerekir ki, görüşler ne olursa olsun neticede, bütün bir halkın suçlu olması mümkün değildir ve yaşlı, çocuk demeden tümünün sürgün edilmesi büyük bir haksızlıktır. Devletin veya yasa uygulayıcı kurumların, gerçekten cezalandırmayı hak gördükleri kişi ve gruplara ilişkin cezalandırıcı uygulamalar yürütmesi anlaşılır olmakla birlikte son derece mümkündür. Çünkü devlet, isyancıların sayısına ve şahsi bilgilerine kadar tüm detaylara sahiptir. Ancak Sovyet hükümeti hukuki bireysel cezalandırmalar yerine, maalesef böyle bir sürgünü uygun görmüştür. SSCB Halk İçişleri Komiserliği'nin Özel İskân Yerleri Başkanı M. Kuznetsov; Mart 1944 - Ocak 1946 dönemi sürgün çalışmalarını şu şekilde rapor etmiştir: "SSCB Halk İçişleri Komiseri S. N. Kruglov'a göre 1945 yılının Ekim ayı itibariyle ülkede özel iskân rejiminde tutulmak üzere tahliye edilenlerin sayısı 2.230.500 kişi kadardır. Tahliye edilen topluluklar ve sayıları şu şekildedir: 687.300 Alman; 405.900 Çeçen ve İnguş; 88.800 Türk, Hemşin ve Kürt; 80.300 Kalmık; 60.100 Karaçay; 33.100 Balkar. Ayrıca 20.800 OUN üyesi (Ukrayna milliyetçileri), 608.800 eski kulak (köy zengini) ve 9.200 Alman yanlısı; özel iskâna tabi tutulmuştur. Söz konusu (sürgün) nüfus; SSCB'nin altı müttefik cumhuriyetine, sekiz özerk cumhuriyetine ve otuz iki vilâyetine iskân edilmiştir. SSCB topraklarında özel iskân rejimine tabi tutulmak üzere tahliye edilenlerin gönderildiği yerler ise şöyledir: Kazakistan SSC'ye 866.300 kişi, Özbekistan SSC'ye 181.800 kişi, Kırgızistan SSC'ye 112.400 kişi; Rusya'daki Krasnoyarsk vilâyetine 125.600 kişi, Altay vilayetine 85.800 kişi, Tomsk vilâyetine 92.400 kişi, Kemerovo vilâyetine 97.200 kişi, Sverdlovsk vilâyetine 89.200 kişi, Molotov (şimdiki Perm) vilâyetine ise 84.300 kişi."⁷³⁴

Sürgünler; Stalin ve onun çevresindeki idari-komuta mekanizmasının sorumluluğuyla meydana gelmiştir ve bu uygulama, milli politikanın çok ciddi bir ihmâli, halkların anayasal

Perviyе Prаktičeskiye Shаgi", *Etnopolitičeskiy Vestnik*. № 2, 1992; Naumovа Ye.N., **Reabilitatsiya i Vozvrаsheniye İnguşskogo Narodа nа İstoričeskuyu Rodinu (1953-1961 Gg.)**: Doktorskayadissertatsiya, Moskva, 2008; Gonov A.M., *Severnıy Kavkaz: Reabilitatsiya Repressirovannıh Narodov (20-90-e godı)*, Nalçik, 1998; Zumakulov B.M., *Reabilitatsiya Balkarskogo Narodа*, izd. Elbruz, Nalçik, 1998 ve diğerleri.

⁷³³ İbragimov M.M., *Vlast i Obshestvo v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı*: (Na Primere Natsionalnih Respublik Severnogo Kavkaza). Moskva, 1998, s.310; Sheudjen A.H., *Zemlya Adıgov*, izd. GURİPP Adıgeya, Maykop, 1996, s.311.

⁷³⁴ Bkz. Bugay N.F., **Turki iz Meskhetii: Dolgiy Put k Reabilitatsii**. TOO İzdatelskiy dom 'ROSS', Moskva, 1994, 160 s. (Ahısklı Türkler: İade-i İtibarın Uzun Yolu-Rusça).

haklarının aleni bir ihlâli ve evrensel insan haklarına aykırı bir uygulamadır. Bu insanlık dışı eylemler sonucunda, Rusya Federasyonu’nun birçok bölgesinde, etkileri bugün bile hissedilen; karmaşık ve tartışmalı etnik ilişkiler düğümleri oluşmuştur. Stalin’in bu vahşetiyle ilgili olarak Sovyet tarihçisi Brzezinski şu ifadeleri kullanmaktadır: “Eğer ileride bir gün Sovyet arşivleri tamamen açılrsa bile Stalin’in yaptığı katliamların gerçek boyutlarını öğrenmek mümkün olmayacaktır. Muhalif Moskova Dergisi *Glasnost*, 1987 yılının Ağustos’unda yayınladığı bir yazısında, KGB’nin 1930-1940 yılları arasında öldürülenlerin dosyalarını süratle - ayda beş bin dosya - imha ettiği belirtilmektedir. Anında veya belli bir işkence döneminden sonra öldürülenlerin arasında, her kategoriden insan bulmak mümkündür. Politik muhalifler, ideolojik hasımlar, şüpheli parti elemanları, suçlu bulunan ordu mensupları, Gulaglar vb. gibi...”⁷³⁵ Sovyetlerin bu sürgün politikasından nasibini en fazla alansa hiç şüphesiz Türk soylu halklar olmuştur.

Kaynaklarda görüldüğü gibi Sovyet tarihçiliğinde, Kafkasya’da kitlesel kamu bilinci, milli politika ve etnik gruplar arası ilişkiler konulu tüm çalışmalar; bölge halkının ahlakî ve siyasî birlik, dostluk ve vatanseverlik tezlerinin öne çıkarılmasına yöneliktir. Bu bağlamda özerk cumhuriyet ve bölge sakinlerinin çeşitli yurtsever girişimleri incelenmiş ve tezleştirilmiştir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi; 1917’deki Ekim Devrimi’nden 1991’e değin Sovyetler Birliği’ni yöneten parti olmuştur. Zaman içerisinde sadece parti ismi değiştirilmiştir.⁷³⁶ SSCB’nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Kafkasya’da da yasal olarak faaliyet gösteren tek siyasi parti, Komünist Partisi olmuştur. Bu nedenle, parti belgelerine erişim imkânı oldukça önemlidir. Yakın zamana kadar savaş yıllarına ait materyallerin çoğu gizlilik grifi⁷³⁷ altında kalmaya devam ettiğinden, araştırmacıların kaynak tabanı sınırlı kalarak sadece yerel parti ve Sovyet belgelerinden oluşmaktadır. Özellikle, araştırmacıların üst düzey parti yetkililerinin belgelerine, onların yerel parti komiteleri ile yazışmalarına, SSCB NKVD, NKGB⁷³⁸ ve NKO belgelerine ve diğer birimlerin belgelerine erişimleri sınırlıdır. Kişisel kaynaklara ise daha az ilgi gösterilmiştir; bu kaynakların resmî Sovyet

⁷³⁵ Brzezinski Zbigniew Kazimierz, **Büyük Çöküş**, Çev. Gül Keskin, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s.20.

⁷³⁶ 1898-1917 arası Rus Sosyal-Demokrat İçişleri Partisi/Rossiyskaya sotsial-demokratiçeskaya raboçaya partiya; 1917-1918 yılları arası Rus Sosyal-Demokrat İçişleri Partisi (Bolşevik) /Rossiyskaya sotsial-demokratiçeskaya raboçaya partiya (PC/DPII(6)); 1918-1925 arası Rus Komünist Partisi (Bolşevik) – Rossiyskaya kommunistiçeskaya partiya (bolşevikov) (PKPI(6)); 1925-1952 yılları arası Tüm-Birlik Komünist Partisi (Bolşevik) – Vsesoyuznaya kommunistiçeskaya partiya (bolşevikov) (BKPI(6)); 1952-1991 yılları arası Sovyetler Birliği Komünist Partisi – Kommunistiçeskaya Partiya Sovetskogo Soyuza.

⁷³⁷ Gizlilik mührü: üzerinde “tamamıyla gizlidir” yazan bir tür damga. Bu damgalı belgelere ulaşmak mümkün değildir.

⁷³⁸ SSCB Devlet Güvenlik Halk Komiserliği (1941, 1943-1946); Narodnyy Komissariat Gosudarstvennoy Bezopasnosti SSSR.

belgelerinden daha az güvenilir ve sübjektif olduğuna inanılmıştır. Mevcut günümüz çalışmalarda ise kapsamlı analiz eğilimi hâkimdir. Ancak, daha doğru bir resmin oluşturulabilmesi açısından tüm olası kaynakların kullanımı ve bu kaynakların sadece Sovyet - milli politika kontekstinde değil aynı zamanda modern etnoloji, siyaset bilimi, kültürel çalışmalar, sosyal ve beşeri psikoloji gibi diğer dalların kazanımlarının temelinde; tarafsız bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

4.1.1. Kuzey Kafkasya Halklarının Sürgünü ve Askerlerinin Durumu

Tarih; günümüzden geçmişe bir bakıştır. Bu geçmiş, bazen bize insanlığın gelişimine dair muazzam abideler sunarken bazen de gözlerimizin önüne insaniyetin yıkılışının kırıntılarını serer. Bu yıkıntıların en köklüleri harp meydanlarında karşımıza çıkar. Bu yüzden savaşları yazmak zordur. Çünkü savaşlarda insanlarla beraber insanlık da parça parça öldürülür. Özellikle de bir devletin kendi vatandaşlarını aşağılamayı ve yok etmeyi amaçladığı; hükümetlerin cezalandırıcı politikalarla milyonlarca masum insanın öldürülmesine sebep olduğu savaşlar ile ilgili yazmak daha da zordur. Ancak şiddet ve terör yüzyıllardır insanlık tarihinin vazgeçilmez yol arkadaşı olmuştur ve bu kötü arkadaşı anlatmak en azından tarihten ders çıkarabilmek adına bir zorunluluktur. Savaşların yüzyıllık tarihi içerisindeyse kayıp sayısına ve şiddetin resmileştirmesine bakıldığında XX. yüzyıl, benzersizliğiyle araştırılmaya ve üzerine konuşulmaya muhtaçtır. Bu yüzyıl kötü namını, her şeyden önce Rusya ve Almanya'nın totaliter rejimlerinden, Komünist ve Nasyonal Sosyalist hükümetlerin uygulamalarından almaktadır.

II. Dünya Savaşı, hâlâ hakkında yeni bilgiler edinilen, benzersiz büyüklükte bir yıkımdır. Bu savaşın tarihine bakıldığında gizli silahlar, korkunç taktikler, inanılmaz kahramanlıklar, ağır trajediler ve sonsuz bir utanç görülür. Savaşın pek bilinmeyen hikâyelerinden biri ise Kafkas halklarının yaşam mücadelesidir.

17 Aralık 1917'de Lenin ve Stalin yeni hükümet adına doğudaki ve Rusya'daki Müslümanlara hitaben bir mesaj göndermişlerdir: "Halkı soyan, zincire vuran hükümdarlık artık son bulmuştur. Yeni bir dünya doğmak üzeredir: [Özgür] insanların ve çalışanların dünyası. Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Kırgızlar ve Sibiryâ halkları ve Türkistan... Kafkas dağlıları! Hepimizin mirası olan camiler ve şapeller yıkılmıştı. Adetler, inançlar; çarlar ve Rusya'nın zalimleri tarafından ayaklar altına alınmıştı. Bundan böyle adetlerimiz ve inançlarımız, milli müesseselerimiz ve kültürlerimiz serbesttir ve [bunlara]

dokunulmayacaktır. Serbestçe milli varlığınızı düzenleyiniz!”⁷³⁹ Bu mesajın üzerinden otuz yıl geçmeden, 1943-1944 yıllarında, diğer birçok etnik grup gibi Kafkasya halkalarına yönelik de topyekûn sürgünler yapılmış, özerklikler haritadan silinmiş ve burada yaşayan insanların varlıkları imha edilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın doğurduğu ve XX. asır Panslavlarının mübalağalarını, ifratlarını hatırlatan yeni bir *Panrusçuluk* dalgası başlamıştır. Rus hükümeti bu aşırılıkları tasvip etmemekle birlikte savaş bittiğinde, Slav olmayan milletler kendilerinin, büyük Rus milletine karşı ne kadar farklı durumda ve ne kadar önemsiz olduklarını görmüşlerdir.⁷⁴⁰

Sürgün uygulaması, II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkmış bir olgu değildir. Sovyetler Birliği’nin kuruluşu sırasında uygun görülmeyen halk tabakaları, ispatlanmış suçlarından dolayı değil, sosyal sınıfları ve milli sıfatlarına göre ikamet ettikleri yerlerden sürgün edilmiştir. Zamanında Çar hükümeti tarafından İnguş ve Çeçen topraklarına yerleştirilen binlerce Terek Kazağı, 1920’li yıllarda sürgün edilmiştir. 1920’lerin sonları 1930’ların başında, *tam kolektifleştirme* döneminde ise *kulak* olarak sınıflandırılan on binlerce aile Kuzey Kafkasya’dan sürgün edilmiştir. 1930’ların sonunda, Güney Kafkasya sınır bölgelerinde yaşayan ve düşman olarak kabul edilen bazı etnik grupların temsilcilerine (Kürtler, İranlılar) yönelik sürgün vakaları yaşanmıştır. Ancak asıl olarak II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, etnik sürgünler büyük ölçekli bir hâl almıştır. 1940’ların başlarında Sovyet Almanları, Rumenleri, İranlıları, Yunanlıları ve Kuzey Kafkasya’da yaşayanlar dâhil pek çok etnik grup bu eyleme maruz kalmıştır. Stalin döneminde Kalmuklar, İnguşlar, Çeçenler, Karaçaylar, Balkarlar, Kırım Tatarları, Nogaylar, Ahıska Türkleri, Pontus Yunanlıları, Bulgarlar, Koreliler, Kırım Çingeneleri, Kürtler ve diğerler etnik gruplar; çoğunlukla tüm halk için geçerli olan *düşman destekçiliği* suçlamasıyla, kitlesel bir şekilde sürgün edilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında sürgün edilen halklar ve etnik grupların sayısı altmış bire ulaşmıştır.⁷⁴¹ Bu sürgün eylemleri, Baltık Devletleri ve Batı Ukrayna’da da uygulanmıştır.

Kuzey Kafkasya’da 1943-1944 yıllarında sürgün edilen halklar arasında; Karaçaylar, Balkarlar, Çeçenler, Akkin Çeçenleri (Auhovlar), İnguşlar, Balkarlar ve diğer etnik toplulukların temsilcileri yer alır, bu halklardan boşalan yerlere ise Ruslar iskân edilmiştir.

Kafkasya bölgesinden sürülen halklar; anti-Sovyet zihniyetin yayılmasını sağlamak, Sovyet iktidarının reformlarına karşı memnuniyetsiz davranmak, Kızıl Ordu’ya karşı silahlı

⁷³⁹ Hans Kohn, *age.*, s.264.

⁷⁴⁰ Hans Kohn, *age.*, s.287.

⁷⁴¹ GARF, Fon. A-327, Op. 2, D. 721, s.85.

mücadele yürütmek; eşkıyalık yapmak ve isyan hareketlerine katılmak, Kafkasya muharebesi sırasında düşmanla işbirliği yapmak gibi faaliyetlerle suçlanmıştır.⁷⁴²

Bahsi geçen suçlamalarla ilgili büyük çaplı kanıtlar olmamakla birlikte savaş ortamında bu tür suçların belli bir zümre tarafından işlenebileceği varsayılabilir. Özellikle Almanların ilerlediği dönemlerde Almanlarla bazı işbirlikleri yapıldığı farz edilebilir. Ancak şüphe götürmeyen bir gerçek vardır eğer Hitler, daha az gaddar ve daha adil olsaydı Stalin'e sadık olmayan büyük sayıdaki halk kitlelerini kendisine bağlayabilirdi. Bugün elde bulunan kaynaklar ve belgeler ise bu derece büyük çaplı bir taraf değişikliğinden bahsetmemektedir. Yaşanan olaylar daha çok ferdi çıkışlar olarak nitelendirilebilmektedir. Fakat sürgün cezalarına bakıldığında herhangi bir bireysel yargılama yapılmadan ve ferdi suçların dahi kolektif bir bilinçle tüm gruba yüklendiği dikkati çekmektedir. Bunun da ötesinde sürgün emirleri, hakkında emir çıkarılan halkların temsilcilerinin Sovyetler Birliği'nin hangi bölgesinde yaşadığı dikkate alınmaksızın tüm ülke çapında geçerli olacak şekilde uygulanmıştır. Örneğin Çeçen halkının sürgün kararından sonra Gürcistan SSC'den 2.741, Azerbaycan SSC'den 21 ve Krasnodan bölgesinden 121 Çeçen sürgün edilmiştir.⁷⁴³

Sürgün kararı uygulanırken devlete ve vatana üstün faydaları olan kişi ya da gruplar dahi dikkate alınmamıştır. Sürgünlerle eşzamanlı olarak Kızıl Ordu saflarında savaşan ve sürgün emri çıkarılan etnik grup temsilcilerinden olan askerler; rütbe ve kahramanlıkları dikkate alınmadan terhis edilmiş ve sürgüne yollanmıştır. Kaynaklarda, özellikle de hatıra türü kaynaklarda birlik komutanlarının bazı Kafkasyalı askerlerini kaybetmemek için üst birimlerden özel izin taleplerinde bulundukları ve ancak bu şekilde bu askerler için birlikte kalma müsaadesini alabildikleri bilgileri yer almaktadır. Komutanlar ayrıca, askerlerin ailelerini bulmaları ve aileleriyle mektup yoluyla iletişim kurmaları konularında da yardımcı olmuşlardır. Sürgünler esnasında cephede yaşanan olayların bir diğeri de asker arkadaşlarını ele vermeme çabasıdır. Örneğin İnguş kökenli Baş Teğmen Ahmet İznauroviç Albakov'a Rus ismi verilerek (Andrey İvanoviç Albakov) sürgünden korunması sağlanmış; teğmen, birlikte birlikte Belin'e kadar savaşmış ve 1946'da terhis edilmiştir.⁷⁴⁴ Kafkasyalı askerler için bu gibi durumlar çok incitici ve gurur kırıcı olmuştur. Kızıl Ordu saflarında 25 Aralık 1942 yılından itibaren savaşan Çeçen V. Aliyev (orduya, Ataginsk VLKSM⁷⁴⁵ bölge komitesinden propaganda ve ajitasyon sekreteri olarak çağırılmış) duygularını şu şekilde bildirmiştir:

⁷⁴² Bkz. Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz: Narodı v Eşelonah (20-60-e godı)**, Moskva, 1998; Bkz. Ek 7.

⁷⁴³ Bkz. Bugay N.F., Gonov A.M., **age.**, s. 150.

⁷⁴⁴ Kartoev M., "Slavniyi Sını İnguşetii – Zashitniki Leningrada", Gosudarstvennaya Arhivnaya Slujba Respubliki İnguşetiya, Material s Gazeti "**Serdalo**", 7 Maya 2014.

⁷⁴⁵ Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin gençlik kolu (VLKSM), ya da Komsomol (Genç Komünistler Birliği'nin kısaltmasıdır).

*“Tutuklama emri beyan etmeden bana, silahımı teslim etmemi ve rütbe amblemleri çıkarmamı söylediler... 25 Temmuz 1944 yılında 3. Muhafız Stalingrad motorlu mekanik kolordunun askerî mahkemesi tarafından... mahkum edildim. Ceza çektim, ama iki oğlum var. Üstüme atılan bu lekenin onlara, kısmen de olsa, yansıtılmasını istemiyorum.”*⁷⁴⁶ Sürgün kararını müteakip çok sayıda bu tür dilekçe yazılmıştır. İçişleri Bakanlığı Sürgün Birimi verilerine göre, cepheden terhis edilerek sürgün edilen Kuzey Kafkasyalıların sayısı 710 subay, 1.696 astsubay ve 6.488 erdir.⁷⁴⁷

Bazı kaynaklarda, Kafkasyalı askerlere ailelerinin sürgün edildiğinin söylenmediğine değinilmektedir; sürgün sonucunda mektupların kesilmesi ise savaş ortamına bağlanmıştır. Bu durum daha çok Ahıskalı Türkler örneğinde görülmektedir. Örneğin Taşdemir Yusufoglu; orduda Sovyet askeri olarak 6 yıl boyunca Smolensk, Stalingrad, Letonya ve Litvanya, Berlin ve İtalya’da savaşmıştır. Zafer haberini Doğu Prusya’dayken almıştır, ama onun için savaş henüz bitmemiştir. Yusufoglu’nun yer aldığı muhafız tümeni, militarist Japonya’yla mücadele etmek için Uzak Doğu’ya gönderilmiştir. Ancak 1946 yılının Mayıs ayında yedek olarak terhis edilir ve sonunda Gürcistan’a, Ahıska’daki Aspinza köyüne dönebilir. Bu esnada gördüğü manzara ve aldığı haberler onun için tam bir felakettir. Geri döndüğü yurdunda hiçbir tanıdığını bulamaz. Üç ağır yaralanma, bir hafif yaralanma ve binlerce kez ölüm tehlikesi atlatarak geri dönen, göğsünde Sovyetler Birliği’nin neredeyse tüm şeref ve kahramanlık madalyaları bulunan asker adeta yıkılır. Uzun aramalar sonucunda ailesini Kazakistan’da bulabilir.⁷⁴⁸ Taşdemir Yusufoglu yakınlarını bulmuştur, ancak onun gibi birçok Kafkasyalı Kızıl Ordu askeri ailesine hiç kavuşamamıştır. Tarihin en ağır olaylarını yaşamış olan bu insanların, Orta Asya ülkelerinde ailelerini arama mücadelesi ve özel yerleşimci olarak sürdürdükleri hayat mücadelesi de ayrı bir araştırma konusudur.

Kaynaklar, sürgünün ne kadar zalimce yapıldığını ve ne kadar zor geçtiğini göstermektedir, özellikle de çocuklar ve yaşlılar için. İnguş H. Arapiev sürgün ile ilgili anılarını şu şekilde anlatır: *“Sonuna kadar doldurulan hayvan vagonlarında, ışsız ve susuz, neredeyse bir ay, varacağımız yeri bilmeden gitmiştik... Tifo salgını başladı, hiçbir tedavi yoktu, savaş zamanıydı... Trenin kısa molaları sırasında, trenin yakınlarındaki ıssız yabani yerlere; lokomotif isli, siyah karın içine ölümlerimizi gömerdik ...”*⁷⁴⁹ Ahıskalı Südret nine de şu şekilde anlatır: *“Koç [Kasım] ayının on dördünde köyümüzün tüm Türklerini gece vakti üç saat içinde hayvan yük vagonlarına, silah zoruyla yüklediler. Yirmi dört gün yol gittik. Otuz-*

⁷⁴⁶ Bugay N.F., **Repressirovanniye narodi...age.**, s.244-246.

⁷⁴⁷ GARF, Fon. P-9479, Op. 1, D. 436, s.98-99.

⁷⁴⁸ Kazakistan’da yayınlanan ‘Ahıska’ dergisinden, Almatı, 2002, s. 9; Bkz. Ek 11.

⁷⁴⁹ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz...age.**, s. 148.

*kırk derece soğukta, Kazakistan'a, Almata'ya sürdüler bizi. Yolda, vagonda çok ihtiyar adam ve çocuk ölmüştü. Vagonumuzda Ganakop köyünden nene vardı, donarak ölmüştü. Babamla bir emminin oğlu, onu yol kenarına atmasınlar diye dört-beş gün sakladılar, vermediler. Bir keresinde görüp almışlardı. Bir keresinde ölüleri bir vagona topladılar ve bir dereden geçerken hepsini oraya döktüler. Bir on beş yaşında genç kızı da tren ikiye böldü, üstünden geçmişti. Çok insanımız yolda açlıktan, susuzluktan, soğuktan donarak, öldü. Onlara kefen ve mezar nasip olmamıştı. Ben hepsini kendim gördüm. O neneyi de, o kızı da, o cehennemi de ben gördüm.*⁷⁵⁰

1950-60'lı yıllarda tarihsel vatanlarından sürülen halkların dönüş mücadelesi başlamıştır. 1956-1957 yıllarında Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinin tasfiye edilen milli özerk statülerini geri verme kararı alınmıştır. 1964 yılında Kuzey Kafkasya'ya, toplam 524 bin Çeçen ve İnguş, birkaç bin Karaçay ve Balkar dönmüştür. Ancak, sürgün edilen halkların hepsine geri dönme müsaadesi verilmemiştir. Geri dönemeyen halkların başında, Kırım Tatarları⁷⁵¹ ve Ahıska Türkleri vardır. Ayrıca Volga Almanlarının özerkliği de geri verilmemiştir.⁷⁵²

Kafkasya'daki sürgünler; Sovyet sistemini kabullenmeyen sosyal ve etnik gruplara ilişkin hukuksuz ve baskıcı bir faaliyet olmanın yanı sıra sisteme karşı herhangi bir duruşu olmayan vatandaşların da vatanlarından kitlesel olarak sürgün edilmesi ile Sovyet rejiminin vatandaşlarına karşı uyguladığı yargısız devlet terörünün en şiddetli ve en büyük tezahürlerinden biri olmuştur.

4.1.1.1. Karaçay Halkı

1939 yılı tüm birlik nüfus sayımında SSCB'de 75.763 Karaçaylı mevcuttur, bunlardan 70.301 kişi Karaçay Özerk Bölgesinde (Ordzhonikidze krayı) ikamet etmektedir.⁷⁵³ Karaçay ve Balkarlardan binlerce kişi, Alman işgali sırasında Kızıl Ordusu saflarında savaşmıştır. Arşiv verilerine göre, Kızıl Ordu'ya alınan 25.000 Karaçay ve Çerkesten 19.000'i cephelerde kahramanca savaşmıştır. Bunlardan 344'ü; General L.M. Dovatov'un Süvari Kolordusu'nda

⁷⁵⁰ Kazakistan Candosov Köyü, Nisan 2012, özel röportajdan alıntı.

⁷⁵¹ Kırım Tatarları 1989 yılına kadar geri dönme haktan mahrumdu. Kitlesel dönüşleri Perestroyka dönemin sonuna doğru mümkün olmuştur.

⁷⁵² Bkz. **Sbornik Zakonodatelnih Aktov o Rezabilitatsii, Prinyatiy v Gosudarstvah Bivshih Soyuznih Respublik SSSR**. Moskva, 1992; Zaytsev Ye.A., **Sbornik Zakonodatelnih i Normativnih Aktov o Repressiyah i Reabilitatsiyah Jertv Politicheskikh Repressiy**, izd. Respublika, Moskva, 1993.

⁷⁵³ **RGAE RF**, Fon. 15621 Op. 336, 966-1001(Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Ekonomiki PFAO, eski IIFAHX CCCP); 1939 yılı Sovyetler Birliği nüfus sayımı. SSCB cumhuriyetlerinin etnik bileşimi; Ayrıca Bkz. Polyani P.M., **Ne Po Svoey Vole... İstoriya i Geografiya Prinuditelnih Migratsiy v SSSR**, O.G.İ-Memorial, Moskva, 2001, s.117.

yer alarak Moskova savunmasında bulunmuşlardır. Bu askerler arasında Sovyetler Birliği kahramanı zırhlı tabur komutanı H. Bogatırov'un ve daha nicelerinin kahramanlıkları bugüne kadar ulaşmıştır.⁷⁵⁴ Bunun yanında İ.M. Karaketova'nın yayınladığı verilere göre, bölgeden 3.000 kişi ise işçi ordusunda yer almıştır. Ayrıca Karaçay-Çerkes bölgesinden SSCB Savunma Vakfı'na 1941-1945 yılları arasında 52 milyar ruble cepheye yardım gönderilmiştir.⁷⁵⁵

1942 yılının Ağustos ayı başından 1943 yılının Ocak ayı sonuna kadar bölge, Almanların işgali altındadır. Bölgeden Kızıl Ordu'ya alınan 25.000 askerden % 20'si firar etmiş ve Kızıl Ordu'nun geri çekilmesi sırasında işgal topraklarında kalmıştır. Savaş sonunda, firar eden sadece 567 kişi tutuklanmıştır.⁷⁵⁶ Aslında Özerk bölgelerden Kızıl Ordu'ya katılımı reddeden, asker kaçağı olan ve firar edenlerin sayılarıyla ilgili maalesef net bilgiler mevcut değildir. Sadece sürgün öncesi bölge kayıtlarında 398 Sovyet karşıtı eşkıya ve 274 firar kaydedilmiştir.⁷⁵⁷ Ordudan firar eden ve yüzde olarak oranı çok düşük olan askerler, genellikle Almanlarla işbirliği yapmıştır. Ancak bu durumda, Kızıl Ordu saflarına alım yapanların payı da göz önünde bulundurulmak zorundadır.

Ocak 1943'te Karaçay bölgesi Almanlardan kurtarıldıktan (Ağustos 1942 - Ocak 1943) sonra, 12 Ekim 1943 tarihli ve 115/36 numaralı SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kararnamesiyle 2 Kasım 1943 - 8 Mart 1944 tarihleri arasında Alman ordusuyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Karaçay nüfusun tamamı Orta Asya'ya sürgün edilmiştir. Sürgünün gerekçesi şu şekilde açıklanmıştır: "Alman faşist işgalcilerinin Karaçay Özerk Bölgesi'ni işgali sırasında birçok Karaçaylının; haince davrandığı, Sovyet rejimine karşı savaşmak için Alman askerî oluşumlara girdiği, dürüst Sovyet vatandaşlarını Almanlara teslim ettiği, Alman ordularına yol gösterdiği ve eşlik ettiği; işgalciler kovulduktan sonra da Sovyet yetkililerinin yürüttüğü faaliyetlere karşı çıktığı, Almanların bıraktığı ajanları gizleyerek onlara yardım ettiği gerekçeleriyle; SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı tarafından bölgede yaşayan tüm Karaçaylıların SSCB'nin diğer bölgelerine taşınmasına ve Karaçay Özerk Oblastı'nın ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir..."⁷⁵⁸ A.S. Hunagova'ya göre bu bölgeden toplam 69.964 Karaçaylı sürgün edilmiştir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁴ Bugay N.F., **L. Beriya...age.**, s.58.

⁷⁵⁵ Karaketova İ.M., "Velikaya Otechestvennaya Voyna i Deportatsiya Karaçevskogo Naroda", **Reptessirovaniye Narodı: Istoriya i Sovremennost.** Nalçik, 1994, s.49-50.

⁷⁵⁶ Zhuravlyov Ye.İ., "Deportatsii Narodov Yuga Rossii i Kollaboratsionizm v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941 – 1945 rr.)", **Jurnal Vlast**, № 6, Moskva, 2009, s. 122.

⁷⁵⁷ **GARF**, Fon. 9478, Op.1, D. 160, s.70-71.

⁷⁵⁸ Bkz. Bugay N.F., **L. Beriya-İ. Stalinu... age.**, s. 61-62.

⁷⁵⁹ Hunagov A.S., **age.**, s.120.

Diğer sürgün edilen halklar gibi Karaçaylıların sürgünü de uzun bir zaman almıştır. Bunun nedeni devam eden savaş ve Kızıl Ordu saflarında savaşan askerlerin tespit ve terhis işlemlerinin zaman almasıdır. Kızıl Ordu saflarında vatanî görevini yerine getiren Karaçaylı askerler terhis edilerek doğu bölgelerine sürülmüştür. Bunlardan çoğu Karaçay Özerk Bölgesi'ne dönmeye çalışmıştır. Ancak askerler burada, GKO'nun 3 Mart 1944 tarihli ve 0741 numaralı emri gereği yakalanıp, yiyecek ve giyecek gereksinimleri karşılanmadan yeni iskân yerlerine sürülmüşlerdir.⁷⁶⁰ Sadece 1944 yılında, Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vatandaşlarından olup Kızıl Ordu'dan terhis edilen askerlerle birlikte diğer bölgelerden akrabalarının yanına yerleştirilen özel yerleşimci sayısı, Karaçaylılar dâhil, 57.774 kişidir. Stavropol bölgesi SSCB İçişleri Bakanlığı (MVD) çalışanı Slyakotin ve operasyonel bölüm başkanı yardımcısı Antonov tarafından düzenlenen rapora göre; "1944-1948 yılları arasında Stavropol Bölgesi'nden sürgünü atlatmış, sürgün esnasında hapiste olan ve buralardan çıkan ile Kızıl Ordu'dan yeni terhis edilen Karaçaylı sayısı, toplam 424 kişi olarak tespit edilmiştir: 1944'te 43 kişi, 1945'te 276 kişi, 1946'da 68 kişi, 1947'de 29 kişi ve 1948'de 8 kişi. Bunların tamamı da yeni yerleşim yerlerine gönderilmiştir."⁷⁶¹

Karaçaylılar, diğer sürgün edilen halklar gibi, yeni yerleşim yerlerinde *özel yerleşimci statüsünde* ve çok sıkı bir rejimin sınırları içinde; ciddi konut, gıda ve ilaç sıkıntısı altında yaşamlarına devam etmişlerdir.

Sürgünün sonuçlarının en önemlilerinden biri; Kuzey Kafkasya'da önceki on yıllarda karmaşık evrimlerle ortaya çıkarılan mevcut millî - devlet özerk kuruluşları, Sovyet yönetiminin tamamen ortadan kaldırılması olmuştur. SNK'nin 6 Kasım 1943 tarihli 1221368/ss numaralı emriyle; eski Karaçay Özerk Bölgesi, Stavropol ve Krasnodar bölgesine ve Gürcistan SSC'nin yargı yetkisine geçmiş; Karaçay-Çerkes özerk bölgesi lağvedilmiş, coğrafya haritasından silinmiştir.

4.1.1.2. Çeçen-İnguş Halkları

Kuzey Kafkasya'dan sürgün edilen halklardan en kalabalıkları, yaklaşık 400.000 kişiyle Çeçen halkı ve bunlarla birlikte yakın akrabalık bağları nedeniyle 90.000 kişiyle İnguş halkıdır.

Eski zamanlardan beri Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çeçen, İnguş ve diğer halkların sürgünü konusu özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu milletlerin temsilcilerinden düşman tarafına geçenlerin olduğu gerçeği ve bu gerçeğin nedenlerinin araştırılması ise bahsi geçen özel

⁷⁶⁰ Bkz. Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz...age.**, s. 119-127; Karaketova İ.M., **agm.**, s.219.

⁷⁶¹ Bugay N.F., **L. Beriya... age.**, s.63-64; Ayrıca Bkz. **GARF**, Fon. 9479, Op. 1, D. 83, s.45, 49.

ilginin temel nedenlerindendir. Çünkü bu durum büyük ölçüde; bölgedeki yerel Sovyet makamlarının ciddi hatalarından, yönetim aşırılıklarından, gerçek durumdan habersiz olmalarından; reforma tabi tutulan bazı sosyal yaşam alanlarının, kültürel ve milli özgünlüklerin göz ardı edilmesinden ve bunun gibi birçok uygulamanın genellikle, zorla ve baskıcı (repression) metotlarla düzenlenmesinden kaynaklanmıştır. Kuzey Kafkasya bölgesinde geliştirilen bu tarz bir yaklaşım, durumu sadece zorlaştırmıştır. Kuzey Kafkasya halkları için; köklü ve geleneksel yapıları dikkate alınmadan yapılan ve Sovyetlerin orta bölgelerinde bile güçlükle gerçekleştirilmeye çalışılan radikal yeniden yapılandırmalar (sanayileşme, kolektifleştirme, kültürel devrimi), birçok defa anti-Sovyet isyanların nedeni olmuş ve bastırılması için de bölgeye ordu güçleri gönderilmiştir. Bölgede, 1920'li yıllardan itibaren zaman zaman meydana gelen anti-Sovyet isyanların 1941'de yoğunlaşmasıyla birlikte Grozny bölgesinden 60.335 kişi Kızıl Ordu saflarında savaşmıştır.⁷⁶²

Cephede Çeçen-İnguşlar genel olarak kendilerini cesur bir savaşçı olarak göstermiş ve 1941-1945 yıllarında II. Dünya Savaşı zaferine katkıda bulunmuştur. Vladimir Medinskiy; "*Voyna. Mifi SSSR. 1939-1945*" kitabının *Doğruya Doğru* bölümünde Kafkasyalı askerler konusuna değinerek 1942 yılının Mart ayında Çeçen ve İnguş halklarının Kızıl Ordu'ya alım işlemlerinin durdurulmasını *ciddi bir hata* olarak değerlendirmiştir. Aynı bölümde yazar, Sovyetler Birliği Kahramanı madalyalarına ve takdimnamelere layık görülen Çeçen-İnguşların isimlerini verir ve kahramanlıklarla dolu savaş maceralarını anlatır. Kitapta geçen isimlerden bazıları; Hanpaşa Nuradilov, Hansultan Dachiyev, Abuhadzhi İdrisov, Havandzhi Magomed-Merzoyev, İbrayhan Beytulatov, Movlit Visaitov'dur.⁷⁶³

Aynı zamanda bölgede, iş cephesinde de yoğun çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin Çeçen-İnguş ÖSSC'de 1940 yılına kıyasla petrol ve gaz üretimi planı % 135 oranında arttırılmıştır. Havacılık yakıt üretimi; yılın ilk yarısına kıyasla, Temmuz 1941'de % 220, Ağustos'ta % 262 artmıştır. Bütün bölge halkı, Bölge Savunma Vakfı'nın kurulmasında ve cepheye yiyecek, kalın giyecek gibi önemli ihtiyaçların toplanıp gönderilmesinde aktif rol almıştır. Bunlara rağmen, Ocak-Şubat 1943'te Kuzey Kafkasya bölgesi kurtarıldıktan sonra Çeçen ve İnguş halklarına yönelik *Çeçevitsa* isimli sürgün operasyonu hazırlıkları başlamıştır.

23 Şubat 1944 tarihinde başlayan *Çeçevitsa* operasyonu Mart ayının 20'lerinde tamamlanmıştır. SSCB NKVD verilerine göre 493.269 sivil İnguş ve Çeçen halkı mensubu, demiryoluyla 180 trende sürgüne gönderilmiştir. Şubat sonunda Lavrentiy Beriya Çeçen-

⁷⁶² Bkz. Çalışmamızda Tablo 2.2.

⁷⁶³ Medinskiy V.R., *Voyna. Mifi SSSR. 1939-1945*. Vtoroye izdaniye. Moskva, 2011, s. 267; Ayrıca Bkz. Oshayev H.D., *Slovo o Polku Çeçeno-İnguşskom*. Sbornik dokumentalno-hudojestvennih proizvedeniy. El-fa yay., Nalçik, 2004; Madalya Takdirnamesi örneği için bkz. Ek 12.

İnguş ÖSSC'den 478.479 Çeçen ve İnguş yerli halkın sürgün edildiğine dair Stalin'i bilgilendirmiştir. Bu sayıya Dağıstan bölgesinde yaşayan Akkin Çeçenleri (3.142 aile - 14.901 kişi) de dâhildir.⁷⁶⁴

Kaynaklardan, NKVD askerlerinin sürgüne yollanmak için tren istasyonlarında topladıkları sivillere karşı barbarca davrandıkları görülmektedir. Herhangi bir karşı gelme girişimi, acımasızca ve öldürme tehdidi ile karşılık bulmuştur. Bu gibi teşebbüslerde hiç bir uyarı ateşi veya herhangi bir sesli uyarıda bulunulmadan, insanlar yerlerinde vurulmuştur.⁷⁶⁵ Karargâh sekreteri K. Timishev'in verdiği bilgiye göre Peşhovskoye, Naşhoy, Süji ve diğer köy sakinleri, acımasız bir şekilde katledilmiş; sürgün edilecek olanların çoğu ateşe verilmiştir. Bu operasyon sırasında 50.000 kişi öldürülmüştür. Sürgüne gönderilen genellikle kadınlar, yaşlılar ve çocuklardan oluşan gruplar ise yeni ikamet yerlerine inanılmaz büyük sıkıntı, yoksunluk ve açlık çekerek ulaşmaya çalışmıştır. Yolda 1.272 kişi hayatını kaybetmiştir.⁷⁶⁶ Kafkasya halkının sürgün acısı, Çeçen asıllı Aza Vitaeva'nın (1939 doğumlu) yaşadıklarından tahmin edilebilmektedir.⁷⁶⁷

⁷⁶⁴ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz... age.**, s.131-152.

⁷⁶⁵ Vitkovskiy A., "«Çeçevitsa», ili Sem Dney Çeçenskoy Zımı 1944 goda", Jurnal "Slujba Bezopasnosti", № 1-2, 1996, s.18.

⁷⁶⁶ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz... age.**, s.147-148.

⁷⁶⁷ "Ben Çeçenistan'ın Yurt bölgesi, Dattah köyünde doğdum. Ailemiz küçüktü: annem, babam ve iki kız kardeşim. Ailemizi bütün Çeçen halkıyla birlikte sürgüne yolladıkları zaman ben 5 yaşındaydım. Bizi hayvanlar için tahsis edilen kirli vagonlara tıktılar. İnsanlar korku içindeydi. Sözlerle bunlar anlatılamaz. 14 gün süren bu yolculuk sırasında çoğu soğuktan ve açlıktan öldü. Her istasyonda vagonlara askerler girip hasta ve ölü olanları dışarı, karların üstüne atıyordu. Ben üşütmüştüm, hastaydım ve çok öksürüyordum. Kazakistan sınırını geçtikten sonra istasyonların birinde durdu tren. Annem beni vücuduyla kapatmaya çalışarak sessiz oturmamı söylemişti. Yine hasta ve ölüleri dışarı atmaya başladılar. Direnenler, olduğu yerde vuruluyordu. Yanımızda oturan bir komşu, beni ele verdi; hastalığın ona bulaştıracağından korkmuştu sanırım. Annem elimden sıkı sıkı tutup beni bırakmaları için yalvarıyordu, ama bu canavarlar onu dinlemiyordu. Ben çığlıklar atarak ağlıyordum. Babam beni kurtarmaya çalıştı, ama ona silahı doğrultular. Beni vagondan atmadan önce annemin sözlerini hatırlıyorum: 'Kızım, bizi unutma!'.

Ben, diğer vagondan atılanlarla birlikte kar üstünde yatıyordum. O an ne hissettiğimi hatırlamıyorum, ama o an içimde hep vahşet duygusu olarak kalmıştır. Vagonlardan atılanlara bakan doktorlar daha yaşıyor diye beni hastaneye götürmüşler. Orada ne kadar kaldığımı bilmiyorum. İyileştiğim zaman beni yetimhaneye gönderdiler. Başta çok zorlanmışım, çünkü Rusça bilmiyordum ve 'ismin ne, nerede doğdun' ve saire sorulara cevap veremiyordum. Aklımda sadece babamın adı kalmıştı: Şahid. Bana Ela ismini verdiler, soyadımı da Şahidova yazdılar. Kızılorda şehrinde lise eğitimimi tamamladım ve arkasından da Tarım Koleji'ni bitirdim. Kolejden sonra Şamad Dombayev ile tanıştım ve sonrasında evlendik. 1957 yılında vatanımıza, Çeçenistan'a, eşimin köyü olan Şali'ye döndük.

Bütün bu zaman içerisinde ailem beni aramış, hayatta kaldığımı hep umut etmişler. Babamın beni bulmak için Kazakistan'da gezmediği yer kalmamış, ama beni bulamamış. Sonunda yetimhanenin eski bir personeli beni babamın tarifleri üzerine hatırlamış. Ayrıca babam eşimi tanıyan bir yaşlı amcaı da bulmuş. O işte anlatmış babama nerede ve nasıl olduğumu.

Babam, mutluluğuna inanmayarak hemen Çeçenistan'a, Şali köyüne geldi. Ve biz 45 yıl sonra, 1989 yılında birbirimize kavuştuk. Annem beni görür görmez hemen tanıdı ve hıçkırı hıçkırı ağlamaya başladı. Ama ben çok küçüktüm ve yüzlerini hatırlamıyordum, O yüzden kesin olarak benim annem ve babam olup olmadıklarını bilemedim. Sadece annemin avuç içinde bir yara izi olduğunu hatırlıyordum ve rica ettim: 'Avucunuzda yara izi var mı, bakabilir misiniz? Eğer varsa, o zaman ben sizin kızınızım' dedim. Doğru çıktı. Tekrardan aileme kavuşmak ne kadar büyük bir mutluluk!

Operasyonda 100.000 NKVD subay ve askeri; 19.000 de NKVD, NKGB ve SMERŞ özel çalışanı görev almıştır. Operasyonla, 11 bölgeden 395 köy Orta Asya'ya sürülmüştür. İ.V. Stalin'in emriyle gerçekleştirilen *başarılı* operasyon nedeniyle “savaş zamanında hükümetin verdiği görevleri başarıyla yerine getirdiklerinden dolayı” bu asker ve çalışanların birçoğu çeşitli ödüllere layık görülmüştür.

Çeçen-İnguş halklarının sürgün edilmesiyle aynı zamanda Kızıl Ordu saflarında bulunan Çeçen-İnguş askerlerinin de terhis işlemleri başlatılmıştır. Terhis edilenlerin çoğu, SSCB'nin bütün Batı cephelerinde savaşan ve bu cephelerden dönen askerlerdir. 1944 yılının Mayıs ayında Çeçen, İnguş ve Karaçaylı, yaklaşık bin asker (çavuş, er) Murom istasyonuna (Vladimir bölgesi Murom şehri) varmıştır. Ordu'dan tahliye işlemleri 1944 sonuna kadar, hatta 1945 yılında da devam etmiştir. Bunlardan çoğu, eski cumhuriyetlerine gitmeye çalışmıştır ancak sıkı yönetmelik gereği, yeni yerleşim yerlerine gönderilmiştir. Terhis edilen askerler yakınları hakkında hiçbir yerde hiçbir bilgiye ulaşamamıştır. Bölge yetkilileri de asker ailelerinin hangi bölgelere gönderildiklerine dair bilgiye sahip değillerdir. Tüm bunlar, askerlerin ailelerini bulmalarını zorlaştırmış; Çeçen, İnguş, Karaçay, Balkar, Ahıska Türkleri ve diğer halklardan ailelerine kavuşamayan asker sayısını arttırmıştır.⁷⁶⁸

Stalin, 7 Mart 1944 tarihinde Çeçen-İnguş ÖSSC'nin lağvedilmesi emrini imzalamıştır. Diğer etnik sürgüne maruz kalan halklar gibi Çeçen-İnguş halkı da yeni ikamet ettirdikleri bölgelerde sıkı gözetim altında ve ülke içi hareket etme yasağıyla on üç yıl yaşamışlardır. Stalin'in ölümünden sonra, sürgünlerin ülke içi hareket edebilme kısıtlamaları kaldırılmıştır, ancak vatanlarına dönmelerine hemen izin verilmemiştir. Sonunda, 1957'de, sürgünde hayatta kalmayı başaran Çeçenlere geri dönüş izni verilmiş, SSCB içinde eski Çeçenistan-İnguşetya özerk bölgesinin sınırları daraltılmış ve nüfus yapısı değişmiş olarak Çeçen-İnguş ÖSSC yeniden oluşturulmuş ve 140.000 kişi geri dönebilmiştir.

4.1.1.3. Kabardey-Balkar Halkı

Savaş öncesinde Kabardey Balkar Özerk Cumhuriyeti, RSFSR milli kuruluşları arasında saygın bir yerdedir. Bu bölgede altmış sanayi işletmesi ve toplamda yüz altmış dört nispeten büyük işletme vardır. Bölgenin milli ekonomisinde sanayinin payı % 70'tir.⁷⁶⁹ Buna

Ben, hayatta kalabilen ve en önemlisi çok uzun yıllar sonra korkunç 1944'te benden koparılan yakınlarıma kavuşabilen, çok nadir şanslı insanlardan biriyim.” Kaynak: Ochetova Y., “Deportatsiya s Kavkaza: Ludi i Sudbi”, **Jurnal Dosh**, Çeçenskaya Respublika, Mart 2014.

⁷⁶⁸ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz... age.**, s.131-152.

⁷⁶⁹ Davidov İ.P., **Partiynaya Organizatsiya Kabardino-Balkarii v Godı Velikoy Otchestvennoy Voynı.** Kabardino-Balkarskoye İzdatelstvo, Nalçik, 1991, s.20.

ek olarak, yüz elliden fazla kolektif çiftlik (kolhoz) ve on altı MTS⁷⁷⁰ mevcuttur. Bölgede iki şehir, on yedi idari bölge, iki yüz altmış yedi yerleşim yeri vardır.⁷⁷¹ Savaş başında cumhuriyetin toplam nüfusu 318.951 (Bunlardan 120.650 kişi Rus, 150.301 kişi Kabardey, 40.000 kişi Balkar, 4.720 kişi dağ Yahudisi, 2.508 kişi Oset, 835 kişi Gürcü ve 2.285 kişi diğer halklardandır) kişidir.⁷⁷²

Savaşın başlamasıyla Kabardey-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nden Kızıl Ordu'ya, 54.000⁷⁷³ asker alınmıştır ve bu askerlerin kahramanlıkları kayıtlara geçmiştir. Örneğin Balkar M. Asanov, M.T. Kulçaev, H.S. Deppuev, S. Çerkesov, A. Gaziev, A. Baysultanov ve diğerleri isimlerini tarihe yazdırmıştır.⁷⁷⁴ Sadece Gündelen köyünden (Baksan ilçesinin büyük Balkar köyü) cephede düşmana karşı bin beş yüzden fazla kişi savaşmıştır.⁷⁷⁵ Bunun yanında Kızıl Ordu'ya destek veren aktif partizan faaliyetleri yürütülmüştür. Örneğin 21 Eylül 1942 tarihinde Kabardey-Balkar partizanları, Romanya Piyade Tümeni'nin karargâhı olan Kamennomostsky köyüne saldırı operasyonu düzenlemiştir. Operasyon, Kislovodsk partizan ekibi ve 2. Muhafız Piyade Tümeni birimleriyle birlikte İ.A. Abazov komutasında Baksan ekibi tarafından gerçekleştirilmiştir. Gece vakti, partizan ve askerler köye birkaç taraftan saldırarak çatışmaya girmişlerdir. Çatışma sırasında yüzden fazla asker ve subay öldürülmüş, yakıt tankı patlatılmış; iki araba ve mutfak bölümü, iki makineli tüfek mürettebatı ve bir top imha edilmiş; kışla ve giyim deposu yok edilmiş, karargâhın önemli belgeleri de ele geçirilmiştir.⁷⁷⁶ Kabardey-Balkar partizanlarının yürüttüğü bu başarılı operasyon *Sovinformbüro*'nun (Sovyet Bilgilendirme Bürosu) bülteninde yer almıştır.⁷⁷⁷

1942 yılının Ağustos ayında, cumhuriyetin beş ilçesi (Nalçik ilçesi, Ekim 1942'de) Naziler tarafından işgal edilmiştir. H.İ. Hutuev'e göre Alman işgalinin ilk 35 gününde yaklaşık 5.000 Balkar vurulmuştur.⁷⁷⁸ Yerli halk arasında Alman birliklerine destek verenler

⁷⁷⁰ MTS (1927-1958) – Mashinno-Traktornaya Stantsiya (Makine ve Traktör İstasyonları). SSCB'de traktör, biçerdöver ve diğer tarım makinelerinin bakım ve onarımını gerçekleştiren ve onları kolhozlara kiralayan devlet tarım işletmesidir. Mashinno-traktornaya stantsiya.

⁷⁷¹ GARF, Fon. 9401, Op. 1, D.2064, s.36.

⁷⁷² Aga., Fon.P-9401, D. 2064, s.20.

⁷⁷³ Bkz. Tablo 2.2.

⁷⁷⁴ Bugay N.F., Gonov A.M., *Kavkaz... age.*, s.156.

⁷⁷⁵ Fadeev A.V., *Ocherki İstorii Balkarskogo Naroda, s Drevneyshih Vremyon do 1917 goda*, Kabardino-Balkarskoye Knijnoye Izdatelsto, Nalçik, 1961, s.199.

⁷⁷⁶ Bgajnokov H.G. *Samoye Sokrovennoye*, [Vospominaniya veterana kolhoznogo dvijeniya Kabardino-Balkarii], izd. Elbruz, Nalçik, 1986, s.46-47.

⁷⁷⁷ *Soobsheniya Sovinformbüro*, T.3, Moskva, 1944, s.229; Sovinformbüro: 1941-1961 yılları arası SSCB'de bilgilendirme-propaganda bürosu. Sovetskoye Informatsionnoye Büro'nun kısaltılması.

⁷⁷⁸ Hutuev H.İ., *Stanovleniye i Razvitiye Sotsialisticheskoy Kulturi Kabardino-Balkarii*, Doktorskaya dissertatsiya, Nalçik, 1987, s.187.

de vardır, ancak karşı mücadeleye katınlar sayıca daha çoktur. Ama hükümet tüm halkı cezalandırmaya kararlıdır.

NKVD'nin 00186/ss numaralı emriyle sürgün hazırlıkları başlamıştır. GKO'nun 5 Mart tarihli 5309/ss numaralı emriyle Kabardey-Balkar halklarının sürgünü kesinleşmiştir.⁷⁷⁹ Sürgün işlemleri artık oturmuş bir şema üzerinden aksatılmadan yürütülmüştür. NKVD ulaştırmadan sorumlu başkanı D.V. Arkadyev, 23 Mart 1944 tarihli raporunda Kuzey Kafkasya'dan sürgün edilen halkların sayısını; 180 vagonda toplam 491.571 kişi olarak belirtir. Yolda ölenlerin sayısını da yaklaşık 562 kişi olarak açıklar.⁷⁸⁰ Bu operasyon için 4.000 asker ve 17.000 NKVD birim askeri çekilmiştir. Bölge; Elbrus, Chegemsky, Hulamo-Bezengievsky, Chereksky ve Nalçik olmak üzere beş operasyonel birime ayrılmıştır.⁷⁸¹

Kabardey ve Balkar halklarını sürgüne götüren suçlamalar; SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumunun "Kabardey-Balkar ÖSSC'de yaşayan Balkar halkının sürgünü ve Kabardey-Balkar ÖSSC isminin Kabardey ÖSSC olarak değiştirilmesi" emrinde, "bölgenin Nazi Almanları tarafından işgali sırasında Balkarların *çoğu* vatana ihanet ettiler, Almanların oluşturduğu silahlı birimlere girerek Kızıl Ordu birliklerine karşı çalışmalar yürüttüler... Kızıl Ordu Kafkasya'dan çıkarılınca Sovyet hükümetine karşı savaşmak için düşmanların oluşturduğu birimlere girdiler..." şeklinde belirtilmiştir.⁷⁸² Mevcut belgelerdeki sayısal veriler bu emirle kıyaslandığında Stalin yönetiminin *çoğu* kelimesini çok farklı bir şekilde yorumladığı tahmin edilmektedir.

Ordudan tahliye edilen Kabardey-Balkarların sürgün işlemleri, SSCB İçişleri Bakanlığı'nın 22 Ağustos 1945 tarihli ve 140 numaralı emriyle yerine getirilmiştir.⁷⁸³ NKVD'nin sürgün birimi belgelerine göre, Kızıl Ordu'dan dönen ve sürgüne tabii tutulan Balkar milliyetli askerlerin sayısı; 99 subay, 243 çavuş, 703 er olmak üzere toplam 1.045'tir.⁷⁸⁴ Sürgüne tabi tutulan ve ordudan terhis edilen diğer Kafkasya halkları gibi Balkar askerler de şaşkınlıklarını ifade ederek haklarının ihlal edildiğini düşünmüş ve diğer Kafkasya halklarıyla ortak sürgün kaderini paylaşmışlardır. Balkar, Alma-Ata Pedagoji Enstitüsü öğrencisi S.K. Abayev, V.M. Molotov'a⁷⁸⁵ gönderdiği yazıda şu satırları kaleme almıştır: "Ben, Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın (1941 yılının Eylül ayında Kızıl Ordu'ya alınmıştı)

⁷⁷⁹ GARF, Fon. 9470, D. 182, s.107.

⁷⁸⁰ Aga., Fon. 9478, Op.1, D. 61, s.305.

⁷⁸¹ Polyán P.M., *Ne po svoey vole... age.*, s.121.

⁷⁸² GARF, Fon. P-7523, Op. 15, D. 102, s.1-2.

⁷⁸³ Aga., Fon. 9478, Op.1, D. 202, s.4.

⁷⁸⁴ Aga., Fon. 9401, Op.1, D. 2704-38, s.17.

⁷⁸⁵ Molotov, Vyacheslav Mikhaylovich (1890-1986); 1939-1949 ve 1953-1956 yılları arasında Sovyetler Birliği dışişleri bakanı.

ağır imtihanından onurumla geçtim. Diğer milyonlarca Sovyet vatandaşı gibi hizmet ve düşmana karşı mücadele (yaklaşık 5 yıl) ettim. Savaştan sonra itibardan düşüren bu cezayı neden çektiğimi bilmiyorum.”⁷⁸⁶

Sürgün edilmiş Balkarlar için, sürgün kaderini paylaşan diğer halklar gibi, tek hafifletici durum; sürgüne tabi olmayan halklarla evliliğin mümkün olmasıdır. Evlilik durumunda sürgünden muaf edilmek söz konusudur. Ancak bu muafiyet sadece kadınlar için geçerlidir, erkekler ise her durumda sürgün edilmiştir. Muafiyet kategorisine ayrıca, sürgün sırasında *yanlışlıkla* sürülmüş diğer halk mensupları da dâhil edilmiştir. Bu arada, bu kural yeni yerleşim yerlerinde de geçerlidir. 11 Ocak 1945 tarihinde SSCB İçişleri Halk Komiseri yardımcısı V.V. Chernishev konuyla ilgili düzenlemeyi, Kazakistan SSC Halk Komiseri N.K. Borganov’a şu şekilde bildirir: “Kazakistan SSC NKVD kararıyla Çeçen, İnguş, Balkar ve Karaçay milliyetli özel yerleşimciler, özel yerleşimci olmayan yerli halklarla evlilik durumunda, özel yerleşimci statüsünden çıkarılır ve rejimin tüm kısıtlamalarından muaf edilir.”⁷⁸⁷ Bu durum ilk bakışta olumlu bir uygulama gibi görünse de SSCB’nin milliyetçi tutumu göz önüne alındığında sürgün edilen halklara yönelik bir asimile çabası olarak da yorumlanabilmektedir. Evlilik vasıtasıyla halklar birbirlerine karıştırılmış, kimliklerinin yok edilmesi amaçlanmıştır denebilmektedir.

1944 yılının Nisan ayında Balkarların sürgünü ile bağlantılı olarak Beriya başkanlığında hazırlanan ve SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı tarafından kabul edilen bir tasarı vardır. Bu kararnameye göre Balkarlar, *SSCB’nin diğer bölgelerine* iskân edilmiş, Kabardey-Balkar Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti; Kabardey Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almış ve eski Balkar toprakları bölünmüştür. Toprakların çoğu Kabardey ÖSSC’ye dâhil edilmiş, Elbrus ve Nagornıy bölgelerinin güney-batı kısımları da Gürcistan SSC’ye aktarılmıştır.⁷⁸⁸

4.1.2. Güney Kafkasya Halklarının Sürgünü ve Askerlerinin Durumu

Savaş öncesi birçok sıkıntıya rağmen Güney Kafkasya genelinde, ülke çapında 1941-1945 savaşı bir felaket olarak algılanmıştır. Yoğun asker ikmal kaynağı⁷⁸⁹ olan bu bölgeden, sadece Ahıska Türklerinden yaklaşık 40.000⁷⁹⁰ kişi cepheye gönderilmiştir.⁷⁹¹ Buna rağmen,

⁷⁸⁶ Ts.GA KBR, Fon.774, Op.1, D.4, s.42.

⁷⁸⁷ GARF, Fon. 9401, Op. 1, D. 2704-38, s.16.

⁷⁸⁸ Aga., Fon. 7523, Op. 15, D.102, s.1-2.

⁷⁸⁹ Bkz. Çalışmamızda Tablo 1.2.

⁷⁹⁰ Zeyrek Y., *age.*, s.25.

⁷⁹¹ 30’lu yıllarda bölgede, Türk kimliğin yoğun bir şekilde silinme çalışmaları yürütülmüş, Türkçe eğitimi yasaklanmıştır. Moskova, Türkiye 1928’de Latin Alfabetini kullanmaya başlayınca, SSCB içindeki diğer Türk

savaş yıllarında sürgün operasyonunun son hedefi, Türkiye sınırında yaşayan, Alman işgaline uğramayan ve Almanlarla hiçbir münasebeti bulunmayan Ahıska Türkleri olmuştur.

Stalin, 31 Temmuz 1944 tarihli GKO'nun 6279/ss numaralı emriyle Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine yönelik topluca sürgün etme hazırlıkları başlatmıştır. Aynı emirle, Gürcistan'a yakın olan diğer cumhuriyetlerden 1.385 Hemşin ve 8.694 Kürdün sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁹² Özel iskân yerlerinde kayıtlı olan, sürgün ve tahliye edilmiş kişilerin sayısına ilişkin SSCB İçişleri Bakanlığı Özel İskân Yerleri Başkanı Albay V.V. Shiyan'ın 1949 tarihli raporunda, sürgün edilen 94.955 Türk kaydedilmiştir. Bu sayıya Hemşinler ve Kürtler dâhildir.

Dönemin Devlet Güvenliği Genel Komiseri ve SSCB Halk İçişleri Komiseri Lavrentiy Beriya; 28 Kasım 1944 tarihinde, Devlet Savunma Komitesi Yoldaş İ.V. Stalin, SSCB Halk Komiserleri Kurulu üyesi Yoldaş V.M. Molotov ve SSCB Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi üyesi Yoldaş G.M. Malenkov adına 1281/b sayılı⁷⁹³ ve tamamen gizli grifi altında Güney Kafkasya'da sürgün operasyonunun tamamlandığına dair bir rapor göndermiştir. Raporda: "Devlet Savunma Komitesi Kararı gereğince SSCB Halk İçişleri Komiserliği; Türklerin, Kürtlerin ve Hemşinlerin; Gürcistan SSC'nin sınır bölgesinden tahliye işlemleri tamamlanmıştır. Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkların önemli bir çoğunluğu, kaçakçılık yapmakta olup göç eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casusluk (angaje) yapma ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu. Tahliye işlemlerine hazırlığa yönelik tedbirler, bu yılın 20 Eylül-15 Kasım tarihleri arasında alınmıştır. Bu arada tahliyeye tabi tutulanların sınırı geçmelerini engellemek amacıyla devletimizin Türkiye sınırında güvenlik ve karakol hizmetlerini azami derecede takviye ederek en sıkı şekilde emniyet sağlanmıştır. Adigön, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ilçelerinde tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir. Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir. Tahliye edilenleri taşıyan katarlar, hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadır. Tahliye işlemleri, düzenli ve olaysız şekilde tamamlanmıştır. Adı geçen sınır ilçelerine Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 hanelik köylü nüfus [Ermeni, Gürcü] iskân edilecektir. Ayrıca SSCB

cumhuriyetleriyle birlikte Azerbaycan'da da Kiril Alfabesinin kullanılmasını sağlamış, fakat Gürcülerin ve Ermenilerin alfabelerine müdahale etmemiştir. Ahıska Türklerinin kimliklerinde çoğunlukla Gürcü ya da Azerbaycanlı yazılmıştır ve bu nedenle net sayılarını tespit etmek zordur.

⁷⁹² Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz...age.**, s.213.

⁷⁹³ Bkz. Belgeler Ek 6.

Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki şeritte özel tedbirler almaktadır” ifadeleri yer almaktadır.⁷⁹⁴

Stalin; II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile muhtemel bir savaş durumunda, buradaki Türklerin ve sınır bölgesinde bulunan diğer Müslüman halkların, Türkiye tarafını tutacağını düşünerek stratejik bir yerde bulunan bu halkların sürülmesine *mecburî* olarak karar vermiştir. Yani sürgünün amacı, *stratejik açıdan önemi olan bu bölgeyi Türk unsurundan temizlemektir.*⁷⁹⁵

Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. 1942-1943 yılı kış kampanyasından sonra kurtarılan Kuzey Kafkasya ve Aşağı Don bölgelerine, Doğu Ukrayna ve Rusya’nın orta bölgeleri de eklenmiştir. Bununla birlikte Sovyet - Alman cephesinde radikal bir değişiklik meydana gelmiştir. Kursk Muharebesi’nden sonra (5 Temmuz - 23 Ağustos 1943) Kızıl Ordu’nun devasa bir güçle karşı saldırıya geçmesiyle birlikte Sovyetler Birliği’nin geniş bir bölgesi kurtarılmıştır. Güçlenmiş ve büyümüş olan Kızıl Ordu, taarruzları devam ettirilirken sürgün emrinin verildiği 1 Temmuz 1944’te savaşın gidişatı zaten bellidir. Bundan sonrasında Türkiye ile muhtemel bir savaş ve sınır güvenliği için *mecburî* bir eylem, söz konusu bile değildir. Ayrıca Ahıska Türklerine herhangi bir suç bile isnat edilmemiştir, onlara “Sizi daha güvenli bölgelere taşıyoruz, kısa bir zaman sonra döneceksiniz” denmiştir. Kısacası onlar, sadece Türk olduğu ve Türkiye sınırında yaşadıkları için sürülmüş ve ölüme terk edilmiştir. Sovyet Rusya’nın aldığı kararla⁷⁹⁶, 14 Kasım 1944 geces, 220⁷⁹⁷ Türk köyünün nüfusu topyekûn Orta Asya’ya sürgüne gönderilmiştir. Semerkant’tan, Almatı’ya kadar uzanan uçsuz bucaksız büyük bir araziye dağıtılan Ahıska Türklerine özel kamp hayatı yaşatılmıştır. 2 Aralık 1944 tarihinde İçişleri Halk Komiseri L. Beriya tamamen gizli mührüyle İ. Stalin’e şu şekilde yazmıştır: “SSCB Halk İçişleri Komiserliği; Gürcistan SSC sınır ilçelerinde yaşayan toplam 91.095 kişiden oluşan Türk, Kürt ve Hemşinli nüfusun; Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan SSC ilçelerine tehcir edilmesi operasyonunda gösterilen başarıdan dolayı, Halk Devlet Güvenliği Komiserliği ve Halk İçişleri Komiserliği’nin operasyon sırasında üstün hizmet veren elemanları ile bu komiserliklere bağlı birliklerin askerlerine, SSCB madalyaları ve nişanları verilmesini arz eder.”⁷⁹⁸

1945’te Almanların yenilgisiyle sonuçlanan II. Dünya Savaşı’ndan dönen Kızıl Ordu’nun Ahıskalı Türk askerleri, kim ve ne için savaştıklarını sorgulamaya başlamaları

⁷⁹⁴ GARF, Fon. 9401, D. 67, L. 2, s. 400; Bkz: Nikolay F. Bugay: **Turki iz Meskhetii...age.**, 160 s.

⁷⁹⁵ Zeyrek Y., **age.**, s.27; ayrıca Bkz. Elizabeth Fuller, **Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return**, RL Program Sup. Munich, Jan. 14, 1986.

⁷⁹⁶ Bkz. Ek 4; Sürgün edildiklerini dair Lavrentiy Beriya’nın raporu için bkz. Ek 6.

⁷⁹⁷ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz...age.**, s.217.

⁷⁹⁸ GARF, Fon. 9401, D. 68, L. 2, s.31-54.

üzerine, kısa bir süre içerisinde tutuklanıp Sibiry'a sürgüne gönderilmişlerdir. Yeni bölgelerde *özel yerleşimci* olarak hayata tutunmaya çalışanlar; alışamadıkları hava şartları, açlık ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle ölüme mahkûm olmuşlardır. Bunun yanında savaştan dönemeyen askerlerin ölüm tebliğleri de Kasım 1944 tarihinden sonra adres belirsizliği nedeniyle kesilmiştir.⁷⁹⁹ Cephede bulunanlar hakkında hiçbir bilgiye ulaşılamaz olmuştur. NKVD Sürgün Birimi belgelerinde, 1946-1947 yılları arasında, Gürcistan'dan kendi imkânlarıyla yeni yerleşim yerlerine yaklaşık 3.180 kişinin daha gönderildiği belirtilmektedir.⁸⁰⁰ Bunlar, savaş sırasında ordudan terhis edilen ve/veya savaş sonunda evlerine dönen, ancak boşaltılmış köyleriyle karşı karşıya kalan ve yakınlarını arama yollarına düşen Kızıl Ordu'nun madalyalı, kahraman Kafkasyalı askerleridir. Yaşadıklarının ağırlığını hayatları boyunca yüreklerinde taşımışlardır. Bunlardan biri Hamza Gülelioğlu'dur.⁸⁰¹

⁷⁹⁹ Son gelen örnek tebliğ için bkz. Ek 8.

⁸⁰⁰ Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz...age.**, s.213.

⁸⁰¹ Kızıl Ordu saflarında 6 yıl cephede savaşmış Ahıska Türkü Hamza Gülelioğlu'nun (1922-2007) hayat hikâyesini oğlu şöyle anlatır: "Babam Hamza Gülelioğlu; 12 Ocak 1922 tarihinde Ahıska'nın Aspinza ilçesinde, Kunsu köyünde dünyaya gelmişti. 1942 yılında Hamza dedeyi askere, cepheye almışlardı. Yirmi yaşındaydı. Altı yıl askerlik yaptı. O altı yıl içinde ailesinden kimse ne yüzünü görmüştü ne de bir mektubunu okumuştur. 1948 yılında askerlik bitmiş ve geri Gürcistan'ın yolunu tutmuştu. 15 Kasım 1944'te ailesinin sürgün edildiğinden haberi yoktu. Kendisi sürgünü yaşamamıştı! Askerden gelince onu bomboş evler, ıssız sokaklar bekliyordu... Düşünüyorum da, acaba ikisinden hangisi daha zor gelir insana... Yaşanan o facia gibi sürgün mü, yoksa savaştan sonra evine dönme sevinciyle yürüyerek değil de uçarak gelmek ve sonrasında sessizliğe çarpılmak mı? Ailesiyle ilgili acı haberi Aspinza'ya yakın voenniy postta (askeri kontrol noktası), Azerbaycanlı bir binbaşından öğrenmişti. Babamın okuma yazması yoktu ama askerde az da olsa Rusça öğrenmişti. İşte o binbaşı anlattı sürgün olayını kendisine. 'Buradan Tiflis'e gitmelisin; oradan trenle Bakü'ye; oradan feribotla Türkmenistan'a, Krasnovodsk'a gitmelisin; oradan da Aşkaabad'a. Kısacası aileni Orta Asya'da arayacaksın, buralarda kimse kalmadı.' demişti.

Babam, Ahıska'dan Tiflis'e giderken yolda yerli halk ona yardım etmiş. Tren istasyonunda bekleyenlere, başına gelenleri anlatınca yerli halktan dedeler, nineler ve kadınlar onun için elden ele bir şapka gezdirip para toplamışlar. Bunu hayatı boyunca her zaman ve her yerde anlatmıştır. 'O zaman kendilerinin de ekmek parası yoktu, ama gene de bana yardım etmişlerdi.' derdi hep. Babam Aşkaabad'dan Taşkent'e ulaştığında, bütün evraklarını almışlar, yerine bir belge vermişler; 'Akrabalarını bulduğun yerde bu belgeyi voenkamata (askerlik şubesine) verirsın; onlar bize başvurur, sonra biz senin evraklarını onlara yollarız.' demişler.

İşte Taşkent'e gelmiş babam, sonra Almatı'ya... Ama kimseyi bulamamış, kendi halkından bir kişiyi bile görememiş. Kimseye rastlamaması normaldir, Ahıska Türklerinin yaşadıkları acılar az gelir Sovyet yönetimine. Onlar, Orta Asya'ya yerleştirildikten altı ay sonra, yani 1945 yılının Mayıs ayının sonlarında NKVD'nin (Halk İçişleri Komiserliği) sıkı kontrolü altında yaşamaya mecbur edilmişlerdir. 12 yıl süren bu sıkı rejim sırasında; ayrı düşmüş akrabaların birbirleriyle görüşmesi, ölüm döşğinde olanların bile ziyaret edilmesi, bir köyden başka bir köye gidilmesi, yüksek tahsil yapmak ve Türk kimliği taşımak yasaklanmıştı.

Babam, Almatı'ya ulaştığında parasız kalmış. Üzerinde sadece giydiği kıyafetler varmış, onları satmış ve bu parayla yoluna devam etmiş. Taldıkorgan'a (Kazakistan'da Almatı'ya 267 km uzaklıkta bir şehir) vardığında, komendant tarafından yakalanmış ve bir köye getirilmiş. Yetkililer, 'işte burada yaşayacaksın!' demişler. Bir yıl orada kalmış, kolhozda çalışmış. 1949 yılında İshak kızı, Jabelova Aziza ile evlenmiş. Anam 1930 yılında dünyaya gelmiş ve evlenirken on dokuz yaşındaymış. Bir odalı evleri varmış, kolhoz vermiş; ortada bir soba, iki kaşık, bir kazan (tencere). Başka bir şeyleri yokmuş...

Babam bir gün kolhoz tarlasında çalışırken genç bir çocuk (Sovyet zamanında her sene eylül, ekim aylarında lise ve üniversite öğrencileri hasat toplamak için yardım amaçlı kolhozlarda çalıştırılırdı) görmüş. [...] Bakmış ki çocuk, Kunsu'dan bir komşusunun aynısıdır. Çocuğun yanına gitmiş, tanışmış. 'Sen nerelisin, anan baban kim?' gibi sorular sormuş. Çocuğun verdiği cevaplar üzerine babam, bir mektup yazmış; çocuğun eline vermiş. Mektubu mutlaka babasına vermesini rica etmiş. İşte bu mektubu okuyan çocuğun babası, benim

Sovyetler Birliği; Ahıska'dan sürülmüş Türk nüfusu konusunu yıllarca gizli tutmaya çalışmış, diğer sürgün halklar gibi Ahıska Türklerinin de seslerini çıkarmalarına izin vermemiştir. Kırım Tatarları ve diğer sürgün halklar hakkında yurt dışında ve Türkiye'de az çok bilgi vardır. Fakat ne yazık ki 1944'te Orta Asya'ya sürülmüş olan Ahıska Türkleri üzerine Türkiye'de ne bir bilgi, ne bir kitap ne de başka bir literatür vardır. Türk kamuoyu bu konuda, uzun süre hiçbir bilgiye sahip olmamıştır.

II. Dünya Savaşı sırasında toplam altmış bir halk ve etnik grup tehcire tabi tutulmuştur.⁸⁰² Boris Yeltsin, 24 Şubat 1994 tarihinde Rusya Federal Toplantısı'ndaki konuşması sırasında: “...Sürgünler ülke tarihimize utanç verici sayfalarla girmiştir. Rusya Federasyonu adına, eski Sovyetler Birliği'nin halefi ve devlet başkanı olarak, sürgünlere maruz kalan tüm Rusya vatandaşlarından ve onların ailelerinden özür diliyorum”⁸⁰³ demiştir. Savaş sırasındaki olağanüstü askerî koşullar; Sovyet hükümetini hemen cephe arkasında belli ihtiyati eylemlerde bulunmak zorunda bırakmış olabilir, ancak hiçbir şekilde, bir halkın tümünün sürgün gibi ağır bir cezaya maruz bırakılması ve onlara karşı baskıcı (repressive) tedbirlerin uygulanması mazur gösterilememektedir. Sürgün konusu, Sovyet devletinin tarihinin en trajik ve gizlilik içinde tutulmaya çalışılan sayfalarından biri olmuştur. Sovyet hükümetinin yanlış kitlesel sürgün politikalarının bir diğer sonucu ise, bir yandan savaş devam ederken diğer yandan birçok cephede cesurca savaşan Kafkasyalı askerlerin sürgün edilmesi olmuştur.

amcamı bulup mektubu kendisine ulaştırmış. Amcam, 1949 yılında komendanttan izin alıp babama gelmiş. Babam ailesini bu şekilde bulmuş. Yani tesadüfen.... Ailesine bu kadar yakinken en çok ağladığı, özlediği annesini görmek nasip olmamış Hamza dedeye. Annesi çok hasta imiş, yatalakmış. Amcam o mektubu eline verdiğinde, yüreğine sımsıkı bastırarak, ‘Hamza’m, yaşıyormuşsun...’ demiş ve hayata veda etmiş.

1951 yılında babamla annem, kardeşimin yanına gitmişlerdi. 1958 yılında amcamla, büyük bibimin kocası bize gelmişlerdi. Bunu ben de hatırlıyorum, altı yaşındaydım o zaman. O anı çok iyi hatırlıyorum. 1959 yılında Almatı ilçesine, Abay köyüne taşınmıştık. 1960 yılında ben okula başlamıştım. Babamın sekiz çocuğu olmuştur. Dört kız, dört de erkek... Bunlar: Aminat, Ali, ikizler Cemile-Halimat, Vasip, Fatma, Yaşa, Veli. Şimdi babamın on sekiz torunu, dokuz da torunlarının çocukları var. 28 Ağustos 2007’de de babam rahmetli oldu; 85 yaşındaydı. Ahıska’yı çok özüyordu.

Ben 2007 yılında Kafkasya’ya gittim. Babamın oturduğu evi buldum. Gürcü bir komşusu vardı; Gogi, onu bulup babamla konuşturmuştum telefonda. Gogi yanımda oturmuş ağlıyordu, babam da telefonun öbür ucunda... Babam gitmek ve oraları görmeyi çok istiyordu ama nasip olmadı, Allahu Taala buyurmadı.” Türkiye’ye yerleşen Ali İbragimov son olarak şu sözleri söylemiştir: “Keşke daha önceki yıllarda buraya [Türkiye’ye] gelebilseydik. Burada yüz yıl yaşasak da adımız üstümüzdedir. Hiçbir şeyden korkmadan geldik buralara, ana vatanımıza. Allah herkese nasip etsin.” **Kaynak:** Fatma Devrisheva’nın Ali Hamzaoglu ile röportajından. Antalya, 2011; Bkz. Fotoğraf 15.

⁸⁰² GARF, Fon. A-327, Op. 2, D. 721, s.85.

⁸⁰³ Bugay N.F., L. Beriya...age., s.301-302; Ayrıca bkz. Rossiyskaya Gazeta, 25 Şubat 1994.

SONUÇ

Güney ve Kuzey Kafkasya askerî ve parti organlarının arşivlerinde görüldüğü gibi savaş yıllarında seferberlik faaliyetleri ve vatandaşların zorunlu askerlik alımları doğrudan devletin milli politikasının mevcut durumu ile bağlantılıdır. Kafkasya'da savaşın başlamasıyla birlikte yerel nüfusun belirli kesimleri arasında yoğunlaşan anti-Sovyet ve anti-Rus duyguların artışı, hükümete karşı sabotaj ve açık direnişe dönüşmüştür. Savaş yıllarında Kafkasya'da Sovyet hükümetinin milli politikasının, bölgede her türlü sosyo-politik duruma gösterdiği reaksiyon ve alınan sert önlemler giderek şiddet boyutuna ulaşmıştır. Bu durum özellikle de Kuzey Kafkasya bölgesinin ayrırcı bir vasfı olmuştur. Sovyet Hükümeti, Kuzey Kafkasya'da milli politikasını genel olarak sertleştirdiğini; 1942 yılının ortalarına doğru, Kuzey Kafkasya'nın tüm halklarını kapsayan faal ordu saflarına alım işlemlerini aşama aşama durdurma ve iptal etme kararları ile göstermiştir. Kuzey Kafkasya'da durdurulan zorunlu alım ve seferberlik işlemleri, savaş sonuna kadar başlatılmamıştır. Bu dönemde, Rus milli politikasının etkisiyle özellikle Türk - Müslüman nüfusa yönelik topyekûn bir güvensizlik prensibi etkili olmuş ve bu durum daha sonrasında Kafkasya halklarının tarihî vatanlarından sürgün edilme kararlarının temelini oluşturmuştur.

Milli politikanın sertleştirilmesinin yansımaları, askerî yapılanma sırasında birçok Kafkasya halkının asker alımlarını durdurma ve iptal etmede, ayrıca ordu saflarında yer alan askerleri terhis etme uygulamasında kendini göstermiştir. Alım kısıtlama politikası, total-genel bir karaktere sahiptir ve istisnasız, bütün Kafkasya halkları için geçerlidir. Milliyete göre alım düzenleme prensibi, Sovyet sosyo-politik ve siyasi prensipleriyle bir arada yürütülmüştür. Ayrıca, savaş sırasında siyasi nedenlerden dolayı orduya alımlarda kısıtlamalar büyük ölçüde zayıflamış, ama milliyetle ilgili nedenler, tersine, sürekli genişletilmiştir.

Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde dönemin Sovyet hükümeti, orduya sadece Sovyet vatansever görüşlü Kafkasyalı vatandaşları almak amacıyla, mevcut politikalarını gönüllü alım kampanyaları ile tanzim etmeye çalışmış; ancak kısa bir sürede yarı-zorlama kampanyalarına dönüştürdüğü uygulamalar, Kafkas halkı tarafından genel olarak olumlu karşılanmamış ve bazen itirazlara neden olmuştur. Hükümet için ise cumhuriyetlerdeki gönüllülüğün boyutları, yerel nüfusun Sovyet siyasî sistemine hoşgörü seviyesinin bir kıstası olarak görülmüştür. Bu nedenle, yerel makamlar gönüllülüğün teşviki için her türlü çabayı göstermiştir. Ancak gönüllü kampanyaları, sayısal ve niteliksel karakteristikleri bakımından

Moskova tarafından olumsuz bir siyasî not almış ve bazı Kafkas halklarının sürgün kararlarının onayında önemli bir rol oynamıştır.

1943 yılının sonbaharında Güney Kafkasya'da da seferberlik ve alım işlemleri durdurulmuştur. Ancak buradaki uygulamanın nedeni Kuzey Kafkasya'daki gibi sosyo-politik nedenler değil, Güney Kafkasya'da demografik kaynakların tükenmesinden ve geri kalanlar içerisinde askerlik yapabilecek durumda olan nüfusun eğitim seviyelerinin ve fiziksel özelliklerinin düşük olmasından kaynaklanmıştır. Bu sebeplerle Güney Kafkasya'da askerlik yaşına gelen gençlerin askerlik hizmeti, bir yıl ertelenmiştir. Bu bir yıl içerisinde Rus dilini öğrenme zorunluluğu getirilmiştir. Genel olarak, savaşın sonuna doğru Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'nın tüm halkları zorunlu askerliğe tabi değillerdir.

Savaşın başında Kafkasya'da Sovyet birliklerinin seferberlik işlemlerinin başlatılmasıyla, Kafkasyalı asker adaylarının genel eğitim düzeylerinin, Rusça bilgilerinin, askerî eğitimlerinin ve fiziksel özelliklerinin düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Savaş öncesinde kabul edilen *exterritorial* (bölge dışı) prensibi temelinde oluşturulan karma milliyetli birliklerde özgül sorunlar ortaya çıkmış, bunlardan en önemlisi ise dil sorunu olmuştur. Komutanların çoğunun Slav kökenli, sıradan Kızıl Ordu askerlerinin ise Kafkasya kökenli olmaları, yanlış anlaşmalara ve gerginliklere yol açmış ve cepheye göndermek için yeni bölüklerin hazırlanma sürecini oldukça yavaşlatmıştır. Başka bir deyişle Slav-Kafkas karma birimlerinin oluşturulması ve cepheye kullanımı sırasında en zor kısım, askerî kolektife entegrasyon ve Rusça konuşulan ortamda dil uyumu olmuştur.

Sovyet birliklerinin Sivastopol ve Kırım saldırıları sırasında (Aralık 1941 - Mayıs 1942) yoğun bir biçimde kullanılan Kafkasya'da oluşturulmuş karma milliyetli birliklerin deneyimleri; genel olarak bu birliklerin, ağırlıklı Slav kökenlilerden oluşan birliklere nazaran muharebe yeteneği ve direnç açısından daha düşük seviyede olduklarını göstermiştir.

Savaşın başında Kızıl Ordu'da Kafkasyalıların kullanımına ilişkin faaliyetler, bir nevi doğaçlamadır, savaşan ordunun kötüleşen koşullarına anında verilen bir tepkidir. Ancak Kafkasya halklarının savaşan orduya uyumu ve Kızıl Ordu askerlerinin genel mücadele becerilerine yükseltilmesi tamamen yeni bir yaklaşım gerektirmiştir. 1941 yılının sonunda 1942 yılının başlarında Sovyet hükümeti çıkış yolunu, 30'lu yılların sonunda dağıtılan tek uluslu birimlerin yeniden oluşturulmasında görmüştür. Bu sistemin geri getirilmesindeki amaç; farklı milletler arasındaki iletişim sorununu engellemek ve yekpare bir askerî kolektif oluşturabilmektir. Bu uygulama Rus olmayan askerlerin muharebe hazırlık kalitelerinin arttırılmasına, hızlandırılmasına, birimlerde disiplinin güçlendirilmesine ve personel dayanıklılığının sağlanmasına katkıda bulunabilmiştir.

Milli askerî birlikler ağırlıklı olarak, savaşın başında yeterli insan kaynağının mevcut olduğu ve bu kaynağın askerlik için siyasi kısıtlamalar içermediği Güney Kafkasya'da oluşturulmuştur. Ancak askerî yapılanmadaki bu yeni yapılandırılan birlikler, öncelikle milli komuta personelinin eksikliği, dolayısıyla muharebe eğitiminin yavaş ve eksik verilmesi sonucunda zayıf bir oluşum göstermiş ve istenen etkiyi yaratmamıştır. Kafkasya'da tek milliyetli birliklerin oluşturulmasına dönüş, dil sorununu ortadan kaldırmıştır fakat bu durumda da komutan sıkıntısı nedeniyle oluşumların uzun bir süre sorgulanmasına neden olmuştur. Kafkasya'da oluşturulan bu milli birliklerin tarihi olağan dışı olarak kabul edilebilir, çünkü bu birliklerde yeniden yapılanma yerine birtakım iyileştirme faaliyetleri yürütülmüştür. Ayrıca birlikler mücadeleye katılmadan ve ağır kayıplar vermeden önce dağıtılmamıştır. Aslında savunma muharebesi öncesinde Kuzey Kafkasya bölgesinde konuşlu olan cephelerin, bu birlikleri değiştirmek için gerekli eksiksiz yedekleri yoktur. Kafkasya'da oluşturulan milli tümenler; Kırım Savunması, Kafkasya Muharebesi, Kırım'ın kurtarılması, Ukrayna savunması gibi savaşın çok önemli stratejik operasyonlarında aktif rol oynamışlardır.

Birçok Kafkasyalı tümenin ilk muharebe deneyimleri, Kızıl Ordu için oldukça çetin geçen Kafkasya savunması dönemine denk gelmiştir. Tümenlerin muharebe konusundaki eğitim eksikliği ve komuta kadrosunun düşük yeterlilik düzeyi kendini özellikle 1942 yılının Eylül ve Aralık ayları arasında, Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu'nun savunma ve karşı saldırı girişimleri sırasında göstermiştir. Milli tümenler çoğunlukla muharebe görevlerini yerine getiremeden, aslında önlenilecek kayıplar vermişlerdir. Bu durum, Rus komutanlar arasında Kafkasyalı askerlere karşı olumsuz bir tutumun oluşmasına neden olmuştur. Kafkasya savunmasının bütününde, Trans Kafkasya Cephesi ile Kafkasya parti liderleri arasında, milli birliklerinin makul ve gerekli olup olmadıklarına dair yoğun tartışmalar devam etmiştir. Milli tümenlerin değerlendirilmesi bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu komutanı Korgeneral İ.İ. Maslennikov birçok kez, Sovyet Yüksek Komutanlığı'na (Stavka) ve bizzat Stalin'e, komutası altında bulunan milli tümenlerin dağıtılması talebinde bulunmuştur. 1942 yılının başında Kırım saldırılarını neredeyse yöneten ve tüm yöntemlerle Kafkas milliyetli askerlerden kurtulmaya çalışan Kızıl Ordu Siyasi Merkez Yönetim (GlavPU) Başkanı L.Z. Mehlis, bu konudaki tutumunu devam ettirmiştir.

Cephedeki sıra dışı durumlarda Slavlar ve Kafkasyalılar arasında karşılıklı anlaşmazlık, tarafların siyasi argümanlar kullandıkları keskin ihtilafların bir nedeni hâline gelmiştir. Bu ihtilafların siyasi yönü, Stalin de dâhil olmak üzere ülkenin üst düzey liderlerini kendi

yörüngesine çekmiştir. Siyasi kökenli bu anlaşmazlıklar ve üst düzey ülke yönetiminin konu ile ilgili önlemleri tarafımızdan incelenmiştir.

Bu tartışmaların siyasi sonuçları oldukça önemli olmuştur. Rus komutanların birçoğu, Kafkasya milli tümenlerinden mücadele sırasında verim alınamadığı ve bu birliklerin askeri kabiliyetten yoksun oldukları iddiasını Kafkas bölgesel liderlerine ve ülkenin en üst yöneticilerine kabul ettirme gayret ve çabası içerisine girmişlerdir. Bu tartışmalar, milli birliklerin mücadelelerinin kaderi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Hiç şüphesiz, milli tümenlerin muharebe açısından önemi hakkında varılan sonuçlar, mensup oldukları halkların genel özellikleriymiş gibi uyarlanarak Sovyet hükümetinin milli politikasının oluşturulmasında büyük bir rol oynamıştır.

Kafkasyalı milli tümenleri en çok savunanlar ve onların görevlerine devam etmesinin gerekli olduğunu söyleyenler ise Azerbaycan SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri M.D. Bagirov ve 1942 yılının Kasım ayında Stalin'in önerisiyle Askerî Cephe Konseyi'ne dâhil edilen Politbüro ve Devlet Savunma Komitesi üyesi L.M. Kaganovich gibi otoriter isimler olmuştur. Güney Kafkasya Cumhuriyetleri merkez komitesi birinci sekreterleri, belirli halkların faşizme karşı mücadeleye katkılarını çok önemli bir sembol olarak görmüş, bu nedenle onlara yapılan saldırıları büyük Rus milliyetçiliğinin ve şovenizminin tezahürleri olarak nitelendirmişlerdir. Devlet lideri Stalin de onların tarafını tutmuştur.

Savaşın ilerleyen yıllarında Kafkasyalı milli tümenlerin askerî gelişimlerinin analizi göstermiştir ki, zamanla savaş deneyimi kazanan Kafkasya milli birlikleri, çoğunluğu Slav kökenli olan birliklerden hiçbir şekilde yetenek ve başarı açısından geride kalmamışlardır. Dahası, Kafkasyalı askerler ikmallerle yeni gelen Slav uyruklu askerler için örnek olmuşlardır. Birçok Kafkasya milli tümeni, onur unvanları almış ve madalyalarla ödüllendirilmiştir.

Aynı zamanda Slav ve Kafkas milliyetli askerlerin muharebe açısından niteliklerinin eşitlenmesi ve Kafkasyalı askerlerin Rus dilini öğrenmesi, milli birliklerde tek uluslu ortamın sağlanması amacını ikinci plana itmiş ve Kızıl Ordu'nun batıya ilerlemesiyle de bu durum teknik açıdan zor ve masraflı bir iş hâline gelmiştir. Tek uluslu yapının korunması artık büyük ölçüde Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin liderlerine, tümen komutanlarının sebatlarına ve inisiyatiflerine bağlı olmuştur. Bu konu, savaşın ikinci yarısında Kafkasya halklarına medyada geniş yer verilmesi ve Kafkasya halklarından oluşan milli birliklerin tanıtılmaya başlanmasıyla daha güncel bir hâl almıştır. Bu dönemde milli birlikler, hızlı bir şekilde, yaklaşan zafer için gerçek bir propaganda sembolüne dönüşmüştür.

Savaş yıllarında Kafkas milliyetli askerlere yönelik eğitsel ve ideolojik çalışmalar, enternasyonal-vatanseverlik yerine, egemen olan milli - vatanseverlik modeli temelinde gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin milli cumhuriyetlerinde; *Sovyet halkları ailesinde* Rus milletinin *ağabey* konumundaki hâkim durumunun/mutlak üstünlüğünün kabullenilmesiyle farklı ideolojik kavrayışlar geliştirilmiştir. Kuzey Kafkasya'nın özerk bölgelerinde, halkların hain ilan edilmesi sebebiyle, milli-vatansever fikirlerin oluşma süreçleri yavaşlatılmış ve hatta bazı cumhuriyetlerde ise durdurulmuştur. Güney Kafkasya'da ise bu süreç tersine o kadar hızlı gelişmiştir ki, merkez ideoloji organları bazı bireysel tutumları yerel milliyetçiliğin tezahürleri olarak nitelendirmiştir. Güney Kafkasya Sovyet cumhuriyetlerinde yeni milli-vatansever şemaların temelini; halkların kendi tarihleri, savaş kahramanları ve milli tümenler kültü oluşturmuştur.

Savaş sırasında Rus olmayan askerlere yönelik parti-siyasi ve eğitsel çalışmaların metodolojisi büyük bir gelişme göstermiştir. Savaşın başında, Kafkas milliyetli askerî personelin cephe ve bölgelerde büyük çapta görev alması, genel olarak kendiliğinden gelişmiş bir durum olmuştur. Savaşın ilk aylarında Kafkasya halklarının dillerinde basılı yayınların çıkarılmasına ve Rusça eğitimlerine başlanmış, birliklerin milli siyasi kadroları oluşturulmuştur. Savaş sırasında Kafkasya kökenli askerlere uygulanan eğitsel ve ideolojik çalışmalar sürekli artan bir eğilim göstermiştir. Kafkasyalı askerlere eğitim çalışmalarında en büyük yardımı Kafkasya'nın ve öncelikle Güney Kafkasya Sovyet cumhuriyetlerinin parti organları sağlamıştır.

1943 yılında - Büyük Vatanseverlik Savaşı'nın oluşturduğu köklü değişim yılında - ve savaşın daha sonraki yıllarında, askerlere yönelik parti-siyasi çalışmalarının etkisi önemli ölçüde artmıştır. Bu durum, askeriye'nin mücadele ruhunun yükselmesini sağlayan; Kızıl Ordu'da Kafkas uyruklu askerlere karşı olumlu bir yaklaşımın gelişmesi, Kafkas uyruklu askerlerin durumlarındaki iyileşmeler, Kızıl Ordu'nun olağanüstü zaferleri, askerlerin yaşam koşullarındaki iyileşme, sıhhi hizmetlerin önemli ölçüde iyileştirilmesi gibi faktörlerle ilgilidir.

Kafkasya bölgesi, özellikle savaşın ilk döneminde, Kızıl Ordu'nun asker ikmalinin en önemli kaynaklarından biri olmuştur. Savaş yıllarında Kafkasya bölgesi, orduya tüm milletlerden toplam olarak yaklaşık iki milyon asker vermiştir. Kafkasya halkları, Kızıl Ordu saflarında Almanlara karşı savaşarak Kızıl Ordu'nun zafere ulaşması ve faşizmi yenilgiye uğratılmasında önemli oranda katkı sağlamışlardır. Kafkasyalı birçok asker madalya ve nişana layık görülmüştür. Kafkasya milli tümenleri ise muhafız (hassa) unvanları ve fahri unvanlar kazanmışlardır. Buna rağmen, 1943-1944 yıllarında Kafkasya'da, yerli halkların temsilcileri

vatana ihanet suçundan ordudan terhis edilerek Orta Asya ve Sibirya'daki yeni yerleşim yerlerine toplu bir şekilde sürgüne gönderilmişlerdir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeler

1. **TsAMO**, Tsentralniy Arhiv Ministerstva Oborony Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi)

Fon. 144. Kuzey Kafkasya Askerî Bölgesi Saha İdaresi (I ve II Oluşum); 1941-1942, 1943-1945 yıllar.

Op. 13181 Askerî Konsey

Op. 13184 Siyasî Yönetim Birimi

Op. 13189 Karargâhın Organizasyon-Seferberlik ve Tamamlama Birimi

Fon. 209. Trans Kafkasya Cephesi Saha İdaresi (I ve II Oluşum). 1941 – 1945 yıllar

Op. 989 Askerî Konsey (II Oluşum)

Op. 990 Aynı

Op. 997 Karargâhın İstihbarat Birimi (II Oluşum)

Op. 999 Karargâhın Organizasyon-Seferberlik ve Tamamlama Birimi (II Oluşum)

Op. 1000 Aynı

Op. 1019 Siyasi Birimi (II Oluşum)

Op. 1029 Cephe Arkası Yönetim Birimi (II Oluşum)

Op. 1063 Karargâhın Operasyonel Bölümü (II Oluşum)

Op. 1064 Aynı (II Oluşum)

Op. 1085 Askeri Konsey (I Oluşum)

Op. 1089 Karargâhın Operasyonel Bölümü (I Oluşum)

Op. 1091 Karargâhın Organizasyon-Seferberlik ve Tamamlama Birimi (I Oluşum)

Op. 1113 Siyasi Birimi (I Oluşum)

Fon. 215. Kırım Cephesi Siyasi Yönetim Bölümü 1942 y.

Op. 1184 Askeri Konseyi

Op. 1185 Karargâhın Operasyonel Bölümü

Op. 1188 Karargâhın Organizasyon-Seferberlik ve Tamamlama Birimi

Op. 1199 Siyasi Birimi

Fon. 216 Kafkasya Cephesi 1941 y.

Op. 1166 Siyasi Birimi

Fon. 224. Trans Kafkasya Cephesi Karadeniz Ordular Grubun Kuzey Kafkasya Cephesi (I Oluşum) Saha İdaresi 1941 – 1943 y.

Op. 760 Karargâhın Operasyonel Bölümü

Op. 811 Aynı

Op. 832 Siyasi Birimi

Fon. 228. Güney Cephesi (II Oluşum); 1942 - 1943 y.

Op. 536 Siyasi Yönetim

Fon. 273. Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu Saha İdaresi 1942-1943 y.

Op. 875 Grubun Askeri Konseyi

Op. 879 Grup Karargâhın Operasyonel Bölümü

Op. 900 Siyasi Birimi

Fon. 276. Kuzey Kafkasya Cephesi Saha İdaresi (II Oluşum); 1943 y.

Op. 926 Askeri Konseyi

Op. 932 Karargâhın Operasyonel Bölümü

Op. 958 Askeri Konseyi

Op. 959 Siyasi Birim

Op. 962 Karargâhın Organizasyon-Seferberlik ve Tamamlama Birimi

Fon. 288. Ayrı Kıyı Ordu'su (I Ve II Oluşum); 1941-1942, 1943-1945 yy.

Op. 9905. Askeri Konseyi

Op. 9925 Siyasi Birim

Op. 9921 Karargâhın Operasyonel Bölümü

Fon. 5871. 9. Ordu Saha İdaresi (II Oluşum)

Op. 5689. Karargâhın Operasyonel Bölümü

Fon. 399. 44. Ordu Saha İdaresi (II Oluşum)

Op. 9385

Fon. 400. 45. Ordu Saha İdaresi

Op. 9450

Fon 8A Emirler

Op. 2729 Haziran 1941 Tarihli

Genel Seferberlik Emri

Fon. 401. 46. Ordu Saha İdaresi

Op. 9511

Fon. 414. 58. Ordu Saha İdaresi

Op. 10945

Fon. 3470. 4. Hassa Kafkas Kolordusu

Op. 1

Fon. 3472. 5. Hassa Kafkas Kolordusu	Op. 1
Op. 1	Fon. 1732. 408. Piyade Tümeni
Fon. 3481. 15. Kafkas Kolordusu	Op. 1
Op. 1	Fon. 1733. 409. Piyade Tümeni
Fon. 832. 10. Hassa Piyade Kolordusu	Op. 1
Op.1	Op.2
Fon. 827. 9. Piyade Kolordusu	Fon. 1736. 414. Piyade Tümeni
Op. 1	Op. 1
Fon. 1222. 77. Piyade Tümeni	Fon. 1738. 416. Piyade Tümeni
Op. 1	Op. 1
Fon. 1251. 89. Piyade Tümeni	Fon. 1739. 417. Piyade Tümeni
Op. 1	Op. 1
Fon. 1256. 91. Piyade Tümeni	Fon. 3562. 30. Süvari Tümeni
Op. 1	Op.1
Fon. 1382. 151. Piyade Tümeni	Fon. 3634. 115. Süvari Tümeni
Op. 1	Op.1
Fon. 1495. 223. Piyade Tümeni	Fon. 1842. 43. Piyade Tugayı
Op. 1	Op. 1
Fon. 1563. 271. Piyade Tümeni	Fon. 2056. 256. Piyade Tugayı
Op. 1	Op.1
Fon. 1572. 276. Piyade Tümeni	Fon. 24. Yedek Piyade Tümeni
Op. 1	Op. 87924ss
Fon. 1633. 320. Piyade Tümeni	Op. 94394
Op. 1	Fon. 26. Yedek Piyade Tümeni
Op.2	Op. 113805s
Fon. 1671. 351. Piyade Tümeni	Op. 113806s
Op. 1	Fon. 28. Yedek Piyade Tümeni
Fon. 1673. 353. Piyade Tümeni	Op. 6362ss
Op. 1	Op. 32296ss
Fon. 1713. 389. Piyade Tümeni	Fon. 38. Yedek Piyade Tümeni
Op. 1, Op.2	Op. 99452
Fon. 1720. 394. Piyade Tümeni	Op. 106373
Op. 1	Op. 110662s
Fon. 1726. 402. Piyade Tümeni	

2. **RGALI**, Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Literaturı i İskusstva (Rusya Devlet Edebiyat ve Sanat Arşivi)
Fon. 3002, Op. 1, D. 945
Fon. 3002, Op. 1, D. 945

3. **RGVA**, Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voyenniy Arhiv (Rusya Devlet Askerî Arşivi)
Fon. 25873, Op. 1
Fon. 21873, Op.1, Op. 11, Op. 989
Fon. 38650. NKVD İç Birlikler Merkez Idaresi 1941 – 1945 yy., Op. 1
Fon. 38663. İç birlikler Grozny Tümenin Yönetimi 1942 - 1943 yy., Op. 1
Fon. 40857, Op. 1, D. 14
Fon. 39385. Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubun Arka Cephe Güvenliğini Sağlayan NKVD Birliklerin Yönetimi, 1942-1943. Op. 1

4. **GARF**, Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Devlet Arşivi)
Fon. 9478. İçişleri Bakanlığı Genel Müdürlüğü Jandarma Asayiş Birimi. Op. 1
Fon. 5445. Halk Komiserleri Kurulu emirleri. Op. 2
Fon. 10140, Op. 5, D.10
Fon. 5446. Halk Komiserleri Kurulu kararları ve toplantı tutanakları. Op. 1
Fon. 9401. SSCB Halk İçişleri'nin Sürgün Emirleri, L.2, D. 3
Fon. 7021, D. 258
Fon. P-5508, Op. 3, D.321

5. **RGASPI**, Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Sotsialno-Politicheskoy İstorii (Rusya
6. Toplumsal ve Siyasal Tarih Devlet Arşivi)
Fon. 81. Kaganovich L.M., Op.3
Fon. 82. Molotov V.M., Op.2
Fon. 558. Stalin İ.V., Op. 11
Fon. 17.
Op. 3 (1941-1952 Yıllar Arası VKP (B) Politbüro Oturum Tutanakları)
Op. 88 (1938-1955 Yıllar Arası Organizasyon ve Öğretim Bölümünün (Orginstruktorskiy Otdel) Bilgi Sektörü)

Op. 22 Birlik Cumhuriyetlerin, Bölge Komitelerin (Obkom) ve Kray Komitelerin (Kraykom) VKP (B) Büro Oturum Tutanakları

Op. 43 Birlik Cumhuriyetlerin, Bölge Komitelerin (Obkom) ve Kray Komitelerin (Kraykom) VKP (B) Büro Oturum Tutanakları.

- 7. RGAE RF**, Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Ekonomiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Ekonomi Devlet Arşivi, eski Ts.GANH SSCB)

Fon 15621, Op. 336, 966-1001

- 8. RGAKFD**, Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Kino-Foto Dokumentov (Rusya Devlet Film ve Fotograf Belgeleri Arşivi)

0-156811, 0-257060, 0-256134, 0-258144, 0-256483, 0-270421, 0-59385, 0-313315, 0-230632, 0-45827

- 9. Ts.GA KBR**, Tsentralnyy Gosudarstvennyy Arhiv Kabardino-Balkarskoy Respubliki (Kabardey Balkar Merkez Devlet Arşivi)

Fon.774, Op.1, D.4

- 10. TsDNİSK**, Tsentr Dokumentatsii Noveyshey İstorii Stavropolskogo Kraya (Stavropol Bölgesi Modern Tarihin Dokümantasyon Merkezi)

Fon 69, Op. 1, D. 4

- 11. VMF**, Arhiv Voenno-Morskogo Flota (Deniz Kuvvetleri Arşivi)

Fon. 175, D. 32678, Fon. 55, D. 5127

- 12. GİAAR**, Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv Azerbaydjanskoy Respubliki (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Tarihi Arşivi)

Fon. 62, Op.1, D.81

B. Yayımlanmış Belgeler

5-aya sessiya Verhovnogo Soveta Azerbaydjanskoy SSR i Soziva. 6 – 8 Mart 1944 y. Stenograficheskiy otchet. Baku, 1947

Andriyanov P.M., **Sovetskiy Soyuz na Mejdunarodnih Konferentsiyah Perioda Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941 – 1945 gg.** T. III. Konferentsiya predsdateley SSSR, USA i Velikobritanii v Dumbarton Oaks (21 avgusta – 28 sentyabrya 1944), Sbornik dokumentov. Politizdat, Moskva, 1978

Anikeev A.A., Bezugolny A.Yu., Yanuch S.V., **Bitva za Kavkaz v Dokumentah i Materialah.** SGU, Stavropol, 2003

Azerbaydjanskaya SSR v period Velikoy Otechestvennoy voyni (1941-1945 gg.). Sbornik Statey i Materialov v 2-h tomah, Baku, 1976

Basik İ.İ., Vinogradov V.K., **Stalingradskaya Epopeya.** Materialı NKVD SSSR i Voennoy Tsenzuri iz Tsentralnogo Arhiva FSB RF, izd. Znonnitsa-MG, Moskva, 2000

Chas ispitaniy: Deportatsiya, Reabilitatsiya i Vozrojdeniye Balkarskogo Naroda (Dokumentı i Materialı). Nalçik, 2001

Dokumentı Vermahta: İnstruktsiya Spetsialnomu Shtabu “F”, Voenno İstoricheskiy Jurnal №12, Moskva, 1987

Galitskiy V.P., **“Obyazuyus Pomoch Nemetskoy Armii...”**, Voenno-İstoricheskiy Jurnal №3, Moskva, 2000

Grishko N.S., **GKO Postanovlyayet...**, Voenno İstoricheskiy Jurnal №2, Moskva, 1992

Godı Surovih İspitaniy i Narodnogo Podviga. Sbornik Dokumentov i Materialov (O Dagestane v Period Oboroni Kavkaza) Mahaçkala, 1995

Gorkov Yu. A., **Gosudarstvenniy Komitet Oboroni postanovlyayet... (1941 - 1945),** Tsıfırı, Dokumentı. Seriya “Arhiv”, Moskva, 2002

Gromiko A.A., Hvostov V.M., Zemskov İ.N., Belov G.A., **Perepiska Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR s Prezidentami USA i Premyer-Ministranı Velikobritanii vo Vremya Velikoy Otechestvennoy Voyni, 1941-1945 gg.** T.2. Perepiska s Roosevelt i Harry Truman (Avgust 1941 – Dekabr 1945 g.) Dok. № 225, Gospolitizdat, Moskva, 1957

Gurov A.A. (ruk., avtor), **Stalingrad 1942-1943 yy.** Sbornik Dokumentov. Moskva, 1995.

Kabardino-Balkariya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voyni 1941-1945. Sbornik Dokumentov i Materialov, İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 1975

Kavkazskiye Orli: Obzor Materialov o Banddvijenii na Territorii ÇIASSR, Biblioteka Almanaha Vıp 1, Moskva, 1993

Komarov N.Ya., **Gosudarstvenniy Komitet Oboroni Postanovlyayet...: Dokumenti. Vospominaniya. Kommentarii.** Moskva, 1990

Korotkov A.V., Chernyev A.D., Chernobayev A.A., **Posetiteli kremlevskogo kabineta İ.V. Stalin'a.** Jurnalı (tetradi) Zapisi Lits, Prinyatıh Pervim Gensekom v 1942-1953 yy. İstoricheskiy Arhiv, №4, Moskva, 1998.

KPSS o Voorujennih Silah Sovetskogo Soyuz: Dokumentı 1917 – 1981 goda. Moskva, 1981.

Lavrentiy Beriya, 1953. Stenogramma İyulskogo Plenuma TsK KPSS i drugiye dokumentı. Moskva, 1999.

Liki Voynı: Sbornik Dokumentov po İstorii Kabardino-Balkarii v Godı Voynı (1941-1945 gg., izd Elbruz, Nalçik, 1996.

Litvin G.A., Smirnov Ye.İ., **Osvobojdeniye Krıma.** Sbornik Dokumentov i Materialov. Moskva, 1994.

Malısheva Ye.M., **Stavropolye v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Cbornik dokumentov i materialov, Knijnoye İzdaniye, Stavropol, 1962.

Nash Kray. Sbornik Dokumentı i Materiaov (1917-1977gg), Knijnoye İzdatelstvo, Stavropol, 1977.

Nevejina V.A. (Vstupitelnaya Statya i Sostavleniye), **Zastolniye Rechi Stalin'a. Dokumentı i Materialı.** Moskva, 2003

Ot Sovetskogo İnformbüro... 1941-1945. Tom 1-2. Moskva, 1982

Prikazı Narodnogo Komissara Oboroni SSCB (iyun 1941-1942). Voennaya Literatura, F. 4, Op.11, D. 67, l. 91-93. Opublikovan v "İzvestiyah Ts.K KPSS", Moskva, 1991.

Russkiy Arhiv: Velikaya Otechestvennaya: Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1942, **T. 16 (5-2)**, Moskva, 1996; **T. 23 (12-2)**, Generalniy Shtab v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı. Dokumentı i Materialı. 1942 god. Moskva, 1999; **T. 16 (5-3)** Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1943, Moskva, 1999; **T. 16 (5-4)** Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1944, Moskva, 2000; **T. 23 (12-3)**, Generalniy Shtab v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı. Dokumentı i Materialı. 1943 God, Moskva, 2000; **T. 23 (12-4)**, Generalniy Shtab v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı. Dokumentı i Materialı. 1944 god, Moskva, 2001; **T. 25 (14)**, Tıl Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1954 gg.: Dokumentı i Materialı. Moskva, 1998; **T. 17 (6)**, Glavniye Politicheskiye Organi

Voorujennih Sil SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1945 gg.: Dokumentı i Materialı. Moskva, 1996; **T. 13 (2-2)** Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR. 22 İyunya 1941 – 1942 G., Moskva, 1997; **T. 13 (2-3)**, Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR. 1943-1945 G., Moskva, 2000; **T. 13 (2-2)**, SSCB Savunma Halk Komiserliğı (NKO) Emirleri. 22 Haziran 1941-1942, Moskva, Terra, 1997; **T. 23 (12 – 3)**, Generalny Shtab v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı. Dokumentı i Materialı. 1943 y. Moskva, 2000; **T. 16 (5 – 3)**, Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1943. Moskva, 1999; **T. 16 (5 – 2)**, Stavka VGK Dokumentı i Materialı. 1942.. Moskva, 1996; **T. 13 (2 – 1)**, Prikazı Narodnogo Komissara Oboronı SSSR. 1937 – 1941 gg.. Moskva, 1994

Sbornik Dokumentov Verhovnogo Glavnokomandovaniya za Period Velikoy Otechestvennoy Voynı. Vip. 2: Yanvar-Dekabr 1942 g. Moskva, 1968.

Shamanov İ.M., Karaeva Z.B., Kecherukov K.A., Aliyev A., **Karaçaevtsı. Viseleniye i Vozvrasheniye (1943-1945)** Materialı i Dokumentı, İzdatelstvo PUL, Çerkessk, 1993.

Soobsheniya Sovinformbüro, T.3, Moskva, 1944.

Stalin V.İ, **O Velikoy Otechestvennoy Voyne Sovetskogo Soyuzı.** İzdatelstvo Olma Press, Moskova, 2002.

Verhovny Sovet SSSR. Sozıv I. Sessiya 10. 28 Yanvarya – 1 Fevralya 1944 g. Stenograficheskiy Otshet. Moskva, 1944.

Vnutrenniye Voyska v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1945 gg. Dokumentı i Materialı. Moskva, 1975.

Vsesoyuznaya Perepis Nasseleniya 1939 g. Osnovniye İtogi: Rossiya. Sankt Petersburg, 1999.

C. Araştırma ve İncelemeler

1. Kitaplar

Anasov M.G., **Rabota Partiynih Organizatsiy Azerbaydjana Po Okazaniyu Pomoşı Frontu v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, İzdatelstvo Azpolitizdat, Baku, 1960.

Abazatov M.A., **Çeçeno-İnguşkaya ASSR v Velikoy Otechestvennoy Voyne Sovetskogo Soyuzı**, Çeçeno-İngyşskoye Knijnoye İzdatelstvo, Grozniy, 1973.

Abdıkalıkov M., A. Pankratova A. (pod. red.), **İstoriya Kazahskoy SSR s Drevneyşih Vremyon do Nashih Dney**, izd. KazOGİZ, Alma-Ata, 1943.

Afanasyev Yu.N., ve diğlerleri, **Drugaya Voyna: 1939-1945 gg.**, izd. RGGU, Moskova, 1996.

Alfaeva A.A., Sabanchiev H.-M.A, **Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda: Problemi i Resheniya**. Otechestvennaya İstoriya, Moskova, 2008.

Alikberov Z.M., **Zashitniki Kavkaza: po Materialam Azerbaydjana i Respublik Severnogo Kavkaza**, Azerbaydjanskoye Gos. İzdatelstvo, Baku, 1975.

Aliyev K.A., Kurbanov M.P., Yusupova G.İ., **Çeçentsı-Akkindtsı Dagestana: k Probleme Reabilitatsii**, Regionalny Tsenr Etnopoliticheskikh İssledovaniy pri Dagestanskom Nauchnom Tsentre Rossiyskoy Akademii Nauk, Mahaçkala, 1944.

Aliyeva S., **Tak eto bilo. Natsionalniye Repressii v SSSR v 1919-1952 godah**, v 3-h tomah, izd. İnsan, Moskova, 1993.

Altstadt A. L. **The Azerbaijani Turks. Power and Identity under Russian Rule**, Studies Of Nationalities, Stanford, 1988.

Arıt Fikret (Çev.), **Büyük Savaş: II. Dünya Savaşı**, Milliyet Yay., 1974.

Armaoğlu Fahir, **20.Yüzyılın Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayın evi, İstanbul, 2010.

Artemyev A.P., **Bratskiy Boyevoy Soyuz Narodov SSSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**. İzdatelstvo Misl., Moskva, 1979

Avtorhanov A., **İmperiya Kremlya. Sovetskiy Tip Kolonializma**. IMOİ-INPA, Vilnius, 1990

Avtorhanov A., **Narodoubiystvo v SSCB**, izd. Svobodny Kavkaz, Münih, 1952

Avtorhanov A., **Ubiystvo Çeçeno-İnguşskogo Naroda: Narodoubiystvo v SSSR**, izd. 'Vasya Moskva', Moskova, 1991.

Babalashvili İ.P., **Gruzinskaya SSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, izd. Sabchota Sakartvelo, Tbilisi, 1977.

Baddeley J.H., **Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil** (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yay., İstanbul, 1989.

Batırov U.A., Grebenyuk S.V., Matveev V.G., **Bitva za Kavkaz**. İzdatelstvo Triada-f, Vladikavkaz, 2002.

Bayramukova F., **Buşuu Kitab (Kniga Skorbi)**. Rasskazı iz deystvitelnosti, o deportatsii karaçaevskogo naroda. V 2-x çastyah. Çerkessk, 1991

Bekishvili V., **Oborona Kavkazskih Perevalov 1942 – 1943 gg.** Tbilisi, 1977

Berg G. Fragner, **Sovyet Milliyetçiliği: Orta Asya'nın Bağımsız Cuhuriyetlerine Kalan İdeolojik Miras**, Orta Asya ve İslam Dünyasından Kimlik Politikaları (içinde), Der. Willem Van Schendel, Erik J. Zürcher, Çeviren: Selda Somuncuoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Berje Adolf, **Kafkasya: Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi**, (Çev. Murat Papşu), Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2010

Bice Hayati, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991

Bobilyov P.N., Lipitskiy S.V., Monin M.Ye., Pankratov N.P., **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945. Voprosi i Otveti**, Politizdat, Moskva, 1985

Bohanov A.N., Gorikov M.M., Dmitrienko V.P., **İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremyon do Kontsa XX veka**, Tom 3, İzdatelstvo ACT, Moskva, 2001

Borakovskiy R.Ye., **Voenno-Organizatorskaya Rabota Partiynoy Organizatsii Dagestana v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.**, Sovetskiy Dagestan, Mahaçkala, 1979

Borgyunov G., Buhareva V., **Natsionalnaya İstoriçeskaya Mısl v Usloviyah Sovetskogo Vremeni. Natsionalniye İstorii v Sovetskom i Postsovetskih Gosudarstvah**. Moskva, 1999.

Brezizski Zbigniew Kazimierz, **Büyük Çöküş**, Çev. Gül Keskin, Gülsev Pakkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992.

Bugay N. F., **Turki iz Meskhetii: Dolgiy Put k Reabilitasii**. İzdatelskiy dom 'ROSS', Moskva, 1994.

Bugay N.F., **Deportatsionniye protsesi na Kubani: İh Posledstviya**. Severniy Kavkaz: Natsionalniye Otnoheniya (İstoriografiya, Problemi). Maykop, 1992

Bugay N.F., **Deportatsiya Narodov Krıma**, İzdatelstvo İnsan, Moskva, 2002

Bugay N.F., Gonov A.M., **Kavkaz: Narodı v Eshelonah (20-60 godı)**. İzdatelstvo İnsan, Moskva, 1998.

Bugay N.F., Gonov A.M., **V Kazahstan i Kirgiziyu iz Prielbrusya (20-e - 50-e godı)**. Nalçik, 1997.

Bugay N.F., **L. Beriya – İ. Stalin'u: "Soglastno Vashemu Ukazaniyu..."**, AYPO-XX, Moskva, 1995.

Bugay N.F., **Represirovanniye Narodı: Çeçentsı i İnguşi. Dokumentı, Faktı, Kommentarii**. İzdatelstvo Kap, Moskva, 1994.

Buniyatov Z.M., Zeynalov R.E., **Ot Kavkaza do Berlina**. Baku, 1990.

Burnazyan G.S., **Uchastiye Natsionalnih Soedineniy Zakavkazskih Respublik v Bitve za Kavkaz i Posleduyushih Operatsiyah Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voyne**. Rostovskoye Uchilishe im.Marshala M.İ. Nedelina, Rostov, 1967.

Chernyak E.V., **Natsionalnaya Politika v Totalitarnom Obschestve**. Kazan, 1993.

Chomayev K.İ., **Nakazannıy Narod**, İzdatelstvo PUL, Çerkessk, 1993.

Churchill W.S., **Vtoraya mirovaya voyna**. T. 6, (**The Second World War** - London-Toronto, Cassell and Co Ltd., 1950; Çev. Volkogonov D.A., Orlov A.S.), Voenizdat, Moskva, 1991.

Conquest Robert, **Stalin Völker Mord (The Nation Killers)**, Wien, 1974.

Davidov İ.P., **Partiynaya Organizatsiya Kabardino-Balkarii v Godı Velikoy Otchestvennoy Voynı**. Kabardino-Balkarskoye İzdatelstvo, Nalçik, 1991.

Davidov İ.V., **Sını Kabardı na Frontah Otechestvennoy Voynı: Sbornik Statey, Pisem i Oчерkov**, Kabardinskaya ASSR, Nalçik, 1945.

Dektyarov A., **Krasnoznamennıy Seveko-Kavkazskiy**, Voenizdat, Moskva, 1990.

Demir Ali Faik, **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Djandjgava V.S., **414-ya Krasnoznamennaya**, [Peedov s Gruzinskogo Akkerman N.], İzdatelstvo Merani, Tbilisi, 1985.

Dzhidzoev V.D., **Natsionalnaya politika: Uroki Opıta**, izdatelstvo Alaniya, Vladikavkaz, 1997.

Ediev D.M., **Demografiçeskiye Poteri Deportirovannıh Narodov SSSR**. Stravropol, 2003

Efendiyev S.İ., Ahmatov İ.H., Guzeev J.M., **Rekviem**, [Sbornik: O deportatsii Balkarskogo naroda v 1943 g. i dvizhenii obshestvennoy mısli v kontse 80-h i nachale 90-h gg. v Kabardino-Balkarskoy Respublike], izd. Elbruz, Nalçik, 1996.

Erel Şerafettin, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1961.

Fadeev A.V., **Oчерki İstorii Balkarskogo Naroda, s Drevneyshih Vremyon do 1917 Goda**, Kabartdino-Balkarskoye Knijnoye İzdatelsto, Nalçik, 1961.

Filkin V.İ., **Çeçeno-İnguşskaya Partiynaya Organizatsiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, Çeçeno-İnguşskoye Knijnoye İzdaniye, Groznıy, 1960.

Fuller Elizabeth, **Georgian Moslems Deported by Stalins Permitted to Return**, RL Program Sup. Jan. 14, Munich, 1986.

Ganalanyan A., **Boevıye Podvigi Sınov Armenii**, İzd. ARMFAN, Yerevan, 1944.

Gladkov İ.A., Kossoy A.İ., Vidonov S.S., **Sotsialistiçeskoye Narodnoye Hozyaystvo SSSR v 1933-1940 gg.**, İzdatelstvo AN SSSR, Moskva, 1963.

Gonov A.M., **Severnyıy Kavkaz: Reabilitatsiya Repressirovannıh Narodov (20-90-e godı)**. Nalçik, 1998.

Gorbachev M. S., **Uroki Voynı i Pobedi**, Politizdat, Moskva, 1990.

Gorovskiy F.Ya., Rimarenko Yu.İ., **Natsionalny Vopros i Sotsialisticheskaya Praktika**. Opiť istoriko-teoriticheskogo analiza. Kiev, 1991.

Goryayeva T.M. (glav. ruk.), **İstoriya Sovetskoy Politicheskoy Tsenzuri**. Dokumentı i Materialı, ROSSPEN, Moskva, 1997.

Grechko A.A., **Bitva za Kavkaz**, Voennoye izdatelstvo, Moskva, 1967.

_____, **Godı Voynı**. Voenizdat, Moskva, 1967.

_____, **İstoriya Vtoroy Mirovoy Voynı 1939-1945 gg.**, V 12-ti Tomah, Voenizdat, Moskva, 1973/1982.

Gromov Aleks, **Stalin i Beriya: Sekretnıye Arhivı Kremlya, Obolgannıye Geroi ili İschadiya Ada?**, Belgorod, 2013.

Groshev İ.İ., **Sushnost Natsionalnoy Politiki KPSS**, İzdatelstvo Misl, Moskva, 1982.

Groshev İ.İ., Chechetkina O.İ., **Kritika Burjuaznoy Falsifikatsii Natsionalnoy Politiki KPSS**, İzdatelstvo Misl, Moskva, 1974.

Gurkin V.V., **Boevoy Sostav Sovetskoy Armii. Çast I. (Iyun-Dekabr 1941 goda)**, Voenno-İstoricheskoye Upravleniye Generalnogo Shtaba. Voenizdat, Moskva, 1963.

Hadjieva T., **Köçgünçüle Esgermesi** (Slovestniye Pamyatniki Vıseleniya). Nalçik, 1997.

Hakuaşev Ye.T., **Kabardino-Balkarskaya ASSR v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, İzdatelstvo. Elbruz, Nalçik, 1978.

_____, **V Boyah za Kabardino-Balkariya (1942-1943 gg.)**, İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 1971.

Hans Kohn, **Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği**, Çev. Ağâh Oktay Güner, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Harmandaryan S.M., **Boevoye Sodrujestvo Armyanskogo Naroda s Narodami Sovetskogo Soyuzı v Velikoy Otechestvennoy Voyne**, izd. AN ArmSSR, Yerevan, 1967.

Hart Liddell, **II. Dünya Savaşı Tarihi I**, Çev.: Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Hassassian M. S. **Armenia's Struggle for Self Determination**. Jerusalem, 1984.

Haustov V.N., **Delo Beriya. Prigovor objalovaniyu ne podlejit**. Rossiya. XX vek. Dokumentı. İzdatelstvo MFD, Moskva, 2012 .

Hoffmann Joachim, **Der Kaukasus im 1942/1943**, Verlag Rombach Freiburg, 1985.

_____, **İstoriya Russkoy Osvoboditelnoy Armii**, izd. ACT, Parij, 1990.

_____, **Ostlegionen 1941 bis 1943**, Verlag Rombach Freiburg, 1976.

Hudalov T.T., **Severnaya Osetiya v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941 – 1945 gg.** Severo-Osetinskiy Institut Gumanitarnih Issledovaniy, Vladikavkaz, 1992.

Hunagov A.S., **Viselit Bez Prava Vozvrasheniya...**, Deportatsiya Narodov Yuga Rossii. 20-50-e godi. (na materiale Krasnodarskogo i Stavropolskogo krayev), Izdatelstvo Meoti, Maykop, 1999.

İbragimov M.M., **Vlast i Obshestvo v Godi Velikoy Otechestvennoy Voyni (Na Primere Natsionalnih Respublik Severnogo Kavkaza)**, Izdatelstvo Prometey, Moskva, 1998.

İbragimov Musa, İbragimov Movsur, **Çeçnya: Çerez Krugi Ada.** Pereseleniya i Deportatsiya Çeçenskogo Naroda, Izdatelstvo Akvarius, Moskva, 2003.

İonina N. A., **Sto Velikih Nagrad**, Veche, Kiev, 2003.

İshaki Ayazi, **İdil-Ural Devleti. 1917-1918**, TTK Yayınları, Ankara, 2014.

İsupov V.A., **Demograficheskiye Katastrofi i Krizisi v Rossii v Pervoy Polovine XX Veka.** İzd. Sibirskiy Hronograf, Novosibirsk, 2000.

İvanov V.Ye., **Natsionalniye Voinskiye Chasti v SSSR: Opit Stroitelstva i Primeneniya.** Izdatelstvo Ekaterenburg, Ekaterenburg, 1996.

Karakhî Muhammed Tahir-ül, **İmam Şamil'in Gazavatı**, (Haz.Tarık Cemal Kutlu), Gözde Kitaplar Yay., İstanbul, 1987.

Kardaş G., Melikov D.T., **Bitva za Kavkaz**, Kafedra İstorii Sovetskogo Voennogo İskusstva, Izdatelstvo Litogr., Moskva, 1948.

Kardaş G., **Za rodnoy Kavkaz.** Sev.-Osetiya gosizdatelstvo, Ordjonikidzhe, 1943.

Katerinich V., **Sovetskoye Voorujonniye Sili v Otsenke Burjuaznih Voennih i Politicheskikh Deyateley**, Moskva, 1958.

Katishkin İ.S. (pod. ruk.), **Krasnoznamenniy Zakavkazskiy (Ocherki İstorii Krasnoznamennogo Zakavkazskogo Voennogo Okrug)**, Voenizdat, Moskva, 1969.

Kayabal İ., Arslanoğlu C., **Orta Asya Türklüğünün Tarihî ve Bugünkü Durumu**, Kömen Yayınları, Ankara, 1978.

Kırzioğlu Fahrettin, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Kirsanov N.A., **V Boevom Stroyu Narodov-Bratyev**, Izdatelstvo Misl, Moskva, 1984.

Kisilev A.F., Shagin E.M., **Hrestomatiya po Otechestvennoy İstorii (1946-1955)**, Vlados, Moskva, 1996.

Kojevnikov M.H., **Geroi - Groznentsı.** Çeçeno-İnguşkoye Knijnoye Izdatelstvo, Grozniy, 1947.

Kolesnikov G. A., Rozhkov A.M., **Ordena i Medali SSSR**, Voenizdat, Moskva, 1974.

Komkov G.D., **İdeyno-Politicheskaya Rabota KPSS v 1941-1954 Godah**, Izd. Nauka, Moskva, 1965.

Kostirchenko G.V., **Taynaya Politika Stalina: Vlast i Antisemitizm**, İzdatelstvo Mejdunarodniye Otnosheniya, Moskva, 2001.

Kotov V.İ., **Deportatsiya Narodov Severnogo Kavkaza: Krizisniye Yavleniya Etnodemografikiçeskoj Situatsii**. Severny Kavkaz: Vıbor Puti Natsionalnogo Razvitiya. Maykop, 1994.

Kotsonis A.N., **Sovetskiye Greki v Velikoy Otechestvennoy Voyne**. Pyatidesyatiletıye Velikoy Pobedi nad Faşizmom: İstoriya i Sovremennost. Materialı Mejdunarodnoy Nayçnoy Konferentsii, Smolensk, 1995.

Kozlov V.A., Kozlova A.Ye., Benvenuti F., Polyan P.M., Sheremet V.İ., **Vynahi i İmperskaya Vlast: Problemi Çeçni i İngušetii vo Vnutrenney Politike Rossii i SSSR (naçalo XIX-seredina XX veka)**, izd. Rossiyskaya Politicheskaya Entsiklopediya, Moskva, 2011.

Krivosheev G.K., Andronikov V.M., Burikov P.D., **Grif Sekretnosti Snyat: Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah, Boevih Deystviyah i Voennih Konfliktah**, Statistiçeskoje İssledovaniye, Voennoe İzdatelstvo, Moskva, 1993.

Kulikov Ye.N., Rjevskiy O.A., Cheloshev İ.A., **Pravda i Loj o Vtoroy Mirovoy Voyne**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1983.

Kumikov T.H., **İstoriya Kabardino-Balkarskoj ASSR: s Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticheskoy Revolutsii Do Nashih Dney**, v 2-x tomah, Nauka, Moskva, 1967.

Kurat A.N., **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar**, TTK, Ankara, 2014.

Lenin V.İ., **Polnoye Sobraniye Soçineniy**, T. 44, İzdatelstvo Politicheskoy literaturı, Moskva, 1970.

Likas A.L., **Bratya Srajayutsya Vmeste (Rasskaz O Boevom Bratstve Voinov Razliçnih Natsionalnostey)**, Voenniye memuarı, Voenizdat, Moskva, 1973.

Madatov G.A., **Azerbaydjan v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, İzdatelstvo Elm, Baku, 1975.

Magamadov S.S., **Narodı Çeçenskoj Respubliki v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-194**: Materialı Vserossiyskoj Nauç.-Prakt. Konferentsii Posvyaşennoy 65-letiyu Pobedi v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1945 yy., Akademiya nauk Çeçenskoj Respubliki, Grozny, 18-19 Mayıs, 2010.

Mahalov V.S., Beshentsev A.V., **Voyna, Istoriya, Ideologiya (Burjuaznaya Voennaya Istoriya na Slujbe Militarizma)**, Politizdat, Moskva, 1974.

Malyarov V.N., **Stroitelny Front v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı. Sozdaniye Strategicheskikh Rubejey i Platsdarmov Dlya Obespecheniya Oboronitelnykh Operatsiy Voorujennykh Sil v Godı Voynı 1941–1945 g.** Voenno-Injenernyy Universitet, Sankt Peterburg, 2000.

Matyushkin N., **Sovetskaya Armiya – Armiya Drujby Narodov**, Voenizdat, Moskva, 1962.

Mchedlov M.P., **Kritika Falsifikatsiy Natsionalnykh Otnosheniy s SSSR**, İzdatelstvo Politizdat, Moskva, 1984.

Medinskiy Vladimir., **Voyna. Mifi i SSSR 1939-1945**, İzdatelstvo Olma Media Grup, Moskva, 2011.

Mehtiyev B.M., **223-ya Kranoznamennaya Belgradskaya**. Baku, 1983.

Meleshko A., Kicheva M., Blyumfeld O., **Dagestan v Godı Velikoy Otechestvennoy voynı 1941-1945 gg.**, Dokumentı i materialı. Dagestanskoye kniznoye izdatelstvo, Mahaçkala, 1963.

Meltyuhov M.İ., **Upuschennyı shans Stalina: Sovetskiy Soyuz i borba za Evropu: 1939-1941gg.**, (Dokumentı, Faktı, Sujdeniya), İzdatelstvo Veche, Moskva, 2000.

Menshikov V.V., **Rjev-Stalingrad. Skritiy Gambit Marşala Stalina**, İzdatelstvo Piter, Sankt Petersburg, 2012.

Mhatsakanyan A.N., **Letopis Podvigov Voinov Armyan**, İzd. Djarelo, Yerevan, 1947.

Mnakatsyanan A.N., **Armyanskiy Narod v Velikoy Otechestvennoy Voyne (1941-1945 gg.)**, İzdatelstvo AN ArmSSR, Yerevan, 1954.

_____, **Sovetskaya Armeniya v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı**, AKN, Yerevan, 1968.

Moshanskiy İ.V. **Oborona Kavkaza Velikoye Otstupleniye 25 iyulya – 31 dekabrya 1942 goda**, İzdatelstvo Veche, Moskva, 2010.

Mueller-Hillerband B., **Suhoputnaya armiya Germanii 1933-1945**, İzdatelstvo İzografus, Moskva, 2002.

Muradyan V.A., **Bratstvo, Skreplonnoye Krovyu**, Voenizdat, Moskva, 1969.

Muriyev D.Z., **Osetii Otvajniye Sını**, Severo-Osetinskoye İzd., Ordjonikidzhe, 1974.

Mustafayev A.H., **Natsionalniye Otnosheniya v SSSR v Trudah Turetskikh Avtorov (Kriticheskiy analiz natsionalisticheskikh kontseptsii)**, İzdatelstvo Elm, Baku, 1990.

Napso D.A., **Partiyniye Organizatsii Karaçaya i Çerkessii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**. Po leninskomu puti. Partiynaya organizatsiya Karaçaya i Çerkessii v Borbe za Kommunizm. Çerkessk, 1963.

Nartanova N.V., **Sotsialniy Aspekt Gosudarstvennoy Politiki v Kabardino-Balkarii v 40-h – naçale 60-h gg. XX v.**, İzdatelstvo MV, Nalçik, 2001.

Natsionalnaya Politika Sovetskogo Gosudarstva: Represii Proviv Naroda i Problemi ih Vozrojdeniya. Materialı Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii 23-24 Oktyabrya 2003 g., Elista, 2003.

Nekrasov V.F., **Beriya: Konets Karyeri**. Moskva, 1991.

Nekrich A.M., **Nakazanniye Narodı**, İzdatelstvo Hronika, New York, 1978.

Nevejin V. A., **Sindrom Nastupatelnoy Voynı: Sovetskaya Propaganda v Predverii “Svyashennıh Boyev”. 1939-1941 g.**, Airo-XX, Moskva, 1997.

Nevskaya V.P., **Ocherki İstorii Karaçaevo-Çerkessii**, v 2-h tomah, T. 2, Sovetskiy Period, Çerkessk, 1972.

Nurullayev A.A., **Musulmane Sovetskogo Soyuza v Velikoy Otechestvennoy voyne**. Religiozniye Organizatsii Sovetskogo Soyuza v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg. Materialı “Kruglogo Stola”, Posvyachennogo 50-letiyu Pobedi 13 Aprelya 1995 goda. Moskva, 1995.

Ogorkov A.V., Drobyazko S., **Materialı po İstorii Russkogo Osvoboditelnogo Dvijeniya (1941-1945 gg.)**: Sbornik Statey, Dokumentov i Vospominaniy. İzd. Graal, 1997.

Oshayev Halid D., **Slovo o Polku Çeçeno-İnguşskom**. Sbornik dokumentalno-hudojestvennih proizvedeniy. İzd. El-fa, Nalçik, 2004.

Otkupshikov Yu. V., **Ocherki Po Etimologii**, İzdatelstvo Sankt Petersburgskogo Universiteta, Sankt Petersburg, 2001.

Overchuk A., Demirchyan K., Kulisheva O., **Krasnoznamenniy Zakavkazskiy**. Ocherki İstorii Krasnoznamennogo Zakavkazskogo Voennogo Okruga. Voenizdat, Tbilisi, 1981.

Pıhalov İ.V., **Za Sto Stalin Viselyal Narodı? Stalinskiye Deportatsii – Prestupniy Proizvol ili Spravedlivoe Vozmezdiye?**, İzdatelstvo Yauza-press, Moskva, 2008.

Pıhalov İ.V., Dyukov A., **Velikaya Obolgannaya Voyna**, Voennaya Literatura, Moskva, 2009.

Pliev Bagrat Zaharyeviç, **Voinı Yujnoy Osetii v Boyah za Sovetskuyu Rodinu**, İzdatelstvo Metsniebera, Tbilisi, 1979.

Polyan P.M., **Deportatsii i Etničnost. Stalinskiye Deportatsii. 1928-1953 g.** Pod. Obshey redaktsiyey akademika Yakovleva A.N.; Sost.: Pobol N.L., Polyan P.M., İzdatelstvo Demokratiya, Moskva, 2005.

Polpan P.M., **Ne Po Svoey Vole... İstoriya i Geografiya Prinuditelnh Migratsiy v SSSR**, O.G.İ-Memorial, Moskva, 2001.

Pospelov P.N. (pred.red.kom.), **İstoriya Belikoy Otechestvennoy Voynı Sovetskogo Soyuzu**, 6-tomnyy trud., Voenizdat, Moskva, 1965.

Repressirovannıye Narodi, Uprazdneniye ih Gosudarstvennosti i Problemi Reabilitatsii: Materialı Vserossiyskoy Nauçnoy – Prakticheskoy Konferentsii, 26-27 Dekabrya 1993 g., Elista, 1993.

Repressirovannıye Narodi: İstoriya i Sovremennost, Materialı Respublikanskoy Nauçnoy Konferentsii, 30-31 Oktyabrya 2003, Karaçayevsk, 2003

Repressirovannıye Narodi: İstoriya i Sovremennost, Tezisi Dokladov i Soobşeniy III Vserossiyskoy Nauçnoy Konferentsii, Nalçik, 1994

Repressirovannıye Narodi: İstoriya i Sovremennost, Tezisi Dokladov i Soobşeniy Vserossiyskoy Nauçnoy - Prakt. Konferentsii, 28-29 Maya Elista, 1992

Rokossovskiy K.K., **Velikaya pobeda na Volge**. Voenizdat, Moskva, 1965.

Roosevelt Franklin Delano, Louenheim Francis, Langley Harold, Jonas Manfred, Churchill Winston Spencer, **Sekretnaya Perepiska Roosevelt i Churchill v Period Voynı**. İzdatelstvo Terra, Moskva, 1995.

Rubtsov Yu. V., **Alter Ego Stalina: Stranitsı Politicheskoy Biografii L.Z. Mehliş**, İzdatelstvo Zvonitsa-MG, Moskva, 1999.

Sabanchiev H.-M.A., **Bili Soslanı Navechno: Deportatsiya i Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda**, İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 2004.

Sandıklı A., İsmayilov E., Gafarov O., **Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye**, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2014.

Saray Mehmet, **Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1998.

Sarkisyan S.M., **408-ya Armyanskaya Strelkovaya Diviziya v Bitve za Kavkaz**. Yerevan, 1985

Senyavskaya Ye.S., **Psihologiya Voynı v XX veke: İstoricheskiy Opıt Rossii**, İzdatelstvo ROSSPEN, Moskva, 1999.

_____, **Voенно-İstoricheskaya Antropologiya. Predmet, Zadaçi, Perespektivi Razvitiya**. Ejegodnik, İzdatelstvo ROSSPEN, Moskva, 2002.

Shabaev D.V., **Pravda o Viselenii Balkartsev**, 2-e izd-ye, izd. Elbruz, Nalçik, 1994.

Shadayev M.L., **Na Zashite Kavkaza**. İzdatelstvo Nauka, Leningrad, 1971.

Shakumidov A.S., **Deyatelnost Adıgeyskoy Partiyonoy Organizatsii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı Sovetskogo Soyuza 1941-1945 gg.**, Adıgeyskiy Naučno-İssledovatel'skiy Institut, Maykop, 1967.

Shamanov İ.M., Tambieva B.A., Abrekova L.O., **Nakazannı po Natsionalnomu Priznaku**, izd. Çerkessk: KÇF MOSU, Çerkessk, 1999.

Sheehy Ann, Nayhaylo Bohdan, **The Crimean Tatars, Volga Germans and Meskhetians**, Minority Rights Group, Report No.6, Munich, 1973.

Sheudjen A.H., **Zemlya Adıgov**, İzdatelstvo GURİPP Adıgeya, Maykop, 1996.

Shmonin A., **Nepokorenniy Kavkaz**. İzdatelstvo Dagiz, Mahaçkala, 1943.

Shnirelman V.A. **The Value of the Past: Myths, Identity and Politics in Transcaucasia**. Osaka: National Museum of Ethnology, 2001.

Stepanchikov K., Pervushina Ye., **Ot Buga do Kavkaza. III Tankoviy Korpus v Kampanii Protiv Sovetskoy Rossii 1941-1942 godov**, İzdatelstvo AST, Moskva, 2004 (GEYER Herman, **Vom Bug zum Kaukasus**, Mackensen Eberhard von. **Das III. Panzerkorps in Feldzug gegen Sowjetrußland 1941/42**. Neckaargemünd, 1967).

Selkevich S., **Territoriya i Naseleniye SSSR**, Politizdat, Moskva, 1940.

Suny R. G. **The making of Georgian Nation**, Indiana University Press, London, 1978.

Suvenirov O. F., **Tragediya RKKA 1937-1938**, İzdatelstvo Terra, Moskva, 1998.

Suvorov Viktor, **Ledokol. Kto Nachal Vtoruyu Mirovuyu Voynu**. Bölüm 16: **Poçemu Stalin Unichtojil "Liniyu Stalina"**, Novoye vremya, Moskva, 1992.

Şamanov İ.M., Tambiyeva B.A., Abrekova L.O., **Nakazanı po Natsionalnomu Priznaku**. Çerkessk, 1999.

Tagantsev N.S., **Ugolovnoye pravo** (Obşaya Çast). Çast 2, Po İzdaniyu 1902 goda, Sankt Peterburg, 2003.

Tarhova N.S., **Krasnaya Armiya i Stalinskaya Kollektivizatsiya 1928-1933 gg.**, izd Rossiyskaya Politicheskaya Entsiklopediya, Moskva, 2010.

Tepun P.D., **KPSS v Borbe za Edinstvo i Splochnost Narodov Severnogo Kavkaza v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941-1945 gg)**, Voprosı İstorii KPSS, Rostov, 1984.

Tetuyev A.İ., **Çerekskaya Tragediya**, İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 1994.

Tolstov S. P., **Narodı Kavkaza**, Tom 1, İzd. Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1960.

Trunov D., **Dagestantsı v Boyah za Rodinu**, Daggosizdat, Mahaçkala, 1941.

Tshovrebov İ.N., **Boevoye Sodrujestvo Narodov Kavkaza**, Tsentralniy Komitet KP Gruzii, Tbilisi, 1978.

Tyushkevich S.A., **Sovetskiye Vooruzhenniye Silı: İstoriya Stroitelstva**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1978.

Vachnadze E. M., Guruli V., Bahtadzhe M., **İstoriya Gruzii s Drevneyshih Vremyon do Nashih Dney**, Gruziiya v 1941-1945 godı. Tbilisskiy Gosudarstvenniy Universitet İvane Djavakhisvilli, Tbilisi, 1993.

Volkov İ.V., Zuev M.N., **İstoriya Rossii s Drevnosti do Nashih Dney**, İzdatelstvo Academia, Moskva, 1998.

Volkovskoy N.L. (pod. red.), **Blokada Leningrada v Dokumentah Rassekreçennih Arhivov**. Voenno-istoričeskaya biblioteka, İzdatelstvo Poligon, Moskva, 2005.

Voskanyan S.S., **Oçerki İstorii Armyansko-Axerbaydjanskih Etnopolitiçeskih Otnoşeniy**, İzdatelstvo VolGU, Volgograd, 2002.

Weisskopf M., **Pisatel Stalin**, Novoye Literaturnoye Obozreniye, Moskva, 2002.

Yanar Savaş, **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2002

Yıldı M., **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2006.

Yılmaz M., **Çağdaş Türk Dünyası Tarihi**, Palet Yayınları, Konya, 2013.

Zaharov İ.Z., **Drujba, Zakalennaya v Boyah**, İzdatelstvo Mısl, Moskva, 1970.

Zaharyan V.S., **Bolşeviki Armenii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı**, İzdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Yerevan, 1949.

Zemskov V.N., **Spetsposelentsı v SSSR, 1930-1960**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 2003.

Zenkovsky Serge A., **Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık** (Çev. İzzet Kantemir) Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1990.

Zeyrek Yunus, **Ahıska Araştırmaları**, Kozan Ofset, Ankara, 2006.

Zhilin P.A., **O Voynе i Voyennoy İstorii**, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1984.

Zolotoryov V.A. (glav. red.), **Velikaya Otechestvennaya Voyna 1941-1945**. Voenno-İstoricheskiye Oчерki. V 4-x tomah. Kniga 1: Suroviye İspitaniya, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1998.

Zultsman R., **Propaganda kak Orujiye na Voynе, İtogi Vtoyy Mirovoy Voynı**. Voenno-istoricheskaya biblioteka, Moskva, 1998 (Tippelskirch K., A. Kesselring, Guderian, İtogi Vtoroy Mirovoy Voynı. Vıvodı Pobejdennih).

Zumakulov B.M., **Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda. İstoriya, Problemi, Resheniya**, İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 1998.

Zumakulov B.M., **Chas ispitaniy: Deportatsiya, Reabilitatsiya i Vozrojdeniye Balkarskogo Naroda (Dokumentı i Materialı)**, İzdatelstvo Elbruz, Nalçık, 2001.

2. Tezler ve Makaleler

Tezler

Adjieva E.A., **Deportatsiya Narodov Severnogo Kavkaza v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı: Priçını i Sledstviya: (Na Primere Karaçayevskogo i Balkarskogo Narodov)**, Doktorskaya dissertatsiya, Karaçayevsk, 2001.

Agiev R.S., **Tragediya Çeçenskogo i İnguşskogo Narodov v 30-50-h godah XX v.** (Deportatsiya, Spetsposeleniye, Reabilitatsiya). Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk. Rostov na Donu, 2002.

Alferova İ.V., **Gosudarstvennaya Politika V Otnoşenii Deportirovannıh Narodov (konets 30-h – 50-e gg.)**: Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1997.

Aliyeva S.K., **Materialnaya i Finansovaya Pomosh Trudyashihsya Severnogo Kavkaza Krasnoy Armii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.:** (na materialah Adıgeyskoy, Karaçayevskoy, Çerkesskoy avtonomnıh oblastey i Kabardino-Balkarskoy ASSR), Doktorskaya dissertatsiya. Karaçayevsk, 2001.

Araphanova L.Ya., **Deportatsiya Narodov Kak Spetsifiçeskiy Aspekt Natsionalnoy Politiki Sovetskogo Gosudarstva: (Na Primere İnguşskogo Naroda)**. Doktorskaya dissertatsiya Politicheskikh nauk, Moskva, 2002.

Ayshaev O.O., **Borba Balkarskogo Naroda Protiv Politiki Genotsida i Etapı Ego Vozrojdeniya (1944-1945)**: Doktorskaya dissertatsiya, Nalçık, 1997.

Babaev A.M., **Partiynaya Organizatsiya Dagestana – Organizator Patriotiçeskogo i Trudovogo Podyema Narodov Respubliki v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941-1954)**, Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1963.

Bananianrskiy S., **Deyatelnost Kommunistiçeskoy Parti Azerbaydjana po Sozdaniyu Narodnogo Opolçeniya i Obuçennogo Rezerva Dlya Sovetskoy Armii v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Baku, 1960.

Çınar B., **İkinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi ve Türkiye**, Hacettepe Üniversaitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Dadaev A. **Osmanlı Devleti – Çarlık Rusya Sınırında ve Sovyetlerin Sürgün Politikasında Ahıskalı Türkler**, Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

Drobyazko S.İ., **Vostochniye Formirovaniya v Sostave Vermahta (1941-1945 gg.)** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1996.

Gatsenko V.M., **Voenno-Organizatorskaya Deyatelnost Partiynih Organizatsiy Severnogo Kavkaza v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (İyun 1941-1942),** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1974.

Gluhov V.M., **Adigeya v Dni Velikoy Otechestvennoy Voynı.** Doktorskaya dissertatsiya, Maykop, 1949.

Gonov A.M., **Problemi Deportatsii i Reabilitatsii Repressirovannih Narodov Severnogo Kavkaza: 20-90-e godı XX veka.** Doktorskaya dissertatsiya, Nalçık, 1998.

Hutuyev H.İ., **Balkarskiy Narod v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı i Poslevoenniy Period (Vosstanovleniye Avtonomii Balkarskogo Naroda),** DKN. Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Rostov na Donu, 1965.

Hutuyev H.İ., **Stanovleniye i Razvitiye Sotsialisticheskoy Kulturi Kabardino-Balkarii,** Doktorskaya dissertatsiya, Nalçık, 1987.

İbragimov M.M., **Vlast i Obshestvo v Period Velikoy Otechestvennoy Voynı (Na Primere Severokavkazskih Respublik).** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1998.

Kulaev Ç.S., **Voenno-Organizatorskaya i Politicheskaya Rabota Mestnih Partiynih Organizatsiy v Godı Voynı.** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk, Moskva, 1981.

Magomedov Ş.B., **Problemi Sotsialno-Ekonomicheskogo i Natsionalno - Gosudarstvennogo Stroitelstva v Dagestane (1920-1940 gg.)** Dissertatsiya kandidata istoricheskikh nauk. Mahaçkala, 1993.

Mamukelashvili E., **Voenno-Organizatorskaya i İdeologicheskaya Deyatelnost KPSS v Bitve za Kavkaz (1942-1943gg),** Doktorskaya dissertatsiya, Tbilisi, 1982.

Naumova Ye.N., **Reabilitatsiya i vozvraşeniye İnguşskogo Naroda na İstoriçeskuyu Rodinu (1953-1961 gg.).** Doktorskaya dissertatsiya, Moskva, 2008.

Sabanchiev H.-M.A., **Deportatsiya, Jizn v Ssilke i Reabilitatsiya Balkarskogo Naroda (1940-e – naçalo XXI v.):** Doktorskaya dissertatsiya, Rostov na Donu, 2007.

Simonenko V.A., **Meshetinskiye Turki: İstoriçeskaya Sudba i Problemi Kulturnoy Adaptatsii,** Doktorskaya dissertatsiya, Krasnodar, 2002.

Makaleler

Burov A.N., *“K Voprosu ob Osnovnih Priçinah Deportatsii “Nakazannih” Narodov: Repressirovanniye Narodi.”*, **İstoriya i Sovremennost.** Elista, 1992.

Yeliseev V.T., “*Strategicheskiye Peregruppirovki Sovetskih Voysk Pri Podgotovke Zimney Kampanii 1942/1943 Goda*”, **Voenno-İstoricheskiy Jurnal**, № 11, 1987.

Botashev M.A., “*Karaçaevo-Çerkessiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg*”, **Materialı Oblastnoy Nauçno-Teoreticheskoy Konferentsii 1977**, Çerkessk, 1982.

Bezugolnıy A.Yu., “*Tovarish Beriya i Komanduyushiy Frontom Prikazali...*”, Uchastiye L.Berii v rukovodstve oboronoy Kavkaza v avguste-sentyabre 1942 g. **Voenno-İstoricheskiy Arhiv** № 3, 2002.

Antoshin A., “*Russkiy Mir 1939-1953. Sud’ba voennoplennih i deportirovannih grajdan SSSR*”, **Materyalı Komissii Po Reabilitatsii Jertv Politicheskikh Represiy**, Novaya i Noveyshaya İstoriya. № 2, Moskva, 1996.

Galitskiy V.P., “*...Dlya aktivnoy diversionnoy deyatelnosti v tilu u Krasnoy Armii*”, **Voenno-İstoricheskiy Jurnal**, № 1, 2001.

Bugay N.F., “*Gosudarstvennaya Politika v Sfere Natsionalnih Otnosheniy v Usloviyah «Sotsialisticheskogo Eksperimenta»*”, **Rossiya v XX veke: Problemi natsionalnih otnosheniy**, Moskva, 1999.

Baymuratov İ.H., “*Subyektivnyy Faktor v Deportatsii i Reabilitatsii Karaçaevskogo Naroda*”, **Repressirovanniye Narodi: İstoriya i Sovremennost**. Materialı Respublikanskoy Nauçnoy Konferentsii, 30-31 Oktyabr, Karaçaevsk, 2003.

Bezugolnıy A.Yu., “*Tovarish Beriya i Komanduyushiy Frontom Prikazali..., Uchastiye L. Berii v Rukovodstve Oboroni Kavkaza v Avguste-Sentyabre 1942 g.*”, “**Jurnal Voenno-İstoricheskiy Arhiv**”, № 3, Moskva, 2002.

Bordyugov G., Buharyev V., “*Natsionalnaya İstoricheskaya Misl v Usloviyah Sovetskogo Vremeni*”, **Natsionalniye Istoriı v Sovetskom i Postsovetskih Gosudarstvah**, Sbornik statey, Airo-XX, Moskva, 1999.

Bugay N.F., “*Velikaya Otechestvennaya Voyna: Problemi “Vtorogo Fronta” na Territorii SSSR v 40-e godı*”, **Pyatidesitletiye Velikoy Pobedi Nad Faşizmom: İstoriya i Sovremennost**. Materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii 27-30 1995 y. Smolensk, 1995.

Koyschuyev A.D., “*Totalitarizm i Falsifikatsiya Roli Meloçislennih Narodov Severnogo Kavkaza v Velikoy Otechestvennoy Voynе Kak Priçina Deportatsii Tselih Narodov*”, **Vestnik Karaçaevo-Çerkesskogo Gosudarstvennogo Universiteta**. Karaçaevsk, 2001.

Alpargu M., Şahin E., “Sovyet Rusya’nın Dağılmasından Sonra Kafkasya’da Kimlik Problemi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C 2, S. 1, 2007.

Avşar B.Z., “Kafkasların Genel Değerlendirmesi”, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, Ankara, 1997.

Azizyan A., “*Narodı Kavkaza Nikogda ne Budut Rabami*”, **Bolşevik**, № 15, Yerevan, 1942.

Basov A.V., Kumanev G.A., “*Narodniy Podvig v Bitve za Kavkaz: Sbornik Statey*”, **İnstitut İstorii SSSR**, izd. Nauka, Moskva, 1981.

Bezugolnyy A., “*Tovarish Beriya i Komanduyushiy Frontom Grikazali...*”, **Jurnal Voennno İstoricheskij Arhiv**, № 3, 2002.

Botashev M.A., “*Karaçaevo-Çerkessiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı*”, **Karaçaevo-Çerkesiya v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Materialı Oblastnoy Naučno-Teoreticheskoy Konferentsii 1977, Çerkessk, 1982.

Bugay N.F., “*Pravda o Deportatsii Çeçenskogo i İnguşskogo Narodov*”, **Jurnal Voprosı İstorii**, № 7, Moskva, 1990.

Bugay N.F., “*K Voprosu o Deportatsii Narodov SSSR v 30-40-h godah*”, **Sbornik Voyna i Obshestvo, 1941-1945 gg.** Kniga Vtoraya. İzdatelstvo Nauka, Moskva, 2004.

Nnarovskiy İ.V., Nikonova O.Yu., “*Çelovek i Voyna (Voyma kak Yavleniye Kulturi)*”, **Sbornik Statey**, İzdatelstvo AİRO-XX, Moskva, 2001.

Çiloğlu Fahrettin, “*Kafkasya Konusunda Yanılıgılar ve Yanılışlar*”, **Kafkasya Yazıları Dergisi**, Çiviyazıları Yay., Yıl 1, S. 3, Sonbahar/Kış 1998.

Devlet Nadir, “*Kuzey Kafkasya’nın Dünü Bugünü*”, Kafkasya Bölgesi, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel Sayısı II, Sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997.

Filimoshin M.V., “*Nashi Pavshiye Kak Chasoviye... Poteri Voorujennih Sil SSSR v Voynah i Voennih Konfliktah*”, **Voennno-istoricheskij jurnal**. № 2, Moskva, 2000.

Galitskiy V.P., “*...Dlya Aktivnoy Podrivnoy Diversionnoy Deyatelnosti v Tılu u Krasnoy Armii*”, **Voennno-istoricheskij jurnal**. № 1, Moskva, 2001.

Galitskiy V.P., “*Obyazuyus Pomoç Nemetskoı Armii...*”, **Voennno-İstoricheskij Jurnal**. № 3, Moskva, 2003.

Gurbanov Şamil, “*Mesheti Türkleri*”, **Diderginler**, Bakı, 1990.

Gradoselskiy V.V., “*Natsionalniye Voinskiye Formirovaniya v Velikoy Otechestvennoy Voıne*”, **Jurnal “Voennno-İstoricheskij Arhiv”**, № 1, Moskva, 2002.

Karaketova İ.M., “*Velikaya Otechestvennaya Voyna i Deportatsiya Karaçaevskogo Naroda*”, **Reptessirovanniye Narodı: İstoriya i Sovremennost**. Nalçık, 1994.

İshakov S.M., “*Vmeste ili porozn. Türkî Musulmane v Rossiyskoy İmperii 1914-1918 gg.*”, gazeta **Tatarskiy Mir**, No: 15 Oktyabr 2004.

Kaltahchan Aleksandr, “*Reabilitatsiya Repressirovannih Narodov Rossii: Perviy Prakticheskiy Shagi*”. **Etnopoliticheskiy vestnik**. № 2, 1992.

Kartoev M., “*Slavniyi sını İngušetii – Zashitniki Leningrada*”, Gosudarstvennaya Arhivnaya Slujba Respubliki İngušetiya, Material s Gazeti “**Serdalo**”, 7 Maya 2014.

Kolomiyets M., Moshanskiy İ., “*Oborona Kavkaza, İyul - Dekabr 1942 g.*”, **Jurnal Frontoviy İllustratsii**, Pereodiçeskoe izdaniye, Moskva, 2000.

Kirsanov N.A., “*Natsionalniye Formirovaniya Krasnoy Armii v Velikoy Otechestvennoy Voyne 1941-1942 godov*”, **Jurnal Novaya i Noveyshaya İstoriya**, № 2, Moskva, 1995.

Lyulechnik Vilen, “*Popitka vtoroy grajdanskoy voynı (1941-1945)*”, **Oschestvenno-Politicheskiy Ejenedelnik Vestnik**, New York, 1999.

Radzinovskiy Leonid, “*Neizvestniye Soldatı*”, **Rossiyaskaya Gazeta**, Federalniy Vıpusk № 4359, 8 Maya 2007.

Badmayev S.B., “*Represirovanniye Narodı: İstoriya i Sovremennost*”, Tezisi Dokladov i Soobsheniy Vserossiyskoy Nauçnoy Prakt. Konferentsii. Elista, 1992.

Trofimchuk N.A. (glav.red.), “*Religiozniye organizatsii Sovetskogo Soyuzı v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.*”, **Materialı “Kruglogo Stola” Posvyaşennogo 50-Letiya Pobedi**, 13 Aprelya 1995 g., RAGS, Moskva, 1995.

Jiromskaya V.B., “*Osobennosti Demograficheskogo Razvitiya Narodov Rossii v 20-e godı XX veka*”, **Rossiya v XX veke: Problemi Natsionalnih Otnosheniy**. İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1999, s.361-165.

Salahlı Çingiz, “*Tuzemnaya Konnaya Diviziya*”, Gazeta ‘**Birja Plus**’, 3/10 Dekabrya, 2004.

Shahrani Nazif, “*Orta Asya ve Sovyetler Dönemi Uygulamalarını Sorgulama*”, (1993), Çev. Vildan Serin, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 6, 2000.

Shaskov V.Ya., “*Likvidirovanniy Klass na Zashite Rodini*”, **Voенno-İstoricheskiy Jurnal** № 4, 2001.

Semin Yu.N., Starkov O.Yu., “*Kavkaz. 1942-1943 godı: Geroizm i Predatelstvo*”, **Voенno-İstoricheskiy Jurnal**. № 8, Moskva, 1991

Kojevnikov V.P., “*Propaganda i Agitatsiya Bolşevikov v Dooktyabrskiy Period*”, İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva, 1983.

Schneider V.G., “*Sotsiokulturniye Osnovaniya Akta Deportatsii Ryada Narodov Severnogo Kavkaza v 1943-1944 gg*”, **Vestnik Armavirskogo İnstituta Sotsialnogo Obrazovaniya (Filiala) MGSU**. Nauchniy i Uchebno-Metodicheskiy Ejegodnik. № 1, Moskva, 2003

Tishkov V.A., “*Natsionalnosti i natsionalizm v postsovetском prostranstve (istoricheskiy aspekt) Etnichnost i Vlast v Polietnichnih Gosudarstvakh*”, **Materiali Mejdunarodnoy Konferentsii**, 1993 g., Moskva, 1994.

Uravelli, Orhan, “*Cellâtlarımızı Tanıyalım*”, **Bizim Ahıska Dergisi**, Ena Grup Yayınları, Ankara, 2012

Vitrovskiy A., “*«Çeçevitsa», ili Sem Dney Çeçenskoy Zimi 1944 goda*”, Jurnal “**Slujba Bezopasnosti**”, № 1-2, Moskva, 1996

Zakriyev B.B., “*Deportatsii Çeçentsev: ot A.P. Ermolova do İ.V. Stalina*”, **Narodi Çeçenskoy respubliki v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 godov**. Materialı Vserossiyskoy Nauçnoy Prakricheskoy Konferentsii. K 65-letiyu Pobedi v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 gg., Grozniy, 18-19 Maya 2010.

Zakrutkin V.A., **Kavkazskiye Zapiski**, Voennoye İzdatelstvo, Moskva, 1948.

Zemskov V.N., “*Politicheskiye represii v SSSR (1917-1990)*”, Jurnal **Rossiya XXI**, № 1-2, Moskva, 1994.

_____, “*K voprosu o Mashtabah Repressiy v SSSR*”, **Sotsiologicheskiye İssledovaniya**, № 9, Moskva, 1995.

Zhuravlyov Ye.İ., “*Deportatsii Narodov Yuga Rossii i Kollaboratsionizm v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı (1941 – 1945 zz.)*”, **Jurnal Vlast**, № 6, Moskva, 2009.

Ochetova Y., “*Deportatsiya s Kavkaza: Ludi i Sudbi*”, **Jurnal Dosh**, Çeçenskaya Respublika, Mart 2014.

3. Sözlükler ve Referans Kaynakları

Ana Britanica, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Andronnikov N.G., Bushuev T.S., Gnezdilov V.V. ve diğerleri, **Velikaya Otechestvennaya, 1941-1945gg. Deystvuyushaya Armiya**, İzdatelstvo Kuçkovo Pole, Moskva, 2005.

Boevoy Sostav Sovetskoy Armii. Çast 1-5 (İyun 1941- Dekabr 1945), Voennoye İzdatelstvo Genshtaba, Moskva, 1990.

Bolshoy Rossiyskiy Entseklopedicheskiy Slovar, İzdatelstvo Drofa, Moskva, 2009

Brokgauz F.A., Yefron İ.A., **Ektseklopedicheskiy Slovar**, Kavkaz, v 4-h tomah, İzdatelstvo Russkoye Slovo, St. Petersburg, 1890-1907.

Gurkin V.V., Malanyin K.A., **Boevoy Sostav Sovetskoy Armii v Godı Velikoy Otechestvennoy Voynı 1941-1945 gg.** Ç.1 (İyun-Dekabr 1941 Goda), Tipografiya Voennoy Akademii Generalnogo Shtaba., Moskva, 1963g.

İstoricheskiy Spravochnik Russkogo Marksista, Natsionalnaya İstoricheskaya Entsiklopediya, Moskva, 1999.

Jukov Ye.M. (pod. red.), **Sovetskaya İstoriçeskaya Entsiklopediya, 1973-1982**, izd. Sovetskaya entsiklopediya, Moskva, 2008.

Karakurt D., **Türk Söylence Sözlüğü**, Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü, e-kitap, 2011.

Konstitutsiya Soyuzu Sovetskih Sotsialisticheskikh Respublik, Moskva, 1940.

Kozlov M.M. (pod.red), **Velikaya Otechestvennaya Voyna. 1941—1945**, izd. Sovetskaya Entsiklopediya. Moskva, 1985.

Nikonov V.A., Bodnarskiy M.S., **Slovar Geograficheskikh Nazvaniy**, İzdatelstvo Mısl, Moskva, 1954.

Ogarkov N.V. (pod. red.), **Voenny Entsiklopedicheskiy Slovar**, Voennoye izdatelstvo, Moskva, 1984.

Ogarkov N.V., Grechko A.A., **Sovetskaya Voennaya Entsiklopediya** (Sovyet Askerî Ansiklopedisi), Voenizdat, Tom 3, Moskva, 1979.

Polyakova Yu.A. (pod. red.), **Vsesoyuznaya Perepis Naseleniya 1939 goda: Osnovniye İtogi.** (Tüm Sovyet nüfus sayımı 1939), izd. Nauka, Moskva, 1992.

Prohorov A.M. (glav. red.), **Bolshaya sovetskaya entsiklopediya** (1969-1978), izdatelstvo Eksimo, Moskva, 2008.

Sbornik Zakonodatelnıh Aktov o Rezbilitatsii, Prinyatiı v Gosudarstvah Bıvshih Soyuznıh Respublik SSSR. Vedomosti Syezda. Moskva, 1992.

SSSR v Tsifrah v 1960 g. Kratkiy statistiçeskiy sbornik. Gosstatizdat, Moskva, 1961.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Voenny Entsiklopedicheskiy Slovar (Ansiklopedik Askerî Sözlük), RF Savunma Bakanlığı Askeri Tarihi Enstitüsünün yayınları, Moskva, 2002.

Zaytsev Ye.A. (otvetstvenniy za vıpusk), **Sbornik Zakonodatelnıh i Normativnıh Aktov o Repressiyah i Reabilitatsiyah Jertv Politıçeskih Repressiy**, İzdatelstvo Respublika Moskva, 1993.

D. Süreli Yayınlar

Ahıska (Almatı), 2002

Bakinskiy Rabochiy, 1941 – 1944

Birja Plus, 2004

Bizim Ahıska Kültür Dregisi (Ankara), 2004-2015

Bolşevik, 1942

Dagestanskaya Pravda, 1941 – 1943

İzvestiya, 1941 – 1945

Jurnal İstoriya SSCB (Shatsillo K.F. (glav. red), Institut istorii AN SSSR, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1999)

Jurnal Krokodil, 1944

Kommunist (Yerivan), 1941 – 1944

Krasnaya Zvezda, 1941 – 1945

Pravda, 1941 – 1945

Rossiyaskaya Gazeta, 1994, 2007

Serdalo (İnguşetya), 2014

Voенно-İstoriçeskiy Jurnal (Pavlenko N.G. (glav. red.), Ministerstvo Oborony SSSR, 1956)

Za Rodinu (SSCB, işgal altındaki topraklarda yayınlanan Nazi gazetesi), 1943

E. Aılar ve Günlükler

Abbasov M.G., Aslanov İ.A., **Veteranı vspominayut**. (Vospominayiya veteranov 416. Krasnoznamenniy Taganrogskiy ordena Suvorova II stepeni strelkovoy divizii). Azerneşr, Baku, 1985.

Beriya S.L., **Moy Otets – Beriya. V Koridorah Stalinskoy Vlasti**, İzdatelstvo Olma Press, Moskva, 2002.

_____, **Moy Otets – Lavrentiy Beriya**, İzdatelstvo Sovremennik, Moskva, 1994

Beshanov V.V., **Tankoviy Pogrom 1941 goda**, İzdatelstvo ACT, Moskva, 2001.

Bgajnokov H.G., **Samoye Sokrovennoye**, [Vospominaniya Veterana Kolhoznogo Dvijeniya Kabardino-Balkarii], İzdatelstvo Elbruz, Nalçik, 1986.

Buniyazov Z.M., Zeynalov R.E., **Ot Kavkaza do Berlina**, İzd. Azerneşr, Baku, 1990.

Cherkesov G.E., Hudalov T.T., **Posledniy Rubej: Bitva za Vladikavkaz v Vospominaniyah Vidnih Voenochalnikov i Aktivnih ee Uchastnikov**, İzdatelstvo Alaniya, Vladikavkaz, 1995.

Daniyalov, **Vospominaniya**, Dagestanskoye Jninoye İzdatelstvo, Mahaçkala, 1991.

Daurov D., **Etot Malenkiy Bolshoy Chelovek**, izd. İriston, Vladikavkaz, 2001.

Davitashvili M.D., BEDİNEİSHVİLİ G., **Kavkaz Vistoyal, Kavkaz Pobedil! Veterani Vspominayıt**. İzdatelstvo TsK KP Gruzii, Tbilisi, 1973.

Devrişev İlyas, **Hatıra Mektubu**, [el yazması; yayınlanmamış], Severihisar, 2014.

Dzagkoyev V.G., **Soldat Vspominayet**, İzdatelstvo İR, Vladikavkaz, 1993.

Dzhatiyev T.İ., **Plamya nad Terekom**, Severo-Osetinskoye Knijnoye İzdaniye, Ordjonikidzhe, 1967.

Erich Von Manstein, **Uteryanniye Pobedi**, İzd. AST, Moskva, 1999.

Fomin M., **Boevoy Put 347-y Krasnodarskoy Strelkovoy Divizii**. V 2-h tomah. Moskva, 1943.

Gioyev M.İ. **Razdumya**. Vospominaniya uchastnika bitvı za Kavkaz v 1942-1943 gg., izd. İr, Vladikavkaz, 1991.

Grechko A. A., **Bitva za Kavkaz**. İzdatelstvo Voenizdat, Moskva, 1967.

_____, **Godı Voynı**, Voenizdat, Moskva, 1976.

Halder F., **Voenniy dnevnik**. Ejednevniye Zapiski Nachalnika Generalnogo Shtaba Suhoputnih Voysk 1939-1942 gg., Voenizdat, Moskva, 1969.

Hahlweg Werner, **İtogi Vtoroy Mirovoy Voynı: Vıvodi Pobejdennih**. İzdatelstvo AST, Moskva, 1998 [orijinali: Bilanz des Zweiten Weltkrieges und Verpflichtungen für die Zukunft. Hamburg, 1953; Almanca'dan Çev. Kamolova L.K.].

Jukov G.K., **Vospominaniya i Razmıshleniya**. V 3-h tomah, Olma Press, Moskva, 1985.

Kaganovich L.M., **Pamyatniye Zapiski Rabochego, Kommunistı-Bolşevika, Professora, Partiynogo i Sobetsko-Gosudarstvennogo Rabotnika**, izd Vagrius, Moskva, 1997.

Karpov V.V., **Polkovodets**, İzdatelstvo Hudojestvennaya Literatura, Moskva, 1985.

Kasum-Zade N., **Frontoviye Zapiski**, İzdatelstvo Azərneşr, Baku, 1947.

Kruşçev N.S., **Lüdi. Vremya. Vlast**, İİK 'Moskovskiye Novosti', Moskva, 1999.

Kurasvili G.G., **Ot Tereka do Sivastopolya**, İzdatelstvo Sabçota Sakartzelo, Tbilisi, 1968.

Mehtiyev B.M., **223-ya Kranoznamennaya Belgradskaya**, İzd. Azərneşr, Baku, 1983.

Mikoyan A.İ., **Tak bilo. Ramışhleniya o Minuvshem**, İzd. Vagrius, Moskva, 1997.

Muratov V.V., **V Boyah za Kavkaz**, Voenizdat, Moskva, 1982.

Rokossovskiy K.K., **Soldatskiy Dolg**, İzdatelstvo Veche, Moskva, 1968.

Sadıgov F., **Uchitel – Boyets**, İzdatelstvo Azərneşr, Baku, 1942.

Sarkisyan S.M., **408-ya Armyanskaya Strelkovaya Diviziya v Bitve za Kavkaz**, İzdatelstvo Ayastan, Yerevan, 1985.

Sudopalov P. A., **Spetsoperatsii. Lubyanka i Kreml 1930-1950 gg.**, İzdatelstvo Olma Press, Moskva, 1997.

Şaduri R. (Gürcüceden Çev., red.), **Frontoviye Zapiski: Sbornik Ocherkov Gruzinskih Pisateley**, İzdatelstvo Zarya Vostoka, Tbilisi, 1944.

Tyulenev İ.V., **Cherez Tri Voyni**, Voenizdat, Moskva, 1972.

Tyulenev İ.V., **Krah Operatsii “Edelweiss”**, İzdatelstvo İR, Ordzhonikidze, 1988.

Zhilin P.A., **O Voyne i Voennoy İstorii**, İzdatelstvo Nauka, Moskva, 1984.

F. Bilişim Kaynakları

Entsiklopediya Ministerstva Oborono RF (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Ansiklopedisi): <http://encyclopedia.mil.ru/>

İstoriya Propagandi. Propaganda tarihçesi üzerine on-line Kütüphane
<http://propagandahistory.ru/>:

Voennaya Literatura (on-line Askeri Kütüphane: URL militera.lib.ru):
<http://militera.lib.ru/h/index.html>:

Volgogradskiy Gosydarstvenniy Arhiv (Volgograd Devlet Arşivi sitesi):
<http://volga.rusarchives.ru>:

EKLER

EK 1 - BELGELER

Belge 1 - 1939 Yılı SSCB Genel Nüfus Sayımı

Таблица 1.2

НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ СССР*

Наиболее многочисленные национальности	Все население		В том числе		В процентах	
	Число лиц (с семьями)	% к итому	Городское население	Сельское население	Городское население	Сельское население
1. Русские	99.591.520	58,89	37.673.193	61.918.327	37,8	62,2
2. Украинцы	28.111.007	16,48	8.207.245	19.903.762	29,2	70,8
3. Белорусы	5.275.393	3,09	1.058.754	4.176.639	20,8	79,2
4. Узбеки*	4.845.140	2,84	716.405	4.128.735	14,8	85,2
5. Татары*	4.813.488	2,53	1.101.033	3.712.455	22,5	77,5
6. Казахи	3.100.949	1,82	495.632	2.605.317	16,0	84,0
7. Евреи*	3.028.598	1,78	2.631.694	396.844	86,9	13,1
8. Азербайджанцы	2.275.678	1,33	470.803	1.804.870	20,7	79,3
9. Грузины	2.249.636	1,32	555.588	1.694.068	25,1	74,9
10. Армяне*	2.152.550	1,26	880.966	1.271.584	40,9	59,1
11. Молдовцы	1.456.330	0,85	285.942	1.170.388	19,6	80,4
12. Немцы	1.427.232	0,84	298.930	1.128.302	20,9	79,1
13. Чувши	1.369.574	0,80	114.547	1.255.027	8,3	91,7
14. Таджики*	1.229.170	0,72	148.555	1.080.615	12,1	87,9
15. Киргизы	884.615	0,52	33.896	851.219	3,8	96,2
16. Народности Дагестана*	857.499	0,50	73.431	784.018	8,6	91,4
17. Башкиры	843.648	0,49	73.033	770.565	8,7	91,3
18. Туркмены	812.404	0,48	84.638	727.766	10,4	89,6
19. Поляки	630.097	0,37	233.930	396.137	37,1	62,9
20. Удмурты*	606.826	0,36	55.892	550.484	9,2	90,8
21. Марийцы	431.537	0,28	20.814	460.773	4,3	95,7
22. Коми*	422.317	0,25	46.537	375.750	11,0	89,0
23. Чеченцы	407.968	0,24	32.628	375.340	8,0	92,0
24. Осетины	354.318	0,21	72.573	282.245	20,5	79,5
25. Греки*	286.444	0,17	104.712	181.732	36,6	63,4
26. Молдаване	260.418	0,15	39.435	220.983	15,2	84,8
27. Карелы	252.716	0,15	34.630	218.086	13,7	86,3
28. Якуты	242.030	0,14	16.832	225.188	7,0	93,0
29. Буряты	224.719	0,13	20.741	203.978	9,2	90,8
30. Каракалпаки	185.766	0,11	10.342	175.424	5,6	94,4
31. Корейцы	182.339	0,11	46.527	135.812	25,5	74,5
32. Кабардинцы	164.195	0,09	9.611	154.574	5,9	94,1
33. Народности Севера*	140.747	0,08	4.934	135.763	3,5	96,5
34. Эстонцы	143.599	0,09	48.132	95.407	33,6	66,4
35. Финны*	143.437	0,09	25.932	117.455	18,1	81,9
36. Калмыки	134.402	0,08	11.003	123.399	8,2	91,8

* См. комментарии.

Таблица 15
(окончание)

Наиболее многочисленные национальности	Все население		В том числе		В процентах	
	Число лиц (с семьями)	% к итого	Городское население	Сельское население	Городское население	Сельское население
37. Летты и латгальцы*	128.345	0,07	60.102	68.243	46,8	53,2
38. Болгары	113.434	0,07	24.784	88.710	21,8	78,2
39. Уйгуры*	97.443	0,06	19.029	78.419	19,5	80,5
40. Ингуши	92.120	0,05	8.709	83.411	9,5	90,5
41. Цыганы*	88.242	0,05	20.406	67.836	23,1	76,9
42. Адыгейцы и черкесы*	88.115	0,05	7.971	80.144	9,0	91,0
43. Талыши*	88.026	0,05	2.283	85.743	2,6	97,4
44. Карагандцы	75.763	0,04	5.561	70.202	7,3	92,7
45. Ахабы	59.003	0,03	3.966	55.037	6,7	93,3
46. Хакасы*	52.771	0,03	6.669	46.102	12,6	87,4
47. Ойроты*	47.637	0,03	4.244	43.393	8,9	91,1
48. Кумы*	45.877	0,03	8.256	37.621	18,0	82,0
49. Балкарцы	42.685	0,02	1.788	40.897	4,2	95,8
50. Иранцы*	39.870	0,02	20.843	18.527	52,3	47,7
51. Ногайцы	36.615	0,02	1.027	35.588	2,8	97,2
52. Литовцы	32.624	0,02	22.670	9.954	69,5	30,5
53. Кипацы	32.033	0,02	13.703	18.330	42,8	57,2
54. Венсы	31.679	0,02	4.801	26.878	15,2	84,8
55. Чехи и словаки*	27.661	0,02	10.079	17.002	37,2	62,8
56. Арабы	21.785	0,01	354	21.432	1,6	98,4
57. Ассирийцы	20.256	0,01	14.273	5.983	70,5	29,5
58. Прочие	207.237	0,12	69.226	138.041	33,4	66,6
В С Е Г О	170.557.093	100,0	56.125.139	114.431.954	32,2	67,8

* Далее слово "и черкесы" везде дописано от руки.

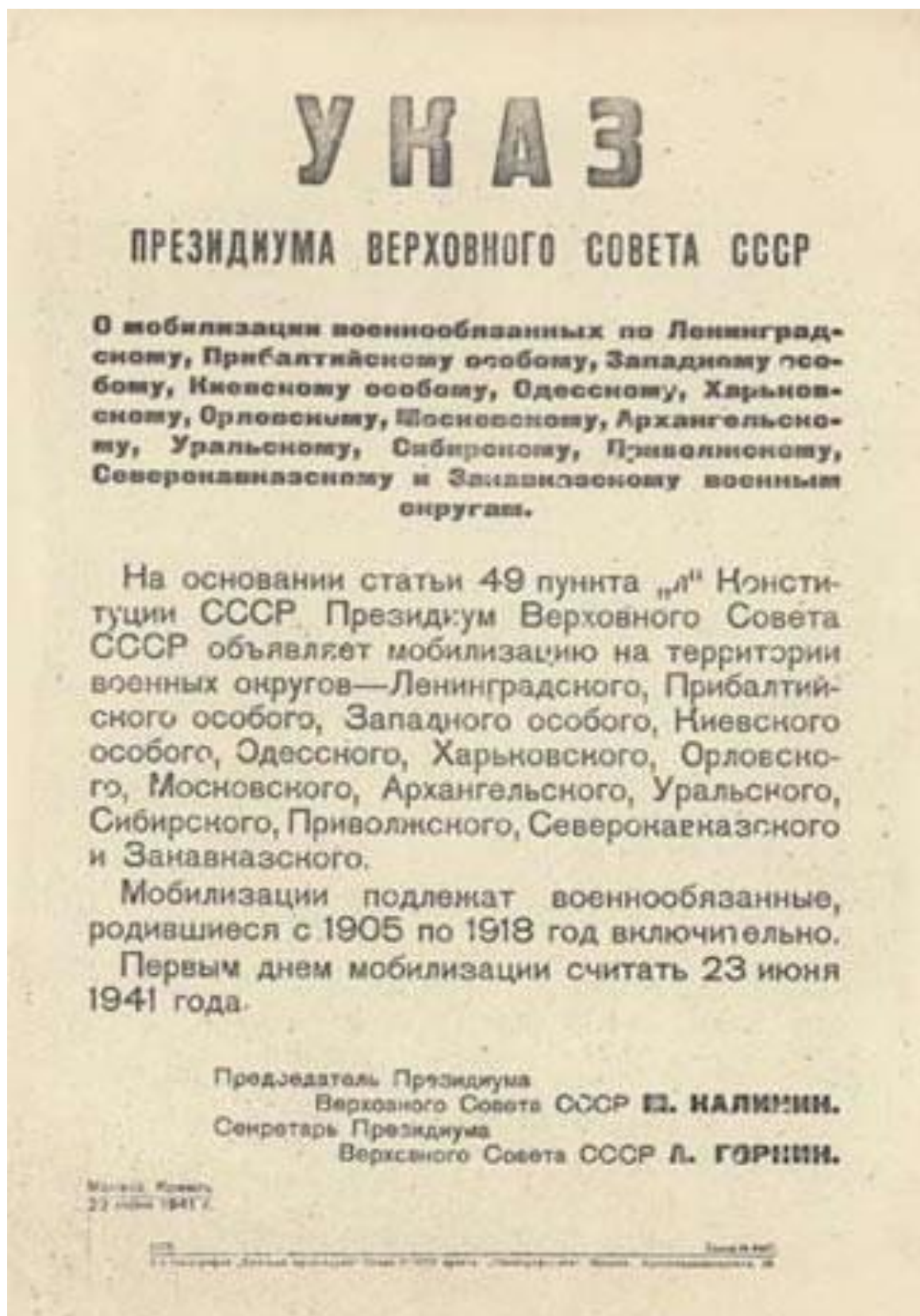
Belge 2 - Piyade Tümenlerinin Milli Bileşimi (%)

Национальный состав стрелковых дивизий (в процентах) ¹						
№ п/п	Национальность	На 1 января 1943 г.	На 1 апреля 1943 г.	На 1 июля 1943 г.	На 1 января 1944 г.	Всего населения по переписи 1939 г. в % к общему итогу по СССР
1	Русские	64,60	65,62	63,84	58,32	58,41
2	Украинцы	11,80	12,37	11,62	22,27	16,56
3	Белорусы	1,90	1,68	1,35	2,66	3,11
4	Армяне	1,49	1,77	1,40	1,36	1,27
5	Грузины	1,82	1,48	1,17	1,52	1,33
6	Азербайджанцы	1,75	1,40	1,57	1,48	1,34
7	Узбеки	2,42	2,62	4,44	2,02	2,86
8	Таджики	0,25	0,33	0,87	0,46	0,72
9	Казахи	3,05	2,22	2,77	1,57	1,83
10	Туркмены	0,30	0,33	0,84	0,40	0,48
11	Киргизы	0,52	0,57	0,84	0,36	0,52
12	Карелы	0,12	0,09	0,08	0,06	0,15
13	Евреи	1,50	1,56	1,35	1,28	1,78
14	Чеченцы и ингуши	0,04	0,04	0,04	0,03	0,29
15	Кабардинцы и балкары	0,07	0,06	0,06	0,05	0,13
16	Осетины	0,19	0,16	0,15	0,14	0,21
17	Народности Дагестана	0,26	0,14	0,17	0,15	0,50
18	Татары	2,69	2,34	2,58	1,83	2,54
19	Чуваши	0,90	0,73	0,79	0,58	0,81
20	Мордва	0,95	0,75	0,82	0,62	0,86
21	Башкиры	0,60	0,49	0,57	0,35	0,50
22	Калмыки	0,08	0,08	0,11	0,06	0,08
23	Удмурты	0,30	0,25	0,28	0,20	0,36
24	Марийцы	0,31	0,27	0,28	0,19	0,28
25	Коми	0,20	0,13	0,16	0,13	0,24
26	Буряты	0,14	0,16	0,14	0,09	нет данных
27	Молдаване	0,03	0,04	0,04	0,04	То же
28	Латыши и латгальцы	0,22	0,18	0,19	0,29	» »
29	Эстонцы	0,86	1,35	0,92	1,01	» »
30	Литовцы	нет дан.	0,27	0,11	0,14	» »
31	Поляки	0,05	0,04	0,03	0,09	» »
32	Остальные	0,59	0,48	0,42	0,25	» »
Итого . . .		100,00	100,00	100,00	100,00	

¹ Подсчитано автором на основе данных архива Министерства обороны СССР.

Кайнак: Artemyev A.P., Bratskiy Boevoy Soyuz Narodov SSSR v Velikoy Otechestvennoy Voyne, İzd. Mısl., Moskva, 1975, s. 58.

Belge 3 - Savaşın İlk Günü Çıkarılan Genel Seferberlik Emri (23 Haziran 1941)

Kaynak: TsAMO, Fon. 8A, Op. 2729, D. 4, s.2.

Belge 4 - SSCB Halk İşleri Komiseri'nin Sürgün Emri⁸⁰⁴

Tamamen Gizli

Özel Dosya

Sayı: 001176

20 Eylül 1944, Moskova

Gürcistan SSC sınır şeridindeki Ahıska, Adigön, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka ilçelerinden Türk, Kürt ve Hemşinlilerin tahliye edilmesine ilişkin Devlet Savunma Komitesi'nin 6279cc sayılı kararının yerine getirilmesi için emrederim:

1. Tahliye işlemleriyle ilgili hazırlık tedbirleri ve fiilî operasyonlar için

- a. Ahıska (Ahıska ilçesi kapsamında),
- b. Adigön (Adigön ilçesi kapsamında),
- c. Aspinza (Aspinza ilçesi kapsamında) ve
- d. Ahılkelek (Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri kapsamında) dört operasyon mıntıkası kurulsun.

[.....]

3. Mıntika âmirleri ve yardımcıları derhal göreve başlasınlar. Hazırlık tedbirleri için Gürcistan SSC Halk Devlet Güvenlik Komiseri Yoldaş Rapava ve Gürcistan SSC Halk İşleri Komiseri Yoldaş Karanadze, operasyon mıntika amirlerinin emrine, Halk İşleri Komiserliği ile Halk Devlet Güvenlik Komiserliği'nden bölgedeki şartları ve durumu iyi bilen elişer eleman versinler.

4. Operasyon 15-25 Kasım günleri arasında 10 gün içinde gerçekleştirilsin.

5. Tahliye operasyonu sırasında emniyeti sağlamak ve devlet sınırında güvenliği sağlamak üzere Halk İşleri Komiserliği'ne bağlı aşağıdaki birlik ve kıtalar görevlendirilsin: 40, 281-1.; 266-1., 3. Kırmızı Bayrak Nişanlı Kıtalar, 8 ve 2. Alaylar, aynı Komiserliğe bağlı Moskova Tümeni 1. ve 2. Özel Birlikleri, Yüksek Subay Harp Okulu, Moskova Teknik Harp Okulu, Halk İşleri Komiserliği Kuvvetleri Saratov, Orconikidze, Leningrad ve Harkov Harp Okulları; Siyasî Harp Okulu ve Özel Kurs öğrencileri olmak üzere toplam 20.000 kişi.

6. SSCB Halk İşleri Komiseri Vekili Korgeneral Apollonov, sınır güvenliğini sağlayacak birliklerin 25 Ekim gününe kadar bölgeye sevk edilmesini, diğer birliklerin de 25 Ekim-1 Kasım arasında bölgeye gelmesini temin etsin.

7. SSCB Halk İşleri Komiseri Vekili, Devlet Güvenliği 2. Dereceli Komiseri Yoldaş Çernişev; Kızıl Ordu Lojistik Başkanı Orgeneral Khrulyev'le birlikte, ilgili nokta ve birimlere, sürücülerle birlikte

⁸⁰⁴ Y.Ç.

gereken miktarda yakıt bulundurulmak üzere 900 adet Studebaker marka askerî kamyon gönderilmesini ve özel hazırlanmış tren katarlarının zamanında temin edilmesini kontrol ve takip ederek özel nakliye işlerini düzene soksun.

Lavrentiy BERİYA
SSCB Halk İçişleri Komiseri
Devlet Güvenlik Komitesi Genel Komiseri

Not: Operasyondan önce saha yetkilisi; köylerin çevresinde engel, pusu ve kordonların doğru yapılıp yapılmadığını kontrol edecek ve bundan sonra köylerdeki yaşlı erkekleri bir yere toplayarak Gürcistan SSC devlet sınırındaki güvenliği sağlamak amacıyla devlet kararı uyarınca Orta Asya'nın güney kesimlerine tahliye edileceklerini kendilerine beyan ve ilân edecektir.

Kaynak: GARF, F.R.-9401. L.2, D. 3, s. 764-767; Bugay N.F., **Turki iz Meskhetii: Dolgiy put k reabilitatsii**, TTO İzdatelskiy Dom ROSS, 1994, Moskva, s. 42-43

Belge 5 - Sürgün Operasyonunda Askerlerin Ödüllendirilmesi⁸⁰⁵

Tamamen gizli

02 Aralık 1944

SSCB Halk İçişleri Komiserliği,
Devlet Savunma Komitesi – Yoldaş İ.V. STALİN'e

Gürcistan SSC sınır ilçelerinden toplam 91.095 kişiden oluşan Türk, Kürt ve Hemşinli nüfusun, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan SSC ilçelerine tehcir edilmesi operasyonunda gösterilen başarıdan dolayı, Halk Devlet Güvenliği Komiserliği ve Halk İçişleri Komiserliği'nin operasyon sırasında üstün hizmet veren elemanları ile bu komiserliklere bağlı birliklerin askerlerine SSCB madalyaları ve nişanları verilmesini arz eder.

Lavrentiy BERİYA
SSCB Halk İçişleri Komiseri

Kaynak: GARF, F.R.-9401. L.2, D. 68, s. 31-54; Bugay N. F., **Turki iz Meskhetii, Dolgiy Put k Reabilitatsii**, TTO İzdatelskiy Dom ROSS, 1994, Moskva, s. 42-43

⁸⁰⁵ Y.Ç.

Belge 6 - GKO'nun Güney Kafkasya'da Sürgün İşlemlerinin Tamamlanması Üzerine Raporu

Tamamen gizli

28 Kasım 1944

Sayı 1281/b

Devlet Savunma Komitesi,

Devlet Savunma Komitesi – Yoldaş İ.V. STALİN'e

SSCB Halk Komiserleri Kurulu- Yoldaş V. M. MOLOTOV'a

SSCB Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi- Yoldaş G. M. MALENKOV'a

Devlet Savunma Komitesi kararı gereğince SSCB Halk İçişleri Komiserliği; Türklerin, Kürtlerin ve Hemşinlilerin Gürcistan SSC'nin sınır bölgesinden tahliye işlemlerini tamamlamıştır.

Türkiye'nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu, kaçakçılık yapmakta olup göç eğilimi gösteriyor ve Türkiye istihbarat mercileri için casus angaje etme ve çete grupları oluşturma kaynağı teşkil ediyordu.

Tahliye işlemlerine hazırlık tedbirleri, bu yılın 20 Eylül-15 Kasım tarihleri arasında alınmıştır. Bu arada tahliyeye tabi tutulanların sınırı geçmelerini engellemek amacıyla devletimizin Türkiye sınırında güvenlik ve karakol hizmetleri azami derecede takviye edilerek en sıkı şekilde emniyet sağlanmıştır. Adıgön, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ilçelerinde tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyeti'nde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmiştir.

Toplam 91.095 kişi tahliye edilmiştir.

Tahliye edilenleri taşıyan katarlar, hareket hâlinde olup Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'daki yeni iskân yerlerine doğru yol almaktadır. Tahliye işlemleri, düzenli ve olaysız şekilde tamamlanmıştır.

Adı geçen sınır ilçelerine Gürcistan'ın toprak sıkıntısı çekilen bölgelerinden 7.000 hanelik köylü nüfus iskân edilecektir. Ayrıca SSCB Halk İçişleri Komiserliği, Gürcistan SSC ile Türkiye sınırındaki şeritte özel tedbirler almaktadır.

Lavrentiy BERİYA

SSCB Halk İçişleri Komiseri,
Devlet Güvenliği Genel Komiseri

Kaynak: “Sovyet Resmi Belgelerinde Ahıska Sürgünü”, **Bizim Ahıska Dergisi**, Sayı 11. Çev. Orhan Uravelli.

Belge 7 - 1940'lı Yıllarda Kafkasya'dan Sürgün Veri Tabloları

192

Глава третья. Переселение народов Кавказа в 40-е годы

Таблица №2
Справка о расселении выселенцев и спецпоселенцев.
Май 1948 года

	Семей	Человек
Чеченцев и ингушей	165 610	397 966
Карачаевцев	16 122	60 565
Балкарцев	9 027	32 248
Калмыков	28 065	78 931
Из Крыма	51 850	188 609
Немцев	267 968	956 567
Бывших кулаков	58 135	161 241
Из Грузинской ССР	20 730	97 619
«Фольксдойче»	1 748	3 109
Немецкие пособники	1 160	3 007
«ИПХ»	392	1 074
Из Литовской ССР	2 705	8 668
«Власовцы»	-	136 339
Итого:	600 187	2 209 454

Начальник отдела спецпоселений МВД СССР полковник В. Шиян.

ГАРФ. Ф. Р-9401. Оп. 1. Д. 435. Л. 132.

«Прочие» народы Северного Кавказа в переселенческой политике

193

Таблица №3
Справка о количестве выселенцев и спецпоселенцев,
первоначально переселенных на спецпоселение и о количестве
выселенцев и спецпоселенцев, прошедших переучет. 1949 год.

Наименование контингентов	Всего было переселенцев	Прошли учет	Примечания
Немцы	1 024 722	1 069 041	В числе переселенных немцев, 210 600 чел., репатрированных, взятых на учет в 1945 г.
Чеченцы, ингуши, карачаевцы, балкарцы	608 749	450 034	До 1.VII.1948 г. умерло 14 4704 чел.
Крымские татары, болгары, греки, турки	228 392	185 707	
Калмыки	91 919	73 727	Умерших 44 125 чел.
Турки, курды, хемшины	94 955	80 346	Умерших 16 017 чел.
«Оуновцы»	100 310	85 391	Умерших 14 895 чел.
«Власовцы»	148 079	112 882	Умерших 384 чел.
Литовцы	49 331	44 814	
«Указники»	16 465	20 852	
«Фольксдойче» и немецкие пособники	5 914	6 705	
«ИПХ»	1 502	814	В 1941-1948 гг. Освобо- дились от спецпоселения 810614 чел.
Бывшие кулаки	962 256	119 122	
Поляки (из Казахстана)	41 722	32 438	В 1947 г. были освобо- ждены из спецпоселений, но в 1948 г. вновь взяты на учет спецпоселенцев.
Итого:	3 332 589	2 275 900	

Начальник отдела спецпоселений МВД СССР полковник В. Шиян. ГАРФ. Ф.Р.-9479. Оп.1. Д.436. Л.19-20.

Kaynak: Bugay N.F., Gonov A.M., *Kavkaz: Narodı v Eshelonah (20-60-e godı)*, Moskva, 1998, s.193

Belge 8 - NKO'nun Tebligatları

НКО СССР
Кореновский
РАЙОННЫЙ ВОЕННЫЙ
КОМИССАРИАТ
Ст. Кореновская
Краснодарского края
"19" мая 1943 г.

Форма 4.

ИЗВЕЩЕНИЕ

Ваш курсовой. Мудилов Аслан
Мурселовский
Уроженец Грузия Аспинзали р-н

в бою за социалистическую Родину, верный Военской присяге,
проявив героизм и мужество, был убит 10 февраля 1943,
похоронен в с. Сергиевский Кореновского р-на

Настоящее извещение является документом для возбуждения х-
датайства о пенсии (приказ НКО СССР № 138)

Кореновский райвоенком
техник инт. 1-го ранга Холодный.
Нач. 1-й части
Тех. инт. 2-го ранга Музыченко.

TEBLİGAT

Halk Savunma Komitesi

Form No:4

Korenovskiy İlçe Askeri Komiserliği

Korenovskiy Köy, Krasnodar Vilayeti

19 Mayıs 1943

Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Aspinza ilçesi doğumlu Harbiyeli Mudilov Aslan Mürseloğlu askerî yeminine bağlı kalarak sosyalist vatan uğruna yapılan çatışmada kahramanlık ve cesaret göstererek 10 Şubat 1943'te hayatını kaybetmiştir. Sergiyevskiy Korenovskiy köyünde defnedilmiştir. İşbu tebligat belgesi maaş başvurusunda bulunmak için verilmiştir (SSCB Halk Savunma Komitesi Emri No:138).

Korenovskiy İlçe Askerlik Şubesi

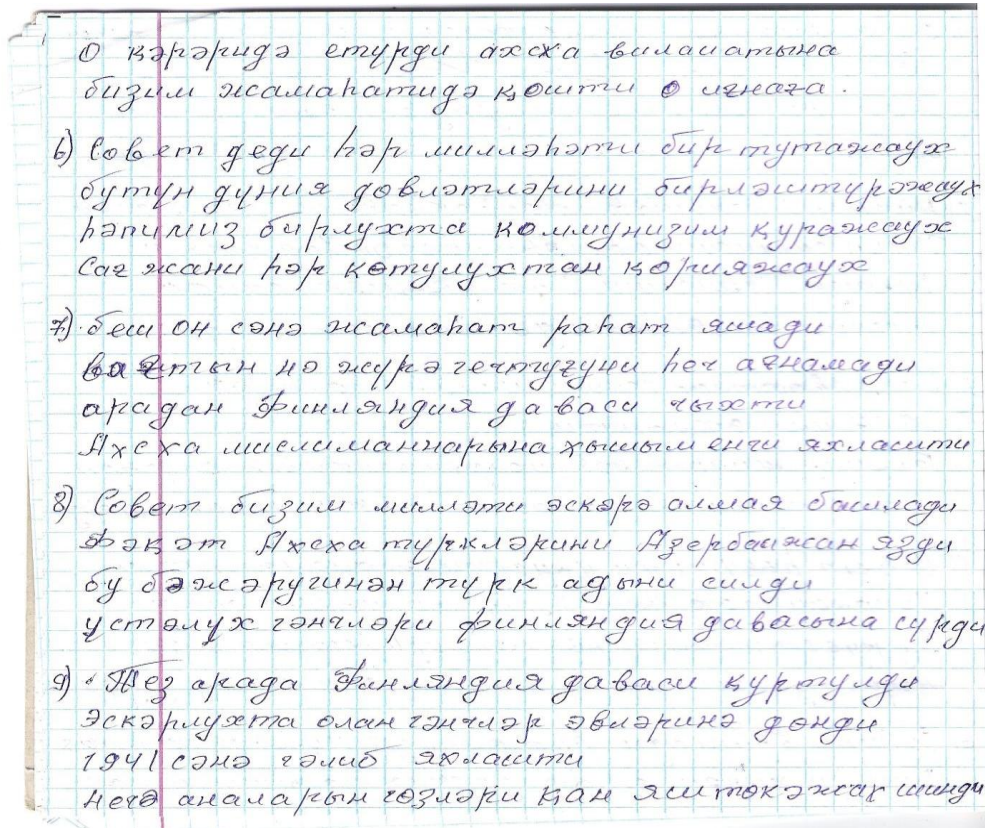
(Holodny)

Bölük Komutanı

(Muzichenko)

Kaynak: Çetilov Nurali, **Bizim Ahıska Kültür Dergisi**, Yaz Sayısı, Ankara, 2014, s.16.

Belge 9 - Ahıska Doğumlu Rıdvan Hasret'in (Ahıska 1876 – Kazakistan 1972) Hatıra Defterinden Bir Sayfa].

“...Sovyet dedi her milleti bir tutacağız⁸⁰⁶

Bütün dünya milletlerini birleştireceğiz

Birlikte komünizmi kuracağız

Sağ [olan] canı her kötülükten koruyacağız

...Sovyet bizim milleti askere almaya başladı.

Fakat Ahıska Türklerini Azerbaycanlı yazdı

Bu iş ile de Türk adını sildi

Uсталık gençleri Finlandiya davasına sürdü.

Tez arada Finlandiya davası bitti

Askerlikte olan gençler evlerine döndü

1941 senesi gelip yaklaştı

Nice anaların gözleri kan yaşsı dökecek şimdi...”

Kaynak: Paşalı Asratov'un (Rıdvan Hasret'in Oğlu) Aile Arşivinden. [el yazısı; yayınlanmamış].

Belge 10 - Devrişev İlyas Binali Oğlunun Bize Yollamış Olduğu Hatıra Mektubundan

Я Дебришев Ильяс
 Биналиевич родился
 1941 году в Грузии
 Аспиндзского района
 село Зирзел. В 1944
 году нас всех репрессовали
 в Казахстан.
 Мне сейчас 73 года.
 Мне ~~мама~~ мама рассказывала
 что был у нее брат
 Асраилов Башир. Когда
 началось война 1941 году
 его призвали в армию.
 Долго от него не было
 вестей, потом сообщили
 что находится в городе
 Севастополе на Черном
 море. Потом он узнал
 что немцы взяли
 северный берег города.
 Мы уже 3 раз пытались
 прорываться через море
 но не могли немцы
 сверху бомбили и было
 невозможно прорваться.

Вот сейчас идем
 3 раз проорваюсь
 левый берег где
 находится поселок.
 После этого не было
 ни сна и сообщения
 И до сих пор не знаю его
 Мама ^{моя} мама долго
 искала брата и
 никакая прощала
 олези. Мы долго
 старались узнать
 где он или нет живых
 и так решили что
 он без известия
 пропавших.
 И пусть ему земля и
 море будет нуклом
 отдавши жизни за
 справедливость и за
 свободу. Сейчас живу
 в поселке Нангосова Карасайской
 районе Айма-Атинекой области
 В 2005 году получил пенсию,
 Служил пять лет Морской авиации
 Тихоокеанского флота звание Капитан

Kaynak: Y.Ç. Devrişev İlyas Binali oğlunun hatıra mektubundan alıntı [el yazısı; yayınlanmamış]

Belge 12 - Yüksek Sovyet Prezidyumunun “Kafkasya Savunması” Madalya Takdirnamesi.

Kaynak: S. Djanashia Gürcistan Milli Müzesi, General Konstantin Leselidze'nin (1903-1944) şahsi fonundan.

EK 2 - HARİTALAR

Harita 1 - SSCB Siyasi Haritası (1941)

Kaynak: Grechko A.A., İstoriya Vtoroy Mirovoy Voyni 1939-1945 gg., v 12-ti tomah, Voenizdat, Moskva, 1973-1982

Harita 2 - Kafkasya Siyasi Haritası

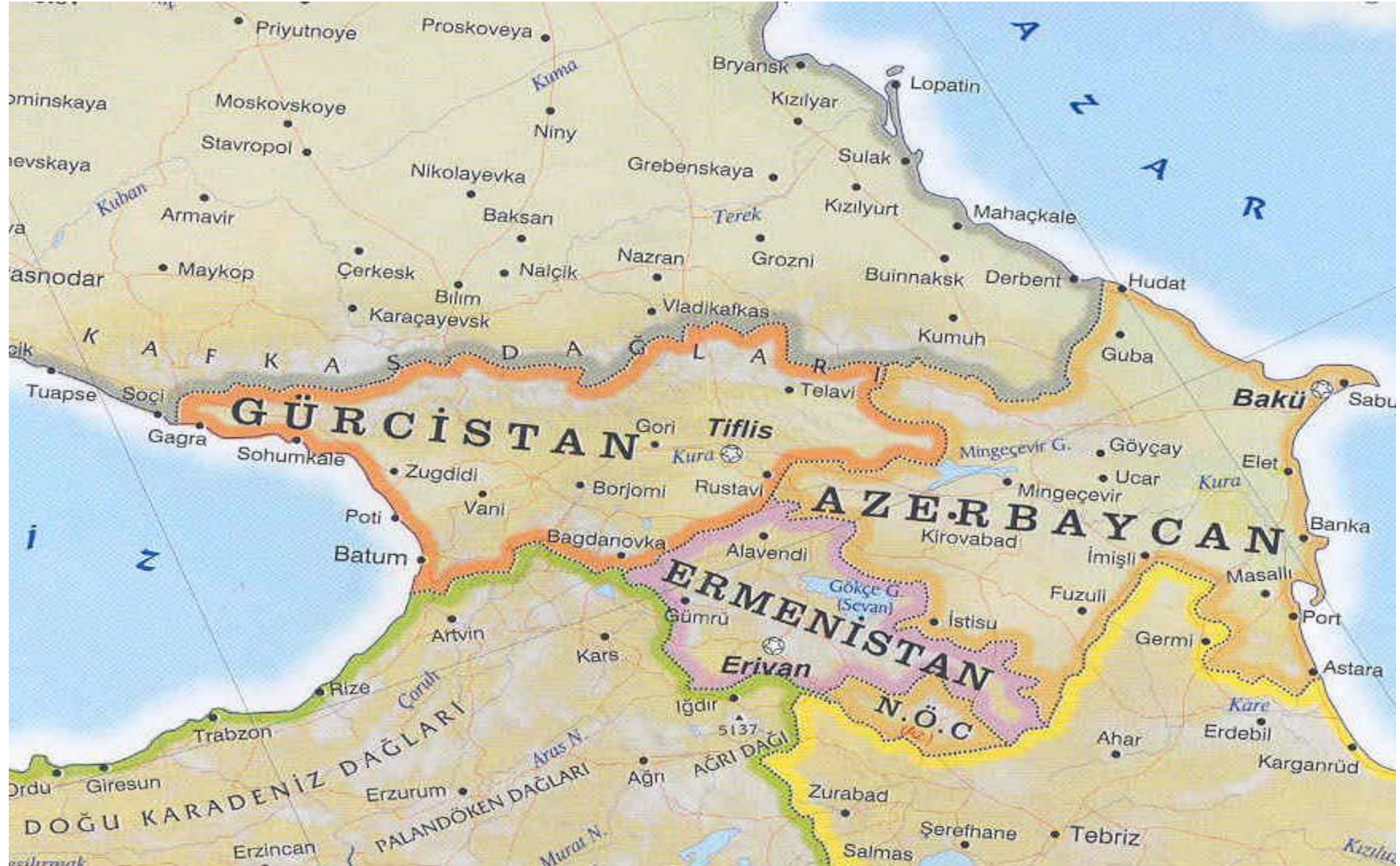
Kaynak: Sandıklı A., İsmailov E., Gafarov O., “Kafkasya’daki Gelişmeler ve Türkiye”, **Bilgesam Yayınları**, Rapor No:60, İstanbul, 2014, s.8

Harita 3 - Kafkasya Bölgesi Sıradağları

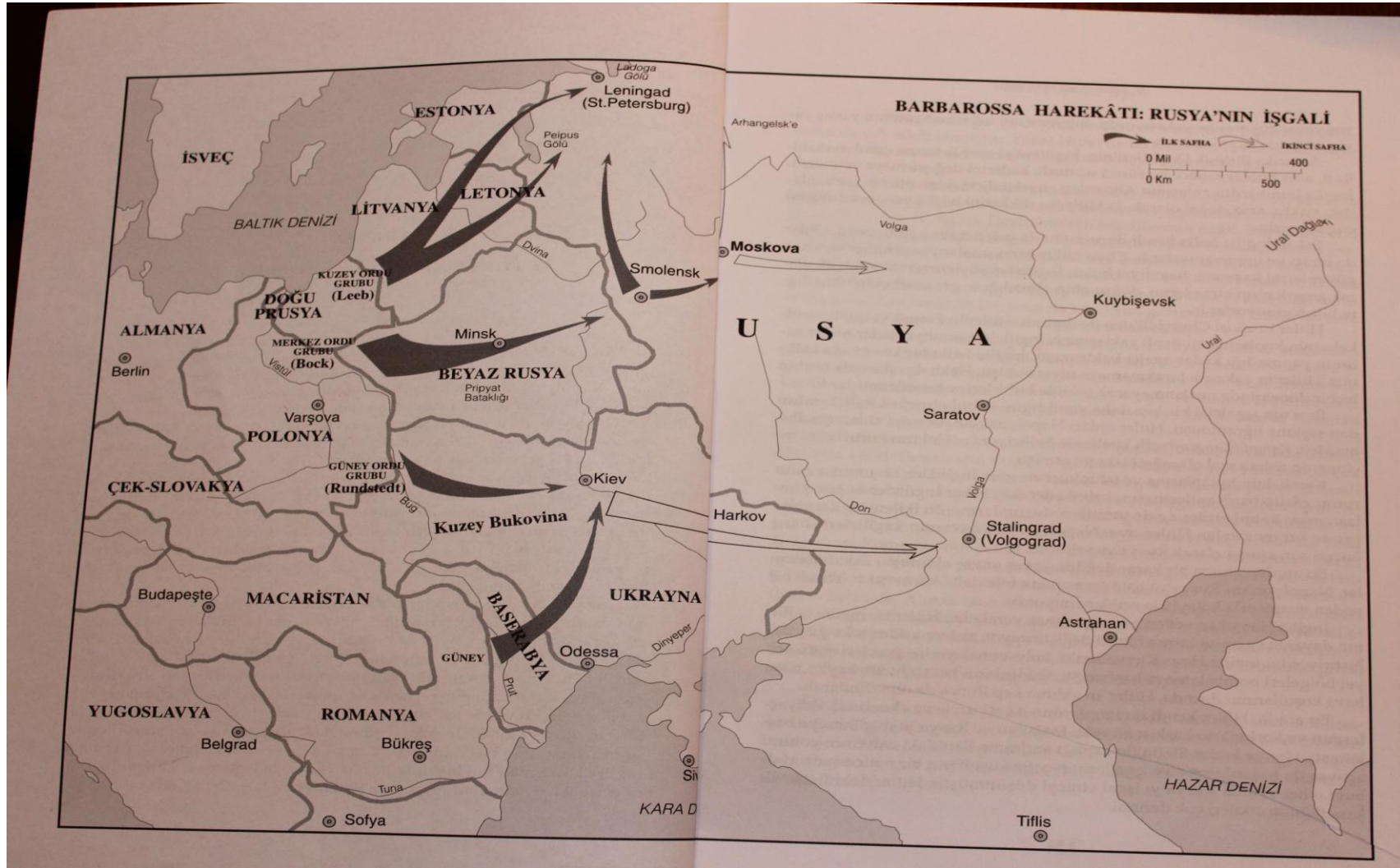
Kaynak: Sabah Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedisi, 10.Cilt, İstanbul, 1992, s.358.

Harita 4 - Güney Kafkasya Haritası

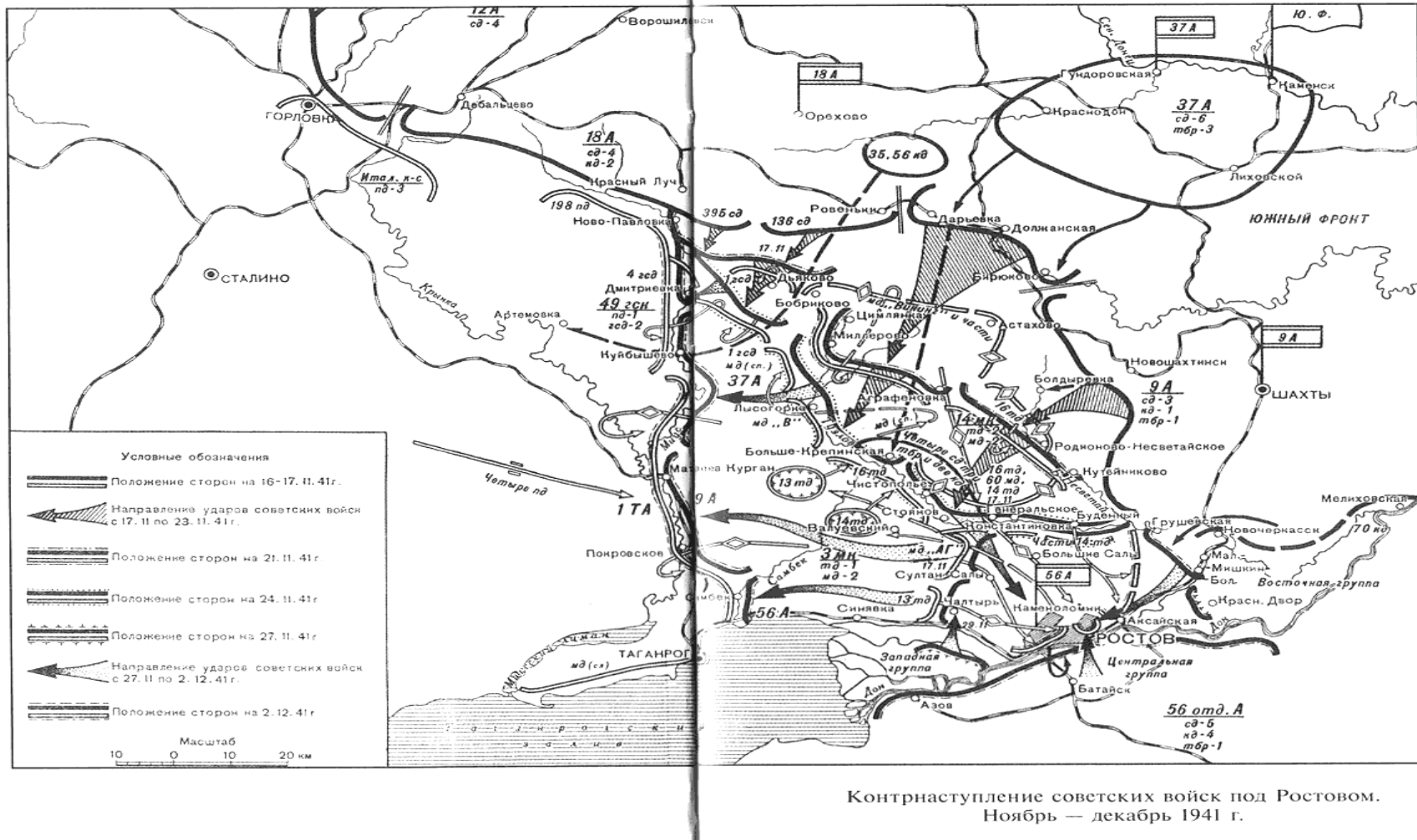
Kaynak: “Avrupa Siyasi Haritası”, **Atlas Dergisi**, İstanbul, Aralık 2004

Harita 5 - Barbarossa Harekâtı

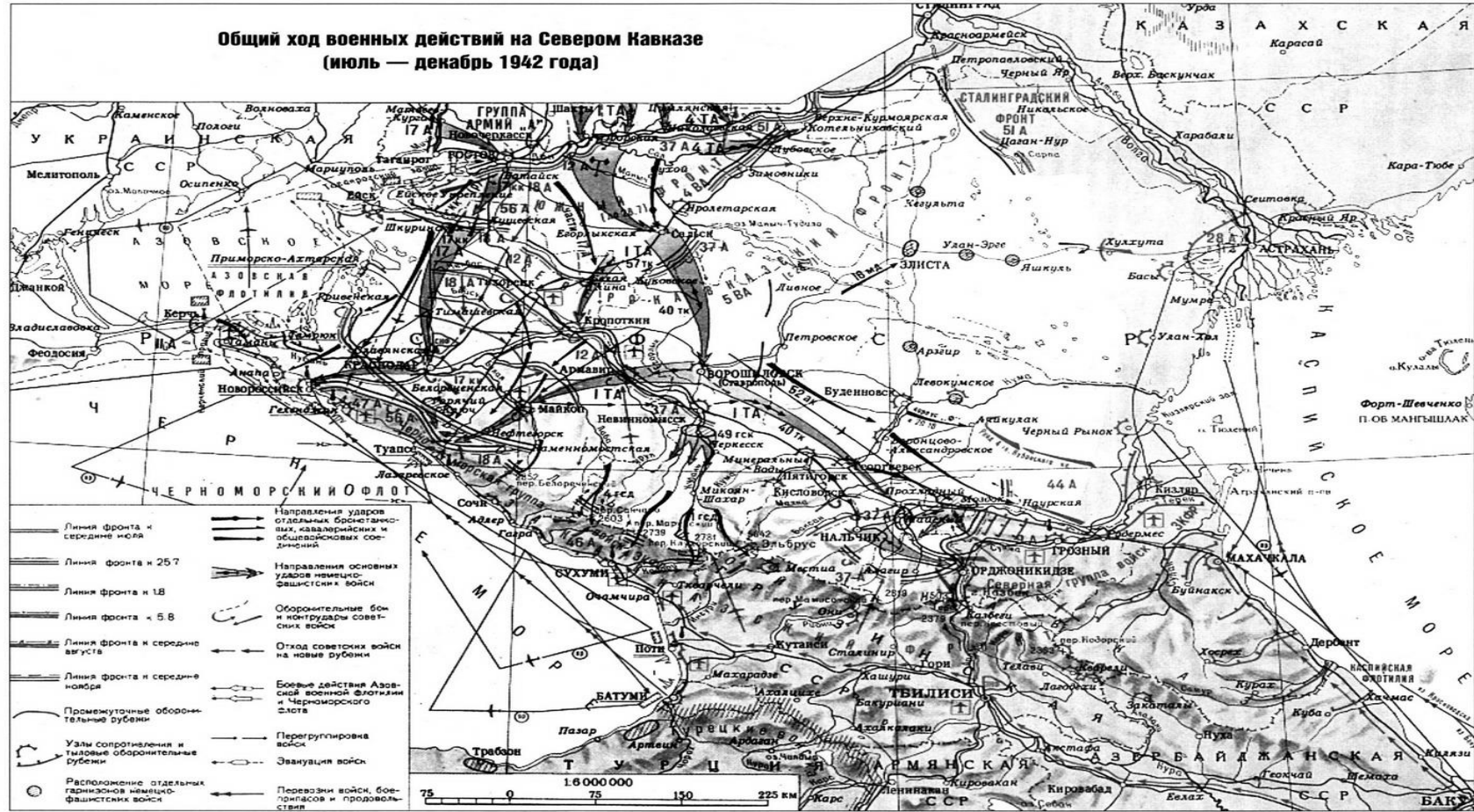
Kaynak: Liddel Hart, **II. Dünya Savaşı Tarihi I**, Çev. Kerim Bağrıaçık, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 152-153.

Harita 6 - Kızıl Ordu'nun Rostov Karşı Saldırısı (Kasım-Aralık 1941)

Kaynak: Voennaya Literatura, on-line Askerî Kütüphane - URL militera.lib.ru

Harita 7 - Kuzey Kafkasya Genel Cephe Durumu (Temmuz-Aralık 1942)

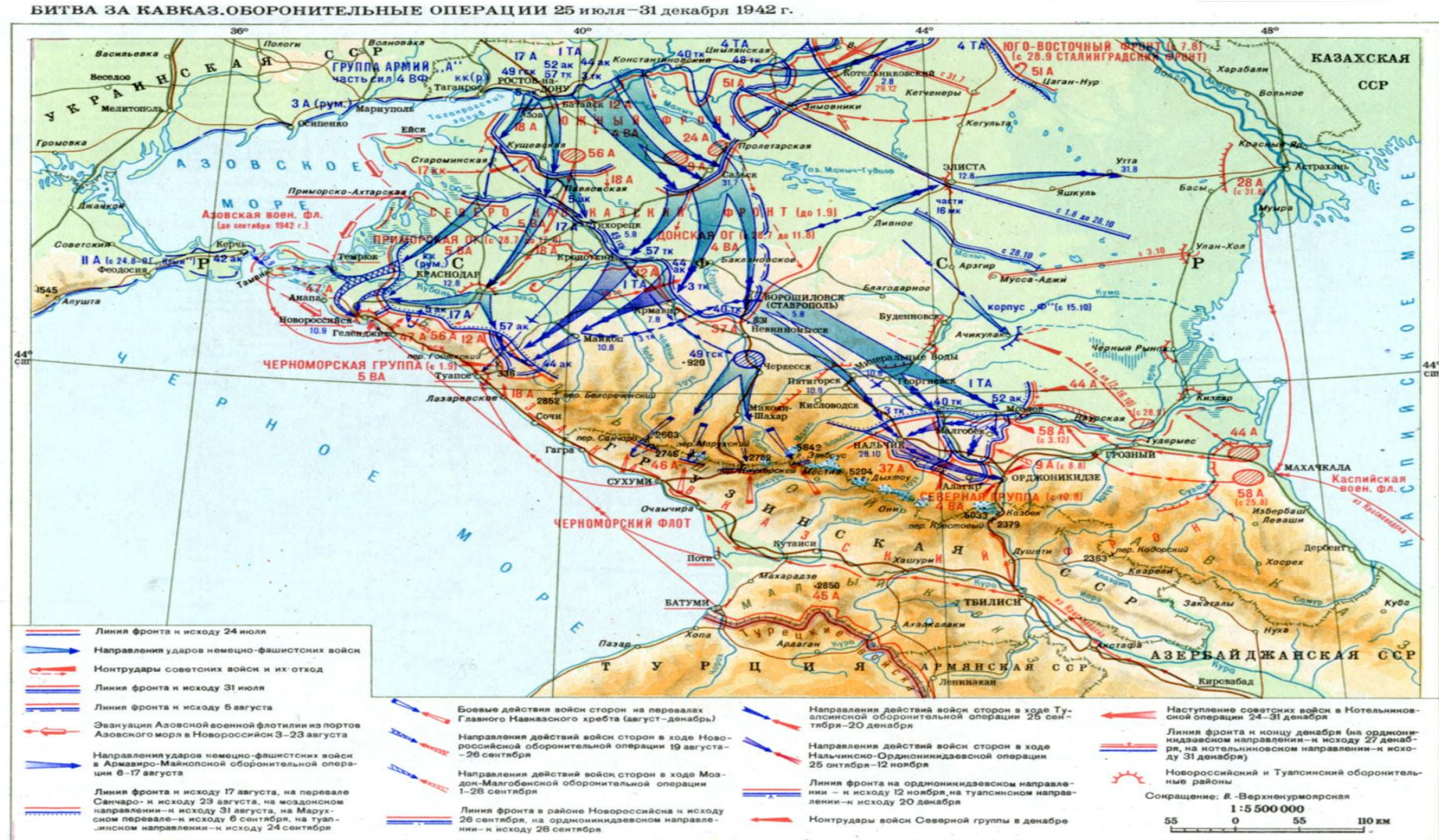
Kaynak: Kolomiyets Maksim, Moshanskiy İlya, “Oborona Kavkaza, İyul - Dekabr 1942 g.”, Jurnal Frontovye İllustratsii, Pereodicheskoe izdaniye, Moskva, 2000, s.3

Harita 8 - Kerç-Feodosya Operasyonu (26 Aralık 1941-2 Ocak 1942)

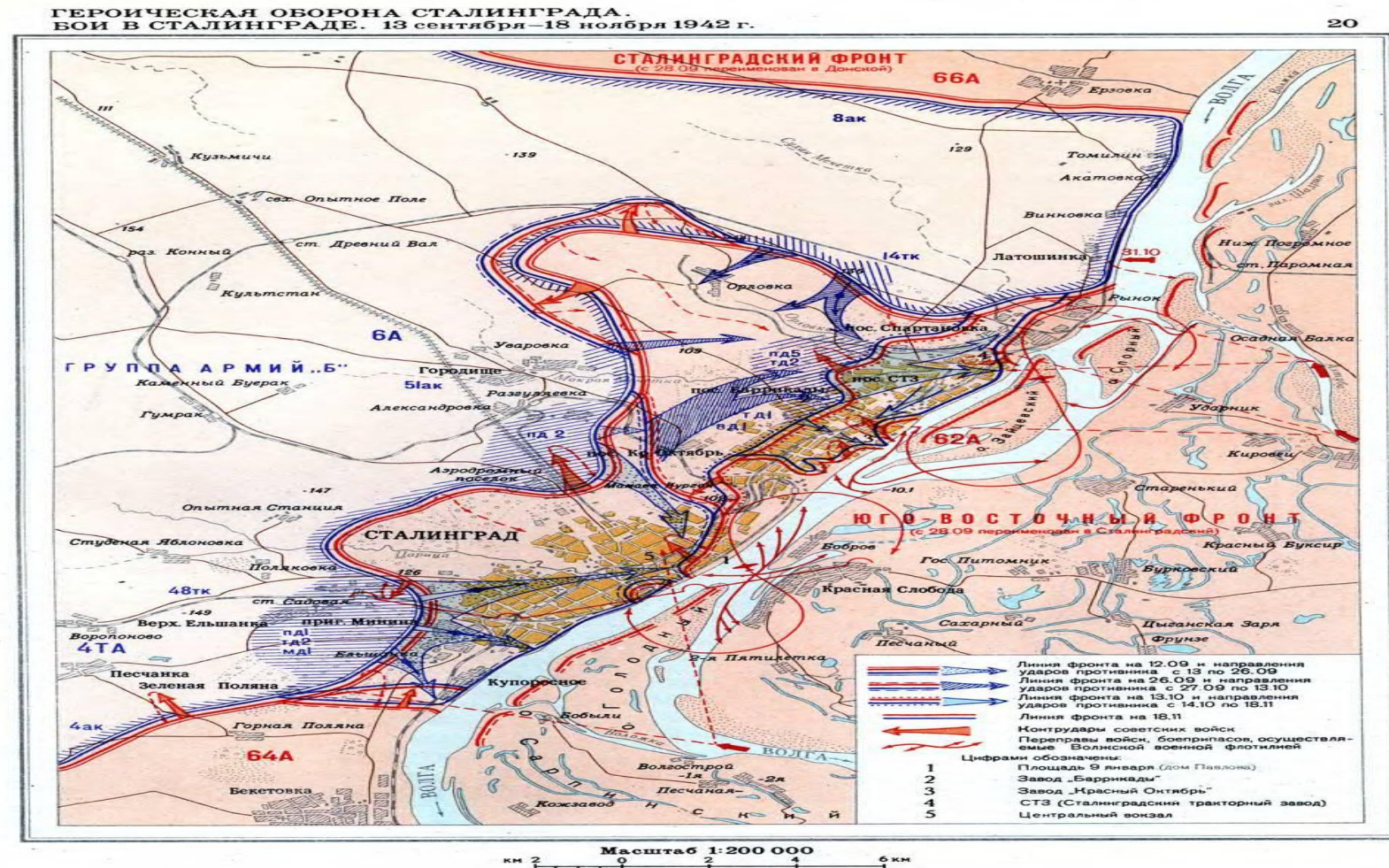
Kaynak: Entsiklopediya Ministerstva Oborono RF (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Ansiklopedisi): <http://encyclopedia.mil.ru/>

Harita 9 - Kafkas Muharebesi, Savunma Operasyonu (25 Temmuz - 31 Aralık 1942)

Kaynak: Entsiklopediya Ministerstva Oborono RF (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Ansiklopedisi): <http://encyclopedia.mil.ru/>

Harita 10 - Stalingrad Savunması (13 Eylül-18 Kasım 1942)

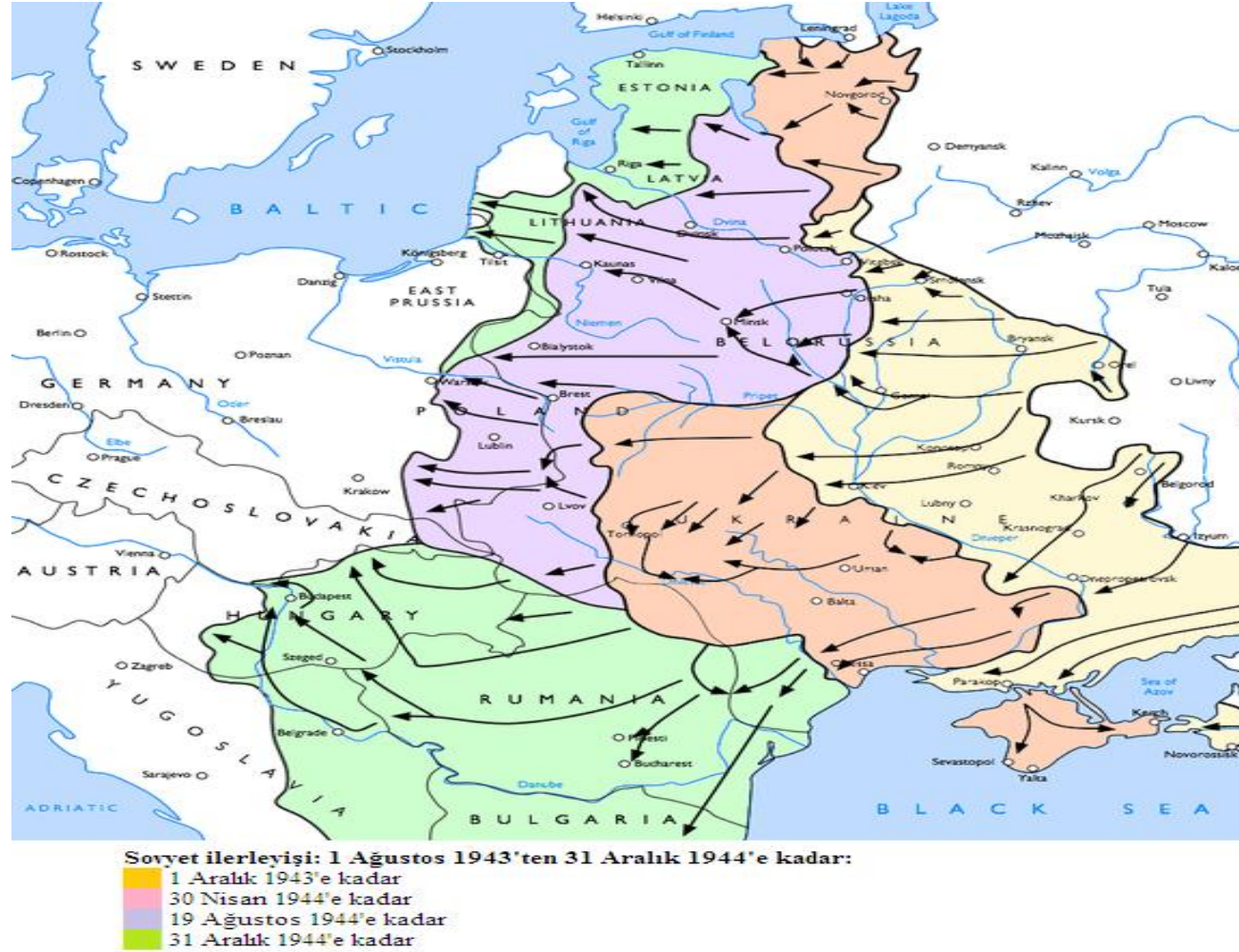
Kaynak: Grechko A.A., İstoriya Vtoroy Mirovoy voynı 1939-1945 gg., v 12-ti tomah, Voenizdat, Moskva, 1973-1982

Harita 11 - Kuzey Kafkasya Taarruz Kampanyası (Ocak-Ekim 1943)

Kaynak: Grechko A.A., İstoriya Vtoroy Mirovoy voyni 1939-1945 gg., v 12-ti tomah, Voenizdat, Moskva, 1973-1982

Harita 12 - Doğu Cephesi (1943-1944)

Kaynak: Grechko A.A., *İstoriya Vtoroy Mirovoy voynı 1939-1945 gg.*, v 12-ti tomah, Voenizdat, Moskva, 1973-1982

EK 3 - FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 - Kuzey Cephesi (1942)

Kaynak: RGAKEF, [Hassa Motorize Piyade Tümen Komutanı Tümgeneral Akimov'un birim komutanları, eğitim sırasında]

Fotoğraf 2 - Molotovsk Bölgesinde Vsevobuch Eğitimi (1942)

Kaynak: RGAKEF, 0-45827 (Fotoğraf: V. Stolyarov)
[Yer: Tiflis. Gençler siper kazma küreğiyle süngü önleme eğitimi sırasında]

Fotoğraf 3 - Kuzey Kafkasya Cephesi (1942)

Kaynak: RGAKFD, 0-156811 (Fotoğraf: Alpert V. Maks Vladimiroviç)

Fotoğraf 4 - Sivastopol Savunması (Nisan 1942)

Kaynak: RGAKFD, 0-257060 (Fotoğraf: N. Ozerskiy)

[Baş Teğmen İ.M. Shupletsov'un uçak savar topçu bataryasının düşman saldırısı sırasında Çavuş B. Grigoryev silah ayarlamakta].

Fotoğraf 5 - Sivastopol Savunması (Nisan 1942)

Kaynak: RGAKEF, 0-256134 (Fotoğraf: G. Sheynin Boris)

[Sivastopol Körfezi'nde savaş gemileri hava saldırısı sinyalinden sonra sis perdesi ayarlarken].

Fotoğraf 6 - Sivastopol (Ekim 1941)

Kaynak: RGAKEF, 0-258144 (Fotoğraf: V. Mikosha)

[Tarihî Sivastopol Bulvarı'ndan yeni gelen destek piyadesi geçerken]

Fotoğraf 7 - Kafkasya Cephesi (1942)

Kaynak: RGAKFD, 0-256483 (Fotoğrafi çeken: S. Redkin Mark)

[Bölgelerin birinde süvariler saldırıda]

Fotoğraf 8 - Kuzey Kafkasya Cephesi (1943)

Kaynak: RGAKFD, 0-270421 (Fotoğrafi çeken: Bilinmiyor)

[Askerler havan topu ateşleme pozisyonu almaya giderken]

Fotoğraf 9 - Esir Sovyet Askerleri

Kaynak: GARF, Fon. 7021, D. 258, s.59, № 113 (Fotoğrafı çeken: Bilinmiyor)

[Esir Sovyet askerleri, at cesedinden kalan et parçalarını koparıırken. Wehrmacht'ın esir ya da öldürülen askerinden alınmış bir fotoğraf. Çekilen yer ve çeker kişi belirsiz].

Fotoğraf 10 - Don Cephesi Komutanı Korgeneral K.K. Rokossovskiy

Kaynak: RGVA, Fon. 40857, Op. 1, D. 14, s.9 (Fotoğrafı çeken: Bilinmiyor)

[Yer: Stalingrad yakınları].

Fotoğraf 11 - Trans Kafkasya Cephesi (1942 Yılıın Sonbaharı)

Kaynak: Moshanskiy İ.V. **Oborona Kavkaza Velikoye Otstupleniye 25 İyulya – 31 Dekabrya 1942 goda**, İzdatelstvo Veche, Moskva, 2010, s.126.

[Kızıl Ordu'nun dağ piyade birimlerinde rehber olarak bölgenin yerli halkı, Svanlar bulunmaktaydı. Fotoğrafta er asker Şota Şolomberndze (solda) birim komutanına tepeye ulaşmak için en kısa yolu gösterirken]

Fotoğraf 12 - Voronej Cephesinde Moral ve Motivasyona Yönelik Tiyatro Gösterisi Afişi (22 Haziran 1943)

Kaynak: GARF, Fon. P-5508, Op. 3, D.321, s.96 (Fotoğrafi çeken: Bilinmiyor)

[E. Vahtangov Tiyatrosu'nun "*Dobro Pojalovat*" adlı afişine bakan askerler].

Fotoğraf 13 - Cephede Moral ve Motivasyona Yönelik Çalışma Örneği (1941-1945)

Kaynak: RGALİ, Fon. 3002, Op. 1, D. 945, s. 2 (Fotoğrafı çeken: Bilinmiyor)

[Şair K.M. Simonov cephede askerlere şiir okurken; Yer: Bilinmiyor]

Fotoğraf 14 - Kuzey Kafkasya Cephesi Hassa Askerler Ateş Sırasında (1943)

Kaynak: RGAKFD, 0-59385

[Yer: Kuzey Kafkasya Cephesi, Çeken: Bilinmiyor].

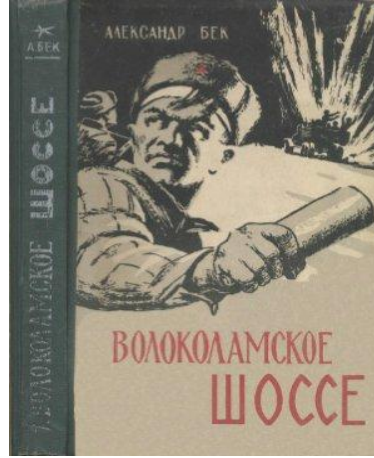
Fotoğraf 15 - Kafkasyalı Sürgün Askerler

Kaynak: Ali İbragimov'un aile albümünden

[Yer: Almatı ilçesi, Abay köyü, Kazakistan. Ahıskalı Hamza Gülelioğlu (1922-2007) Oğlu Ali ile].

Fotoğraf 16 - Bek Aleksandr, “Volokolamskoye Shosse” kitabın kapağı ve Almatı’da Zafer Anıtı

Kaynak: Fotoğraf - <http://vseuch.ru/vaxta/>

[Yer: 28 Panfilovets parkı, Almatı, Kazakistan].

Fotoğraf 17 - Bir Kafkasyalı Savaş Şehidi İçin Hazırlanış Tabela. Harkov Şehri.

Kaynak: Murziyev D.Z., *Osetii Otvajniye Sini*, Severo-Osetinskoye İzd., Ordjonikidze, 1974
 [Yer: Ahsarov Sokağı. Osetya halkının cesur evladı Binbaşı Ahsarov Enver Bimbolatovich onuruna adlandırılmış. Harkov şehrinin savunmasında, 15 Şubat 1943 yılında şehit düşmüştür].

Fotoğraf 18 - Stalingrad ve ünlü Pavlov'un Evi

Kaynak: Entsiklopediya Ministerstva Oborono RF (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Ansiklopedisi): <http://encyclopedia.mil.ru/>

EK 4 – POSTERLER**Poster 1 - Askerî Propaganda Örneği**

Кайнак: <http://propagandahistory.ru/>

[Vatan için, İleriye Bogaturlar (Kahramanlar)!]

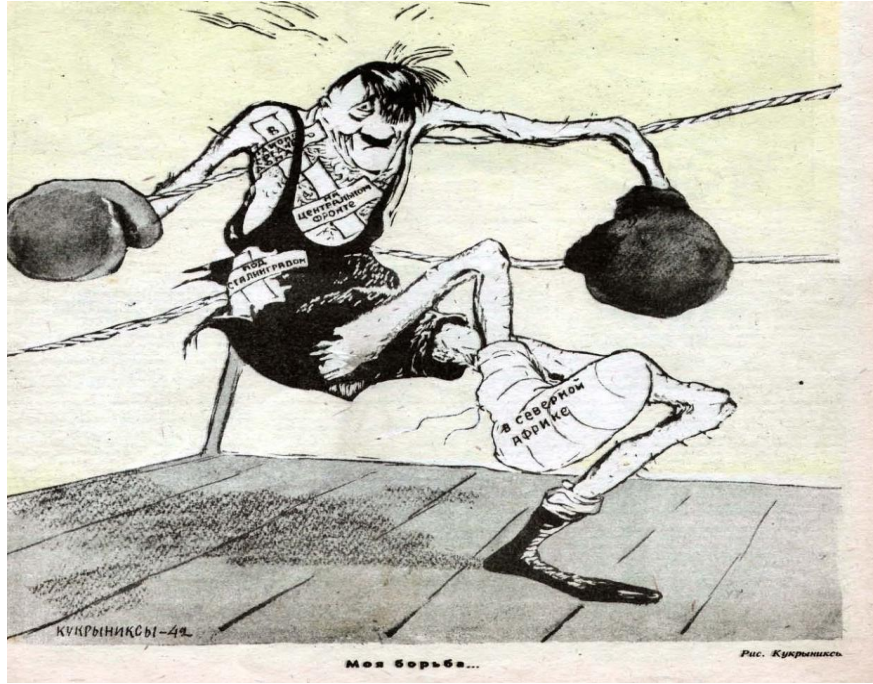
Askerî Propaganda Örneği

Kaynak: <http://propagandahistory.ru/>

[(Üstte) Bu Savaşta Atalarınızın Kahraman Duruşu Size İlham Olsun: İ. Stalin. (Altta) Kılıçla Gelen Kılıçtan Ölür!: Aleksandr Nevskiy (1220-1263)]

Poster 2 - Propaganda Örneği Bir Karikatür

Kaynak: Krokodil Dergisi, 1944

[Karikatürde Hitler ile alay ediliyor. **Benim Mücadelem...**]

Poster 3 - Askerî Propaganda Örneği

Kaynak: <http://propagandahistory.ru/>

[(Üstte) “Biz Rus’uz... Biz Her Şeyin Üstesinden Geliriz!” A. Suvorov. (Altta) Bizim İçin Engel Yoktur!].

Poster 6 - Düşmana Karşı Nefreti Arttıran Propaganda Posterler Örneği

Kaynak: <http://volga.rusarchives.ru>

[Altta: ... **Alman Köpeklerinden İntikamını Al!** Alman hayvanları sizin evinize kadar ulaştı. Tüm mallarınızı aldılar. Eşiniz Nastya Galkina'yı çocuklarla birlikte sokağa attılar. Onlar koşmaya başlayınca eşinizi Alman mermisi vurdu... Büyük kızınız Olya ve oğlunuz Vanya ağladılar, ama Nastya onları artık duymuyordu... (Cephedeki asker Galkin'e yazılan mektuptan)].

EK 5 - ROZET ve MADALYA

a) Rozet Örnekleri

1. ve 2. Derece GTO Rozeti (1931-36) GTO Fahri Rozeti

PVHO Rozetleri: Hava ve Kimyasal Savunma İçin Hazırım; Voroshilov Keskin Nişancı Rozeti

Onur Rozeti Nişanı, Orden “Znak Pocheta”, Kasım 1935’ten itibaren yapılmıştır. Bu nişan SSCB vatandaşlarından üretim, bilimsel, kültürel araştırmalar gibi sosyal çalışmalarda üstün başarı gösteren insanlara verilmekte idi. 7 Aralık 1985 yılında hemen hemen aynı olan Onur Nişanı ile değiştirilmiştir.

Kaynak: Kolesnikov G. A., Rozhkov A.M., **Ordena i Medali SSSR**, Voenizdat, Moskva, 1974.

b) Madalya Örnekleri

Askerî Cesaret Madalyası, 1938 yılından itibaren sadece askerlere verilen en yüksek kahramanlık madalyasıdır. Toplam 4.459,893 kişiye layık görülmüştür.

Askerî Hizmet Madalyası, savaş yıllarında 5.210,078 kişiye layık görülmüştür.

Kaynak: Kolesnikov G. A., Rozhkov A.M., **Ordena i Medali SSSR**, Voenizdat, Moskva, 1974.

Sovyet Kahramanlık Madalyası, Geroy Sovyetskovo Soyuza, Nisan 1934 yılından itibaren sivillere ve askerî kişilere verilen en yüksek onur madalyasıdır. Genellikle kahramanlık olarak tanımlanacak bir hareket, davranış, fevkalade bir başarı gösteren; barışı, anavatanı, sosyalizmi korumak, diğer insanların hayatlarını kurtarmak gibi davranışlar için verilmiştir.

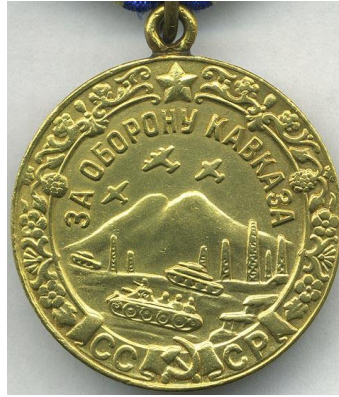
Kaynak: İonina N.A., **Sto Velikih Nagrad**, İzdatelstvo Veche, Kiev, 2003, s.432.

Zaref Nişanı, Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nde verilen en yüksek askerî nişandır. 8 Kasım 1943'te yapılmıştır. Kızıl Ordu içerisinde radikal bir değişiklikle sonuçlanan kararlar ve birkaç cephede başarılı olan komutanlara verilmiştir. Platin, yakut ve 150 elmastan yapılmış nişanın değeri oldukça büyüktür. Rozet, Moskova Kremlin Sarayı'nın Spasskaya Kulesini, önde Lenin Mozolesini yansıtır.

Kaynak: İonina N.A., **Sto Velikih Nagrad**, İzdatelstvo Veche, Kiev, 2003, s.432.

Kafkasya Savunması Madalyası, Medal “Za Oboronu Kafkaza”, 1 Mayıs 1944 yılında yapılmıştır. Madalyonun ön yüzünde Elbruz Dağı, dağın eteklerinde petrol kuyuları ve tanklar, dağların üstünde ise uçak silüetleri görülür. Kenarlarına üzüm ve çiçeklerden oluşan jant yapılmıştır. Madalyonun ön yüzünde “Kafkasya Savunması için”, arka yüzünde “Sovyet Vatanımız İçin” yazar.

Kaynak: İonina N. A., **Sto Velikih Nagrad**, İzdatelstvo Veche, Kiev, 2003.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	: Leila DEVRISHEVA
Doğum Tarihi ve Yeri	: 22.12.1976 Almatı/KAZAKİSTAN
Medeni Hali	: Bekâr
Eğitim Durumu	
Mezun olduğu Lise	: Srednyaya Shkola İmeni Oraz Candosova/Almatı/ KAZAKISTAN, 1993
Lisans Diploması	: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, 2000
Yüksek Lisans Diploması	: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2004
Tez Konusu	: Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Çekim Ekleri (Bir Karşılaştırma)
Doktora Diploması	: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015
Tez Konusu	: Kızıl Ordu'da Kafkas Halkları (1941-1945)
Yabancı Dil	: Rusça
E – Posta	: devriseva@hotmail.com